Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978



Homenatge a Pere Cavero i Muñoz

SOCIETAT ANDORRANA DE CIÈNCIES

Papers de recerca històrica 10

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978

Homenatge a Pere Cavero i Muñoz



SOCIETAT
ANDORRANA
DE CIÈNCIES

Papers
de recerca
històrica
10

© Societat Andorrana de Ciències
© Dels seus autors els escrits, imatges i fotografies
Primera edició: juny 2022

Consell de redacció:
Domènec Bascompte i Grau, Mercè Betriu i Bars, Àngels Mach i Buch,
Rosa Muns i Ferrer, Julià Pol i Pedrós, Antoni Pol i Solé.

Amb la col·laboració de:
Consell General
Ministeri de Cultura i Esports
Institut d'Estudis Catalans

Els articles signats expressen l'opinió dels autors.Els fons que es reprodueixen provenen de: Casimir Arajol, Arxiu Nacional d'Andorra, Biblioteca Nacional, Lluís Call, Joan Casal i Vall, Enric Dilme, Antoni Ubach i Mortès

La correció dels resums ha estat feta per Diana Figueras i Nieto, d'Alan Ward i Koeck i pels mateixos autors

Portada i contraportada: Casa de la Vall amb les oficines sobre la presó i l'edifici de Sindicatura al costat (s.d.) - Edifici del Servei de Telecomunicacions d'Andorra (1973). Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra

Disseny gràfic: ARA Disseny® (ADEMG)
Maquetació: Pilar Monge i Gómez

DL: AND.186-2022
ISBN: 978-99920-61-61-9

Sumari

5 **Salutació**, per Roser Suñé i Pascuet, Síndica General
7 **Pròleg**, per Sílvia Riva i Garcia, Ministra de Cultura i Esports
9 **Presentació**, per Domènec Bascompte i Grau, Cap de la secció d'Història de la Societat Andorrana de Ciències

ARTICLES DOSSIER

11 **Preàmbul**, per Ramon Ganyet i Solé
13 Josep Farré i Sanfeliu: Emergències i protecció civil a Andorra. El llegat de Manuel Mas i Santanà
23 Ramon Ganyet i Solé: Les obres públiques i la transformació territorial
31 Xavier Jiménez i Beltran: Les telecomunicacions al Principat d'Andorra: del telègraf a l'STA
41 Àngels Mach i Buch: El camí cap al sufragi femení, un factor més de construcció de la nova Andorra
59 Antoni Ubach i Mortès: Problemes generals dels petits sistemes de seguretat social
69 Albert Pintat i Santolària: Els cursos Anthropos d'humanisme a Andorra (1969-1970)
73 Jordi Marquet i Mandicó: Clínica Verge de Meritxell. Així la vaig viure
89 Joan Lluís Ayala i Díaz: Andorra la Vella, pionera del Servei de Circulació a Andorra
95 Jordi Aleix i Camp: El Centre Nacional d'Informàtica d'Andorra i la transformació digital de l'Administració

APORTACIONS DOSSIER

107 Amadeu Gallart i Sort: El comerç de la Seu amb Andorra vist per Vins i Licors Gallart en tres etapes: de l'Aiguardent anisat a l'Alella Marfil passant per l'Amer Picon
127 Antoni Pol i Solé: El Comerç Rossa (1977-2009)
135 Rosabel Ganyet i Solé: La nostra llengua

ARTICLES MISCEL·LÀNIA

137 Jordi Casamajor i Esteban: Símbols, Divinitats i Bruixots
145 Carles Gascón i Chopo: Adéu als andosins? Algunes reflexions sobre els orígens del topònim Andorra
151 Alan Ward i Koeck: 1258-1260, anys sense estiu a Andorra: possibles efectes econòmics i polítics durant el període dels Pariatges
157 Jordi Guillamet i Anton: L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou (Barcelona 1305-Pisa 1381) primer Comte d'Empúries i quart de Ribagorça, Comte de les muntanyes de Prades i consenyor d'Andorra entre 1333 i 1337
161 Vladislav Knoll: La consciència sobre Andorra en els països txecs del segle XIX
165 Eduard Puigventós i López: A la recerca d'un lloc segur. L'intent de trasllat del noviciat escolapi al Principat d'Andorra (1873)
173 Miquel de Crusafont i Sabater: Medalla de l'Ajuntament de Torrent al Bisbe Benlloch
177 Josep Carles Laínez: L'obra literària de Miquel Lladó
191 Alan Ward i Koeck: La pesta negra a Andorra: aplicació de les lliçons del COVID-19 per modelitzar una pandèmia del segle XIV

DOCUMENTS DOSSIER

201 Imatges diverses complementàries il·lustratives d'aquest període
206 Fulletó del Sindicat d'Iniciativa de les Valls d'Andorra (1972)
208 Proposició feta pel M.I. Sr. Bonaventura Adellach i Baró, el 31 d'octubre de 1974 al M.I. Consell General per a la creació d'unes administracions andorranes.
Poble Andorrà (18/12/74, 19/12/74, 20/12/74, 21/12/74, 22/12/74, 24/12/74, 25/12/74)
212 Maurice Bancarel : La création de la Sécurité Sociale en Andorre : Mémoire d'une ouverture pyrénéenne à la modernité. *Bulletin d'Histoire de la Sécurité Sociale* nº 48, Juillet 2003, p. 29-46
225 Michel Lages : Le régime andorran de Sécurité Sociale 35 ans après sa création. *Bulletin d'Histoire de la Sécurité Sociale* nº 48, Juillet 2003, p. 47-57

APORTACIONS

231 **Homenatge a Pere Cavero i Muñoz**
Introducció, per Antoni Pol i Solé
Biografia, per Àngels Mach i Buch
Bibliografia, per Àngels Mach i Buch

239 Llista d'articles i aportacions dels 9 primers números de PRH, per Domènec Bascompte i Grau

243 NORMES DE PRESENTACIÓ

En el seu desè número de Papers de Recerca Històrica, la Societat Andorrana de Ciències dedica les contribucions dels participants als inicis de l'Administració andorrana moderna. Tal i com ja és habitual en aquests treballs, el contingut ens aporta informacions sobre diferents períodes de la nostra història i, alhora, ens permet reflexionar sobre com s'han produït les transformacions dins del país.

L'Administració andorrana ha assumit amb els anys un creixement inexorable, fruit de la complexitat dels canvis que s'han viscut al país i de les reglamentacions que sorgeixen del nou corpus legislatiu que es va implantant. Amb pocs anys es basteix un edifici complex que permet que el ciutadà interaccioni amb l'Administració amb les màxims garanties d'equitat. Els servidors públics esdevenen una peça fonamental d'aquest engranatge ja que han d'evolucionar en les seves competències a fi de reprendre els nous reptes.

Agraeixo a la Societat Andorrana de Ciències el treball continu i rigorós que efectua en les seves diferents activitats i felicito l'impuls al coneixement que suposen els Papers de Recerca Històrica perquè tota la tasca de les persones que han aportat esforços i afanys a la construcció de l'Administració andorrana moderna, especialment els seus pioners, sigui coneguda i reconeguda.

Roser Suñé i Pascuet
Síndica General

Papers de recerca històrica 10

La Societat Andorrana de Ciències aborda en aquest desè volum dels *Papers de Recerca Històrica* un tema cabdal per entendre, en tota la seva complexitat, la profunda transformació que va viure el Principat a partir de la dècada de 1930 i que es va accelerar de manera vertiginosa durant la segona meitat del segle XX. Així, si sovint ha estat la reforma política i institucional que culmina en la Constitució de 1993 i el reconeixement d'Andorra com a Estat sobirà i de dret qui ha centrat nombrosos articles i assaigs d'investigació històrica, el llibre que teniu a les mans recula fins a començament de la dècada de 1960 per tractar la gènesi de l'Administració andorrana, estretament vinculada a la necessitat de dotar el país i la seva població d'un sistema públic de protecció social.

El segle XX és per a Andorra un diàleg continu entre les aspiracions que neixen dels canvis socials, impulsats al seu torn pel creixement demogràfic que és fruit de la immigració i els nous corrents de pensament que arriben tant del sud com del nord, i l'actualització política i institucional que no és una simple resposta a aquests canvis, sinó que beu ideològicament del mateix esperit reformista. Amb tensions, evidentment: l'impuls amb què arriba allò que és nou topa amb les reticències d'un conservadorisme que, en un país petit com Andorra, sovint es contempla a si mateix com la prudència secular que li ha permès mantenir la seva independència fins i tot ens els moments més convulsos de la història europea.

El dossier d'aquest volum abasta des de l'articulació del sistema d'emergències i protecció civil fins a les obres públiques i la transformació territorial, la creació de la Caixa Andorrana de Seguretat Social, la posada en marxa de la Clínica Meritxell o l'assoliment del sufragi femení, per citar només alguns dels temes tractats als articles. També es parla, és clar, de telecomunicacions i una incipient digitalització de l'Administració, dues qüestions que en l'actualitat adquireixen tota una nova dimensió i sobre les quals és bo que siguem capaços de llançar una mirada històrica.

En definitiva, aquests *Papers de Recerca Històrica* ens brinden l'oportunitat de completar amb noves peces i sobretot amb noves perspectives el trencaclosques d'una època apassionant de la nostra història perquè és aquella en què es va configurar l'Andorra que coneixem avui. Al mateix temps, entendre com es van resoldre aleshores les necessitats d'una població cada vegada més gran i d'una societat cada vegada més inquieta i diversa ens hauria de donar pistes per encarar, amb millors garanties d'èxit, els reptes de l'Andorra contemporània. Acabo amb el meu més sincer agraïment a la Societat Andorrana de Ciències per la tasca de foment de la recerca que du a terme i amb un desig: que la lectura d'aquestes pàgines ens faci a tots plegats més savis.

Sílvia Riva i Garcia
Ministra de Cultura i Esports

La secció d'Història, i per extensió Papers de Recerca Històrica, coneix la labor anterior de les publicacions que han abastat temes històrics, però no es manifesta -ni pot, ni ho vol- hereva del seu llegat, tampoc no ambiciona ser-ho.

Amb aquestes paraules, que es troben en la presentació del primer volum dels *Papers de Recerca Històrica* de l'any 2003, el recordat Pere Cavero, cap de la Secció d'Història de la Societat Andorrana de Ciències, ens marcava el full de ruta del que havia de ser aquesta nova publicació. I ara, com a successor seu, m'és un honor i un repte presentar aquest volum, el número 10 de la col·lecció.

Aquesta publicació, tal com ens deixa entreveure el títol, acull un seguit d'articles que se centren en l'inici de les institucions andorranes modernes, que ens ajudaran a entendre millor la importància de la revolució institucional, econòmica i social de la història contemporània d'Andorra.

Agraeixo a a totes les persones i institucions participants en aquest número la seva generosa aportació.

Domènec Bascompte i Grau
Cap de la secció d'Història de la
Societat Andorrana de Ciències

Andorra és un país afortunat que disposa d'abundant documentació des de l'edat mitjana fins a l'actualitat. La informació disponible indica que els pobladors de les Valls no necessitaven una administració de caire personal per gestionar el govern de les economies agrícoles i ramaderes, i l'estabilitat permetia resoldre el funcionament dels afers comuns amb la participació directa de la gent. La dependència del Comte d'Urgell i després del Bisbe d'Urgell, amb la progressiva presència del Comte de Foix i dels seus successors a la presidència de la República Francesa, va anar consolidant també el Consell de la Terra (1419), així com els seus parions en els Consells de Comú de cada parròquia. De facto el Cosenyoriu encara va reservar als Coprínceps moltes competències de dret sobirà, mer i mixt imperi (justícia, notaries, acció exterior i altres), fins a la Constitució de 1993.

Les compilacions d'usos i costums com el *Manual Digest* (1748) d'Antoni Fiter i Rossell i el *Politar Andorrà* (1763) d'Antoni Puig, eren una bona referència per orientar les decisions que es prenien a la seu del Consell General de les Valls o a cadascun dels sis Comuns de parròquia. Al cap de l'any no hi havia tantes resolucions que no poguessin ser adoptades pels propis Consellers elegits democràticament. La posada a punt més rellevant és possiblement la Nova Reforma de 1866, promoguda per Guillem d'Areny-Plandolit i Anton Maestre, inspirada pel Copríncep bisbe Caixal en el context del règim constitucional espanyol del segle XIX.

Òscar Ribas explica a les seves memòries que, a principis del segle XX i fins el 1940, l'Administració andorrana general es limitava a una dotzena de persones: el secretari del Consell General, la secretària del Síndic, el nunci, un o dos agents de duanes, un o dos caminers i set policies (Servei d'ordre creat el 1931). Amb aquestes persones ja n'hi havia prou per fer funcionar aquell país.

El telègraf (1892) i el telèfon (creació de les primeres xarxes el 1904), amb la carretera de la Seu fins a Andorra la Vella (1916), foren decisius per la comunicació d'Andorra, i el canvi va començar amb les noves carreteres, la creació de Forces Hidroelèctriques d'Andorra (1928-1931), l'obertura d'establiments financers (Banc Agrícol i Comercial d'Andorra el 1929, la Caixa de Pensions i Estalvis el 1930, Crèdit Andorrà i la Banca Mora el 1948) i la immigració sobrevinguda durant i després de la Guerra Civil Espanyola (1936-39) i la Segona Guerra Mundial (1939-45). La difusió radiofònica de Ràdio Andorra (1939), i després Sud Ràdio (1958 inicialment Andorradio), també contribuïren a la transformació i l'obertura comercial a l'exterior, i van propiciar, a partir de 1960 el turisme de francesos i espanyols, a cavall dels utilitaris cotxes a l'abast de classes treballadores emergents. L'economia andorrana es va obrir a nous establiments de botigues i hotels i, amb ells, vingueren molts nous residents de població. Fins el 1960 els residents tot just arribaven a 6.000 persones, però a partir de les autoritzacions de residència el 1965, la taxa de creixement fou de més del 7 per cent acumulatiu, assolint una població de 28.500 habitants fins el 1977. L'any 2020 la població a Andorra era de 80.000 habitants.

El creixement de l'economia andorrana va trobar unes condicions favorables des de l'exterior. Espanya va aprovar el Pla d'Estabilització de 1959, les fronteres es van tornar més permeables i tot Europa es recuperava dels desastres de la guerra. Les Administracions espanyola i francesa es van transformar cap a un nou context social, i Andorra tenia una allau de nous residents i noves necessitats socials.

En els primers anys 1960/70 es va produir la cristal·lització de les administracions bàsiques de la modernització del país, nascudes de la sincronia de la governança del Consell General en les dues sindicatures de Julià Reig i la de Francesc Escudé, amb l'oportuna devoció de joves professionals molt competents. L'embrió d'aquelles empreses va sorgir en tan sols una dècada: el Servei d'Incendis i Salvament de les Valls d'Andorra el 1961, el Servei de Telecomunicacions d'Andorra el 1967, la Caixa Andorrana de Seguretat Social el 1968, Treballs Públics del MI Consell General el 1969, la Clínica Verge de Meritxell el 1969, el Cos de Policia el 1974 i el Centre Nacional d'Informàtica d'Andorra (CNIA) el 1975.

Han passat 50 anys de creixement econòmic i transformació social. La llavor que es va sembrar en aquella època ha fructificat molt per tenir a Andorra una administració eficaç i responsable, fins a nivells homologables i equiparables a la de les millors dels països del nostre entorn. El gran mèrit inicial va ser construir unes bases sòlides i uns fonaments estables per desenvolupar el que ha vingut després.

Ramon Ganyet i Solé
Enginyer de Camins,
Canals i Ports

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 13-22 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.96 ISBN: 978-99920-61-61-9

Emergències i protecció civil a Andorra. El llegat de Manel Mas i Santanà



Papers de recerca històrica 10

Josep Farré i Sanfeliu

Llicenciat en Història per la Universitat Rovira i Virgili, 2006. Caporal del cos de Bombers de la Generalitat de Catalunya
pepfarre@live.com

Paraules clau
Andorra, bombers, protecció civil, Manel Mas, emergències

L'ofici de bomber és un dels que millor documenta la transició entre les societats preindustrials i les modernes cultures urbanes.

Alberto Moncada, sociòleg

Resum

Emergències i protecció civil a Andorra. El llegat de Manel Mas i Santanà

El present article és un extracte de l'estudi, encara inèdit, *Distingit Mas. Apunts biogràfics d'un bomber.* Exposa les primeres passes del Servei d'Incendis i Socors, així com de la primera estructura de protecció civil del Principat; exemples, tots dos, de la contribució de Manel Mas al desenvolupament de l'Andorra dels anys seixanta.

Resumen

Emergencias y protección civil en Andorra. El legado de Manel Mas i Santanà

El presente artículo es un extracto del estudio, todavía inédito, Distingit Mas. Apuntes biográficos de un bombero. Expone los primeros pasos del Servicio de Incendios y Socorros, así como de la primera estructura de protección civil del Principado; ejemplos, ambos, de la contribución de Manel Mas al desarrollo de Andorra de los años sesenta.

Résumé

Urgences et protection civile en Andorre. L'héritage de Manel Mas i Santanà

Cet article est un extrait de l'étude encore inédite, «Distingit Mas. Notes biographiques d'un pompier». Il définit les premiers pas du Service d'Incendie et de Secours, ainsi que la première structure de Protection Civile de la Principauté ; deux exemples de la contribution de Manel Mas au développement d'Andorre dans les années 1960.

Abstract

Emergencies and civil protection in Andorra. The legacy of Manel Mas i Santanà

This article is an excerpt from the still unpublished study, "Distingit Mas. Biographical notes of a firefighter". It describes the first periods of the Fire and Rescue Service, as well as the first civil protection structure in the Principality, both examples of Manel Mas's contribution to the development of Andorra in the 1960s.

A partir de la dècada dels cinquanta i sobretot els anys seixanta Andorra va experimentar un desenvolupament vertiginós, capaç de liquidar l'estil de vida d'una societat rural de muntanya per imposar el ritme d'una societat moderna i plenament urbanitzada. Enllaçant amb els grans canvis econòmics i socials originats als anys trenta, el Principat va iniciar un nou procés d'adaptació que havia de desembocar en l'Andorra turística i financera que coneixem avui.

En aquest context d'obertura i creixement, els antics exiliats de les guerres lliurades a banda i banda del Pirineu sovint esdevindrien font de dinamisme i innovació, contribuint de forma notable a la transformació social i econòmica de l'Andorra d'aquells anys. El cas de Manel Mas n'és un clar exemple. La seva participació en la implantació del Servei contra incendis o la creació de la primera estructura de protecció civil andorrana no són fets casuals. Tenen a veure amb el seu bagatge anterior i són signes inequívocs de la seva contribució al canvi.



Manel Mas i Santanà

Manel Mas i Santanà (Reus, 1902 - Andorra la Vella, 1972) era fill d'andorrans; els seus pares havien emigrat a Reus des de la Mosquera. De l'etapa a la capital del Baix Camp en destaca el seu rol dins el servei municipal d'extinció d'incendis. Des

de la recuperació dels bombers de Reus, l'any 1931, Mas ostentà la categoria de distingit, amb funcions de responsable de torn. Ben aviat esdevingué la figura de referència al parc. Posteriorment, amb l'adveniment de la Guerra Civil, Mas assumeix el càrrec de cap de serveis i en els moments més crítics i transcendentals, exerceix el lideratge efectiu de tota l'estructura dels bombers de Reus. La seva carrera com a bomber es veuria estroncada a les acaballes de la guerra. Aleshores els camins de l'exili el conduïren a Perpinyà, des d'on a principis dels anys quaranta passaria el Pirineu per retrobar-se amb les seves arrels andorranes.

Al Principat, Manel Mas va obrir-se camí fent gala del tarannà emprenedor i de la vocació cívica que ja havia demostrat en la seva etapa a Reus, i als anys cinquanta el trobem lligat a institucions tan significades com el Sindicat d'Iniciativa o l'Automòbil Club d'Andorra. Amb l'auge de les relacions financeres, comercials i del sector serveis en general, Andorra es revelava com un terreny abonat a les oportunitats. Es tractava d'un país en construcció on Manel Mas, sempre actiu i predisposat, també es faria un nom en l'àmbit de les assegurances. La seva activitat professional vinculada a la Companyia Andorrana d'Assegurances, i al Consell General com a cap de cerimonial, ens confirmen una persona arrelada al territori i compromesa amb el desenvolupament i modernització del país.

D'Andorra estant, l'antic cap dels bombers de Reus no oblidava aquella etapa en què, a les files del servei contra incendis, havia capitanejat un grup d'homes disposats a vetllar per les persones i per la ciutat en general. En efecte, a finals dels anys cinquanta i amb cinquanta-set anys complerts, Manel Mas no havia perdut de vista la possibilitat d'implantar a Andorra allò que tant l'havia omplert i que tant de bé havia fet al conjunt de la ciutadania reusenca. Ben aviat se li havia de presentar una ocasió per fer-ho i poder posar la seva experiència i iniciativa al servei de la societat andorrana.

L'organització contra incendis

La realitat és que fins aleshores l'organització contra incendis a Andorra havia estat incipient. L'escassa població de les valls junt amb l'escassetat d'activitats i elements de risc elevat eren factors que semblaven eximir el país d'adoptar mesures d'envergadura. No obstant això, *els primers documents que es tenen en què es fa al·lusió a la lluita contra els incendis daten de 1901, en els quals ja es parla d'una junta contra incendis dels quarts de les valls. Aleshores, els mateixos veïns i les famílies feien acords entre ells per ajudar-se i fins i tot reunien un fons econòmic conjunt com a assegurança contra desastres d'aquesta mena.* En aquest sentit, cal mencionar l'aparició, a partir de la segona meitat del segle XIX, de les primeres mútues andorranes contra incendis. Entre aquestes sobresurt la "Societat de la Crema", a la parròquia de Canillo, que fundada l'any 1882 esdevingué la primera entitat a pal·liar de forma solidària les desgràcies ocasionades pel foc.[1] Molt més endavant -en concret l'any 1944-, i a proposta del senyor Joan Vehils, enginyer de FHASA,[2] el Consell General comprava una bomba contra incendis de la casa Guinard que seria transportada per un "jeep" i manipulada per dos vilatans.[3] I no hi havia res més.

Però l'explosió demogràfica associada al frenesí econòmic i urbanístic dels anys cinquanta van fer palès el canvi de rumb de la societat andorrana. Les coses havien canviat en pocs anys i, de sobte, mancaven inversions en infraestructures, comunicacions i serveis essencials. Calia, doncs, plantejar-se la necessitat de garantir l'atenció bàsica a la ciutadania, també pel que feia a emergències i

1. Bascompte, D. *La Mútua Unió de la Societat de La Crema de la parròquia de Canillo. 125 anys de flama solidària, 1882-2007.* Andorra. Comú de Canillo, 2007. Sobre "La Crema" podeu veure també Cabrales, A.; Calvó, A.; Jackson, M. "La crema: A case study of mutual fire Insurance" a *Journal of political economy*, Chicago, vol. 111, nº 2, 2003, p. 425-458.

2. Forces Hidroelèctriques d'Andorra S.A.

3. El 27 de gener de 1945 el Consell General contractava el Sr. Molné fill (mecànic) i el paleta jove de la casa Glorieta per manipular la bomba esmentada. Serra, J.; Farré, J. "Història del Cos de Bombers d'Andorra", a www.bombers.ad. El detall del "jeep" l'aporta l'informant Ramir Mallol. El 21 de desembre de 1961 el Consell General fa constar en acta l'agraïment al Sr. Àngel Sansa Vidal pels serveis prestats com a encarregat dels Serveis d'Incendis fins al moment de la reorganització, i li van satisfer també els honoraris pendents (Arxiu Nacional d'Andorra, *Llibre d'actes del Consell General de les Valls d'Andorra*. Consell ordinari de 21/12/1961).

seguretat ciutadana. Però malauradament, sovint són els esdeveniments els que s'avancen a les previsions, forçant de forma dramàtica aquelles adaptacions que exigeixen el progrés i els nous factors de risc que aquest porta associats. Així havia de succeir el 2 de desembre de 1959, quan un incendi de grans proporcions afectaria greument una indústria de la fusta de Sant Julià de Lòria. La serradora Puech i Companyia, situada a la carretera de la Seu d'Urgell, va cremar durant prop de dos dies. L'acció de les flames va ser devastadora, ocasionant greus danys materials i pèrdues econòmiques superiors als sis milions de pessetes. Sense cap mena d'aturador, el foc es va propagar pels coberts i magatzems de fusta, destruint-los totalment. L'abast del sinistre va requerir la presència de les màximes autoritats andorranes, i va congregar nombroses persones de Sant Julià i d'altres pobles veïns que, voluntariosament, van col·laborar en les tasques d'extinció. També hi acudiren els bombers de la Seu, que amb els seus esforços i mitjans van aïllar els diversos focus de l'incendi, evitant així l'afectació a immobles i indústries adjacents.[4]

A Sant Julià de Lòria no es van haver de lamentar danys personals, però la magnitud del sinistre va provocar el neguit dels andorrans, els quals havien constatat que gairebé no tenien cap mitjà per combatre el foc. Era, doncs, el moment propici perquè Manel Mas exposés al Consell General la seva experiència al capdavant d'un cos de bombers, de manera que, als pressupostos de l'any següent, el Govern ja va preveure els honoraris del qui seria el primer cap del Servei d'Incendis i Salvament de les Valls d'Andorra.[5]

Estava ficat al Sindicat d'Iniciativa, a l'Automòbil Club... Estava a tot arreu! Ell es movia amb gent bona, diguem. Gent d'influències i càrrecs. Ell era amic amb els consellers de Casa de la Vall i qui és a dins l'olla, remena.[6] A finals de 1960, Julià Reig i Ribó, que presidia la Junta d'accionistes de la Companyia Andorrana d'Assegurances, va ser elegit Síndic General del Consell General d'Andorra i, des d'un primer moment, Mas esdevingué un dels seus homes de confiança. Tant és així que, amb data 28 de gener de 1961, el Consell va acordar el nomenament de Manel Mas com a encarregat de Cerimonial del Consell General de les Valls d'Andorra.[7] *El van fotre en això del protocol, perquè com que li agradava remenar... (estem parlant d'altres èpoques, eh!) Però a la seva manera aquest home tenia ja un... un do de gents, diguem-ho així.*[8]

L'esmentat nomenament no deixa d'indicar-nos la proximitat de Manel Mas al nou Consell i al Síndic Julià Reig en particular. Natural de Sant Julià de Lòria, Reig i Ribó per força havia de tenir present l'incendi ocorregut a la serradora del seu poble i, potser per aquest motiu, prendria en especial consideració l'assessorament de l'ex-cap de serveis del cos de Bombers de Reus. El cas és que l'acta del Consell General de 28 de gener de 1961, en el capítol sobre seguretat pública de les bases pressupostàries d'aquell exercici, reflecteix un nou import de 500.000 pessetes sota el concepte *honoraris encarregat Servei d'Incendis i adquisició material d'incendi i socors.*[9] El projecte, doncs, agafava volada i, cinc dies més tard, Julià Reig es feia acompanyar de diverses autoritats andorranes per tal de fer una visita a les instal·lacions d'uns antics conciutadans d'en Mas, els *sapeurs-pompiers* de Perpinyà. L'impuls per a la definitiva organització del Servei d'Incendis arribava la Setmana Santa d'aquell mateix any, moment en què el Consell General de les Valls d'Andorra acordava el nomenament de Manel Mas i Santanà com a primer cap del Servei d'Incendis i Socors. En aquell mateix plenari, el Consell ampliava la dotació pressupostària

4. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*L'Indépendant*, 04/12/1959; *Diario de Barcelona*, 04/12/1959; *El Noticiero Universal*, 04/12/1959).
5. Arxiu Nacional d'Andorra, *Llibre d'actes del Consell General de les Valls d'Andorra.* Consell ordinari d'11/01/1960. Bases per a l'execució del Pressupost Ordinari del Molt Il·lustre Consell General. Exercici 1960, pàg. 310.
6. Informant: Ramir Mallol.
7. Arxiu Nacional d'Andorra, *Llibre d'actes del Consell General de les Valls d'Andorra.* Consell ordinari de 28/01/1961. El nomenament es faria efectiu mitjançant comunicat en data 11/02/1961 (Arxiu Nacional d'Andorra).
8. Informants: Josep Maria Cosan i Joan Santamaria.
9. Arxiu Nacional d'Andorra, *Llibre d'actes del Consell General de les Valls d'Andorra.* Consell ordinari de 28/01/1961. Bases per a l'execució del Pressupost Ordinari del Molt Il·lustríssim Consell General. Exercici 1961, pàg. 344.

destinada a l'adquisició de material, traspassant des del capítol d'imprevistos la quantitat de 300.000 pessetes i afegint-hi 600.000 pessetes més desviades amb càrrec als fons de reserva per pressupostos extraordinaris. Finalment, encomanava a la comissió formada pel conseller Josep Gelabert, per Eduard Tomàs i Riberaygua i pel propi cap del Servei, Manel Mas, fer el necessari per reclutar el personal i deixar el Servei definitivament organitzat.[10]

Així és com, vint-i-dos anys després d'haver fugit de Reus deixant enrere el seu historial com a bomber, Manel Mas tornava a estar al capdavant d'un servei contra incendis. Només li mancava fer-lo tangible mitjançant la recerca de personal i la incorporació del material corresponent. Posant fil a l'agulla, la comissió va fer una crida entre el personal de la companyia d'autobusos Hispano-Andorrana, mentre el Consell publicava un edicte per cobrir places de bomber. *Havien de ser gent d'ofici: xofers, paletes, fusters, lampistes... Els tractes que ells feien eren molt bons.*[11] Els primers bombers de les Valls d'Andorra van ser els senyors Josep Vila i Berguedà i Rafael Marfany i Mateu,[12] i poc després el grup es va anar ampliant. Ramir Mallol en fou un dels pioners: v*am entrar quatre bombers. Dos feien de 8 a 12 i els altres dos de 14 a les 8 o les 9 de la nit. I després tothom a casa a la nit. Però això va durar quatre dies, perquè ja hi començava a haver moviment i a la nit ens buscaven, no ens trobaven... Hi va haver un foc a Anyós i van baixar a buscar els bombers i no hi havia ningú al parc, perquè llavors el parc era una barraca d'un fuster que la vam aprofitar nosaltres i la vam anar arreglant nosaltres, perquè érem dos paletes, i els altres feien de manobre. Va caldre un sereno que treballava a les duanes per què ens anés a buscar. I després la cosa va anar prosperant i el sereno va passar a bomber. I després es va fer mal un i per reemplaçar-lo en va vindre un altre que treballava a carreteres i ja es va quedar a bombers, i vam anar ampliant així. Aleshores ja fèiem 24 hores fixes tots.*[13]

De manera provisional, aquests primers efectius se les van haver de compondre amb un equipament del tot rudimentari, format únicament pel "jeep" que transportava l'antiga bomba Guinard, a més d'una motobomba complementària. Però això havia de canviar i, en poc temps, Manel Mas ja es trobava en disposició de convocar la premsa a la presentació del nou material de bombers, prevista per al matí del dia 22 de juliol. Aquell dia, els assistents van poder examinar els nous vehicles del Servei. En primer lloc, una furgoneta Volkswagen, que en realitat es tractava de la primera ambulància d'Andorra. Anava equipada amb dues lliteres i una cadira que permetien traslladar fins a tres pacients a la vegada, i comptava amb una bona dotació de material sanitari. Però el que havia generat una major expectació era el flamant vehicle contra incendis. Fabricat i equipat per la marca francesa Berliet, aquest camió autobomba havia estat molt elogiat pels bombers de París, encarregats d'inspeccionar-lo abans del seu trasllat a Andorra. Disposava d'una cisterna amb capacitat per a 3.500 litres d'aigua i, a banda, també allotjava un tanc d'escumogen de 150 litres. Entre altres equipaments, comptava amb un quilòmetre de mànega de diversos diàmetres i amb una escala de vuit metres de longitud. Era una adquisició molt vistosa i necessària que, en matèria antiincendis, posava les darreres innovacions tècniques al servei dels andorrans.[14]

La demostració es va desenvolupar en un indret a la vora del riu Valira des d'on, en un tres i no res, els homes de Manel Mas alimentaren quatre línies de mànega per les que van circular fins a 60 m^3 d'aigua, la qual era projectada en potents raigs a 25 quilos de pressió.[15] Tot seguit també van fer una demostració de les tècniques d'aplicació d'escuma, per als casos d'incendi d'hidrocarburs.

10. Arxiu Nacional d'Andorra, *Llibre d'actes del Consell General de les Valls d'Andorra*. Consell ordinari de Setmana Santa, 21/04/1961, pàg. 370-371. L'informant Ramir Mallol assenyala Mas com a fundador del cos, esmentant també l'Eduard Tomàs, de cal Serola (delegat a Andorra de "Patrimoine Assegurances", la primera companyia asseguradora establerta al Principat) i un tercer individu d'ofici paleta.

11. Informant: Ramir Mallol.

12. Arxiu Nacional d'Andorra, *Llibre d'actes del Consell General de les Valls d'Andorra*. Consell ordinari de 31/05/1961, pàg. 375.

13. Informant: Ramir Mallol. Entre els noms dels primers integrants del cos apareix el d'Agustí Balaguer, un treballador del control fronterer del Pas de la Casa que, el setembre de 1961, també passava a disposició del parc de bombers (Arxiu Nacional d'Andorra, *Llibre d'actes del Consell General de les Valls d'Andorra*. Consell ordinari de 20/09/1961, pàg. 396).

14. Biblioteca Nacional d'Andorra, *Recull de premsa* (*L'Indépendant*, 23/07/1961); Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*L'Indépendant*, 23/06/1961); Lara, A. "Un museu sobre quatre rodes", a www.elperiodico.ad. Andorra, *El Periòdic*, 15/05/2014.

15. Biblioteca Nacional d'Andorra, *Recull de premsa* (*L'Indépendant*, 23/07/1961).



Manel Mas dirigint les maniobres de presentació del cos de Bombers, el 22 de juliol de 1961 (Autor: Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra, Fons Fèlix Peig)

L'actuació dels quatre integrants de la plantilla va ser del tot satisfactòria. S'entrenaven amb freqüència, i prèviament havien estat instruïts per una delegació dels bombers de Perpinyà, que els van impartir un curs en què, a part de maniobres hidràuliques, també se'ls va ensenyar a mobilitzar les víctimes i prestar-los atenció sanitària.[16]

El Servei d'Incendis i Salvament de les Valls d'Andorra naixia com un cos professional en què els bombers farien guàrdies de vint-i-quatre hores a la caserna habilitada entre el carrer les Canals i el carrer Mossèn Tremosa d'Andorra la Vella. En cas d'emergència, se'ls podia requerir per via telefònica en qualsevol moment, les vint-i-quatre hores del dia.[17] Des del 22 de juny de 1961 Mas tornava a signar com a cap de serveis en un llibre d'actuacions i ben aviat hauria de registrar algunes intervencions rellevants.

El 8 d'agost al migdia, el Servei d'Incendis i Salvament va ser alertat d'un incendi forestal declarat al bosc de Beixalís, un avetar del Comú d'Encamp situat a 1.700 metres d'altitud. El foc era atiat per un vent violent que el dirigia cap a la vila d'Encamp, amenaçant en primer terme una granja i un corral d'ovelles. Manel Mas va enviar al lloc del sinistre el nou camió autobomba, el vell "jeep" i un segon camió previst per al transport de voluntaris. En total van fer-hi cap els quatre bombers professionals i gairebé una cinquantena d'espontanis procedents d'empreses i viles properes. Entre tots, i malgrat les enormes complicacions orogràfiques, els efectius desplaçats van aconseguir controlar l'incendi en tres hores de feina, limitant l'àrea afectada a una sola hectàrea d'arbrat. La premsa va celebrar la presència de tots els voluntaris, però va destacar especialment *la perfecta eficàcia del nou servei de socors i incendi recentment establert*.[18]

Un mes després, un incendi intencionat assolava la masia Cal Frare del poble d'Anyós. Les flames van consumir la totalitat del mobiliari interior, també la collita emmagatzemada al graner. Només se'n va poder salvar el bestiar. En una visita a l'indret, el Síndic Julià Reig constatava que sense la ràpida intervenció dels bombers l'incendi s'hauria pogut propagar per altres cases del poble, i assolir aleshores unes proporcions catastròfiques. El presumpte piròman, un membre de la pròpia família en litigi amb l'hereu principal, fou arrestat dies després al terme de Canillo.[19]

Els esdeveniments semblaven confirmar que la implantació del Servei de bombers havia estat un encert. Un altre incendi que sense la presència dels bombers hagués pogut acabar en tragèdia fou el declarat a la Tintoreria Andorrana, d'Andorra la Vella, el dimecres 11 d'octubre. En rebre l'alerta, la reguarda present a la caserna sortia immediatament amb el camió autobomba. El foc s'havia originat a la planta baixa arran d'una manipulació inadequada de benzina, i es propagava ràpidament cap a les plantes superiors. A l'arribada dels bombers, les flames havien trencat per la façana amenaçant la tercera planta de l'immoble. Conscients dels inconvenients de l'aigua en

16. Informant: Ramir Mallol.
17. Biblioteca Nacional d'Andorra, *Recull de premsa* (*L'Indépendant*, 23/07/1961).
18. Biblioteca Nacional d'Andorra, *Recull de premsa* (*L'Indépendant*, 13/08/1961); Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*L'Indépendant*, 10/08/1961).
19. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*L'Indépendant*, 02/09/1961, 05/09/1961 i 07/09/1961).

presència de combustibles líquids, els homes de Manel Mas van aplicar amb èxit l'escuma com a agent extintor. D'aquesta manera, aconseguien sufocar un incendi que va suposar importants pèrdues materials, a més d'un ferit de consideració que fou traslladat a la clínica d'Andorra amb cremades a bona part del cos.[20]

Però no tot era lluitar contra el foc, ja que el cos de bombers també tenia al seu càrrec l'ambulància destinada als trasllats i serveis sanitaris diversos. Ramir Mallol acostumava a fer de cap de sortida i també va ser el primer conductor de l'ambulància. Molt sovint, l'acompanyava en Mas. De vegades els serveis d'ambulància requerien llargs desplaçaments; van fer uns quants trasllats a França i, també, un a Madrid.[21]

Amb pocs mesos de recorregut, el cos de bombers s'estava revelant com un servei indispensable, i l'hivern de 1961 ja comptava amb sis individus. Manel Mas s'havia guanyat l'aprovació de la gent i, de passada, un renom prou merescut. Li deien *el Mas bombero. [...] Era de curtir aquest home. [...] Era un tio simpàtic, i queia bé a la gent. No era rarot, era un tio... Si vols tu, tenia un caràcter servicial, i llavors, si podia ajudar en algo, ajudava, però sense que ningú li digués res.*[22]

Com a mostra del reconeixement exterior cap al nou Servei contra incendis, Manel Mas seria un dels convidats d'honor al II Congrés Nacional de Bombers, inaugurat el 6 de novembre al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona.[23] En la crònica del *Diario de Barcelona* llegim: *Me llama la atención un hombre joven, estupendamente uniformado. Lo habría tomado por un oficial de aviación, de no haberme sido presentado inmediatamente. Don Manuel Mas, jefe de bomberos de Andorra –me informan. Es flamante el uniforme, es flamante el cargo y es flamante el Servicio de bomberos andorrano. Seis meses de existencia cuenta todo. Estamos muy bien equipados –asegura el señor Mas. Tenemos una manguera de dos kilómetros y pico. Mientras el Segre lleve agua, estamos incluso en condiciones de prestar grandes servicios a las comarcas limítrofes, de Pons a Puigcerdá...*[24]

Les diverses sessions, celebrades a la sala d'actes de la Cambra Oficial de Comerç i Navegació de Barcelona, van despertar l'interès i la participació dels presents. I com no podia ser d'altra manera, Mas també hi diria la seva. En la primera ponència, dedicada a l'organització dels serveis contra incendis, el cap de bombers d'Andorra demanava la paraula per trencar una llança a favor dels parcs més modestos. D'entrada, Mas va fer constar el respecte i admiració que els bombers rurals professaven a l'estupenda organització dels parcs centrals, propis de les grans ciutats espanyoles. En contraposició, Mas lamentava la realitat de molts parcs petits i de províncies que, malgrat l'entusiasme del personal, rebien poca atenció i estaven molt desmanegats. La pròpia experiència li permetia aportar suggeriments al respecte. *Creo que es necesario organizar una protección a estos Cuerpos de bomberos, ya que hay algunas provincias de España que prácticamente carecen de protección. Creo también imprescindible que en todos los Parques haya un Servicio profesional de primera salida, aunque sea de cuatro o cinco hombres, que pueda salir rápidamente, y organizar además los Servicios voluntarios que puedan llegar después a ayudar a sus compañeros, los profesionales.*

La premsa francesa reflecteix l'activitat en servei i l'evolució satisfactòria dels bombers d'Andorra al llarg dels seus primers anys d'existència. Els registres estadístics parlen per si sols: incendis urbans, incendis de xemeneia, focs forestals, inundacions, assistències tècniques amb escala o motobomba i treballs públics diversos. *Érem pocs i ho fèiem tot. Fèiem de xofers amb el Síndic. Fèiem moltes feines, nosaltres fèiem totes les feines que es podien presentar.*

20. Biblioteca Nacional d'Andorra, *Recull de premsa* (*L'Indépendant*, 13/10/1961).
21. Informant: Ramir Mallol; Lara, A. "Un museu sobre quatre rodes", a www.elperiodico.ad. Andorra, *El periòdic*, 15/05/2014.
22. Informants: Josep Maria Cosan i Joan Santamaria.
23. Biblioteca Nacional d'Andorra, *Recull de premsa* (*L'Indépendant*, 07/11/1961); Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*L'Indépendant*, 07/11/1961).
24. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*Diario de Barcelona*, 09/11/1961).

Destapar cloaques, si un gat es penjava en un arbre o si un gos estava en una entrada i no podia entrar la dona perquè li feia por, els difunts que es morien a la clínica porta'ls a casa, els accidents... en fi, tot, tots els serveis.[25] A més d'un bon nombre de sortides d'ambulància, d'exercicis i pràctiques. En total, 433 intervencions el 1962 i 289 l'any 1963.[26]

VPC Andorra Rugbi XV

No obstant això, Manel Mas era conscient que per emergències de certa envergadura el personal professional de bombers resultava insuficient. De fet, el juliol de 1961 Mas ja tenia en ment la idea d'organitzar un grup estable de trenta-sis voluntaris, sis per parròquia, predisposats a col·laborar en cas de necessitat.[27] El projecte, però, no va materialitzar-se i en incendis posteriors els voluntaris seguien compareixent de manera espontània.

Seria, finalment, el 30 d'octubre de 1963 quan el Consell General acordés per unanimitat la creació d'un grup de voluntaris per a la defensa de la població civil, establert amb el seu propi material com un servei auxiliar a les ordres del cap de bombers.[28] Però el que resultava més curiós i destacable era que aquell nucli de voluntaris es formava sobre la base d'un grup de joves amb molta empenta, particularment disciplinats i entrenats físicament. S'havia reclutat ni més ni menys que als jugadors de l'equip andorrà de rugbi. I rere aquesta iniciativa, pionera i ben trobada, no hi podia haver ningú altre. El diari *L'Indépendant* ho subratllava així: *Per tal que tothom ho sàpiga, em permetré de donar obertament les gràcies al promotor de tal iniciativa, el senyor Mas Santanà, el nostre cap de protocol i director del nostre cos de bombers. El senyor Mas Santanà, sempre disposat a ajudar i a donar-ho tot pels altres. És amb homes així que Andorra progressa, amb aquells que posen en pràctica la divisa "Un per tots... Tots per un".*[29]



Manel Mas, dret a l'esquerra, junt al VPC Andorra Rugbi XV (Autor: Salvador Brasó, c. 1963. Fons Biblioteca Nacional d'Andorra, *L'Oval*, núm. 6)

Encara avui, el rugbi és un dels esports amb més tradició a Andorra. L'any 1961 es va crear una modesta secció d'aquest esport en el si del Futbol Club Andorra. Però només dos anys més tard, arran de la iniciativa de Manel Mas, el rugbi es desvinculava del club futbolístic per donar lloc a l'actual VPC Andorra Rugbi XV. Les sigles VPC responien al nou esperit del grup, significaven "Voluntaris de Protecció Civil". *La idea originària fou posar-se a les ordres del cap de bombers i al servei del país per, cada vegada que fos necessari, col·laborar en les diferents tasques de la protecció civil: apagar focs, recerca de desapareguts, socors a la muntanya, col·laboració en el servei d'ordre (arribada del Tour, visita dels Co-prínceps, etc...).*[30] Així es reflectiria als estatuts i també a la

25. Informant: Ramir Mallol.
26. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*Diario de Barcelona*, 31/01/1964).
27. Biblioteca Nacional d'Andorra, *Recull de premsa* (*L'Indépendant*, 23/07/1961).
28. Fiter R., *Legislació administrativa andorrana. Consell General, 1900-1973*. Andorra. Editorial Casal i Vall, 1973, p. 446.
29. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*L'Indépendant*, 08/11/1963 i 30/11/1963; *Diario de Barcelona*, 31/01/1964). També s'esmenta Manel Mas en aquest sentit a *L'Oval*, núms. 5-6, 3r i 4t trimestre de 1986.
30. Gallardo, F. "Breu història del VPC", a www.rugby.ad; *L'Oval, Revista de la Federació Andorrana de Rugby.*

samarreta, adoptant l'escut del cos de Bombers com a insígnia oficial.

Amb aquesta idea, doncs, es va nomenar un comitè director amb Manel Mas com a organitzador de l'entitat i els Consellers Gelabert, Canturri i Riba com a presidents d'honor. A continuació, se'ls va dotar d'un mínim de material de seguretat i salvament, vàlid per al tipus de tasques per què se'ls podia requerir. *Quan els bombers tenien un incendi i els cridaven havien de venir. De vegades hi podia haver un viatge a Barcelona o algo i també cridaven a algun del rugbi per a què ens acompanyés. Alguns treballaven ja a la Casa de la Vall i ja tenien un jornal assignat, però si venien de fora i venien a un incendi, doncs venien de franc i només se'ls donava una indemnització anual a través del rugbi, una ajuda.*[31] Al llarg de les dècades següents, l'opinió pública sempre va valorar la seva generositat i la seva funció al servei de la ciutadania i, *encara que actualment el país compta amb una eficaç estructura de Protecció Civil* -i que les sigles VPC han perdut qualsevol efecte pràctic-, *el club segueix en la seva ferma voluntat de col·laborar sempre que sigui necessari.*[32]



El camió autobomba Berliet, durant la presentació del cos, el 22 de juliol de 1961 (Autor: Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra, Fons Fèlix Peig)

Consolidació del Servei d'Incendis i Socors

La primavera de 1964, s'atorgava a Manel Mas la medalla de membre honorífic de la "Féderation Nationale des Sapeurs-Pompiers de France".[33] Fou un dels pocs reconeixements oficials de la seva carrera professional. Ramir Mallol, un dels quatre primers bombers del Servei, comparteix algunes impressions sobre el Manel Mas d'aquells anys: *era una persona molt emprenedora, de caràcter fort i molt exigent. El que ell deia s'havia de fer. En guardo un bon record, tot i tenir les seves coses. Era molt maniàtic amb la uniformitat. Aleshores ens havien fet vestits de gala i hi va haver una temporada que els dies de festa ens feia anar vestits així, però li vam dir que si havíem d'anar a un foc no hi podíem anar d'aquella manera. Aleshores es va canviar i només els vam fer servir per als dies concrets de gala o per fer viatges amb l'ambulància.*[34] En aquella època, el Servei contra incendis havia de veure algunes millores substancials. *Sota l'experta direcció del senyor Manel Mas, el nostre servei de socors i el nostre cos de bombers i de voluntaris de la Protecció civil es mantenen perfectament equipats.* Perquè tal afirmació és pogués mantenir, és clar que calia completar i anar actualitzant el material. Amb aquest objectiu, Rafael Marfany, aleshores bomber en cap, es desplaçava a París per recollir una ambulància Citroën ID Break, un nou vehicle adaptat per al transport de ferits o malalts a llarga distància, i apte per atènyer zones muntanyoses o de difícil accés. A més, retornava amb un paquet de material d'alta muntanya, format per diversos equips d'esquí. Posteriorment, també s'acordava l'adquisició d'una nova

31. Informant: Ramir Mallol.
32. Gallardo, F. "Breu història del VPC", a www.rugby.ad. Actualment el VPC Andorra Rugby XV és un club semiprofessional que des de 1986 disputa la lliga francesa i que compta amb diversos fitxatges estrangers a la plantilla.
33. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*Midi Libre*, 09/04/1964).
34. Informant: Ramir Mallol.

bomba contra incendis, la qual se sumaria a d'altres recursos existents, com l'escala extensible o les màscares antigàs.[35]

Paral·lelament, des de la direcció del Servei es procurava la interacció i el contacte amb altres cossos i organismes de bombers. L'any 1963, Manel Mas havia tornat a participar, com a part de la representació estrangera, al Congrés Nacional de Bombers celebrat novament a Barcelona.[36] I més enllà de trobades puntuals, l'abril de 1964 els caps dels serveis de bombers de Tolosa, Andorra, Barcelona i Lleida es reunien a la capital del Segre per tal de posar les bases d'un tractat d'ajuda mútua entre províncies frontereres. Es tractava de formalitzar i concretar els termes de cooperació entre serveis d'emergències en cas de sinistre.[37]

Però a part d'en Mas, com a director del cos, els bombers andorrans també participaven, dins i fora de les seves fronteres, en trobades amb col·legues d'ambdós costats del Pirineu, compartint experiències, formació i, a l'últim, conreant l'esperit corporatiu. Per posar un exemple, el febrer de 1965, Mas i el seu equip de bombers feien acte de presència a les Jornades de salvament en alta muntanya organitzades pels serveis de protecció civil del departament francès de l'Ariège, desenvolupades al llarg d'una setmana a les proximitats del port d'Envalira i el Pas de la Casa. Per gentilesa del Servei contra incendis de Foix, els bombers andorrans van acompanyar els seixanta assistents al curs i van poder prendre part en alguna de les pràctiques efectuades.[38]

Quant a serveis, entre 1964 i 1967 rondaven les 420 actuacions de mitjana, entre les quals, incendis, inundacions, assistències tècniques, serveis d'ambulància, trasllats fúnebres i exercicis pràctics; a part, revisions mecàniques de vehicles que diàriament també es realitzaven al parc. No tots els serveis eren gratuïts, determinades assistències tècniques i trasllats en ambulància eren de pagament.[39]

Entre els serveis més destacables realitzats a l'època podem esmentar l'incendi de dos corrals pròxims a Canillo. Situats a més de dos mil metres d'altitud, van obligar els bombers i els joves voluntaris de protecció civil a desplegar en un temps rècord més de mil vuit-cents metres de mànega per tal de bombejar l'aigua des del riu de Montaup, evitant així que el foc es propagués cap als boscos del voltant.[40] També fou important l'incendi d'un habitatge de la plaça Rebés, a Andorra la Vella, que sota el comandament de Manel Mas els bombers van poder controlar en poc més de quaranta-cinc minuts.[41] O l'incendi esdevingut a Ars, un petit municipi de l'Alt Urgell que va trametre el seu agraïment i reconeixement per la rapidesa i professionalitat dels bombers andorrans.[42] No són poques, doncs, les actuacions remarcables d'aquells anys. No obstant això, tard o d'hora arriba algun sinistre especialment colpidor o, com va succeir el novembre de 1966, amb un desenllaç del tot desolador. En aquella ocasió, un nen de tres anys i la seva germana d'un any van perdre la vida a causa del fum provocat per l'incendi accidental d'un matalàs mentre els seus pares no eren a casa. Ningú, ni tan sols els bombers, va poder fer-hi res.[43]

A finals de 1965 s'enllestien les obres d'una nova caserna de bombers construïda al número 5 del carrer Sant Salvador, d'Andorra la Vella. Les noves instal·lacions havien de cobrir totes les necessitats del Servei, i més quan al seu pis superior incorporaven habitatges per als bombers i el seu

35. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*Midi Libre*, 28/03/1964 i *La Dépêche*, 28/12/1965). L'escala extensible s'havia adquirit, junt al "jeep" Willys, l'any 1962 (Arxiu Nacional d'Andorra, *Llibre d'actes del Consell General de les Valls d'Andorra*. Consell ordinari de 31/01/1962).
36. *¡Alarma!*, núm. 6-7, juny-juliol de 1963.
37. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*Midi Libre*, 09/04/1964).
38. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*Midi Libre*, 04/02/1965 i *L'Indépendant*, 04/02/1965).
39. Arxiu del Servei d'Incendis i Salvaments d'Andorra, *Comunicats de servei.*
40. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*L'Indépendant*, 26/07/1964 i *Diario de Barcelona*, 05/08/1964).
41. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*Midi Libre*, 07/05/1964 i *La Dépêche*, 08/05/1964).
42. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*L'Indépendant*, 01/01/1965).
43. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*Diario de Lérida*, 30/11/1966).

cap. Fins i tot comptaven amb personal de neteja que s'ocupava de les instal·lacions, de l'ambulància i dels uniformes.[44] Fou en un d'aquests pisos situats damunt la cotxera on Manel Mas passaria els darrers anys de la seva vida en companyia de la seva esposa, Pilar Roig.

A aquelles alçades, Manel Mas començava a disminuir el ritme d'activitat. Amb seixanta-tres anys a les espatlles, al cap de bombers ja li tocava afluixar. Als serveis ja no hi anava gairebé mai. S'encarregava de la gestió del cos, sovint des de la seva oficina de la companyia d'assegurances. *Ell dirigia i s'estava al parc. Inclús nosaltres fèiem els partes i els portàvem a l'oficina de l'assegurança i allí els redactava. L'oficina era a Andorra, gairebé al costat dels bombers. Aleshores totes les sortides i les dades les apuntàvem i s'incloïen als llibres d'actuacions. Ell ho passava a net i ho guardava als llibres.*[45]

L'activitat de Manel Mas al capdavant del Servei d'incendis es fa visible fins l'abril de 1968, quan el bomber número 1, Rafael Marfany, comença a fer-ne les funcions.[46] Marfany havia estat un dels dos primers individus incorporats al Servei i ja era ell qui, en absència o baixa del cap, quedava com a encarregat del parc. No obstant això, Mas constaria com a director del Servei fins l'any 1970 quan, definitivament, Rafael Marfany Mateu va ser nomenat primer director i cap del Servei d'Incendis i Salvament, tasca que acabaria desenvolupant fins l'any 1982.[47]

Conclusió

La dècada dels seixanta va ser cabdal pel que fa al desenvolupament dels serveis socials a Andorra. És a partir d'aquests anys que, per exemple, serveis sanitaris com la Clínica Verge de Meritxell o la Caixa Andorrana de Seguretat Social se sumaran a la implantació del cos d'emergències i protecció civil. L'expansió demogràfica i econòmica del país, tothora impulsada per un turisme que aleshores era sobretot de procedència espanyola, ho estava fent possible. Però també és de justícia destacar l'acció d'aquells conciutadans, pioners en molts aspectes, que com Manel Mas i Santanà van posar la seva energia al servei d'un país que avançava a tota màquina, materialitzant allò que la conjuntura sòcio-econòmica els havia fet propici.

La trajectòria de Manel Mas a Andorra confirma la determinació, la vocació i el compromís de servei d'un pioner, de caràcter singular, però sempre disposat a ajudar i a treure suc a la seva emprenedoria involucrant-se en múltiples i diverses iniciatives. Des de la seva arribada a Andorra, el país pirinenc havia experimentat una enorme transformació i Manel Mas, proveït del seu bagatge anterior, havia contribuït al canvi. El seu llegat, que perdura visible en els serveis d'emergències i protecció civil n'és, potser, la millor mostra. *[...] nos viene a la mente el mencionar otro benemérito cuerpo, éste cien por ciento andorrano. Nos referimos al equipo de Incendios y Salvamento de Andorra, para el cual todos los elogios son pocos. Siempre alerta a cualquier llamada, venga de la parte que venga del territorio, acuden velozmente allá donde su concurso es requerido, sea fuego, accidente de ruta o simplemente a llevar un enfermo en trance difícil a la clínica. El material de que dispone es moderno, pues la Vall no ha escatimado sacrificios para dotárselo; pero pese a la bondad del material, lo que destaca es el espíritu de Servicio de los hombres que forman el cuerpo, al que bien puede calificarse de benemérito. Cuanto decimos es público y está a la vista de todos.*[48]

44. Informants: Ramir Mallol i Romà Mas; Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*La Dépêche*, 08/12/1965).
45. Informant: Ramir Mallol.
46. El 10 d'abril de 1968, Manel Mas deixa de signar els comunicats de servei i, a partir de l'endemà serà Marfany qui ho faci (Arxiu del Servei d'Incendis i Salvaments d'Andorra, *Comunicats de servei*).
47. Serra, J.-Farré, J. "Història del Cos de Bombers d'Andorra", a www.bombers.ad.
48. Arxiu Nacional d'Andorra, *Recull de premsa. Servei d'Incendis i Socors d'Andorra* (*Diario de Barcelona*, 17/09/1968).

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 23-29 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.97 ISBN: 978-99920-61-61-9

Les obres públiques i la transformació territorial



Papers de recerca històrica 10

Ramon Ganyet i Solé
Enginyer de Camins, Canals i Ports, a Treballs Públics del MICG des de 1972 al 1982
rganyet@ciccp.es

Resum
Les obres públiques i la transformació territorial
Durant deu anys Treballs Públics del MICG va contribuir a la modernització de l'Administració andorrana en un context de canvi econòmic i social molt rellevant. Les necessitats d'obra pública eren molt evidents però l'estructura territorial encara no estava del tot ajustada a la projecció del futur. Les obres públiques han tingut moltes evolucions, i cal veure com les transformacions inicials van influir en la progressió posterior.

Resumen
Las obras públicas y la transformación territorial
Durante diez años Trabajos Públicos del MICG contribuyó a la modernización de la administración andorrana en un contexto de cambio económico y social muy relevante. Las necesidades de obra pública eran muy evidentes, pero la estructura territorial todavía no estaba del todo ajustada a la proyección del futuro. Las obras públicas han tenido muchas evoluciones, y es necesario ver cómo las transformaciones iniciales influyeron en la progresión posterior.

Résumé
Travaux publics et transformation territoriale
Pendant dix ans, les Travaux Publics du MICG ont contribué à la modernisation de l'Administration Andorrane dans un contexte de mutation économique et sociale très remarquable. Le besoin de travaux publics était très évident mais la structure territoriale n'était pas encore complètement adaptée à la projection de l'avenir. Les travaux publics ont connu de nombreuses évolutions, il faut juste voir comment les transformations initiales ont influencé la progression ultérieure.

Abstract
Public works and territorial transformation
For ten years, the MICG's Public Works Department contributed to the modernization of the Andorran Administration in a context of very relevant economic and social changes. The need for public works was very evident but the territorial structure was not yet fully adjusted to foreseeable future needs. Public works have undergone many evolutions, and it remains to be seen how the initial transformations have influenced subsequent progression.

Les Valls d'Andorra van preservar durant molts anys unes condicions polítiques particulars sobre les quals se sustentava un sistema d'administració social molt similar al de les altres valls pirinenques. Les condicions econòmiques per a la població, d'uns 5.000 habitants entre tots els pobles, estaven lligades sobretot a la terra i la ramaderia, però també havien passat per transformacions puntuals com l'explotació de les fargues a la vall del Madriu i la vall d'Ordino. El territori no havia canviat gaire fins que no arribaren els telègrafs a finals del segle XIX i, sobretot, fins que la carretera de la Seu no arribà –el 1908– fins a la frontera i –el 1916– fins a Andorra la Vella. El canvi següent va ser l'arribada de la llum, als volts de la dècada de 1914. En aquesta dècada es construïren vàries petites centrals hidroelèctriques: a la Tabacalera Andorrana SA, a Sant Julià (la Mútua Elèctrica), a Encamp i dues més transcendents: el salt del roc de les Anelletes a Andorra la Vella, que el 1920 va donar origen a Nord Andorrà, i el salt d'Escaldes el 1929-31, que va donar origen a Forces Hidroelèctriques d'Andorra S.A.

La concessió de FHASA va comportar la compensació de construir les carreteres generals d'Andorra la Vella fins a les fronteres, i de les valls del Nord fins a Arinsal i Ordino. Aquest desplegament, efectuat en les dues dècades següents, fou essencial per desenclavar el país.

En els anys 1930, algunes circumstàncies van incidir molt especialment per a l'obertura a l'exterior: la concessió a FHASA[1] de l'aprofitament de l'aigua; les primeres llicències bancàries[2] i, sobretot, l'impacte de les convulsions polítiques i socials –des de la República Espanyola de 1931 fins a la Guerra Civil de 1936/39– amb efectes immediats

sobre el comerç i l'acollida de refugiats. La recuperació del trasbals a Espanya, i el terrible episodi de la Segona Guerra Mundial, no van permetre a les Valls evolucionar gaire, fins que el 1948 es van autoritzar nous bancs per operar a Andorra;[3] el 1959 el Pla d'Estabilització va canviar les bases econòmiques de la política financera espanyola; i els primers anys de la dècada de 1960 un incipient fenomen del turisme es va desplegar per tot Europa i va propiciar que el MI Consell General autoritzés a estrangers la possessió de residències.[4] Fins el 1960 la població s'havia mantingut lleugerament per sobre dels 6.000 habitants.

Les dues guerres seguides –la d'Espanya entre 1936/39 i la Mundial entre 1939/45– van afectar molt particularment Andorra i, en aquells anys de tan trasbals, les obres públiques van deixar de ser prioritàries. Però en les dècades de 1950 i 1960, quan l'economia es va començar a despertar, les carreteres generals principals ja s'havien desplegat pel territori i els Comuns, gràcies a les carreteres secundàries, també van permetre accedir a tots els nuclis habitats i als boscos per explotar la fusta com a recurs econòmic. Algunes serradores industrials van dedicar-se a obrir pistes forestals i a treballar materials per a la construcció.

Òscar Ribas explica a les seves memòries que, a principis del segle xx i fins el 1940, l'Administració andorrana general es limitava a una dotzena de persones: el secretari del Consell General, la secretària del Síndic, el nunci, un o dos agents de duanes, un o dos caminers i un servei d'ordre compost per un cap i sis agents (creat el 1931). Amb aquestes persones ja n'hi havia prou per fer funcionar aquell país.

En els primers anys 1960/70 es va produir la cristal·lització de les administracions bàsiques de la modernització del país, nascudes de la sincronia de la governança del Consell General en les dues sindicatures de Julià Reig i la de Francesc Escudé, amb l'oportuna devoció de joves professionals molt competents. Van sorgir en tan sols una dècada: el Servei de Telecomunicacions d'Andorra[5] el 1967, la Caixa Andorrana de Seguretat Social el 1968, Treballs Públics del MI Consell General el 1969, la Clínica Verge de Meritxell[6] el 1969, el Cos de Policia[7] el 1974 i el Centre Nacional d'Informàtica d'Andorra (CNIA) el 1975.

L'any 1961 es va iniciar un nou cicle polític de renovació al Consell General i als Comuns. La Sindicatura de Julià Reig i Josep Baró era potser la representació més palesa del canvi. Les obres públiques també foren objecte de transformacions.

Com és comprensible, els accessos internacionals van ser una de les primeres preocupacions. Sobretot, l'accés a França pel port d'Envalira; però també l'accés a Vicdessos pel port de Rat, a través de la Massana i Ordino; i, per l'altra banda, els accessos a Espanya pel coll de la Botella i pel port de Cabús cap a Tor i Alins –a la vall Farrera–; així com l'accés a Os de Civís, des de Sant Julià. Totes les parròquies maldaven pel que els era més proper, com és natural, i solia passar molt sovint que es descuidava l'interès general.

La polèmica més sonada fou la de l'accés a França per túnel. A la segona meitat dels anys 1960, en sorgiren estudis preliminars per molts llocs, amb diferents longituds i accessos, per un costat i l'altre del forat: per Envalira, des de Grau Roig; pel port Dret, des de Soldeu; per Rialb i el port de Siguer, i altres. Fins i tot el copríncep General de Gaulle va prometre el 1967 que hi hauria túnel cap a França!

El túnel cap a França es va polititzar molt: no va arribar mai a terme sota el port de Rat, entrada de la vall de Soulcem i Auzat, malgrat que el 1977 la carretera va accedir fins a l'entrada del túnel a 2.300 m; el túnel d'Envalira, de 2.900 m

1. La concessió a FHASA fou atorgada pel MI Consell General l'any 1929. L'energia hidroelèctrica es va posar a disposició del creixement econòmic andorrà i la construcció de les carreteres generals –la carretera G2 cap a la frontera francesa del Pas de la Casa, i la carretera G3 cap a la Massana i Ordino– van modernitzar el país.
2. L'any 1929 el MICG autoritzava operar el Banc Agrícol i Comercial d'Andorra, i l'any 1930 s'autoritzava obrir oficina sucursal a la Caixa de Pensions i Estalvis.
3. Crèdit Andorrà i Banca Mora, entre altres.
4. Els Decrets de 1955 i, sobretot el de 1965, van atorgar als estrangers el dret de comprar terrenys i el dret de comprar pisos.
5. STA va mudar el nom cap a Andorra Telecom el 2008.
6. La clínica ha evolucionat cap a l'hospital N. S. de Meritxell.
7. La Policia ha passat en 90 anys de 7 a 300 policies.

de longitud, dins de territori andorrà a 2.050 m, va ser construït en concessió el 1999 i obert el mes de setembre de 2002.

Bonaventura Adellach i Baró (Llorts, 1929-2021) va constatar el 1967 els grans dèficits tècnics de l'Administració andorrana, adscrita sobretot a la Junta de Serveis Públics del MICG. Es va crear el Servei de Treballs Públics del MICG, en base a un contracte de prestació de serveis que, malgrat el caràcter privat, en molts aspectes feia funcions d'Administració pública. La feina es pagava per projectes i direccions d'obra, segons les tarifes[8] dels arquitectes i dels enginyers suïssos, aplicades als pressupostos reals de certificació de l'obra acabada.

El Servei de Treballs Públics (TP) va començar oficialment el dia 2 de juny de 1967, en la Junta de Serveis Públics. Consegüentment, el Consell General va nomenar Bonaventura Adellach director de l'Oficina Tècnica del Departament de Serveis Públics el 19 de juny de 1967. No va ser fins el 1969 que el Consell General va crear les oficines tècniques, de gestió independent, però destinades a treballar per a l'Administració. El gener de 1977 van concloure la seva activitat per a què el Servei d'Obres Públiques del MI Consell General, dirigit per Eron Estany i Vidal, comencés a funcionar, ja al Govern.

Vies de comunicació

Els primers projectes estaven dedicats a la modernització de les carreteres. La població va augmentar més del 7 % anual acumulatiu i el turisme, a partir de la dècada de 1960, va motoritzar les vies de circulació, provocant per primera vegada les reiterades i enutjoses cues de trànsit. El pont de la Margineda sobre la Valira fou refet i a Sant Julià es va fer el primer projecte de desviació per una nova via més ampla (16 m d'amplada semblava molt per a alguns contraris al canvi),[9] amb un especial sistema de compensació de l'expropiació de terrenys amb les plusvàlues de les finques confrontants.[10] L'invent de cessió de terrenys no va durar gaire i els costos de les expropiacions han estat un fre al progrés de la utilitat pública de les carreteres.

Des del punt de vista més transcendent, l'aportació de TP va consistir en la reglamentació dels permisos de construir a la vora de les carreteres. Amb molta polèmica, el Consell General[11] va classificar les carreteres generals en zones: zona A, per als nuclis urbans (13 m); zona B, per a les desviacions dels pobles (variable, 20 m); i zona C, en camp obert (20 m). Els permisos per construir en zona C tenien un límit físic, marcat per TP, separats els 10 m reglamentaris –més sobreamples en zona corba– de l'eix corresponent al futur projecte de rectificació de la carretera. Dos conceptes nous foren així instituïts: d'una banda, l'amplada de reserva es comptava a partir d'un eix que podia ser diferent a l'existent; de l'altra, el propietari del terreny havia d'entendre que la propietat estava restringida pel dret d'edificar en zona d'eixample de carretera. Aquest procediment –que ara a tothom li sembla normal– va costar molt de fer entendre a alguns resistents. Avui, sense aquelles disposicions de reserva de terreny, no es podria circular per Andorra.

Com és natural, Treballs Públics havia d'ocupar-se de les carreteres. Efectivament, una de les primeres activitats, continuada durant deu anys, fou la millora de les carreteres generals i el projecte i la construcció de les carreteres secundàries. Cada any, en funció dels pressupostos disponibles, el Consell General, a través de la Junta de Serveis Públics, en fixava les prioritats i les actuacions. El seguiment dels projectes es feia en reunions periòdiques de freqüència mensual i en visites sobre el terreny, quan les circumstàncies ho recomanaven. En aquella època, el parroquialisme era molt evident i els membres de la Junta

8. *Société Suisse des Ingénieurs et des Architectes* SIA. *Règlement* 103. *Édition* 1969. Per tenir aplicació a Andorra, en el contracte es va convenir un descompte del 30 % en els percentatges d'aplicació sobre els pressupostos locals.

9. *At pompam et ostentationem*, es deia que tenia les dimensions d'autopista.

10. Els terrenys residuals que no s'acolliren al conveni de compensació van trigar 9 anys a ser expropiats i ocupats per la via pública.

11. Ordinació del MI Consell General de 4 de juliol de 1969.

procuraven, com és lògic, per la seva circumscripció electoral. D'entre molts projectes de l'època, destacaria l'eixamplament i rectificació de la carretera G2 al port d'Envalira (1972-74) que, amb la inversió[12] en mitjans de neteja de neu, va comportar una connexió gairebé segura fins al Pas de la Casa; i, potser també, el nou túnel de Sant Antoni, a la G3 en direcció a la Massana;[13] i, més endavant, el projecte de protecció de la carretera sobre Soldeu, amenaçada encara ara per les allaus. Sistemàticament, també va començar l'estudi de les allaus sobre les carreteres.[14] A partir de 1972, progressivament, totes les carreteres generals es van pavimentar amb aglomerat asfàltic en calent, afegint seguretat i confort a la circulació. Treballs públics també va realitzar nombrosos projectes de carreteres secundàries per accedir als pobles i als nuclis més aïllats, preservant sempre uns criteris de traçat, pendent i amplada homologables.

El nus gordià de la circulació era l'aglomeració d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany. La congestió de trànsit començava a esdevenir un dels primers problemes del país. L'avantprojecte de *xarxa de nous vials a la parròquia d'Andorra* fou la resposta del moment.

La xarxa de nous vials a la parròquia d'Andorra

La canalització del trànsit per les carreteres existents era, a principis dels anys 1970, clarament ineficient, sobretot per falta d'espai per deixar circular el nombre creixent de vehicles. La resposta de TP a la Junta de Serveis Públics va anar precedida d'estudis relatius a les estadístiques del trànsit, enquestes de mobilitat, estudis relatius al creixement d'importació de mercaderies a les fronteres i al creixement de la població, entre altres. L'any 1972 es van fer unes simplificades prognosis de població per a l'any 2000.[15] Una reflexió general sobre el creixement era obligada.

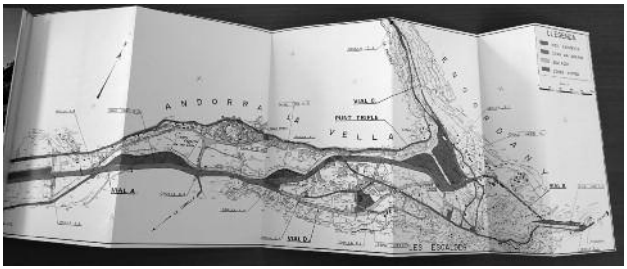

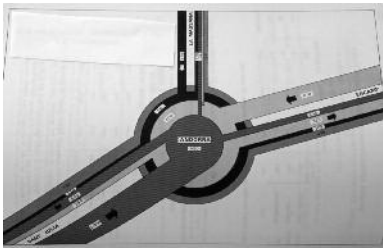

1972. Estadístiques de circulació a l'aglomeració andorrana

1972. La xarxa de nous vials a la Parròquia d'Andorra. Alternativa 1

En base als nous plànols topogràfics, es varen projectar –a nivell d'avantprojecte– uns vials importants (29 m d'amplada total d'ocupació) i les connexions a la xarxa viària del moment. Hi havia algunes solucions alternatives entre el centre de l'aglomeració i la desviació per l'obaga d'Escaldes. Els traçats contemplaven una sortida en túnel cap a Encamp i una altra en túnel cap a la Massana. Alguns estudis geotècnics puntuals confirmaven la vulnerabilitat de la vessant dels Feners, a Escaldes.

La novetat, però, fou la visió urbanística general que el nou plantejament portava associada i, en especial, la reserva de 14,3 hectàrees de terreny per a futures zones d'espai verd públic, i la indicació que calia preveure aparcaments.

12. A finals dels anys 1960, el MI Consell General va recuperar la gestió directa de l'explotació hivernal del port d'Envalira, constituint un eficient equip humà ben equipat amb mitjans mecànics moderns, per treure la neu del port.
13. Projecte amb la col·laboració del Centre d'Equipament de Túnels CETU de França.
14. En col·laboració amb *Eaux et Fôrets* i CEMAGREF de França.
15. En aquell moment Andorra comptava amb 21.425 residents. La hipòtesi més probable apuntava, per a l'any 2000, als 85.000 residents, encertant aproximadament la població resident real que després es va assolir.

En total, la proposta afectava 37 hectàrees. Crec que la proposta no va deixar indiferent a ningú. Alguns propietaris s'hi oposaren aferrissadament per preservar els seus interessos més directes. Però el MI Consell General no es va atrevir a rebutjar les noves idees i va decidir "congelar" durant uns anys els terrenys afectats. Aquesta sàvia decisió va permetre, bastants anys després, abordar l'urbanisme de l'aglomeració urbana de la capital d'Andorra en millors condicions, quedant finalment més oberta la xarxa viària principal del país.

Geodèsia, mapes, plànols topogràfics

De les mostres més aparents de sobirania, la confecció de mapes del país potser és la que es fa més evident. Fa cinquanta anys, la representació de les Valls d'Andorra venia de la cartografia dels dos estats veïns i de publicacions de geògrafs estudiosos d'Andorra. El resultat era d'una qualitat tècnica molt deficitària, en relació amb els criteris actualitzats dels anys 1970. El MI Consell General va decidir començar un mapa que pogués servir a les necessitats de la població. La triangulació general, l'anivellament general, la cartografia a escala 1:10.000 i el mapa a escala 1:50.000 foren encomanats a Treballs Públics amb el suport del Cabinet *Rollin&Gallot* de Marsella. El control i la revisió es van confiar al Servei Topogràfic Federal suís, país que tenia experiència provada en confecció de mapes en territori de muntanya.

El 1970 es va realitzar la triangulació geodèsica, enllaçada amb França i Espanya, per servir de base a la representació del territori andorrà en mapes. A continuació, es van fer vols per fotografiar sistemàticament tot el país i per disposar, així, dels parells fotogramètrics per restituir la topografia. Es va crear l'Anivellament General d'Andorra. Després d'un treball de camp exhaustiu i de les corresponents revisions, l'any 1976 es van publicar els plànols oficials a escala 1:10.000 (en 19 fulls) i, el 1977, el mapa a escala 1:50.000 (un sol full). Per primera vegada, Andorra disposava d'un mapa modern i precís del conjunt del territori. El coneixement del territori també fa sobirania.

Els topònims dels mapes van impulsar el recull sistemàtic de noms de tots els indrets del país, mitjançant unes comissions de coneixedors locals que, amb el secretari de cada comú, recollien i gravaven els diferents noms locals per a llacs, rius, termes, pics, valls, camins i cabanes.[16]

Aquesta base general permeté abordar seguidament els plànols topogràfics a escala 1:1.000 i 1:500 per representar tots els nuclis urbans consolidats al fons de les valls. Aquesta escala permetia fer projectes de construcció per a l'equipament del territori: vies de comunicació, conduccions d'aigua, clavegueram, línies elèctriques i altres.

Més endavant es van provar de delimitar les diverses fronteres nacionals o de parròquies. Es va demostrar que era molt difícil –com ho és encara ara– i que depassava la competència tècnica. Les fronteres exteriors es van recollir de la cartografia dels països veïns, amb supervisió parcial d'experts locals andorrans. Les delimitacions de parròquia es van encallar en diversos límits en què les respectives comissions de rodalies locals no es pogueren posar d'acord. Penso que al final només van quedar clars dos límits: el del conjunt de Sant Julià, Andorra i Escaldes; i el del conjunt de la Massana, Ordino, Canillo i Encamp. Encara queden pendents moltes concòrdies. Les úniques parròquies *superficiable*s foren les d'Ordino i la Massana.



1977. Mapes a escala 1:50.000 i 1:10.000 (19 fulls)

16. Les Comissions de Toponímia estaven formades per tres o quatre persones coneixedores locals, el secretari del Comú, un membre del *cabinet* R&G francès i Jaume Riba, de TP del MICG, que situava el nom sobre una foto i li donava una classificació (que després servia també per al tipus de lletra en el mapa).

El cadastre i el registre de la propietat

El coneixement precís de les propietats i dels propietaris és una de les bases de l'Estat modern per poder aplicar una fiscalitat més justa i eficient, alhora que preserva la propietat de cadascú.

TP va estudiar com funcionaven aquestes administracions públiques, tant en els sistemes jurídics jacobins (França, Espanya, Mònaco, San Marino) com en països petits amb sistemes jurídics germànics (Liechtenstein, Suïssa). Es va fer un escandall del total de parcel·les que hi podia haver en les 4.500 ha de propietat particular, i de les dificultats i del cost que podia representar l'aixecament topogràfic precís de totes les propietats rústiques del país. Crec que el projecte apuntava a una estimació de cost total de cinc-cents milions de pessetes de l'època (al canvi actual, tres milions d'euros). En aquell moment la xifra es considerava important, però es proposava distribuir-la en deu anys. Tot i que la proposta no va prosperar, ara algun propietari defensaria que s'hagués avançat quaranta anys, per garantir millor la seva propietat.

Les publicacions, les estadístiques i la toponímia

Entre l'any 1973 i 1977, Bonaventura Adellach va participar a la política andorrana com a Conseller general, elegit per la parròquia de la Massana. Aleshores va creure convenient que el 1977 es divulguessin les estadístiques[17] aplegades per TP sobre geografia física, climatologia, població, comunicacions viàries, circulació, consum de carburants i algunes dades d'urbanisme. El país tenia 468 km^2, el Coma Pedrosa era el pic més elevat (2.942 m), l'estany de Juclar era el llac més gran (21,3 ha) i la població censada el 1976 era de 28.500 habitants.



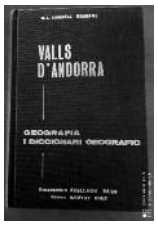

1977. Estadístiques de les Valls d'Andorra
1976. Toponímia

Complementàriament, es publicaren la *Geografia* i el *Diccionari Geogràfic* de les Valls d'Andorra i la *Geografia Escolar de les Valls d'Andorra*, per difondre millor tota aquesta abundant documentació.

La toponímia –els noms dels llocs– té una importància cultural molt gran, perquè sovint la manera de conèixer un lloc es remunta als primers pobladors del país. La preparació dels mapes va propiciar la recollida de més de quatre mil noms que estaven en el coneixement íntim de persones molt singulars. La majoria d'aquestes persones ja ens han deixat, i els seus descendents, en allunyar-se de la terra, n'haurien perdut la memòria ancestral. La forma d'escriure els noms recollits verbalment en el català normalitzat la va revisar una comissió lingüística formada per Enric París, Antoni Morell i Ramon Ganyet i, finalment, la va supervisar Albert Manent, president de la Societat d'Onomàstica de Catalunya.

Les estacions d'esports d'hivern i la protecció de la natura

Com s'havia fet en altres llocs del Pirineu, el Comú d'Encamp l'any 1964 va acordar una primera concessió sobre les pistes del Pas de la Casa; i, a la mateixa època, el Comú de Canillo va acordar la concessió de les pistes de Soldeu. La durada era per a 70 anys. En el mateix sentit, l'any 1972, el Comú de la Massana va acordar la concessió de les pistes d'Arinsal. El mateix any es van signar protocols d'acord per a concessions al Forn de Canillo; el 1973, a Mereig, Montaup i la vall del Riu, també a Canillo; i el Comú d'Ordino tenia intencions de concedir la vall de Sorteny. Totes les últimes propostes es van acompanyar de projectes d'urbanització i, afortunadament, cap va prosperar.

L'any 1971, Bonaventura Adellach va presentar a la Junta de Serveis Públics una *Memòria tractant de les estacions d'esports d'hivern* i la forma de canalitzar aquell potencial de neu des del Consell General, respectant l'autonomia de cada parròquia. La nova cartografia, preparada els anys

17. Adellach, Ganyet: *Estadístiques de les Valls d'Andorra*. Consell General. Març de 1977.

posteriors, també estava destinada a l'estudi de l'aprofitament de la neu.
L'Honorable Comú de la Massana va sol·licitar el 1976 ajuda i col·laboració al MI Consell General per als equipaments de la zona esquiable del bosc de Pal. Treballs Públics s'encarregà, per compte del Comú, de preparar els plànols topogràfics, els estudis de neu i l'avantprojecte, amb l'ajuda dels experts francesos Phillippe Caillat i Gilbert Cretin. L'accés fins al planell de la Caubella, la construcció d'un edifici de serveis ben equipat i el primer equipament de remuntadors del bosc de Pal es van efectuar entre els anys 1980 i 1982, quan es va inaugurar el camp de neu.
La nova concepció de l'esquí, directament gestionat pel sector públic, sense aprofitament urbanístic per recuperar plusvàlues de terrenys i edificis residencials, fou innovadora i replicada immediatament pel camp de neu d'Arcalís, de l'Honorable Comú d'Ordino. La inauguració es va fer la mateixa temporada hivernal, per Pasqua de 1983. La millora de l'accés fou en aquest cas més complicada, per la major distància i pel problema de les allaus.
La protecció de la natura hi era present, tant en la concepció general com en l'execució de les obres. El valor ambiental del paisatge i del territori és un dels principals actius turístics i patrimonials de la muntanya. Malauradament, la pressió de transformar la muntanya per dedicar-la exclusivament a l'esquí, descuida el valor de la natura i causa danys irreparables sobre els sòls, les aigües, la fauna i la biodiversitat dels espais sensibles de moltes zones. I molt difícilment hi ha correccions de reversió dels desastres produïts, sinó que, de forma progressiva, es van colonitzant els espais que foren patrimoni de moltes generacions d'andorrans. En alguns indrets, la màxima aspiració es limita a construir un parc d'atraccions, amb inversions elevades de dubtosa sostenibilitat econòmica. Lamentablement, l'espai no és infinit i s'ha de compartir amb altres orientacions ambientalment més respectuoses amb la natura.

Epíleg

Durant deu anys Treballs Públics del MICG va contribuir a la modernització de l'Administració andorrana en un context de canvi econòmic i social molt rellevant. Les necessitats d'obra pública eren molt evidents però l'estructura territorial encara no estava del tot ajustada a la projecció del futur. Les obres públiques han tingut moltes evolucions en els últims cinquanta anys, i cal veure com les transformacions inicials influïren en la progressió posterior.
La dècada de 1970 també va ser un moment de canvi cap a les tecnologies digitals, primer molt tímidament i després acceleradament. Els plànols, els mapes, els projectes, els pressupostos, han sofert una revolució en les formes i en la qualitat, però els principis bàsics que va iniciar l'Administració andorrana crec que no han variat gaire. L'urbanisme i l'ordenament territorial són conceptes que encara ara potser no s'han conjugat prou. Durant molts anys, els drets de propietat no volien admetre cap limitació per combinar el benefici individual amb la utilitat pública; i així es podia perjudicar l'interès general per absència d'una legislació reglamentada de l'expropiació de terrenys.
Les tensions socials van passar al terreny de la política a finals de la dècada de 1970 i, durant una quinzena d'anys, la reforma de les institucions andorranes va conduir cap a un nou estadi governat per la Constitució de 1993. L'Administració també s'ha adequat als sistemes de govern constitucionalista de l'entorn i, molt de pressa, s'han creat nous serveis i ocupat més funcionaris.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 31-39 (2019)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.98 ISBN: 978-99920-61-61-9

Les telecomunicacions al Principat d'Andorra: del telègraf a l'STA



Papers de recerca històrica 10

Xavier Jiménez i Beltran
Enginyer de Telecomunicacions, director de transmissió i director d'internacional i roaming de l'STA (1980-2010)
xjimenez@andorra.ad

Resum
Les telecomunicacions al Principat d'Andorra: del telègraf a l'STA
S'analitza l'evolució de les telecomunicacions entre els anys 1960 i 1980, dues dècades decisives per a la creació dels organismes i les infraestructures que configuraren el país fins a l'actualitat, dues dècades durant les quals el creixement de la població fou molt important.

Resumen
Las telecomunicaciones en el Principado de Andorra: del telégrafo en el STA
Se analiza la evolución de las telecomunicaciones entre los años 1960 y 1980, dos décadas decisivas para la creación de los organismos y las infraestructuras que configuraron el país hasta la actualidad, dos décadas durante las cuales el crecimiento de la población fue muy importante.

Résumé
Télécommunications en Principauté d'Andorre: du télégraphe à la STA
Nous analysons l'évolution des télécommunications entre les années 1960 et 1980, deux décennies décisives pour la création d'organismes et d'infrastructures qui ont façonné le pays jusqu'à nos jours, deux décennies pendant lesquelles la croissance de la population a été très importante.

Abstract
Telecommunications in the Principality of Andorra: from the telegraph to the STA
The evolution of telecommunications between the years 1960 and 1980 is analysed. These were, two decisive decades for the creation of the organisms and infrastructures that shaped the country until today, two decades during which the growth of the population was very important.

Anna Argelich i Arajol va imprimir el primer telegrama des de la seva casa pairal, Cal Ramon, al carrer Major d'Andorra la Vella l'1 de novembre del 1892. Aquest enviament a França va significar l'entrada del país a l'era moderna de les telecomunicacions. Però, en realitat, tot va començar amb el *Decret de Nova Reforma*, del 22 d'abril del 1866, promulgat pel Copríncep bisbe Josep Caixal i Estradé, mentre era Síndic general Guillem d'Areny Plandolit. Aquest decret va posar les bases per al progrés del país i el va fer avançar lentament cap a la modernitat, un procés que va culminar amb l'aprovació de la Constitució el 1993.

L'objectiu d'aquest article és analitzar l'evolució de les telecomunicacions entre els anys 1960 i 1980, dues dècades decisives per a la creació dels organismes i les infraestructures que configuraren el país fins a l'actualitat, dues dècades durant les quals el creixement de la població fou molt important.

La població d'Andorra el 1955 era de 6.189 habitants, una xifra que s'ha mantingut més o menys estable, amb algunes oscil·lacions, gairebé des del 1850, quan la població era de 4.136 persones. Però aquesta situació va canviar radicalment. El 1960 Andorra ja tenia 8.392 habitants i aquesta població es va anar duplicant cada dècada fins que el 1980 va arribar a 35.460 habitants. Per tant, la població d'Andorra es va multiplicar per quatre en 20 anys amb persones que sobretot vingueren d'Espanya i França. Aquest creixement demogràfic tan brutal fou un revulsiu per a tots els agents polítics, econòmics i socials i transformà radicalment el país.

Parlar de l'evolució de les telecomunicacions a Andorra no és només analitzar un tema tècnic, sinó que significa parlar de relacions polítiques, d'equilibris de poder, de lluites pel

control de les tecnologies, i també de moltes curiositats que converteixen Andorra en un cas únic al món de les telecomunicacions, com veurem en aquest recorregut històric.

Antecedents: correus i els dos serveis simultanis

Les telecomunicacions han estat sempre un motiu de disputa, més o menys oculta, entre els Coprínceps –a través dels seus Delegats Permanents i Veguers– i el Consell General. La qüestió central sempre ha estat decidir qui tenia les competències per a la planificació, realització i gestió dels serveis de telecomunicacions: telegrafia (dades), telefonia i radiodifusió sonora i televisió.

El desequilibri de poder polític entre els Coprínceps als seus països respectius va fomentar que la pressió de l'administració francesa fos més patent que la de l'administració espanyola, sempre atenuada pel Copríncep bisbe.

El servei de Correus és un exemple d'aquesta situació: comença de manera regular el 1837, quan el correu es transporta des dels dos països cap a Andorra, amb un sistema organitzat pel Consell General. Però el 1930 el director general de *Correos y Telecomunicaciones* espanyol i el ministre de *Postes, Télégraphes et Téléphones* (PTT) signen un acord per tal que les dues administracions s'ocupin independentment dels correus a Andorra i ofereixin els dos serveis de manera simultània, una situació que encara avui continua sense cap canvi.

El telègraf

El 22 de setembre del 1882 el Consell General va aprovar una concessió molt important: va atorgar el permís a Enric Duvivier per *establir fondas, teatres, cafes, circos, rifas, inprentas, litografías, telégrafos, casinos i salons oberts al publich*. Els Consellers, i en definitiva tot el país, eren conscients que calia comunicar-se amb la resta del món i, de nou, sorgí la lluita per veure qui tindria les competències per a la instal·lació i gestió del servei de telegrafia.

Finalment, el 18 de setembre del 1882 la comissió o consell d'administració nomenat pel Consell General *estableix en nom de dit Consell de Andorra una via telegráfica desde la vila de Andorra fins a la frontera francesa en direcció a l'Hospitalet*. Aquesta línia fou construïda amb els recursos oferts gratuïtament pel govern francès (15.000 FF) i tot el servei de telègrafs fou gestionat per l'administració francesa.

La primera oficina de telègrafs a Andorra la Vella va obrir l'1 de novembre del 1888, amb Teodoro Moles de cal Doret com a primer responsable. El mateix any va obrir l'oficina d'Encamp i, posteriorment, ho feren Sant Julià de Lòria el 1893, i Soldeu el 1895. La Massana i Ordino van completar la xarxa d'oficines.

Una mica més tard, el 1903, el Consell General, en la sessió de l'11 d'agost, va tramitar un ofici del Copríncep bisbe sobre la instal·lació d'una línia de telegrafia des de Sant Julià de Lòria a la frontera espanyola. El Consell General va demanar que aquesta línia es connectés a la que el govern espanyol estava construint fins a la frontera hispanoandorrana. Pocs mesos més tard, l'1 de novembre de 1903, la línia de telègraf amb Espanya va començar a funcionar amb tota normalitat.

El telèfon

L'any següent es va produir un fet que seria fonamental: en la sessió del 20 de juny de 1904 el Copríncep bisbe va atorgar el *Decret de creació de la xarxa telefónica entre el Principat i Espanya i el regim de la mateixa xarxa*. En el preàmbul d'aquest decret el Copríncep parla de l'objectiu d'estendre la xarxa telefònica a totes les parròquies i de connectar-la a l'estació de Sant Julià. La capital, la Massana i Ordino van estar d'acord amb la proposta, però Canillo i Encamp no la volien a les seves parròquies.

Escaldes, tot i que encara no era una parròquia, va demanar una estació telefònica per atendre el turisme que hi arribava atret per les aigües termals ja que, segons al·legà, *hi ha molts importants establiments de banys concorreguts l'estiu*.

Per al manteniment d'aquesta xarxa de telèfons el febrer de 1905 es va contractar Josep Rispa, de cal Clavetaire d'Escaldes-Engordany.

En els anys posteriors hi va haver canvis en la gestió i el manteniment de la xarxa de telèfons. El 7 de novembre de 1930 el Consell General va encarregar-ho a la companyia Forces Hidroelèctriques d'Andorra (FHASA). Uns anys més

tard, el 12 d'agost de 1942, Ràdio Andorra va assumir aquesta gestió i manteniment per un període de 30 anys. Com veurem més endavant, aquest contracte no va arribar fins el 1972, perquè el 1967 el Consell va crear la Central de Telecomunicacions. Telèfons-Tèlex, precedent de l'STA, que ja va assumir plenament la gestió i el manteniment dels telèfons.

Però tornem als anys 30. La Junta de telèfons, formada pel Subsíndic i els cinc Consellers majors, es va crear el 5 de febrer de 1936. El 30 d'abril de 1939 el Consell General va aprovar el Reglament de telèfons que desenvolupava les funcions d'aquesta Junta. A partir de 1950 el Consell General va mantenir una gran activitat per poder connectar la xarxa telefònica d'Andorra amb els països veïns. Durant aquesta dècada, el Consell va voler defensar les seves competències per planificar, instal·lar i gestionar els telèfons a Andorra, davant de les administracions francesa i espanyola.

El 1951, quan ja s'havia aconseguit la connexió total amb Espanya, el Consell General va demanar la connexió amb França. En deixa constància l'acta del Consell del 30 d'agost de 1951: *s'ha establert la comunicació telefónica amb Espanya desde les centrals de totes les parròquies... S'acorda també comunicar al Ml Sr Delegat Permanent de França que el Consell General desitjaria el poder-se efectuar la conexio dels telèfons amb la central i xarxa telefónica andorrana*. Aquesta connexió de telefonia –i tèlex– amb la xarxa francesa no va arribar fins a l'establiment de la xarxa de centrals automàtiques a Andorra el 1967.

Durant els anys 50 a Europa es desenvolupava i instal·lava la tecnologia del telèfon semiautomàtic, però el Consell General la va desestimar i, a finals de la dècada, va decidir que era millor avançar cap al telèfon i el tèlex automàtics.

També hem de tenir en compte que, en aquells moments, començaven a arribar les primers imatges de televisió de França i Espanya, i Andorra va veure bé progressar cap a aquest altre àmbit.

El telèfon automàtic i el tèlex

El telèfon automàtic va arribar a Andorra durant la dècada dels 60. L'any 1961 el Consell General, presidit aleshores pel Síndic Julià Reig i Ribó, en la sessió del 31 de maig, afirmà que *faculta a la Junta de Televisio i de Telefons per a que designin una delegació per anar a Paris i Berna per la qüestió de televisió i telefon*. Uns mesos més tard, el 22 de febrer de 1962, encara insistia en el tema: *faculta la Junta de Telefons per a que efectui els desplaçaments que calgui en relació als estudis previs per a la instal·lacio del telèfon automàtic*.

La delegació de la Junta va viatjar a Berna per demanar al director general de telecomunicacions del govern suís el nomenament d'un tècnic especialista per fer l'estudi de la implantació a Andorra del telèfon automàtic. La tria d'un tècnic suís no era casual, sinó que obeïa a un motiu molt concret i important: el Consell vol *que no fos ni francès ni espanyol per tal que no s'enfadin ni l'un ni l'altre dels paissos veïns, ni Espanya ni França*. Per això, es va designar el suís i neutral Emile Frey perquè viatgés a Andorra i fes l'estudi.

El desembre de 1962, el Consell General, amb l'informe de l'especialista, va prendre una decisió sobre la instal·lació del telèfon automàtic: *Vist l'informe del tecnic Sr Frey, encomanar a la Junta de Telefons la continuació de les negociacions per a realitzar la conexio de la xarxa telefónica andorrana amb la francesa, efectuant a dit efecte els estudis econòmics, jurídics, polítics i tècnics que escaigui* (30 de desembre de 1962). El Consell va decidir que una delegació viatgés a París i a Madrid *per tractar de la questio de la instal·lacio del telefon automatic*.

El procés va durar uns quants anys. El 1964, per exemple, podíem llegir el següent resum de les negociacions per posar al dia els consellers en l'acta del Consell General del 2 de març: *El Ml Sr Subsindic General fa un resum suscint de totes les gestions i reunions que hi ha hagut amb la finalitat de la instal·lació del telefon automatic..... obtencio del acord dels Ecmos. Srs Coprinceps i delegats seus, elaboracio del projecte per el Sr Frey, viatge d'una comissio del Consell General a Madrid i Paris per discutir el projecte desde el punt de vista tecnic; reunio tripartita a Andorra durant el mes de juliol de 1963; redaccio i aprovacio per part de França, Espanya i Andorra d'un protocol; visita a l'Elysee i obtencio del seu acord, elaboracio del projecte definitiu pel tecnic Sr Frey, "appel d'offres" a les cases proveedores, ofertes de dites cases i examen de*

les mes aventajoses que son pels cables: Cables de Lyon i per les centrals: Standard Electrica de Madrid ....
L'aprovació del reglament del telèfon automàtic va arribar el 24 de febrer de 1967 (l'11 de juliol el del tèlex) i el 3 de març es va acordar escollir el nom de l'organisme que *tindra cura dels telèfons*. Aquest nom fou *Central de Telecomunicacions. Telèfons-Tèlex*, un nom que va figurar a la façana de l'antic edifici de l'avinguda Meritxell fins a la creació del Servei de Telecomunicacions d'Andorra (STA).

L'informe d'Emile Frey: una petita joia
L'informe que va elaborar Emile Frey a finals dels anys 60 a la localitat suïssa de Bale és una petita joia, tant des del punt de vista tècnic com sociopolític. En un document de només set pàgines descriu de manera clara i concisa la situació d'Andorra, fa una breu història del país i, el més important, detalla la situació de la xarxa de telecomunicacions que es troba a inicis dels anys 60 i la que deixa quan marxa del país.
L'informe *Les Telecomunicacions dans la Principauté d'Andorra* resumeix així el panorama:
- El país té uns 500 abonats de telèfon dins d'una xarxa de comunicacions molt primitiva i poc digna del segle XX.
- La xarxa de telefonia és de bateria local (BL) construïda als anys 20.
- Fa servir 10 petites centrals manuals.
- La central principal d'Andorra la Vella està connectada per tres circuits a la central veïna de la Seu d'Urgell i altres tres circuits amb Barcelona. Aquests circuits permeten la connexió amb Espanya, incloses Balears i les illes Canàries, i amb Portugal.
- França i Espanya gestionen el servei de correus i telègrafs amb oficines separades, gràcies a un acord firmat pels dos països el 1912, que mai ha estat reconegut pel M.I. Consell General.
- La situació telefònica amb França és encara pitjor perquè només hi ha dues cabines telefòniques connectades des del Bureau de Postes a la xarxa francesa per una línia aèria a través del port d'Envalira (2.407 metres). Les condicions meteorològiques fan molt difícil el seu manteniment i, en conseqüència, el servei és molt pobre.

Projecte de la xarxa de telèfon automàtic i tèlex
El projecte final fou elaborat per Frey juntament amb els tècnics dels operadors veïns. Per part francesa, la *Direction General des Télécommunications* (a partir de 1988 la *DGT* va passar a anomenar-se *France Telecom*) i, per part espanyola, la *Dirección General de Telecomunicaciones* (DGT) i la *Compañía Telefónica Nacional de España* (CTNE). Aquest projecte, contràriament a tot allò que havia passat fins aleshores, és un exemple, no només de col·laboració entre les administracions veïnes, sinó també d'imaginació tècnica i política per la situació especial d'Andorra.
El Principat no era membre de la Unió Internacional de Telecomunicacions (UIT) i, per tant, no tenia la designació d'un codi internacional de trucada per a telefonia i dades. França tenia el 33 i Espanya el 34, però Andorra no en podia tenir cap.
La situació política i la tradició no permetien (i els serveis dels Coprínceps tampoc ho atorgarien) integrar-se només a una xarxa, ja fos la d'Espanya o la de França. Per tant, s'havia de trobar una solució perquè la xarxa de telefonia d'Andorra pertanyés simultàniament a les xarxes dels dos països veïns. Aquesta situació, aquesta simultaneïtat, segons la meva informació, és única en la història de les telecomunicacions.
El pla de numeració i la manera de connectar-se dels abonats, que descriurem a continuació, fou producte de la imaginació dels tècnics, però també de la casualitat i provocà inconvenients per evolucionar al llarg dels anys, ja que Andorra depenia tècnicament dels plans de dues administracions exteriors.
El projecte de Frey i els tècnics dels dos operadors veïns van establir la instal·lació final de sis centrals automàtiques SESA Pentaconta 1000, a Andorra la Vella, Sant Julià de Lòria, Ransol, la Massana, Encamp i el Pas de la Casa.
Aquestes centrals estaven connectades entre sí per cables soterrats, considerats més adients per les condicions geogràfiques i meteorològiques, seguint el model suís. Els cables dels abonats també estaven soterrats sempre que això era possible.
Per a la connexió amb Espanya i França es feia servir un sistema anomenat de corrents portadors, pel qual es transmetien per un mateix cable molts circuits telefònics

d'alta qualitat. En el cas d'Andorra hi havia 48 circuits en cada direcció. Aquest sistema necessitava la instal·lació d'amplificadors cada 10 o 12 quilòmetres. Per això es van construir grans arquetes subterrànies i visitables: dues per la part francesa, Meritxell i una altra al peu del port d'Envalira; i una per la part espanyola. Aquests repetidors s'alimentaven amb tensió des de les centrals dels operadors veïns.

Les centrals d'Andorra la Vella i Ransol es van inaugurar el 25 d'abril de 1967, i la de Sant Julià de Lòria l'1 de novembre del mateix any. Les d'Encamp i la Massana es van estrenar el 1973 –el 10 de gener i l'1 d'abril respectivament–, i la del Pas de la Casa no va funcionar fins l'abril de 1979.

Per a les connexions internacionals més enllà de França i Espanya, es va instal·lar a Andorra la Vella una centraleta manual de cinc posicions amb accés als operadors francesos i espanyols.

Així doncs, el 1967 es va iniciar una etapa d'avenços en la comunicació exterior que Emile Frey va narrar a la part final del seu informe. Aquesta nova xarxa de telecomunicacions va entrar en servei el 25 d'abril de 1967; el Síndic general Francesc Escudé i Ferrero i els Coprínceps –que en aquell moment eren Ramon Iglesias i Navarri i el president Georges Pompidou– la van inaugurar mantenint converses telefòniques. L'esdeveniment es va commemorar amb l'emissió d'un segell postal especial que recorda la data en la que el Principat d'Andorra va sortir del seu aïllament i es va connectar a la xarxa mundial de telecomunicacions.

Com es crea la numeració dels telèfons d'un país

Com dèiem abans, la imaginació i la casualitat es van unir per ajudar els dissenyadors del primer pla de numeració, ja que els plans de numeració de les xarxes dels països veïns eren molt similars. S'organitzen a nivell de departament francès i de província espanyola. A cada demarcació, el número d'un abonat estava format per 6 xifres –PQMCDU (segons la nomenclatura internacional de la UIT)– i permetia la trucada directa entre abonats de la mateixa demarcació territorial.

Per a la resta de trucades nacionals, cada demarcació disposava de dues xifres, AB, i així conformaven el número final de l'abonat, que tenia 8 xifres. Per als abonats de París (1B), Madrid (1B) i Barcelona (3B) perquè, a causa de la seva població, necessitaven números d'abonats de demarcació de 7 xifres.

La província de Lleida, amb codi AB de província 73, i el departament de Hautes Pyrénées i Gers, amb codi AB de departament 62, van cedir a Andorra els números d'abonat que comencen per 8, lliures en aquell moment a les dues demarcacions. D'aquesta manera, els abonats d'Andorra tenen com a número d'abonat les cinc xifres restants i formen el número per trucar-se entre ells dins del país.

Així, un número d'abonat d'Andorra vist des de la xarxa espanyola és 738QMDCU i, el mateix número, vist des de la xarxa francesa és 628QMDCU.

Però la zona de veïnatge d'Andorra més propera és el departament de l'Arieja. Per què els dissenyadors del pla de numeració andorrà no van assignar el prefix de França 61 corresponent a aquest departament? El motiu sempre fou una incògnita. Ara, amb la perspectiva del temps i les facilitats d'accés a dades a través d'internet, podem assegurar que va ser per una qüestió de població. El departament de l'Arieja té el mateix codi, el 61, que l'Haute Garonne, la capital de la qual és la important ciutat de Tolosa. L'any 1964 entre els departaments de l'Ariège i l'Haute Garonne tenen uns 800.000 habitants, mentre que els departaments des Hautes-Pyrénées i Gers en tenen la meitat. Sense dubte, els primers no podien prescindir de 100.000 números del seu pla de numeració, que ja és just. El fet que els dos països coincidissin a cedir el mateix codi 8 per a la numeració d'Andorra, 738QMDCU i 628QMDCU respectivament, juga un paper molt important en el segon pla de numeració, que introduirà la sisena xifra, el 8, per passar a sis xifres. Fou així com es va ampliar el pla de numeració disponible per a d'altres serveis, com ara el mòbil. I no fou necessari modificar el pla d'accés des d'Espanya i des de França mentre s'esperava la introducció d'un codi internacional de país, el 376, que arribà el 1994. És per aquest motiu que gairebé tots els números de telèfon fix d'Andorra comencen per 8.

Per al pla de numeració, les cinc xifres eren suficients per a la població d'Andorra el 1967, ja que el 1966 hi havia 14.380 habitants, però el creixement demogràfic fou molt fort a partir d'aquell moment.

Les dues primeres xifres de la numeració disponible es van distribuir de la forma següent:
- El número 1 s'adjudicà als serveis especials (policia, ambulàncies, bombers, informació telefònica, accés operadores, etc.).
- El 2 va ser per a la Central d'Andorra la Vella.
- El 31 va ser per a la Central d'Encamp.
- El 35 va ser per a la Central de la Massana-Ordino.
- El 4 va ser per a la Central de Sant Julià de Lòria.
- El 51 per a la Central de Ransol
- El 55 va ser per al Pas de la Casa.
- El 6 va ser per l'accés a la zona de veïnatge amb França.
- El 7 va ser per l'accés a la resta de França.
- El 8 va ser per l'accés a la zona de veïnatge amb Espanya.
- El 9 va ser per l'accés a la resta d'Espanya.
- El 0 es va reservar per altres serveis.

Com truquen i reben trucades els andorrans

Per fer una trucada dins d'Andorra els abonats marcaven directament les cinc xifres de l'abonat del país i es tarificaven per intervals de 4 minuts. Per trucar una persona de les zones de veïnatge es feia servir el 6 per a l'Arieja o el 8 per a Lleida i, a continuació, els sis números de la persona a qui es trucava.
Per fer trucades als països veïns es feia servir el prefix 7 per a França i el 9 per a Espanya i, a continuació, el número de vuit xifres de la persona a qui es trucava.
Les trucades a la resta de països del món es feien a través dels operadors de la central manual d'Andorra la Vella, que estaven connectats amb els operadors d'internacional dels països veïns.
Com hem dit abans, l'abonat d'Andorra es veia des d'Espanya i França com un abonat seu, avantposant el 8 al número andorrà. Per tant, trucar a Andorra des d'Espanya o França, era com trucar a una persona abonada del seu país.

El tèlex automàtic

La situació geogràfica del país i les facilitats que tenien els seus residents va fer que Andorra fos un lloc molt sol·licitat pel comerç, la banca i el turisme. Per això fou imprescindible proporcionar el servei automàtic de tèlex al país, que es va inaugurar el 19 de setembre de 1968. La *Compagnie Industrielle des Télécommunications* (CIT) va instal·lar a Andorra la Vella la central automàtica de tèlex que va permetre als abonats andorrans relacions automàtiques entre ells. Es van establir línies de connexió amb el PTT a París i amb *Correos* a Madrid a través de les noves línies telefòniques, que van permetre als abonats andorrans disposar automàticament de trucades entrants i sortints amb la resta del món. La central tenia una capacitat per a un màxim de 50 abonats i els equips, subministrats i mantinguts pel servei de telèfons, eren de la firma francesa Sagem.

Una central internacional automàtica

El procés d'automatització de les comunicacions al país es va completar el 1976, quan el síndic Julià Reig i Ribó va inaugurar la central internacional d'Andorra la Vella el dia 27 de març.
Atès que Andorra continuava sense tenir un prefix internacional de telefonia, el canvi per als abonats andorrans només va representar que el servei telefònic amb l'exterior passés a ser totalment automàtic, tant per a les trucades entrants com sortints.
Per a les trucades internacionals que no eren ni a Espanya ni a França, l'abonat andorrà marcava el 00 seguit del codi internacional del país de destinació (0044 per al Regne Unit) i el número de l'abonat. Per a les trucades que entraven, més enllà dels dos països veïns, els abonats havien de decidir per quin país volien accedir a Andorra. Si triaven accedir per França havien de marcar: +33 628. En canvi, si escollien entrar per Espanya marcaven +34 738. I, a continuació, en els dos casos, el número de cinc xifres de l'abonat andorrà.[1]
Des del principi Andorra va adoptar el 00 per al seu accés internacional, que després va ser escollit per tots els països, seguint les recomanacions de la UIT.

1. El signe '+' representa el codi d'accés a internacional de cada país.

Qui gestionava, operava i mantenia el servei de telefonia i tèlex?

La Junta de Telèfons i Televisió del Consell General era l'encarregada de gestionar el servei de telèfons. Primer, el 1930, es va delegar a FHASA; després, el 1942, a Ràdio Andorra; però a partir de 1967 va recaure plenament en la Central de Telecomunicacions. Telèfons-Tèlex.

Enric Bregolat, enginyer industrial i responsable directe per part de la Junta, fou el primer director de la Central de Telecomunicacions. Als anys 60 el personal l'integraven entre 10 i 12 telefonistes, sota la responsabilitat de Margarita Font i Aldosa. També hi havia els tècnics, que s'ocupaven de mantenir en bon estat les centraletes, els telèfons i les línies aèries, una feina gens fàcil en un país de muntanya. Entre d'altres, hem pogut identificar Benjamín Martínez –que n'era el responsable– i altres tècnics com ara Antoni Boix i Ivan Oriola.

Quan s'estava a punt d'instal·lar les noves centrals automàtiques de telèfon i tèlex, es va fer necessari contractar un tècnic especialista en aquest nou model de centrals.

L'any 1964 només s'havien instal·lat a Europa tres centrals de tipus Pentaconta 1000, una d'elles a Igualada. Emile Frey havia estat convidat per Standard Eléctrica per visitar aquesta infraestructura; allà va conèixer el seu responsable, Gerardo González Oliva. A principis de 1966, Frey va recomanar la contractació de González Oliva, que llavors s'ocupava de la central de Sarrià a Barcelona. La Junta del Consell va delegar a Bregolat el viatge a Barcelona perquè negociés amb González Oliva el seu fitxatge com a responsable de les centrals de telèfon i tèlex a Andorra. La negociació va prosperar i González Oliva fou nomenat per aquest càrrec, que va ocupar fins a la seva jubilació el 1999, quan ja formava part des de feia anys del Servei de Telecomunicacions d'Andorra (STA).

Servei de Telecomunicacions d'Andorra - STA

El 7 d'agost de 1975 el Consell General va aprovar la creació del Servei de Telecomunicacions d'Andorra (STA) –que actualment s'anomena Andorra Telecom. El primer article dels seus estatuts deia: *constitueix una entitat de dret pública amb personalitat jurídica pròpia, amb organització autònoma, patrimoni propi i plena capacitat per al desenvolupament dels seus fins [...]*.

Segons l'article 3.1: *l'objecte de l'STA consisteix en la gestió i explotació, EN EXCLUSIVA, dels serveis de telecomunicacions en general i, de manera particular, dels serveis telefònics, radioenllaços, tèlex, transmissió de dades o altres serveis auxiliars o complementaris de les telecomunicacions dintre del territori d'Andorra fins i tot el que es refereix a les comunicacions internacionals i tant pel que respecta als serveis actualment existents com pels que es puguin instal·lar-se en el futur [...]. L'STA també és responsable de la GESTIÓ de les infraestructures tècniques i de les xarxes nacionals de radiodifusió sonora i de televisió*.

És important assenyalar la distinció que estableix el Consell General per a les xarxes de radiodifusió sonora i televisió ja que fa responsable l'STA només de la gestió de les infraestructures.

Aquesta particularitat denota la sensibilitat del Consell General per la novel·lesca situació de la radiodifusió al Principat per l'anomenat "assumpte de les ràdios", que implicava Ràdio Andorra i Sud Ràdio. Aquesta qüestió ja ha estat objecte d'una gran quantitat d'articles i llibres i, evidentment, cada cop coneixem més detalls i punts de vista.

El primer director de l'STA va ser Enric Bregolat. Gerardo González va ser el primer director de commutació. A finals dels anys 70 l'STA va conformar definitivament la seva organització per departaments per fer front als reptes que suposava el desenvolupament econòmic i social del país, cada cop més intens. Agustí Marfany era el secretari del consell d'administració i els responsables dels diferents departaments eren: Assumpta Rossell (Comercial), Pere Pallarès (Facturació), Joan Muxella (Cables), Xavier Mora (Transmissió) i Manel Blasi (Avaries).

La televisió

A principis dels anys 60 la televisió pública ja estava consolidada als països veïns. França va començar les seves emissions l'any 1935, però no fou fins el 1944 que el nou organisme de *Radio Diffusion de France* (RDF) va començar les emissions de TF1 en VHF. La segona cadena francesa, A2, va començar a emetre el 1964.

Pel que fa a Espanya, TVE va començar a emetre el 1956 amb una primera cadena, TVE1, i el 1959 va començar a funcionar l'estació del Tibidabo que emetia per a Barcelona, tot i que el senyal arribava fins a Andorra.
Els turistes espanyols i francesos cada cop volien comprar més receptors de televisió quan venien a Andorra. Aquesta demanda va crear un gran mercat potencial per al comerç andorrà, que vivia moments de gran creixement, però hi havia un petit problema: el client no podia comprovar en directe, a la botiga o magatzem, la qualitat del receptor que volia comprar. I encara hi havia un problema afegit... els partits del Barça, un esdeveniment televisiu que molts habitants d'Andorra no es volien perdre.
A principis dels anys 60 va començar una recerca per tot el país per trobar senyals de televisió dels països veïns, senyals que tinguessin prou qualitat per ser reemesos per tot Andorra.
Existeixen moltes històries sobre persones i comerços que intentaren començar a donar aquest servei, com ara aquests dos que he pogut conèixer personalment.
El servei tècnic de la botiga Transbord, integrat per Josep Moles i el seu ajudant Josep Villasevill, després d'alguns intents fallits, va trobar una senyal de qualitat de la cadena TF1 a la caseta dels guardes al final de la vagoneta d'Engolasters, segons explica Joan Bellera, subdirector de FHASA en aquell moment i gran aficionat a la ràdio. El senyal venia de l'emissor del Pic de Nore, situat al nord de Carcassonne, a 1.200 metres d'altitud, i els tècnics de Transbord van construir un reemissor casolà amb l'objectiu de fer una demostració al Consell General a Casa de la Vall.
Per la seva banda, el tècnic de l'empresa Radioclub va localitzar un senyal de TVE1 al Pic de Carroi, a 2.334 metres d'altitud, un senyal que arribava des del centre emissor del Tibidabo a Barcelona.
Aquestes proves i intents devien convèncer el Consell General perquè la Junta de Telèfons i Televisió va encarregar a l'empresa francesa *Laboratoire Général des Télécommunications* (LGT), fabricant de prestigi reconegut a partir de la marca THOMSON-LGT, la realització d'un estudi per a la reemissió de TF1 i TVE1 a tot Andorra.
L'encarregat de dur a terme el projecte va ser Maurice Orsoneaux. Va situar el receptor de TF1 al Tossal de la Llosada, a 2.345 metres, que rebia un senyal bastant estable des del Pic de Nore. El receptor de TVE1 es va instal·lar al Pic de Carroi, i per completar la cobertura cap a Encamp es va posar un repetidor al Bony de les Neres, a 2.195 metres.
La Junta va fer construir petites casetes per allotjar els equips reemissors i les línies de mitjana tensió (6Kv) i baixa tensió (220v) per a la seva alimentació. Aquesta va ser la primera xarxa de televisió i va començar a funcionar a mitjan dels anys 60. Després també es van anar rebent les cadenes franceses A2 i FR3 i l'espanyola TVE2.
Per aconseguir la cobertura del 100% de la població van caldre onze reemissors i cinc teledistribucions per cable, uns equips que van ser subministrats per la firma alemanya FUBA.
Els senyals de televisió van ser reemesos en la seva norma original: les cadenes franceses en sistema SECAM (només utilitzat a França) i les espanyoles en sistema PAL (que és l'estàndard europeu). Per tant, es van dissenyar televisors multi-estàndard per a Andorra i mercats similars –com ara les zones frontereres amb França–, uns aparells que, normalment, eren més cars. La raó, com sempre, no pertorbar les relacions d'Andorra amb les administracions dels països dels Coprínceps.
Com en el cas de les centraletes, la Junta de Telèfons i Televisió va contractar els serveis d'un tècnic de Televisió Espanyola, Ignasi Maestre, i el 1975 s'incorporava Joan Montserrat. Uns anys més tard, el 1978, Josep Villasevill i Rosich va ser nomenat responsable de radiodifusió, que continuà fins que el 2006 es va jubilar, ja dins l'equip d'STA.

Evolució de la demanda de telèfon i tèlex

Als anys 70 Andorra vivia un creixement econòmic desconegut fins aleshores. La població, que el 1965 era de 13.000 habitants, va arribar a 26.500 el 1975. La demanda de telèfons i tèlex, tímida en un principi, es va desbordar en aquesta dècada i va provocar la saturació de les centrals. El 13 de juny de 1977 es va ampliar per primera vegada totes les centrals i es va passar de 2.000 a 4.500 línies telefòniques instal·lades. La central de tèlex, que tenia 50 línies, també va quedar obsoleta el 1978.
En aquest panorama d'augment del tràfic a les línies i

sobrecàrrega de les centrals, el problema més gran va ser el col·lapse dels enllaços internacionals a través de França i Espanya. Calia redissenyar els sistemes de connexió entre centrals per proporcionar més enllaços, de més qualitat i amb més seguretat.

En col·laboració amb *France Telecom* i *Telefónica* es va projectar la construcció de radioenllaços analògics de gran capacitat entre Andorra la Vella, Barcelona (a l'estació final de Sant Pere Màrtir) i Tolosa (a l'estació de Ramonville). Aquests radioenllaços tenien capacitat per a 960 i 600 canals telefònics respectivament. Per instal·lar-los es van construir les estacions repetidores del Pic del Carroi i del Pic de Maià, a 2.614 metres, amb subministrament elèctric subterrani de mitjana tensió i accessos per carretera. La companyia italioespanyola Telettra i la francesa *Societé Anonime des Télécommunications* (SAT) van subministrar els equips.

Per a la xarxa nacional es van projectar radioenllaços digitals de nova generació de capacitat mitjana (120 i 480 canals telefònics). Aquests radioenllaços, subministrats per la SAT, es van posar al Pic del Carroi i al Pic de Maià per enllaçar totes les centrals nacionals.

Finalment, es va contractar la companyia Siemens per instal·lar la nova central electrònica de Tèlex de nova generació.

Aquest pla de xoc es va completar amb l'ampliació de totes les centrals d'abonats i la xarxa de cables soterranis d'abonats. A finals dels anys 70 la demanda en espera de línies telefòniques era de 4.500 abonats i de 100 per al tèlex.

El 1980 començava una nova etapa per a les comunicacions a Andorra. L'1 de gener de 1980 Ramon Pla i Bureu va ser nomenat director de l'STA. Va ser l'encarregat de realitzar el pla d'ampliació durant la dècada que començava i preparar l'STA per a la independència de les operadores veïnes, que es va produir el 1994 amb l'assignació del codi internacional de país, el +376. Finalment, també va completar la digitalització de la xarxa de telecomunicacions de l'STA. Però aquesta ja és una altra història, ben diferent de la de les dècades dels 60 i 70 que hem analitzat aquí.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 41-57 (2019)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.99 ISBN: 978-99920-61-61-9

El camí cap al sufragi femení, un factor més de construcció de la nova Andorra



Papers de recerca històrica 10

Àngels Mach i Buch
Farmacèutica titular de la farmàcia Abarset de Canillo (1987-2020)
abarset@andorra.ad

Resum
El camí cap al sufragi femení, un factor més de construcció de la nova Andorra
El sufragi femení a Andorra es va obtenir entre 1967 i 1973 i els dos drets (poder votar i poder ser elegides) van anar lligats també al dret de poder transmetre els drets polítics als seus fills les dones que no eren pubilla de Casa, sent més una transformació de la societat que una reivindicació de gènere. Diversos factors van ajudar a la mobilització de les dones pels seus drets: l'ensenyament francès, la comunicació viària amb França que facilitava la immigració, la visita del Copríncep Charles de Gaulle el 1967 i els moviments populars lligats als esdeveniments del maig del 68, entre altres.

Resumen
El camino hacia el sufragio femenino, un factor más de construcción de la nueva Andorra
El sufragio femenino en Andorra se obtuvo entre 1967 y 1973 y los dos derechos (poder votar y poder ser elegidas) fueron ligados también al derecho de poder transmitir los derechos políticos a sus hijos a las mujeres que no eran pubilla de Casa, siendo más una transformación de la sociedad que una reivindicación de género. Varios factores ayudaron a la movilización de las mujeres por sus derechos: la enseñanza francesa, la comunicación vial con Francia que facilitaba la inmigración, la visita del Copríncipe Charles de Gaulle en 1967 y los movimientos populares ligados a los eventos de mayo del 68, entre otros.

Résumé
La voie du suffrage universel féminin, un autre point de construction de la nouvelle Andorre
Le suffrage universel des femmes en Andorre a été obtenu entre 1967 et 1973 et les deux droits (et pouvoir être élu) étaient également liés au droit de pouvoir transmettre des droits politiques à leurs enfants filles qui n'étaient pas heritières de chaque maison étant plus une transformation de la société qu'une revendication de genre. Plusieurs facteurs ont contribué à mobiliser les femmes pour leurs droits : l'Education Française, la communication routière avec la France facilitant l'immigration, la visite du co-Prince Charles de Gaulle en 1967, et les mouvements populaires liés aux événements de mai 1968, entre d'autres.

Abstract
The road to women's suffrage, another factor in building the new Andorra
Women's suffrage in Andorra was obtained between 1967 and 1973 and the two rights (to be able to vote and to be elected) were also linked to the right to be able to transmit political rights to their female children who were not the heiress of each Casa, being more a transformation of society rather than a gender claim. Several factors helped to mobilize women for their rights: French education, road communication with France facilitating immigration, the visit of Co-Prince Charles de Gaulle in 1967, and popular movements linked to the events of May 1968, among others.

Els anys 60 del segle xx van ser cabdals per a la modernització d'Andorra en diversos aspectes, també en el polític, coincidint amb l'esclat del turisme i la millora econòmica derivada del comerç.

Tot i que als països veïns les dones van obtenir el dret a vot i ser elegibles al mateix temps, al Principat d'Andorra el procés va ser diferent i aquests dos drets van anar lligats al dret de poder transmetre els drets polítics als seus fills per part de les dones que no eren pubilla de Casa. Una anomalia o aspecte pendent no solucionat a l'hora de permetre el sufragi masculí el 1933.

El sufragi femení ha estat tractat anteriorment de manera significativa en diverses publicacions. En columnes publicades a la revista *Andorra Magazine*, signades per Elidà Amigó, i especialment el reportatge "Andorra vota" publicat al núm. 23 Any II de la revista, al final del 1971.

En el llibre *El Segle xx. La modernització d'Andorra*, a cura de Maria Jesús Lluelles, el 2004 es va tractar de la situació política de dones i homes, junt amb altres temàtiques socials i econòmiques.

En la *Història d'Andorra*, d'Edicions 62 el 2005, dirigida per Ernest Belenguer, Meritxell Mateu va repassar l'evolució política entre 1945 i 1993.

En el llibre *Dones d'Andorra*, el 2006, les autores Adelaida Garcia i Puy i Montserrat Ronchera i Santacreu van entrevistar 43 dones grans de totes les parròquies, en què explicaven com eren les seves històries de vida, i algunes comentaven la seva relació amb la política.

El 2007, Pilar Triquell presidenta de l'Associació de Dones d'Andorra, que s'havia creat el 1994, va exposar la situació de la dona en la política a la 20a Diada Andorrana a l'UCE. Des del 2008 el Grup de Dones per a la Reflexió i l'Acció, han anat realitzant reunions i publicacions en un blog, per tractar temes socials i polítics.
En ocasió del 40è aniversari del sufragi femení, el 2011 el Consell General va convidar a un acte commemoratiu a les dones que havien signat una súplica per a sol·licitar els seus drets polítics que van poder localitzar a través dels Comuns i van editar una publicació amb documents i recull de premsa de l'esdeveniment.
La investigadora Claudine Tarrene va tractar el tema a l'entorn de la política i les dones d'Andorra en la seva tesi doctoral defensada a la Universitat de Perpinyà el 2018.
La Societat Andorrana de Ciències el 2020 va organitzar una taula rodona per a celebrar el 50è aniversari de l'obtenció del dret de sufragi, que apareix publicada en el llibre recull de conferències i debats de recerca anys 2019-2020.

El dret de sufragi de les dones als països veïns i als petits països

Cada país té una trajectòria i una temporalitat diferent. A Espanya l'autorització pel vot de les dones va ser el 1931, però no van poder votar en les eleccions municipals de l'abril, ni en les eleccions constituents de la Segona República del juny del 31, sinó fins a les eleccions generals del 19 de novembre de 1933. El dret de sufragi tant femení com el masculí va estar clarament limitat pel règim dictatorial entre 1939 i 1978, però tot i així entre 1942 i 1975 les dones van tenir dret a vot a les eleccions sindicals, i a partir de 1968 podien ser elegides regidores i membres de les corporacions provincials. A França el 1944, en l'Assemblea consultiva provisional el vot de les dones va ser aprovat el 24 de març del 1944 per 51 vots a favor i 16 en contra; l'any següent 1945 van poder votar a les eleccions municipals. I el 21 d'octubre en el referèndum i Assemblea constituent 33 dones van ser elegides per a l'Assemblea Nacional.
A San Marino les dones van poder votar el 1959, a rel de la instauració del dret de vot femení després de la crisi constitucional del 1957, coneguda com Fatti di Rovereta, nom d'una localitat de la *Repubblica*, a la frontera amb Itàlia, on es va instal·lar un govern il·legítim de la dreta sanmarinesa que no reconeixia el resultat de les eleccions que havien donat la victòria a un govern de coalició entre comunistes i socialistes en plena guerra freda.[1] Però no van poder ser elegides per a càrrecs públics fins el 1973, similarment a Andorra. A Mònaco el sufragi femení actiu i passiu va arribar el 1962 per la seva relació especial amb França. A Liechtenstein fins el 1984.
A Suïssa les dones van poder votar i ser elegides en les eleccions nacionals federals des del 7 de febrer de 1971, en el que van ser elegides les primeres 12 dones al parlament suís. A nivell cantonal va arribar el sufragi femení esglaonadament entre 1959 i 1990 en els 26 cantons: el 1959 podien votar en eleccions cantonals a Vaud i Neuchatel, el 1960 a Ginebra, el 1966 a Basilea ciutat i 1968 a Basilea regió, el 1969 a Ticino, el 1970 a Valais, Lucerna i Zurich, el 1971 coincidint amb el vot a nivell federal a Aargau, Friburg, Schaffhausen i Zug, Glarus, Solothurn, Berna, Thurgau; el 1972 a Saint Gallen, Uri, Schwyz i Graubünden, Nidwalden, Obwalden; el 1989 a Appenzell Ausserrhoden; i fins el 1990 a Appenzell Innerrhoden. Al Jura, que es va disgregar de Berna el 1977, també des del 1971.

Antecedents. Què passava a Andorra abans del 1968?

A Andorra, a les reunions en assemblea dels Comuns i del Consell General hi assistien els Caps de Casa, que eren l'autoritat sobre tota la família i requeia en l'hereu o la pubilla. Antigament, el dret a vot i a ser elegit l'exercien les Cases fortes, quedant-ne excloses les altres. A partir del 1866, tots els Caps de Casa tant de les més fortes com de les més febles, van tenir aquest dret. Si en una Casa moria el seu Cap, la vídua feia les seves funcions, perquè els drets polítics corresponien a la Casa. Als anys 1930 la voluntat de participació i d'adquisició de més drets, que es vivia a l'entorn europeu, va arribar també a Andorra, i els joves van

1. Segons informació proporcionada per l'ex-Cap de Govern Jaume Bartumeu i Cassany.

exigir drets polítics encara que no fossin hereus. El 1933 es va assolir l'obtenció del sufragi masculí per a tots els homes andorrans majors de 25 anys, fills de pare andorrà o mare andorrana que fos pubilla, incloent homes cabalers, però no als homes fills de mare cabalera i pare estranger. Aquests drets es van anular el 1941, sent Copríncep Pétain, i van ser retornats l'any 1947, per exigència del Copríncep De Gaulle.[2]

No es té constància de què les dones s'haguessin queixat el 1933 de no tenir els mateixos drets que els homes, però el sufragi a Andorra no era universal perquè ni tots els homes ni les dones no tenien drets polítics plens.

Amb el creixement de la població i els canvis econòmics i socials dels anys 60, la societat andorrana havia canviat. Aparegueren les primeres generacions de dones amb estudis superiors: humanístics, farmàcia, arquitectura, medicina...

Les dones també viatjaven i havien sortit del país per treballar o estudiar en els països veïns i s'incorporaren al treball fora de casa de manera majoritària, ni que fos en negocis familiars.

I en relació al sufragi?

Coincidint amb el *boom* del turisme d'estiu, la tornada al país de dones que havien marxat a treballar a França i retornaven a Andorra per les noves oportunitats que aquest oferia i la influència de les mestres sobretot del sistema educatiu francès a Andorra sobre les noves generacions de dones, entre altres motivacions, es va produir un moviment essencialment de dones, amb el suport d'alguns homes, amb l'objectiu de sol·licitar la igualtat amb els homes i particularment el dret de sufragi. Però les dones andorranes volien aconseguir, a més d'aquest, altres drets. Tot i que podien obrir un compte bancari sense la signatura del marit, no podien fer tràmits a les institucions com sol·licitar soles el permís d'obres al Comú per la casa o els negocis propis de la dona, herència de la família. A més només la pubilla de la Casa podia donar drets polítics de la nacionalitat al marit estranger i als fills; si hi havia més filles, ni els seus marits forans, ni els fills, no podien ser andorrans de ple dret.

La tornada de la pubilla Joaquima Calvó, casada amb un francès, va desencadenar un moviment al país per obtenir drets, que tenien les dones a França. Va obrir el bar-restaurant Kima i va saber convocar altres dones per tirar endavant aquesta reivindicació. De formació francesa i amb propietats pròpies havia de delegar la seva administració al seu marit, que no era andorrà. Va contactar Angelina Mas, que també havia estudiat a França, i les mestres i els mestres de l'ensenyament francès, per posar fil a l'agulla i per a fer-ho possible, en poc temps. Bones activistes, van aconseguir el suport de gairebé 380 dones.

Hi havia igualment un petit moviment paral·lel, sense relació amb el de les dones, format per homes fills de dona andorrana no pubilla, que volien obtenir el dret de sufragi. Disposaven del passaport andorrà per a traspassar fronteres, però no tenien drets polítics fins a la 3a generació. El Decret dels Delegats Permanents del 1958 reflectia l'interès en la conservació de les famílies de soca i limitava la transmissió dels drets de nacionalitat únicament a les pubilles.[3] L'acord del Consell General del 29 de març del 1966 va concedir drets polítics als fills de mare andorrana i de segona generació que hagués conservat la nacionalitat i residís ininterrompudament al país, però no era pas suficient. L'ex-Cap de Govern Marc Forné explicava a la Universitat Catalana d'Estiu de Prada que *ni ell, ni Òscar Ribas no eren andorrans de ple dret, no podien votar ni ser elegits, malgrat haver nascut a Andorra i ser les nostres mares andorranes de molt llarga nissaga,*

2. Els Delegats Permanents, "especialment delegats" pels Coprínceps el 1941 decreten la nul·litat del decret de 1933 instituint el sufragi universal als homes i declaren vigents les normes electorals de 1866. Un decret dels Veguers el 1947 restableix el sufragi universal masculí. Vegeu cronologia en el llibre de Lídia Armengol i Vila, p. 110-111.

3. Indicat per Maria Jesús Lluelles en el llibre *El segle XX. La modernització d'Andorra*, p.159.

4. Actes commemoratius a la XL UCE. 40 anys als Països Catalans: els principats d'Andorra i Catalunya. 40 anys al Principat d'Andorra, article de Marc Forné i Molné, publicat a *L'andorranitat.* 21a Diada Andorrana a l'UCE el 2009, p. 229.

tots dos érem fills de pares immigrants catalans a Andorra.[4] No haurien pogut ser Cap de Govern, perquè la nacionalitat plena només l'haurien assolit els seus nets, si no hi hagués hagut un canvi en la legislació. En la visita del Copríncep De Gaulle del 1967 es va fer palès que aquesta iniciativa preocupava les institucions,[5] com descriu l'ex-Cap de Govern Òscar Ribas en les seves memòries, però cada moviment anava pel seu costat, tot i que el problema de cadascun tenia la mateixa arrel.

Les dones varen prendre però la iniciativa perquè certament constituïen la meitat de la població i portaven ja prop de 20 anys, des de la restitució del sufragi masculí el 1947, de clara i inacceptable desigualtat respecte als homes.

L'accés majoritari a l'ensenyament, la presència de la formació francesa, la formació superior espanyola, la carretera cap a França amb connexió per autobús regular, el treball temporal, la coneixença de la societat francesa i els seus drets, van catapultar els esdeveniments a favor de l'obtenció del sufragi de les dones. Elidà Amigó, llicenciada en Filosofia i Lletres, va ser la intel·lectual divulgadora i inspiradora teòrica amb els seus escrits.

Per tal de trobar arguments per convèncer als Consellers generals per a elaborar una llei que fos aprovada pels Coprínceps que permetés el canvi, s'anaven fent reunions privades als domicilis, en estar prohibit el dret de reunió pública fora de les èpoques electorals. La primera acció fruit d'aquestes reunions va ser la petició d'autorització als Comuns *per a recollir signatures per a cursar un expedient per a sol·licitar de les Autoritats Competents la facultat de poder exercir els drets que comporta la ciutadania andorrana plena*.

Un cop obtingudes les autoritzacions Comunals, es va cursar la súplica a la persona del Síndic Procurador General de les Valls al Consell General per a recollir signatures, sol·licitada per les 7 dones, que eren una dona de cada Parròquia més una del Quart d'Escaldes, mostrant una visió política avançada, ja que la població esdevindria Parròquia el 1978.[6] Fou demanada en l'ordre protocol·lari per Concepció Naudí per Canillo, Angelina Mas de Pintat per Encamp, Bonaventura Coma per Ordino, Maria Molné per la Massana, Joaquima Calvó per Andorra, Montserrat Jordana per Sant Julià de Lòria i Carmen Noguer per Escaldes-Engordany.

Van entrar la sol·licitud el 30 d'abril del 1967, i el 18 de maig del 1967 van ser autoritzades. Aleshores va començar el procés de recollida per aconseguir dos objectius: el dret de sufragi de la dona i el dret l'elegibilitat de les dones, i indirectament els drets polítics dels fills de les dones no pubilles. El moviment de les dones va absorbir el dels homes, com no podia ser altrament, ja que els permetria adquirir drets a través de la mare.

Per a que fos possible el vot de les dones, el 15 de maig del 1968, en sintonia casual, o no, amb el moviment internacional del conegut maig del 68 francès que havia començat el 22 de març, es va lliurar la súplica al Consell General amb 7 plecs amb 378 signants,[7] de més de 25 anys, la majoria d'edat en aquell moment. Les sol·licitants foren: Concepció Naudí per Canillo, Angelina Mas de Pintat per Encamp, Bonaventura Coma per Ordino, Maria Molné per la Massana, Joaquima Calvó per Andorra, igualment, però amb Francesca Mandicó de Martí (mestra de l'escola francesa, nascuda a Canillo) per Sant Julià de Lòria i Joana Cerdà i Cabanes Vídua Pi (també mestra de l'escola francesa) per Escaldes-Engordany. En la sol·licitud s'argumentaven les raons per les quals la dona andorrana havia de participar en la vida pública i política del país, recordant la Declaració universal dels drets de l'home, l'encíclica *Pau a la Terra* del Papa Joan XXIII i els textos constitucionals dels països que havien incorporat la dona a la vida pública en igualtat de deures i drets amb els homes.

5. Vegeu llibre *Memòries*, d'Òscar Ribas, p. 72 i següents.

6. L'any 2011 en la commemoració del 40è aniversari de l'obtenció del dret de sufragi femení el Consell General va convidar a les dones que havien impulsat la petició i es va editar un llibre amb els documents de les sol·licituds i un recull de premsa de l'època. Havien signat 26 dones de Canillo, 50 d'Encamp, 8 d'Ordino, 8 de la Massana, 100 d'Andorra, 131 de Sant Julià de Lòria i 75 d'Escaldes-Engordany.

7. Es reprodueixen els plecs de signatures amb la llista de noms de les signants en un annex. Extrets del llibre *Només un primer pas*, editat pel Consell General.

Atès que no obtenien resposta per part del Consell General, passat un any, el 30 d'abril del 1969 van entrar una petició reclamant que la institució informés l'expedient en un termini prudencial i el més breu possible per a poder ser tramès a les MI Delegacions Permanents.

Finalment, la sol·licitud es va decretar el 4 de juliol del 1969 en 3 fases: informar favorablement que fos reconeguda a la dona andorrana la facultat de votar, per 10 vots a favor, 8 en contra i 1 abstenció amb 5 absents; informar desfavorablement la petició a la facultat de ser elegides, per 12 vots a favor, 6 en contra i una abstenció amb 5 absents; i trametre l'expedient als Delegats Permanents dels Coprínceps amb els informes de les corporacions locals i del Consell General. Per tant, el debat devia ser renyit ja que el dret de vot es va guanyar per un sol vot a favor i tot i així, 4 consellers generals, tot i pensant que les dones havien de tenir dret a votar, no creien que poguessin ser elegides. O almenys encara no.[8]

El dret de sufragi femení actiu va arribar el 14 d'abril del 1970 atorgat pels Delegats Permanents, Henri Bouret i Gregori Creus, representants dels Coprínceps, en el dit *Decret sobre els drets polítics de les dones andorranes*, que els hi havia proposat el Consell General.

L'elegibilitat de les dones (sufragi passiu) va arribar el 24 de maig del 1973. Després de llarga deliberació, el Consell General va aprovar una moció que havien presentat el 17 de maig dos Consellers generals que havien pogut ser escollits després del decret de 1970: Òscar Ribas i Reig i Jaume Bartumeu i Canturri. En aquell moment, Julià Reig i Ribó i Marc Vila i Riba eren els Síndics i Ricard Fiter i Vilajoana el Secretari general. El 5 de setembre del 1973, els Delegats Permanents dels Coprínceps, Gregori Creus i Robert Poujol, varen signar el decret en què atorgaven a les dones andorranes la plenitud dels drets polítics.

La influència de l'ensenyament de l'Escola francesa

Antigament el Comú contractava un mestre o vicari per vetllar per l'ensenyament dels infants a la seva parròquia i en pagava les despeses, tot i que havia d'estar autoritzat pel Consell General. El 1882, a sol·licitud de dos veïns de Canillo, Nicolau Duedra i Pere Casal, va autoritzar una escola per noies confiada a les religioses de la Sagrada Família d'Urgell i seguidament es van obrir també escoles a Andorra la Vella el 1883 i a Sant Julià de Lòria el 1887. Els Serveis del Copríncep Francès considerant que els ensenyaments del mestre, del vicari de la parròquia i de les escoles congregacionals incrementaven la seva influència sobre els infants, van voler introduir l'Ensenyament francès a les Valls.[9] A petició del Veguer Francès Charles Romeu, el 1862 ja s'havia establert la possibilitat de concedir dues beques a l'any per a cobrir els estudis i l'estada de joves andorrans a l'escola normal per a formació de mestres i que retornessin a Andorra per obrir escola. Però els nois cabalers un cop s'havien format no tornaven a Andorra. Aleshores el Veguer Romeu va decidir que les borses d'estudis es donessin a nois hereus que segur que tornarien. I a petició dels andorrans perquè les noies també podessin obtenir aquests ajuts el 1890, l'any següent es van començar a formar les dues primeres. Amb les mestres becàries, el 12 d'octubre del 1900 es va obrir la primera escola a Sant Julià de Lòria amb la mestra Srta. Concepció Huguet, i el mateix dia a Andorra la Vella amb la mestra Srta. Pilar Maestre de Casa Nyerro (Mme. Dolsa). El 2 de gener de 1901 es va obrir escola a Encamp amb el mestre Sr. Benito Mas; el 1904, l'escola d'Escaldes amb el mestre Sr. Areny i el 1913 la de Canillo amb la mestra Sra. Concepció Naudí i Areny (Mme. Pla). El Decret de 18 de juny de 1917, relatiu a les escoles franceses a Andorra signat pel President de França va normalitzar legalment el seu

8. Els membres del Consell General la legislatura de 1968-1969 foren Francesc Escudé, Síndic general; Eduard Rossell, Subsíndic; Marc Vila, Secretari; i els Consellers generals següents: per Canillo, Jaume Bonell (Hostet), Benet Marquet (Ton de Borró), Manuel Casas i Pueo (Rectó), Enric Naudí i Font (Peretol); per Encamp: Antoni Pallé i Montellà, Enric París i Torres, Serafí Reig i Ribó, Josep Marsal i Riba; per Ordino: Joan Vila i Cirici, Guillem Adellach i Baró, Josep Riba i Font, Joan Bringué i Pons; per la Massana: Guillem Areny i Areny, Ramon Armengol i Mitjavila, Josep Rossell i Parramon, Secondí Camp i Martí; per Andorra: Pere Canturri i Tomàs, Jaume Casal i Vall, Estanislau Sangrà i Font, Càndid Riba i Coma; per Sant Julià de Lòria: Enric Pol i Coma, Josep Mestres i Llorens, Bartumeu Riba i Tor, Joan Jordi i Pujol.

Es conserven els Síndics i el Secretari, però 9 dels Consellers generals eren nous respecte als de l'any 1967. Segons el Recull cronològic de patricis andorrans.

9. Segons indica Roser Bastida en el seu llibre *100 anys d'ensenyament a Andorra*.

funcionament. Després de l'obertura de noves classes a l'escola d'Encamp el 1924 i a Escaldes el 1927 i reiterades peticions dels Comuns per obrir escoles a la vall del Nord, finalment es van obrir les escoles a Ordino i La Massana el curs 1934-1935, amb la incorporació de dos nous mestres andorrans, Simó Duró i Cabanes i Antoni Aleix, vint anys després de Canillo.

A causa de l'augment de la influència francesa el bisbe Guitart va obtenir del govern d'Espanya poder crear també unes Escoles espanyoles a Andorra l'any 1930.

El 1940 les Escoles franceses tenien 10 classes distribuïdes en 7 centres amb 302 alumnes, amb els mestres següents: Sra. Naudí de Pla, Sr. Casals, Srta. Gil, Srta. Travesset, Srta. Jordana, Sr. Font, Sra. Jeanne Camp de Moliné, Sr. M. Aleix, Sr. S. Duró, Sr. C. Rossell, Sra. Mandicó de Martí, Sr. A. Aleix, Sra. Joana Cerdà de Pi i Srta. Rauzi. D'aquests 14 mestres, 7 eren dones, de les quals 3 eren franceses, i les altres 4 andorranes van ser promotores de la petició per al sufragi de les dones, i també la muller d'un dels mestres andorrans.

El 1953 tenien 420 alumnes d'un total de 874 amb les Escoles espanyoles i les Escoles religioses, un 48%. El 1963, l'Escola francesa ja tenia 976 alumnes d'un total de 1.661, un 58,5%. El model escolar francès anava guanyant estudiants.

Constatem que entre les signants hi consten dones que havien cursat estudis a l'Escola francesa, i dones que n'eren mestres, i coincidim amb les dades exposades en la tesi doctoral de Claudine Tarrene i Fabresse a la Universitat de Perpinyà, en què aquest fet va influir fortament en l'entrada de les dones andorranes a la política. La relació dels andorrans i andorranes amb els territoris del nord va ser intensa i va propiciar enllaços matrimonials amb franceses i francesos, com ressenya Domènec Bascompte en el seu article sobre Canillo a les Trobades Culturals Pirinenques de Sureda el 2019.[10]

Maria Riba de Casa Victòria de Canillo havia obtingut una beca de 300 francs per a roba i material el 1901 per a anar a estudiar per mestra a l'Ecole primaire supérieure a Besiers, juntament amb Mathilde Picart d'Encamp,[11] però tot i tenir la matrícula i l'estada assegurades, les despeses derivades d'estar fora de casa no van poder ser assumides per la família i va tornar a Canillo. Ella i la muller del seu fill van ser dues de les signants de la petició.

Una altra de les signants, Rosa Calvó i Torres de Casa Jaumina de Prats (1905-1991) havia anat a classe de Mme. Pla des de que va començar l'escola de Canillo el 1913; abans anava a l'Escola de les monges de la que deia que només l'ensenyaven a portar una casa i a cosir i brodar. Va cursar estudis a l'Escola francesa durant 3 anys, i seguidament va marxar a treballar a Besiers amb la seva germana Ventureta. Es va casar amb Antoni Font de Casa Muxeró de Canillo i van anar a viure a Besiers, on la seva filla Jacquelina Font i Calvó va estudiar a la mateixa escola en què ho havia fet Mme. Pla anys enrera.

Concepció Naudí i Areny (1889-1988) va ser una les becàries del Veguer Romeu, va anar al College de Besiers a formar-se per a mestra i va retornar a Canillo a iniciar l'escola francesa en aquesta parròquia. Tot i així li faltava rebre oficialment l'autorització de Perpinyà. El pare de Rosa Calvó, Bonaventura Calvó, que era Conseller general a la Vall en aquell moment, li va dir a la Srta. Naudí que ho preparés tot que ell personalment aniria a cercar l'autorització a Perpinyà. I va marxar a peu cap allà, van passar una setmana, dues setmanes, sense tenir notícies, però al final va arribar a Canillo amb el document d'autorització signat i es va poder començar el curs. Concepció Naudí es va casar amb el mestre de l'escola espanyola de Canillo Joan Pla i Armengol i va exercir de mestra durant 40 anys formant nois i noies de Canillo fins la seva jubilació el 1953, dels quals alguns van aconseguir ser mestres i professors de les Escoles franceses d'Andorra. Va ser signant des de la primera petició.

10. Domènec Bascompte i Grau en fa la relació al seu article a les *Trobades Culturals Pirinenques* de Sureda (Rosselló).

11. Ludmilla Lacueva esmenta la beca al seu article sobre el Veguer Charles Romeu als *Papers de Recerca Històrica núm. 8.*

La influència de la Carretera General cap a França

Crida l'atenció que les parròquies de més pas situades al llarg de la Carretera General 1 i 2 que enllacen amb Espanya i França tinguin moltes més signants que les dues situades a la Carretera General 3, sense sortida directa a França. Tot i que pel port de Siguer hi havia la ruta habitual per a desplaçar-s'hi a peu, i hi havia relació amb els territoris veïns.

El tàndem Arajol (conductor)-Cassany (cobrador) oferia la ruta regular en autobús Ax les Termes- Hospitalet près l'Andorre – Andorra des del 1945. El ferrocarril de l'Hospitalet s'havia posat en servei el 1929.

El fet d'haver-hi cases fortes com Casa Rossell i Casa Areny-Plandolit, que podien proporcionar feina als andorrans de cases més modestes podia reduir la sortida cap a l'exterior. A Canillo no hi havia cases fortes d'aquesta dimensió i, tot i que les cases tenien propietats, hi havia tradició d'anar temporalment a França almenys a la verema o a plegar pomes per a completar l'economia familiar. En la memòria oral, contava Denisa Font, signant, mestra i directora jubilada de l'escola francesa de Canillo, que als anys 40 la seva mare rememorava un any en què absolutament tot el jovent de Canillo va anar a les *vendèmies* prop de Besiers. I Pepito del Jep, del que la seva padrina havia sigut signant de la petició i havia anat a treballar a França per poder mantenir 3 fills petits després de quedar vídua, recorda haver anat a plegar pomes als anys 50 amb una colla de joves a Montauban (Tarn et Garonne).

Signatures a la parròquia de Canillo

Tot i que hi ha noms i cognoms que es repeteixen aparentment, aquests corresponen a dones de Cases diferents. Hem pogut identificar les 26 dones que van participar al plec de signatures per Canillo presentat al Consell General el 1968. I també 4 signants més que, tot i ser originàries de Canillo, residien en altres parròquies en aquelles dates.

La majoria (15) van signar amb la inicial del seu nom i el cognom, altres amb el nom i el cognom (10), només una va fer constar el cognom del marit, com van fer moltes altres dones d'altres parròquies, i també 3 de les canillenques que van signar a altres parròquies on residien. No s'ha trobat un perfil unificat pel que fa l'edat, atès que varia entre 26 i 79 anys, però majoritàriament eren dones de més de 40 anys d'edat (73%).[12]

Pel que fa a la relació amb la formació francesa, 3 eren mestres de l'escola francesa, 3 eren mares amb fills mestres, 2 eren germanes de mestres. La majoria de les signants havien anat a classe amb Mme. Pla, o bé tenien filles i fills que hi estudiaven. I algunes d'elles han tingut filles i fills posteriorment que han esdevingut mestres de l'Escola francesa.

Una gran part havien anat a treballar a França en períodes de temps més o menys llargs.

Algunes d'elles eren amigues d'infantesa, d'edats similars. A excepció de dues dones casades amb homes andorrans que venien de fora, una de Puy-de-Dôme a França i l'altra de les Ventoses-Lleida, totes eren nascudes a la parròquia de Canillo.

Es podria pensar que les dones que no eren pubilla o les mares que tenien filles i fills hereus eren les primeres interessades en poder participar de la vida pública, atès que el marit cap de Casa era qui votava, o per donar oportunitat de participació a les filles cabaleres, però a la llista hi ha dones de tota tipologia padrines, mares, pubilles, cabaleres, casades, solteres grans, vídues, ... i poques dones joves.

El que constituïa un nexe de relació és que hi havia grups afins de dones pertanyents a la mateixa família (padrines, mares, germanes, amigues, cunyades, filles, mullers de fills) i entorn familiar immediat, que compartien uns valors i, per tant, amb interès conjunt per canviar i millorar la societat del moment.[13]

12. Una dona de 26 anys, 3 entre 35 i 38 anys, 6 entre 41 i 48 anys, 11 entre 60 i 69 anys, 5 entre 71 i 79 anys. Una altra havia signat a Andorra (38 anys), una a Sant Julià de Lòria (34 anys), i 2 havien signat a Escaldes-Engordany (28 i 33 anys).

13. Les dones signants provenien de les cases següents: Jesuïta (4, mare, filla pubilla, i 2 filles més a Escaldes), Tarrado (3, mare, filla i cunyada), Toni (2, germanes, una a Andorra), Xixarró (2, germanes), Enraulat (2, sogra i jove), Mangautxa (2, sogra i jove), Ton de Borró i Ros (2, germanes, una a Sant Julià),

C. Naudí	Xixarró de Canillo	1889-1988	Concepció Naudí i Areny (Xixarró), pubilla, mestra de l'Escola francesa casada amb Joan Pla i Armengol (1887-1974), d'Alentorn, mestre espanyol, 2 fills Albert i Ramon
Rose Calvó	Jaumina de Prats - Muxeró de Canillo	1905-1991	Rosa Calvó i Torres (Jaumina) casada amb Antoni Font i Gomà (Muxeró) (1907-?) el 1930, una filla Jacquelina 1935
Rosa Mandicó	Xicos Pacient de Prats	1905-1988	Rosa Mandicó i Vidal (Xicos de Prats) casada amb Manel Moreno i Ferrer d'Osca el 1931, una filla Rosa 1932 i un fill Gerard 1933
M. Naudí	Xixarró	1899- després de 1988	Matilda Naudí i Areny, germana de Mme. Pla, soltera
J. Aldosa	Branqueta de Canillo	aprox 1920-finals 1980	Isabel Aldosa i Duedra, soltera amb un germà també solter
A. Mandicó	Ton de Borró de Canillo - Ros de Canillo	1922-1993	Antonieta Mandicó i Riberaygua (Ton de Borró) casada amb Antoni Sansa i Farré (Ros) (1913-1986) el 1944, mare Lídia 1945, mestra a França, i Dolors 1949. La seva germana Francesca va signar a Sant Julià de Lòria
D. Naudí	Batista de l'Aldosa - Mangautxa de Canillo	1905-1983	Dolors (Concepció) Naudí i Font (Batista) casada Jaume Rossa i Puigcernal (Mangautxa) (1893-1973), 5 fills, Jaume, Josep, Pere, Albert (professor al liceu Comte de Foix), i una filla Concepció
G. Rossell	Pellissé del Vilar - Mangautxa de Canillo	1931-2005	Genoveva Rossell i Vidal (Pellissé) casada amb Pere Rossa i Naudi (1931) (Mangautxa) el 1959, una filla Remei
R. Naudí	Batista de l'Aldosa - Potabanc Martí de Canillo	1930-2017	Ramona Naudí i Vidal (Batista) casada amb Pere Palmitjavila i Vidal (Martí) el 1960, 2 fills, Jean Pierre i Ramon, i una filla, Meritxell
R. Casal	Maistre de Prats	1891-1973	Rosa Casal i Franch (Maistre) casada amb Antoni Calvó i Casal (Soldevila) (1888-1926) el 1911, pubilla, 3 fills, Antoni, Jaume, Pere i una filla, Maria
T. Chanet	Tarrado de Canillo	1908-1970	Adelaide Laurence Chanet Bellon casada amb Antoni Duedra i Torres (Tarrado)(1903-1984) el 1930, una filla Iveta
J. Rossell	Toni de Canillo	1927-2016	Júlia Rossell i Torres (Toni) casada amb Joan Jordana i Call (-1994) el 1955, 2 fills, Xavier i Jordi. La seva germana Maria va signar a Andorra
C. Rossell	Toni de Canillo - Sinfreu de Canillo	1897-1987	Carmen Rossell i Duedra (Toni) casada amb Joan Puigcernal i Rossell (Sinfreu) (1894-1981) el 1925, un fill, Jan, i una filla, Maria
D. Font	Puigcernal de Prats	1942	Denisa Font i Torres (Puigcernal), pubilla, mestra escola francesa, casada amb Jaume Alcobé i Magre (1936) el 1973, un fill, Jordi, i una filla, Meritxell
R. Alcobé	Borró del Forn	1925	Ramona Alcobé i Magre casada amb Francesc Mandicó i Baró (Borró) (1921-2004) el 1950, una filla Rosa Mari Mandicó Alcobé (1951)
Rosa Riba	Esclopet de Canillo	1902-1981	Rosa Riba i Molné (Esclopet) casada amb Josep Puigcernal i Rossell (Sinfreu)(1899-1978) el 1934, pubilla, 3 filles, Odeta, Rosa, Neus, i un fill, Josep
G. Duedra	Jesuïta de Canillo	1926-1999	Genoveva Duedra i Rossell (Jesuita) casada amb Albert Torrres i Franch (Ponet) (1929-1998) el 1959, una filla, Marta. Les seves 2 germanes van signar a Escaldes
Rosa Torres	Becaina de Canillo -Janet del Pui de Canillo	1907-2004	Rosa Torres i Vidal (Becaina) casada amb Josep Escribà i Rossell (Janet) (1905-1995) el 1931, un fill, Xavier, i una filla, Ivona
Albertina Mandicó	Rossell de Meritxell - Enraulat de Canillo	1927-2018	Albertina Mandicó i Baró (Rossell) casada amb Miquel Bonfill i Riba (Enraulat) (1919-1980) el 1957, un fill Benet
M. Duedra	Tarrado de Canillo	1899-1987	Marieta (Angela) Duedra i Torres (Tarrado) soltera
Yvette Duedra	Tarrado de Canillo	1933	Iveta Duedra Chanet (Tarrado) casada amb Emili Barcia Gesteira (1936) el 1962, pubilla, un fill Gerard
Maria Riba de Bonfill	Victòria de Canillo	finals de 1880-1971	Maria Riba i Vergés (Victòria) casada amb Miquel Bonfill i Aldosa (1879-1945) (Enraulat) el 1911, 2 fills, Miquel, Isidre, i una filla Concepció, sogra d'Albertina. Becària Romeu 1901
Marie Farré	Mora de Canillo	1904-1971	Maria Farré i Casal (Mora) casada amb Antoni Calvó i Font (Soldevila) (1888-1926), pubilla, 2 fills, Pere i Antoni
Josefa Rossell	Janetó de Canillo - Jesuïta de Canillo	1903-1999	Josefa Rossell i Rosal (Janetó) casada amb Bonaventura Duedra i Franch (Jesuïta) (1896-1970) el 1924, 3 filles, Genoveva, Maria i Ivona
Angela Naudí	Call del Forn	1892-1977	Angela Naudí i Rogé (Call) casada amb Josep Casal i Torres (Regí) (1884-?) el 1912, pubilla, un fill, Josep i 2 filles, Rosa i Leonor
Matilde Casal	Jan del Sastre de Prats - Jep de Canillo	1899-1982	Matilde Casal i Rossell (Jan del Sastre) casada amb Josep Babot i Bonfill (1886-1930) el 1920, 2 filles, Celestina i Matilda, i un fill Josep

i Branqueta (soltera gran), Mora (pubilla mare de 2 fills), Jep (cabalera mare de 2 filles i un fill), Call (pubilla mare de 2 filles i un fill hereu), Janet del Pui (cabalera mare de fill hereu i filla), Esclopet (mare de 3 filles i un fill), Borró (mare de filla pubilla), Puigcernal (mestra pubilla), Maistre (pubilla mare de 2 fills i una filla), Potablanc Martí (cabalera mare de 2 fills i una filla), Xicos Pacient (mare d'una filla i un fill), Muxeró (cabalera mare d'una filla pubilla), Sinfreu (cabalera mare d'un fill hereu i una filla) (1), tenint en compte el nom de la casa on s'havien casat. Entre totes aquestes cases hi havia relacions familiars, d'amistat, de veïnat, etc.

El cens electoral de la parròquia de Canillo que l'any 1967 va ser de 128 homes amb dret a vot, l'any 1971 va passar a ser de 266 entre homes i dones. Tenien doncs nou dret a vot 122 dones, de 86 Cases, i 16 homes que, o bé havien arribat als 25 anys, o bé eren fills de mare cabalera. El canvi va ser substancial.
D'aquestes 122 dones censades, en van anar a votar 61 el 14 de desembre del 1971, més del doble de les 26 peticionàries. La diferència d'aquestes xifres s'explica per diversos factors correctors. Entre ells els següents:
- 3 van morir en el temps transcorregut entre la sol·licitud i la primera votació.
- d'altres es trobaven fora del país per treball en aquell moment,
- les que no van signar la petició per diverses raons però van anar a votar,
- i les noies joves que havien arribat a l'edat de poder votar i ho van fer.

Dones elegides de la parròquia de Canillo

En aplicació del dret d'elegibilitat la primera dona candidata a Consellera de Comú, Carmen Torres i Vidal de Cal Roc, el 1983 no va resultar ser elegida, però el 1988 Assumpció Torres i Rossell de Cal Toni va ser elegida Cònsol menor entre 1988 i 1995. Seguidament han sigut elegides Cònsol al Comú de Canillo: Bibiana Rossa i Torres, Cònsol major (1996-1999 i 2000-2001), Patrícia Tourreau i Garal, Cònsol menor (2001-2003), Mònica Bonell i Tuset, Cònsol menor (2004-2007 i 2007-2011), Dolors Cabot i Vidal, Cònsol menor (2011) i Cònsol major (des del 21-10-2011 fins al final d'any).
Les primeres dones elegides Conselleres generals van ser Bibiana Rossa i Torres (Mangautxa) i Rosa Mari Mandicó i Alcobé (Borró) l'any 1992, tot i que la primera va ser nomenada Consellera de Benestar, Sanitat i Treball del Govern (1992-1993). La segona va ser Ministra d'Educació, Joventut i Esports del Govern durant l'any 1994.
També han sigut escollides Conselleres generals: Lourdes Font i Puigcernal (2005-2009), Celina Mandicó i Garcia (2009-2011 i 2011-2015), Meritxell Palmitjavila i Naudi (2015-2019), i Mònica Bonell i Tuset (2019-2023).
Han sigut elegides Subsíndiques: Mònica Bonell i Tuset (2011-2015 i 2015-2019) i Meritxell Palmitjavila i Naudí (2019-2023).

Han sigut elegides Conselleres del Comú de Canillo Lourdes Font i Puigcernal (1992-1995), Iolanda Naudí i Bermon (1996-1999), Liliana Lamoroux i Rossell (1998-1999), Patrícia Tourreau i Garal (2000-2003), Denisa Font i Torres (2000-2003), Anna Maria Palmitjavila i Solé (2000-2003), Dolors Cerqueda i Torres (2001-2003), Celina Mandicó i Garcia (2004-2007 i 2008-2009), Sònia Font i Àlvarez (2004-2007), Sandra Balcon i Torres (2004-2007 i 2012-2015), Dolors Cabot i Vidal (2008-2011), Mª Lourdes Borràs i Bosch (2008-2011), Raquel Puigcernal i Solé (2008-2011), Cristina Gonzàlez i Mandicó (2008-2011), Vanessa Casal i Àlvarez (2009-2011), Meritxell Alcobé i Font (2012-2015), Marta Bonell i Tuset (2012-2015), Simona Naudí i Ubach (2012-2015), Carina Ferron i Sansa (2012-2015), Rosa Mari Mandicó i Alcobé (2015-2019), Núria Mª Fernàndez i Alaix (2015-2019). Actualment en la legislatura 2019-2023, 4 dones són Conselleres de Comú Begoña Rubio i Manzano, Anna Palmitjavila i Martos, Elisabeth Font i Àlvarez i Dolors Cabot i Vidal.

Conclusions

Els canvis de la societat andorrana tradicional en els primers 50 anys del segle xx van fer evidents que calia adaptar-se a la nova realitat, eliminant les desigualtats que esdevenien insostenibles.
Diversos factors van ajudar a la conscienciació i mobilització de les dones pels seus drets. L'entorn i particularment l'evolució de la societat francesa del segle xx, comparada amb l'espanyola, que vivia en un marc democràtic i per tant de més llibertats, que no tenia l'altra. L'ensenyament francès present a Andorra des de feia 67 anys, en el qual diverses andorranes exercien de mestres. La comunicació directa i propera (diària) per carretera amb França. La immigració temporal i habitual cap a França cercant un treball que a l'Andorra d'aleshores era difícil de trobar, especialment per la gent jove. La primera visita d'un Copríncep francès a Andorra, realitzada pel president

Charles de Gaulle l'octubre del 1967. Els moviments socials de canvi de la societat en diferents països, representats pels esdeveniments del maig del 68 a França, també hi van contribuir. Així com l'accés a la formació en estudis superiors de les dones i el treball fora de casa.

El tema del dret al vot de les dones andorranes és important perquè constitueix un paràmetre més indicatiu del fenomen de transformació de la societat andorrana cap a una societat més igualitària i justa, més enllà d'una simple qüestió de gènere. Mostra el conflicte obert en la transformació de la societat andorrana als anys 60 del segle XX, passant d'un model de societat encara tradicional a un model de societat que busca concordança amb els nous temps.

Igualment com va passar el 1866 amb la incorporació a la política dels Caps de Casa, l'obtenció del dret a vot de les dones ha permès el desenvolupament econòmic i el progrés social d'Andorra en el darrer quart de segle XX i l'assoliment de nous llindars de desenvolupament.

La participació i implicació de les dones a nivell polític després d'assolir el sufragi femení complet mostra com el sentit comú i pragmàtic dels andorrans es va imposar un cop més.

Fonts

Arxiu del Comú de la Parròquia de Canillo i Arxiu del Consell General.

Fonts orals

Jacquelina Font i Calvó (Muxeró), Denisa Font i Torres (Puigcernal), Pepito Torres i Babot (Jep), Meritxell Palmitjavila i Naudi (Martí), Lídia i Dolors Sansa i Mandicó (Ros), Domènec Bascompte i Grau, Jaume Bartumeu i Cassany, Josep Naudí i Naudí (Batista), Aurora Llorens i Pujol (Mandraga), Antoni Calvó i Farré (Mora), Antoni Torres i Vidal (Roc), Casimir Arajol i Farràs, Simó Duró i Coma (Ramonguem).

Bibliografia

Armengol i Vila, Lídia (1985) *Una mostra del nostre llegat històric. 600 fets institucionals, econòmics i socials.* Col·lecció Història d'un Poble. Andorra.

Armengol, Lídia; Mas, Manuel; Morell, Antoni (1979) *El Consell General (1682-1979). Recull cronològic dels patricis andorrans.* Andorra: M.I. Consell General.

Bartumeu i Cassany, Jaume; Mas i Ribó, Manuel; Morell i Mora, Antoni (1997) *L'Estat andorrà. Recull de textos legislatius i constitucionals d'Andorra*. Barcelona: Secretariat del Congrés de Cultura Catalana a Andorra.

Bascompte i Grau, Domènec (2020) "De les muntanyes de Canillo al mar". *Els Pirineus marítims*. Setzenes Trobades Culturals Pirinenques. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 191-206.

Bastida i Areny, Roser (1987) *Cent anys d'ensenyament a Andorra*. Col·lecció Història d'Un Poble núm. 3, 1987.

Forné i Molné, Marc (2009) "40 anys al Principat d'Andorra". *L'andorranitat.* 21a Diada Andorrana a l'UCE, 23 d'agost del 2008, p. 227-234.

Garcia i Puy, Adelaida ; Ronchera i Santacreu, Montserrat (2006) *Dones d'Andorra.* Andorra: Crèdit Andorrà i Gala.

Lacueva i Canut, Ludmilla (2016) "Charles Romeu, l'home de mirada clara (1887-1933)". *Andorra, país de pas i de refugi*. Papers de Recerca Històrica 8. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 43-48.

La Parròquia de Canillo, ara fa temps volum 1 (1989) i 2 (1993). Andorra: Comú de Canillo.

Lluelles, Maria Jesús; Comas d'Argemir, Dolors; Pujadas, Joan Josep; Sàez Xavier (2004) *El segle XX: La modernització d'Andorra.* Lleida: Cambra de Comerç, Indústria i Serveis d'Andorra i Pagès Editors.

Mach i Buch, Àngels. "50 anys del sufragi femení a Andorra. Una expressió del maig del 68 andorrà". *Frontissa digital.* https://www.frontissa.cat/opinio/74179/50-anys-del-sufragi-femeni-a-andorra-una-expressio-del-maig-del-68-andorra

Mateu, Meritxell (2005) "L'evolució política de 1945 a 1993". *Història d'Andorra* (Dir. Ernest Belenguer). Barcelona: Edicions 62, p. 354-355.

Només un primer pas. Homenatge, 40è aniversari de la votació de les dones a Andorra (2011) Andorra: Consell General.

Nostres arrels (2a Edició) (2011). Andorra: Comú de Canillo.

Porta i Espuga, Roser; Mas i Joaniquet, Angelina; Suñé i Pascuet, Roser; Ronchera i Santacreu, Montserrat; Gili i Casals, Rosa; Lara Sànchez, Yvan; Tarrene-Fabresse, Claudine (2021) "50 anys del sufragi femení a Andorra". *35è cicle de conferències 2019 600 anys del Consell de la Terra – 36è cicle de conferències 2020 50 anys del sufragi femení a Andorra.* Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 329-352.

Ribas Reig, Òscar. (2020) *Memòries*. Andorra: Premsa Andorrana S.A., p. 72-77.

Tarrene-Fabresse, Claudine (2018) Influence, contribution et engagement des femmes dans l'espace politique andorran: XXème-XXIème siècle. Thèse de doctorat en Etudes catalanes et transfrontalières. Universitat de Perpinyà- Via Domitia.

Triquell i Seró, Pilar (2008) La dona com a pilar de la societat andorrana. *Andorra i el seu capital social*. 20ª Diada Andorrana a l'UCE, 18 d'agost del 2007. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 145-149.

ANNEX

Plecs de signatures

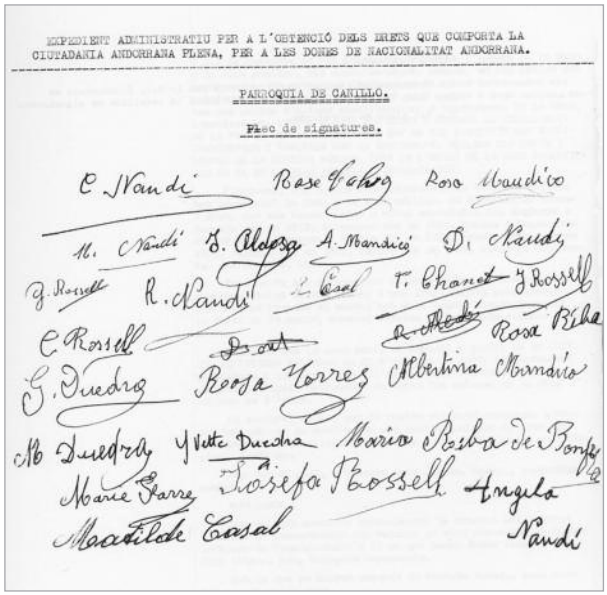

EXPEDIENT ADMINISTRATIU PER A L'OBTENCIÓ DELS DRETS QUE COMPORTA LA CIUTADANIA ANDORRANA PLENA, PER A LES DONES DE NACIONALITAT ANDORRANA.

PARROQUIA DE CANILLO.

Plec de signatures.

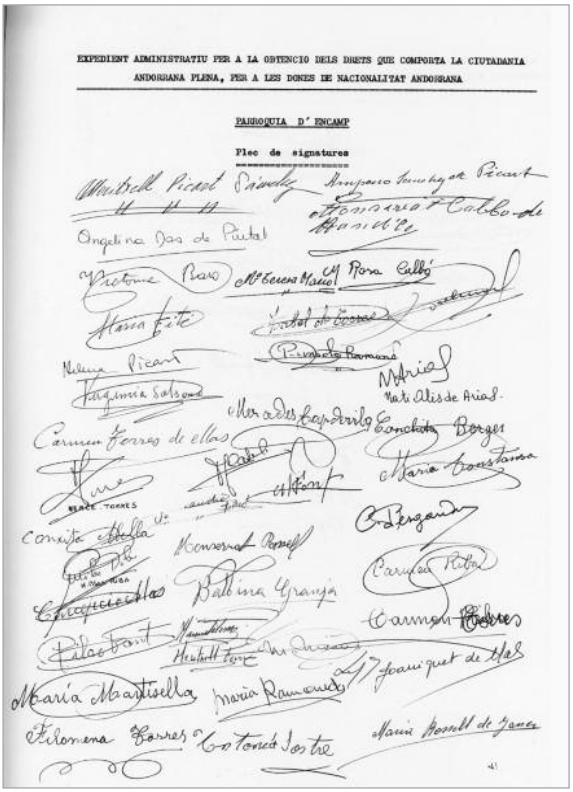

EXPEDIENT ADMINISTRATIU PER A LA OBTENCIÓ DELS DRETS QUE COMPORTA LA CIUTADANIA ANDORRANA PLENA, PER A LES DONES DE NACIONALITAT ANDORRANA

PARROQUIA D' ENCAMP

Plec de signatures



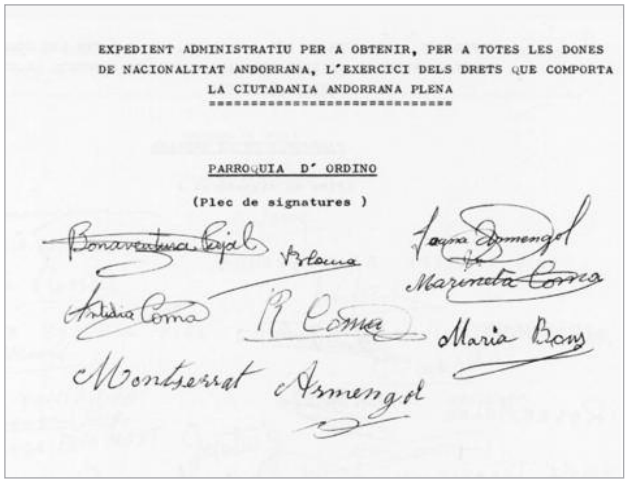

EXPEDIENT ADMINISTRATIU PER A OBTENIR, PER A TOTES LES DONES DE NACIONALITAT ANDORRANA, L'EXERCICI DELS DRETS QUE COMPORTA LA CIUTADANIA ANDORRANA PLENA

PARROQUIA D' ORDINO

(Plec de signatures)

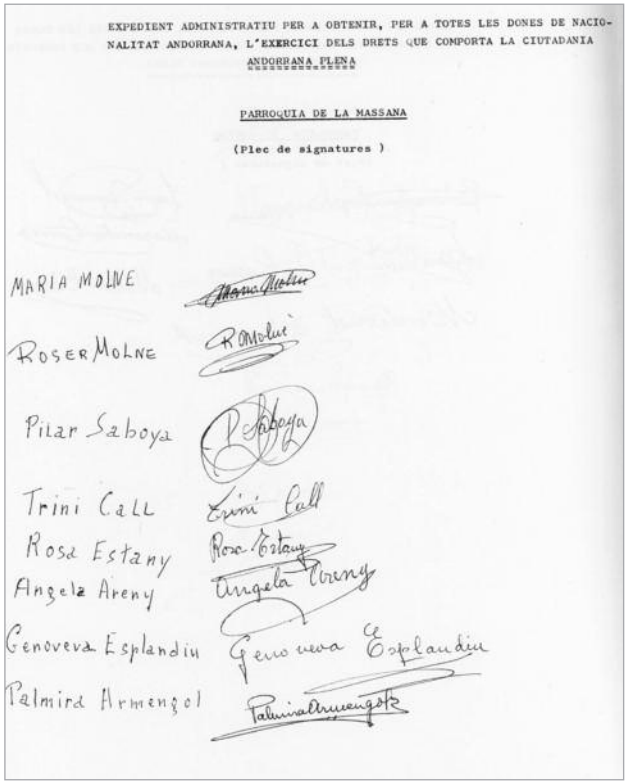

EXPEDIENT ADMINISTRATIU PER A OBTENIR, PER A TOTES LES DONES DE NACIONALITAT ANDORRANA, L'EXERCICI DELS DRETS QUE COMPORTA LA CIUTADANIA ANDORRANA PLENA

PARROQUIA DE LA MASSANA

(Plec de signatures)

MARIA MOLNE

ROSER MOLNE

Pilar Saboya

Trini Call

Rosa Estany

Angela Areny

Genoveva Esplandiu

Palmira Armengol



EXPEDIENT ADMINISTRATIU PER A OBTENIR, PER A LES DONES DE NACIONALITAT ANDORRANA , ELS DRETS QUE COMPORTA LA CIUTADANIA ANDORRANA PLENA

ANDORRA LA VELLA

(Plec de signatures)

LINA MASSIP BATALLA

BONAVENTURA MASSIP VILA

JOSEFA ROSSELL RIAL

CONXITA MITJAVILA ARMENGOL

TERESA MASSIP VILA

MARIA VILLERÓ CASTELLÀ

ESPERANÇA PUIGMONT

Joana MOLNÉ

MONTSERRAT DURAN

ESTHER SASPLUGAS CAPDEVILA

PILAR ESTEVE GRAU

ELISA FREIXES MAESTRE

AURORA MONTANYA BERNAU

LOLA SANSA RIBA

BONAVENTURA FORNÉ ROSSELL

PILAR BUESA SANSA

CARMEN MONTAGUT PORTA

TERESA VILA TOR

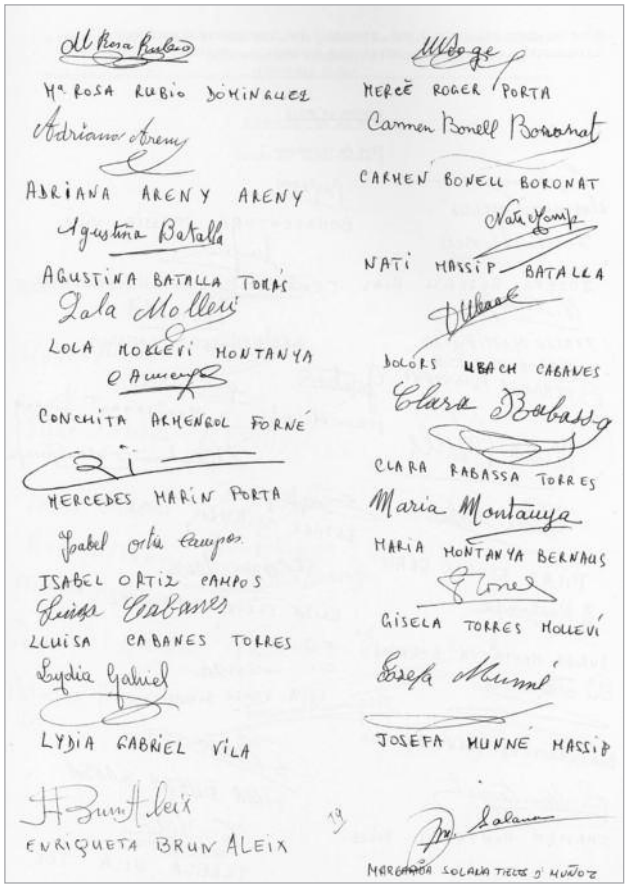
Mª ROSA RUBIO DOMINGUEZ
ADRIANA ARENY ARENY
AGUSTINA BATALLA TOMÁS
LOLA MOLLEVI MONTANYA
CONCHITA ARMENGOL FORNÉ
MERCEDES MARIN PORTA
ISABEL ORTIZ CAMPOS
LLUISA CABANES TORRES
LYDIA GABRIEL VILA
ENRIQUETA BRUN ALEIX
MERCÈ ROGER PORTA
CARMEN BONELL BORONAT
NATI MASSIP BATALLA
DOLORS UBACH CABANES
CLARA RABASSA TORRES
MARIA MONTANYA BERNAUS
GISELA TORRES MOLLEVÍ
JOSEFA MUNNÉ MASSIP
MARGARIDA SOLANA TIELLS D'MUÑOZ

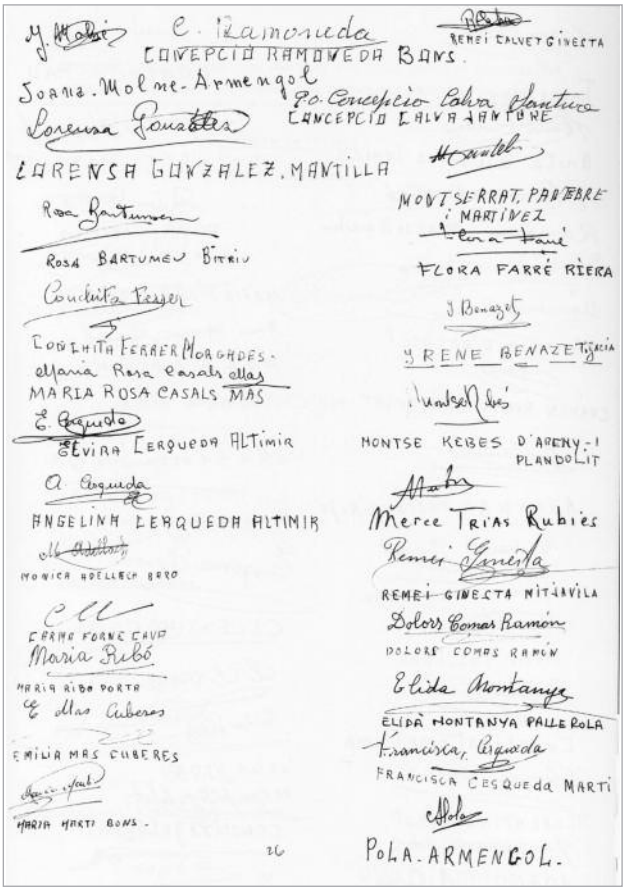
C. Ramoneda
CONCEPCIO RAMONEDA BONS.
REMEI CALVET GINESTA
Joana Molne-Armengol
P.O. Concepcio Calva Santure
CONCEPCIO CALVA SANTURE
LORENSA GONZALEZ MANTILLA
MONTSERRAT PANTEBRE i MARTINEZ
ROSA BARTUMEU BITRIU
FLORA FARRÉ RIERA
CONCHITA FERRER MORGADES
MARIA ROSA CASALS MAS
IRENE BENAZET Tizacia
ELVIRA CERQUEDA ALTIMIR
MONTSE KEBES D'ARENY-I PLANDOLIT
ANGELINA CERQUEDA ALTIMIR
Merce TRIAS Rubies
MONICA ADELLACH BARO
REMEI GINESTA MITJAVILA
CARMA FORNE CAVA
DOLORS COMAS RAMÓN
MARIA RIBÓ PORTA
ELIDA MONTANYA PALLEROLA
EMILIA MAS CUBERES
FRANCISCA CESQUEDA MARTI
MARIA MARTI BONS.
POLA ARMENGOL.

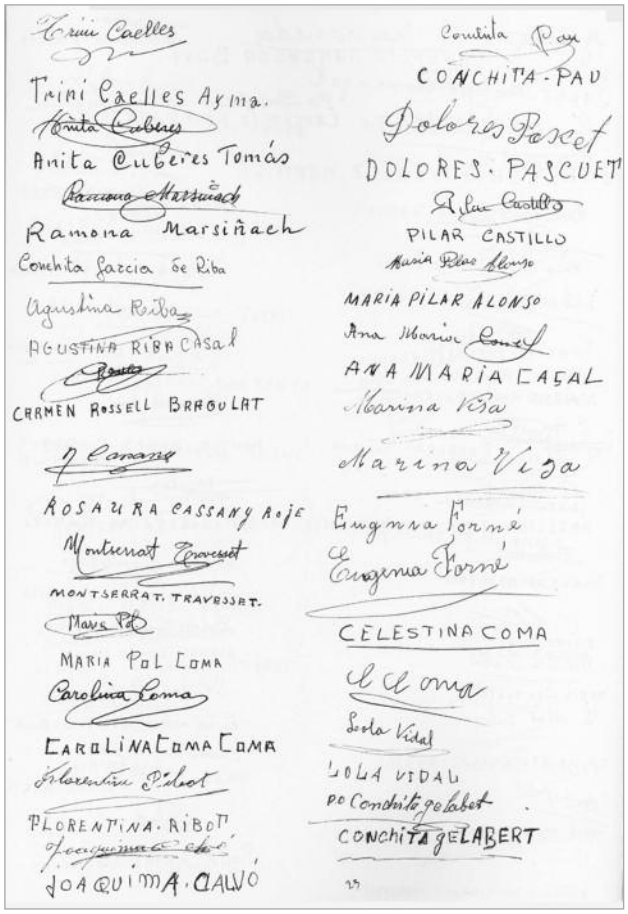

Trini Caelles

Trini Caelles Ayma.

Anita Cubeires Tomás

Ramona Marsiñach

Conchita Saccia de Riba

Agustina Riba Casal

CARMEN ROSSELL BRAGULAT

Rosaura Cassany Roje

Montserrat Travesset

MONTSERRAT TRAVESSET

MARIA POL COMA

Carolina Coma

CAROLINA COMA COMA

Florentina Ribot

FLORENTINA RIBOT

JOAQUIMA CALVÓ

Conchita Pau

CONCHITA PAU

Dolores Pascuet

DOLORES PASCUET

Pilar Castillo

PILAR CASTILLO

MARIA PILAR ALONSO

Ana Maria Casal

ANA MARIA CASAL

Marina Viga

Eugenia Forné

CELESTINA COMA

Lola Vidal

LOLA VIDAL

de Conchita Gelabert

CONCHITA GELABERT

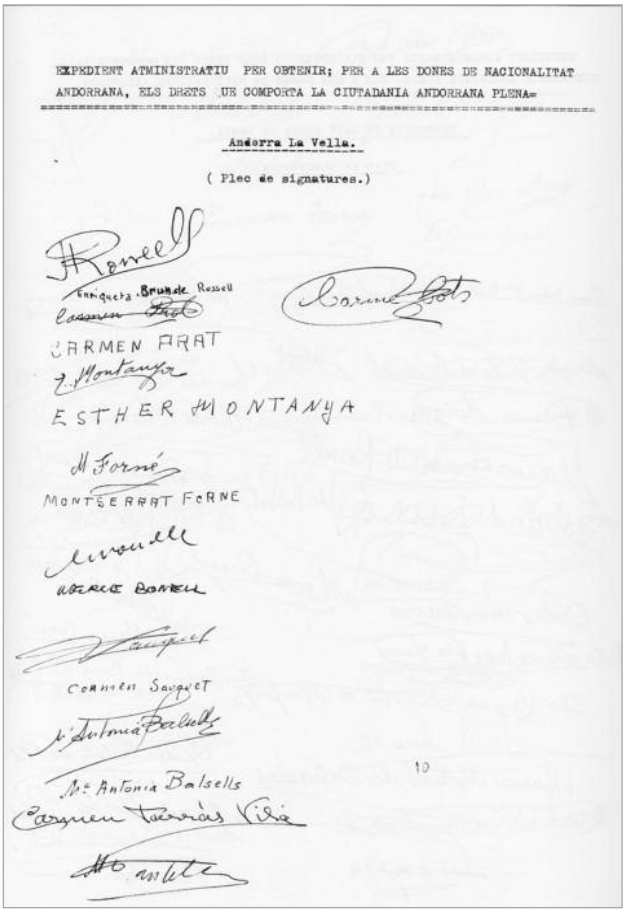

EXPEDIENT ATMINISTRATIU PER OBTENIR; PER A LES DONES DE NACIONALITAT ANDORRANA, ELS DRETS QUE COMPORTA LA CIUTADANIA ANDORRANA PLENA=

Andorra La Vella.

(Plec de signatures.)

Enriqueta Brunde Rossell

CARMEN ARAT

ESTHER MONTANYA

MONTSERRAT FORNE

ROSER BONELL

Carmen Sauquet

Mª Antonia Balsells

Carmen Tarrías Vila

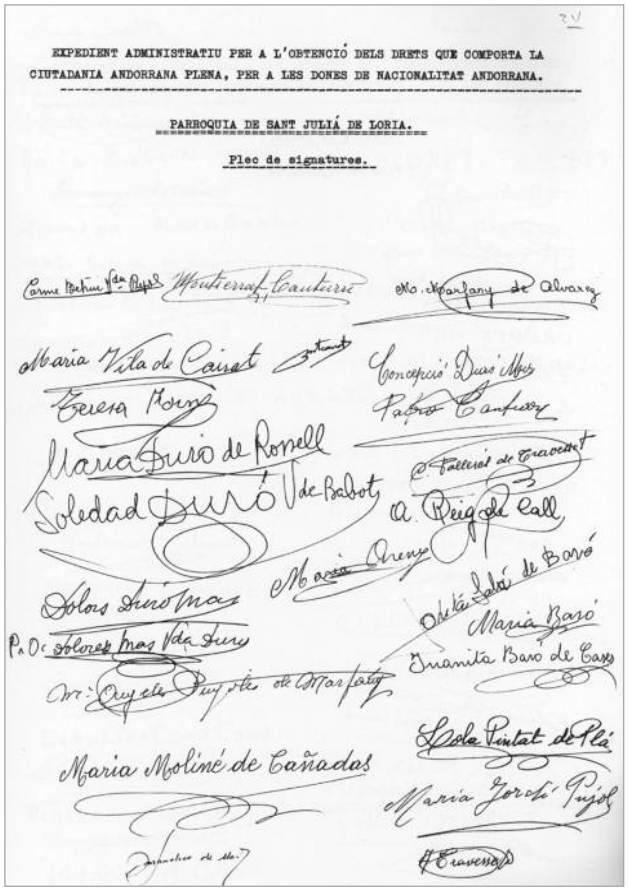

EXPEDIENT ADMINISTRATIU PER A L'OBTENCIÓ DELS DRETS QUE COMPORTA LA CIUTADANIA ANDORRANA PLENA, PER A LES DONES DE NACIONALITAT ANDORRANA.

PARROQUIA DE SANT JULIÀ DE LORIA.

Plec de signatures.

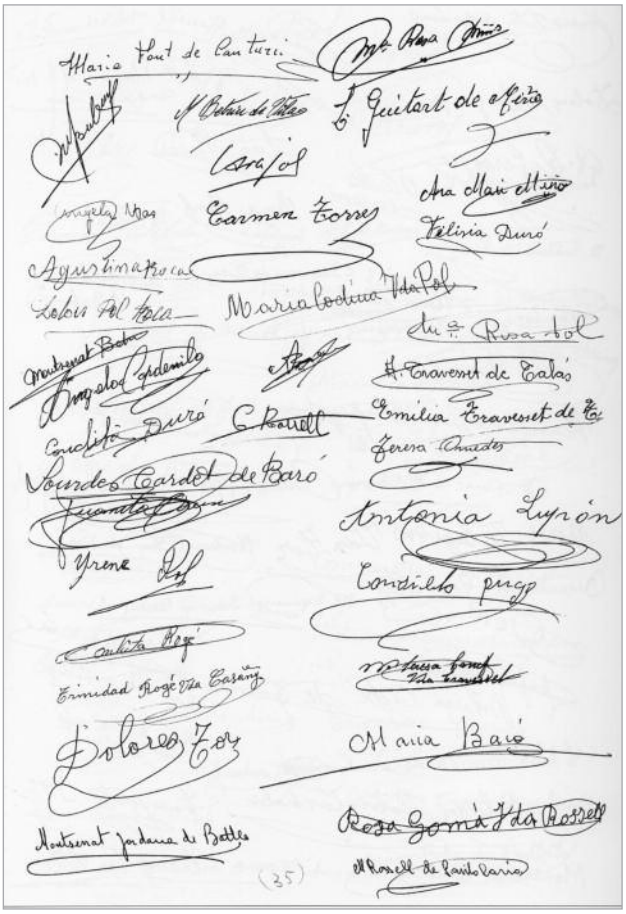

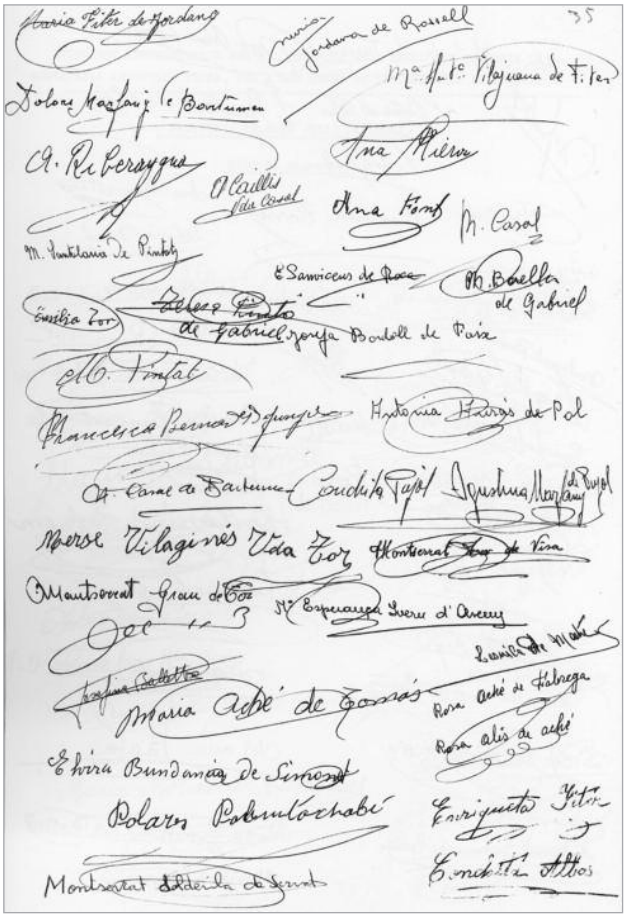



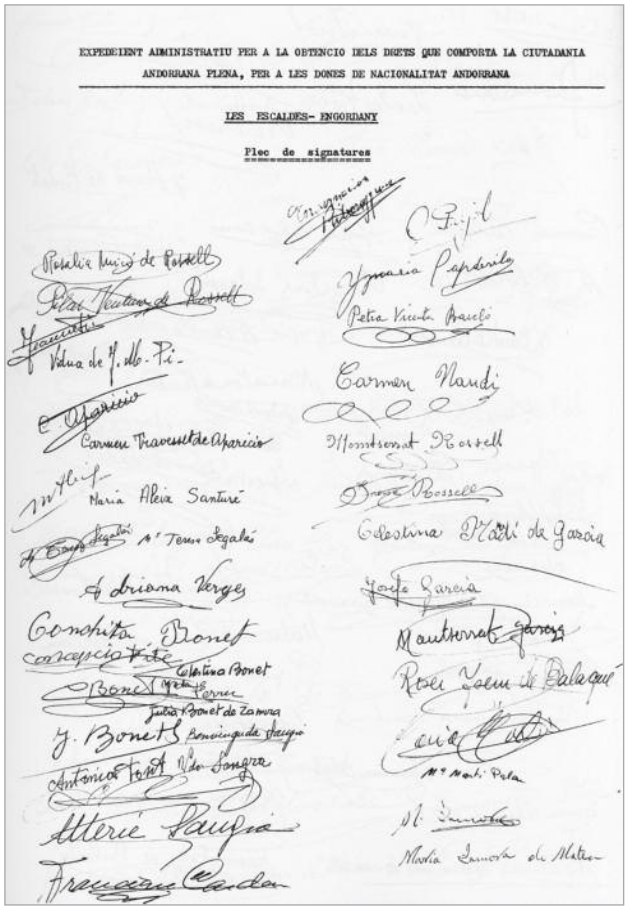

EXPEDIENT ADMINISTRATIU PER A LA OBTENCIO DELS DRETS QUE COMPORTA LA CIUTADANIA ANDORRANA PLENA, PER A LES DONES DE NACIONALITAT ANDORRANA

LES ESCALDES- ENGORDANY

Plec de signatures





Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 59-67 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.100 ISBN: 978-99920-61-61-9

Problemes generals dels petits sistemes de seguretat social



Papers de recerca històrica 10

Antoni Ubach i Mortès

Director de la Caixa Andorrana de la Seguretat Social (1966-1993)
Informe presentat a la reunió de l'Associació Internacional de la Seguretat Social a Andorra la Vella el 1979. casacolat@andorra.ad

Resum

Problemes generals dels petits sistemes de seguretat social

Es proposa enumerar els problemes en què es poden trobar els sistemes de la seguretat social amb pocs afiliats i analitzar els problemes amb què ens hem trobat en el cas andorrà, per intentar destacar quins poden ser els problemes generals dels sistemes de la seguretat social de petites dimensions.

Résumé

Problèmes généraux des petits systèmes de sécurité sociale

Nous proposons d'énumérer les problèmes que peuvent trouver des systèmes de sécurité sociale à peu d'adhérents et d'analyser les problèmes que nous avons rencontrés dans le cas Andorran, pour essayer de mettre en relief quels seraient les problèmes généraux des petits systèmes de sécurité sociale.

Resumen

Problemas generales de los sistemas pequeños de seguridad social

Se propone enumerar los problemas en los que se pueden encontrar los sistemas de la seguridad social con pocos afiliados y analizar los problemas con los que nos hemos encontrado en el caso andorrano, para intentar destacar cuáles pueden ser los problemas generales de los sistemas de la seguridad social de pequeñas dimensiones.

Abstract

General problems of small Social Security systems

It is proposed to list the problems in which social security systems can be found with few subscribers and to analyze the problems we have encountered in the Andorran case, to try to highlight what the general problems of small social security systems can be.

Introducció

Quan vaig proposar a l'AISS organitzar una reunió europea sobre els problemes dels petits sistemes, la Caixa Andorrana de la Seguretat Social perseguia dos objectius: el primer, purament egoista, intercanviar experiències i sobretot conèixer millor les solucions que cadascú de nosaltres ha trobat; i el segon, permetre que tots els membres de l'AISS coneguin i, si cal, imitin les nostres experiències.

Efectivament, pensem que tota política social ha de facilitar que els individus desenvolupin la seva personalitat en el seu entorn; tanmateix, és evident que aquest desenvolupament s'assolirà millor en grups de petites comunitats.

Aquest informe introductori proposa enumerar els problemes en què es poden trobar els sistemes de la seguretat social amb pocs afiliats. Com que gairebé tots els participants som professionals de la seguretat social, analitzarem els problemes amb què ens hem trobat –en el meu cas, examinaré l'exemple andorrà– per intentar destacar quins poden ser els problemes generals dels sistemes de la seguretat social de petites dimensions.

Podem agrupar aquests problemes en quatre seccions generals:

La secció política englobarà els problemes que fan referència als sistemes de redistribució o de distribució escollida, els problemes relacionats amb l'estructura demogràfica i els problemes de les relacions amb el poder legislatiu.

La secció administrativa exposarà els problemes relacionats amb la gestió administrativa i amb l'harmonització i la globalització dels sistemes de la seguretat social.
A la secció financera veurem els problemes que fan referència a la despesa sanitària i el problema relacionat de com organitzar la distribució sanitària, els problemes relacionats amb la gestió dels fons de vellesa i, finalment, com la situació inflacionista impacta en tots aquests aspectes.
Finalment, a la secció internacional, analitzarem els problemes relacionats amb les migracions, ja sigui de persones actives o turistes.
Hem classificat les seccions d'aquesta manera perquè ens les hem trobat naturalment en aquest ordre. Mentre els problemes polítics i administratius ja se'ns havien fet presents abans de l'inici del sistema de seguretat social andorrà, els altres dos tipus ens els hem trobat durant el mateix funcionament del sistema.

I. Problemes polítics del sistema de seguretat social del Principat d'Andorra

La creació del sistema andorrà de seguretat social no va estar –com ho ha indicat el Sr. J. J. Dupeyroux per altres sistemes de la seguretat social– *relacionat amb un desenvolupament suficient de la classe obrera, producte ella mateixa de la revolució industrial*, sinó que simplement va ser la conseqüència d'una decisió política del MI Consell General per resoldre els problemes socials en el context nacional.
Pensem que aquesta característica és comuna a tots els sistemes de seguretat social amb pocs afiliats, ja que aquests sempre inclouen o bé els membres d'una petita comunitat o bé els membres d'una gran comunitat que han volgut afirmar la seva especificitat.
Un cop presa la decisió de crear aquest sistema, es van identificar tres opcions fonamentals: es tractaria d'un sistema de redistribució; el sistema del dret a l'atenció mèdica es basaria en els principis de la medicina liberal; el sistema de vellesa funcionaria en base a un sistema de retribució.

1. Les opcions de base

Es va preferir el sistema de redistribució al sistema de distribució atesa una estructura fiscal gairebé inexistent; actualment el sistema fiscal del nostre país encara és molt rudimentari, i no podíem comptar amb les finances públiques per finançar cap dèficit.
Aquest fet va ser essencial per dissenyar el sistema de la seguretat social, ja que era imprescindible dissenyar un sistema que s'autofinancés.
Es van mantenir els principis de la medicina liberal, perquè en un país tan liberal com Andorra hauria estat difícil socialitzar un sector –fins i tot tan essencial– com el de la salut. El segon motiu important per aquesta elecció va ser la importància inicial de l'esforç financer per crear una estructura pública de distribució sanitària.
Per a la vellesa, es va preferir el sistema de retribució al sistema de capitalització, per les raons òbvies d'erosió monetària que coneixíem i coneixem. És des d'aquesta perspectiva que hem definit un sistema per punts.

2. Dades tècniques

Aquestes opcions s'aplicarien a set de les nou branques definides pel Conveni núm. 102 de l'OIT:

- malaltia (atenció sanitària);
- malaltia (indemnització que compensa la pèrdua d'ingressos);
- vellesa;
- accidents de treball i malalties professionals;
- maternitat;
- invalidesa;
- mort.

Les altres dos branques, l'atur i les càrregues familiars, no es van tenir en compte perquè: d'una banda l'oferta laboral superava la demanda –situació que paradoxalment es manté avui dia i que segurament és un fenomen típic de les petites comunitats–; i d'altra banda, l'any 1968 el número de beneficiaris per assegurat només era d'1,8.
A partir d'aquests principis, la legislació del sistema andorrà va ser decretada pel MI Consell General i aprovada pels Coprínceps. Aquest sistema s'aplicaria, de forma general, a una població amb una estructura que havia

d'evolucionar d'una manera molt concreta. La primera característica és que la població andorrana era jove, aspecte que s'ha mantingut en aquests darrers anys. La mitjana d'edat de la població activa se situa al voltant dels 33 anys; actualment 1.700 persones es beneficien de la pensió de vellesa, per una població activa de 14.000 persones, és a dir, el 12%.

3. El cas dels autònoms

És evident que aquest tipus d'estructura demogràfica era i continua essent molt avantatjosa. Però la qüestió era saber si els 5.000 assegurats inicials garantirien que el sistema funcionés correctament; l'experiència ens ha respost positivament. Aquest fet ens porta al problema general de saber a partir de quanta població un sistema de la seguretat social es pot desenvolupar amb normalitat sense témer que alguns casos atípics puguin tenir efectes rellevants.

Hem pogut estudiar aquesta problemàtica pel cas dels assegurats autònoms. En efecte, tot i que el sistema es va dissenyar de manera general per a totes les persones que exerceixen una activitat, una moratòria dels serveis dels Coprínceps permet que els autònoms no s'hagin d'assegurar, cosa que ens porta a mantenir una comptabilitat analítica per aquest sector d'assegurats. Vam començar amb uns 300 autònoms inscrits de forma voluntària, i actualment tenim un grup de 1.300 autònoms inscrits. La gestió d'aquest subgrup ens permet, a nivell de la secció malaltia –que inclou totes les branques esmentades anteriorment a excepció de la de vellesa– constatar que:

- les despeses dels beneficiaris dels autònoms són equivalents a les dels beneficiaris dels assegurats assalariats, però l'estructura familiar és diferent. Efectivament, mentre els assegurats assalariats només tenen 1,7 beneficiaris per assegurat, els autònoms en tenen 2,8. Així mateix, la despesa dels assegurats autònoms és aproximadament dos terços superior a la dels assegurats assalariats.

Els recursos provenen de les cotitzacions fixes, que corresponen al que aporta un assalariat que percep el salari mitjà.

En aquesta situació constatem un dèficit de gestió que preveiem que persistirà fins que no s'arribi als 2.500 autònoms. A partir d'aquesta xifra, hi ha una gran probabilitat per a què el sistema arribi a ser autosuficient en les condicions actuals de cotització (2.250 pessetes al mes, és a dir, uns 33 dòlars) i de despesa sanitària (actualment, per a 1.300 assegurats, 2.900 pessetes al mes, és a dir, uns 42 dòlars).

2.500 assegurats ens sembla el mínim llindar per garantir una bona gestió tècnica.

Pel que fa al llindar òptim, el situarem en relació amb el fet de poder garantir un bon servei als administrats amb les mínimes despeses administratives. D'acord amb la nostra experiència en aquest àmbit, i a partir de les projeccions fetes, la població òptima seria de 50.000 persones, cosa que representaria entre 20 i 25.000 assegurats.

Amb aquest número d'assegurats, les despeses administratives variarien entre un 2,5 i un 3 % dels recursos, amb el benentès que aquestes despeses cobririen totes les tasques administratives relatives a la cobertura de les cotitzacions i el pagament de les prestacions de les set branques abans esmentades.

Aquesta població també ens sembla l'òptima ja que pensem que, en aquest cas, les relacions entre l'administració i els administrats poden ser bones; encara podem mantenir les relacions estretes necessàries per entendre millor els problemes socials i ajudar a trobar-hi solucions.

4. Relacions amb el poder legislatiu

Ara tractarem el darrer punt de la problemàtica política: el de les relacions amb el poder legislatiu. Sortosament tres membres del Consell General de les Valls d'Andorra –organisme que té la potestat legislativa en matèria de seguretat social– formen part del Consell d'Administració de la nostra Caixa; sense cap mena de dubte això permet canalitzar millor les reformes legislatives necessàries perquè el sistema de la seguretat social evolucioni. Però aquest fet particular no ens ha d'impedir examinar el problema general. Penso que l'avantatge essencial dels sistemes de la seguretat social amb pocs afiliats és que permeten comunicar les necessitats socials de forma més

precisa al poder legislatiu, i així instituir un sistema de la seguretat social òptim per trobar solucions efectives als problemes reals.
Com que aquesta problemàtica de les relacions amb el poder legislatiu s'esmenta rarament, seria interessant que cada participant pogués evocar les seves pròpies experiències.

II. Problemes administratius

No esmentarem la segona secció relacionada amb l'organització i la gestió administrativa ja que MM. Beissel i Lees ja tractaran aquests problemes. Passem tot seguit a la secció financera.

III. Problemes financers

Al nostre parer, la secció financera està dominada per tres problemes essencials: el ràpid increment de la despesa mèdica; la dificultat de gestionar correctament les finances dels fons de vellesa; i els problemes causats per la situació altament inflacionista en què ens trobem.

1. Despesa mèdica

Aquest problema, que és general, no és específic dels sistemes amb pocs afiliats, però potser s'hi aguditza més ja que la retribució té més importància quan el número de persones és baix.
Per entendre millor l'evolució d'aquest creixement, vegem com evoluciona la despesa mensual mitjana per assegurat en el sector sanitari des del 1970.

És evident que amb aquests increments, el creixement dels costos dels actes mèdics és decisiu. No obstant, la despesa dels actes en valor constant augmenta entre un 3 i un 4 % cada any.
També es va plantejar la qüestió de si el sistema que havíem escollit –atenció mèdica d'acord amb els principis de la medicina liberal– era realment el que més s'adequava a les nostres necessitats. El 1973, a fi de controlar millor la distribució sanitària, la Caixa va comprar una clínica, però es va mantenir l'opció dels principis de la medicina liberal. Em sembla que la qüestió rellevant, atesa l'especificitat dels sistemes de seguretat social amb pocs afiliats, continua essent de si és millor escollir els principis de la medicina liberal o els d'un sistema sanitari. Ara només pretenc introduir la qüestió, tenint en compte els problemes que l'AISS va explorar l'any passat en una reunió a Kíev.[1]
Certament el sistema de la seguretat social i la definició de la política sanitària han d'anar de la mà. Així, el 1974 vam proposar al nostre poder legislatiu crear un departament amb la funció de definir la política de protecció sanitària i social. Ens agradaria que aquesta reunió ens permetés recollir prou informació per ajudar-nos a definir millor els objectius i els procediments d'un sistema de protecció sanitària i social.
Els principis de la medicina liberal tenen dos avantatges essencials: els assegurats tenen llibertat per escollir el seu metge; i un mínim esforç d'inversió pública en salut. El principal inconvenient és que els objectius dels metges o dels centres privats no sempre es corresponen amb les necessitats i els drets dels assegurats.

Taula 1. Despesa mensual mitjana en pessetes

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Import (pessetes)	581,57	612,51	689,3	856,76	911,76	1.147,14	1.327,75	1.554,17	1.852,16
Índex base 1970 = 100		105,3	118,5	147,3	156,7	197,2	228,3	267,2	318,4
Taxa de creixement en relació amb l'any anterior		5,30%	12,50%	24,30%	6,30%	25,80%	15,70%	17,00%	19,10%

1. Taula rodona regional europea sobre el "Rol de l'assegurança mèdica en la definició i la implementació d'una política de salut" Kíev 12-15 de setembre del 1978.

El sistema nacional de salut té l'avantatge que es pot adequar a les necessitats dels assegurats, però presenta dos inconvenients importants: sovint és més car i, a més, sol crear un sector privat paral·lel que pot distorsionar les funcions socials dels sistemes de la seguretat social, especialment en el cas d'un sistema universal.
Per a les petites comunitats, podem trobar sistemes de distribució sanitària amb els avantatges i sense els inconvenients dels sistemes esmentats? Espero que en les conclusions d'aquesta reunió puguem arribar a una visió més precisa sobre aquesta qüestió.

2. Gestió del risc vellesa
No tractarem els problemes de la gestió de la vellesa des d'un punt de vista tècnic, sinó des de la gestió financera de les reserves. En principi els recursos financers poden provenir de tres fonts: les aportacions, les subvencions i els excedents de la gestió financera. Atesa la nostra estructura demogràfica, ben aviat hem disposat d'importants reserves que procedien dels fons de vellesa. A més, atès que el nostre país no encunya diners, i davant la tempesta monetària en què es troba el món occidental des de la crisi del 1973, ens va semblar imprescindible reflexionar sobre aquest problema.
Un estudi comparatiu del 1974 sobre els recursos de la seguretat social dels països de la CEE mostrava que només els Països Baixos obtenien més del 10% dels seus recursos mitjançant la gestió financera (exactament l'11%).
Aquest bon resultat sembla provenir del fet que els sistemes de seguretat social holandesos confien els seus fons disponibles a una entitat financera, que a més és membre de l'AISS,[2] i que té com a objectiu obtenir la millor rendibilitat possible amb els diners disponibles.
L'avantatge d'aquest sistema és que separa les dos funcions, social i financera, alhora que permet que ambdós sectors es desenvolupin en les millors condicions. Seria interessant que poguéssim comparar el que cadascú de nosaltres pot aportar com a experiència en aquest àmbit; en el nostre cas, tenim inversions diversificades en diversos sectors, alhora que intentem mantenir objectius socials.
Per exemple, hem utilitzat els fons de vellesa per comprar la seu de la nostra Caixa, per comprar una clínica i aviat obrirem una residència per a la gent gran. Una part important d'aquestes reserves (70%) es divideix en cinc monedes: dòlar, franc suís, franc francès, marc alemany i florí holandès.
Però aquestes accions són puntuals. Així que vam pensar que crear una entitat financera, amb caràcter social, seria la millor solució per obtenir els millors resultats possibles. En aquest sentit, el nostre Consell d'Administració ha decidit, a principis d'aquest trimestre, crear una caixa d'estalvis per gestionar els fons de la seguretat social. Aquest projecte ja s'ha presentat a les autoritats legislatives.

3. Influències de la inflació
És evident que sense els problemes que causa la inflació, la gestió financera seria més senzilla. Però la inflació també afecta altres àmbits. Dediquem un petit paràgraf a aquest fenomen.
La interessantíssima publicació núm. 10 de la Sèrie d'Estudis i Recerques de l'AISS[3] va tractar sobre els problemes de la seguretat social en temps de recessió econòmica i d'inflació. El problema que ens preocupa està més particularment relacionat amb la inflació ja que malgrat la crisi que viu el nostre món occidental, seguim trobant-nos en període de creixement. Em sembla que els nostres amics de Luxemburg també es troben en aquesta situació. Seria interessant que les tesis de Shumacher –autor de *Small is beautiful*– es confirmessin, i que les crisis afectessin menys les comunitats petites que les grans.
Per fer-nos una idea de la problemàtica, analitzarem l'evolució de la població total, de la població assegurada, del salari mitjà mensual observat i del salari mitjà mensual que utilitza la Caixa per actualitzar les cotitzacions i les prestacions:

2. *Sociale Verzekeringsbank* = Banc d'assegurances socials

3. *Les problèmes de la sécurité sociale en période de récession économique et d'inflation*. Ginebra, 1978.

Taula 2. Evolució dels elements necessaris per calcular i revaloritzar les pensions i les bonificacions

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Població de les Valls d'Andorra	19.545	20.550	21.425	23.092	24.807	26.558	Dades desconegudes		30.199
Número d'assegurats per mes (mitjana anual)	6.180	6.796	7.516	8.501	10.428	10.531	11.598	12.884	14.066
Percentatge d'assegurats en relació amb la població total	31,61%	33,07%	35,08%	36,81%	42,03%	39,65%	—	—	46,57%
Salari mensual real en pessetes	6.496	7.336	8.797	11.074	12.533	14.154	15.925	19.455	24.694
Salari mitjà mensual que es té en compte per reavaluar les prestacions en pessetes	7.000	7.000	8.400	10.500	12.600	14.000	16.100	21.000	26.250
Taxa de creixement anual	—	0,00%	20,00%	25,00%	20,00%	11,00%	15,00%	30,00%	25,00%

Hem resolt un dels primers problemes causats per la inflació relacionant tots els pagaments en efectiu amb les taxes de creixement dels salaris; hem escollit aquesta dada perquè disposem dels elements per determinar-la, i perquè pensem que l'índex de creixement dels salaris és més significatiu que l'augment del cost de la vida (índex de preus al consum). Efectivament, en període de creixement econòmic, l'índex dels salaris augmenta més ràpidament que l'índex de preus al consum i, d'altra banda, es té més en compte l'augment del poder adquisitiu. Com es pot veure a la darrera taula, pel que fa a l'actualització de pensions o prestacions diàries hem passat de la base 100 el 1971 a la base 375 el 1978.

D'altra banda, en èpoques de creixement econòmic la inflació té un efecte positiu ja que els recursos augmenten molt ràpidament. Preveiem que el 1979 els salaris augmentin un 25 %. Les dades del primer trimestre confirmen aquesta previsió, de tal manera que, malgrat l'augment de les despeses, tenim una gestió tècnica equilibrada.

On realment la inflació ens planteja problemes és en la gestió dels fons de les reserves, ja que la finalitat d'aquestes és la d'evitar grans despeses en la gestió de la vellesa. No obstant, aquesta depèn de l'augment del salari mitjà, tot i que les reserves no es poden mantenir en un valor constant. De fet, caldrien unes taxes de rendibilitat al voltant del 20 %, mentre que difícilment obtenim una rendibilitat al voltant del 9 %. Així doncs, tenim un greu problema de depreciació de les reserves al que hi hem de trobar una solució. M'agradaria que aprofitéssim aquesta reunió per reflexionar-hi.

IV. Problemes internacionals

Els problemes internacionals poden tenir molta rellevància pels sistemes de la seguretat social amb pocs afiliats. No obstant, cal dividir aquesta problemàtica en dos sectors: el que es relaciona amb la població que migra al nostre país per treballar; i el que es relaciona amb els fluxos turístics que poden tenir un impacte important en la gestió dels nostres organismes. Deixarem que el Sr. Jean-Paul Wictor ens parli d'aquests problemes.

Conclusió

M'agradaria que aquesta presentació introductòria es considerés com el punt de partida de les nostres intervencions, i no com un inventari exhaustiu dels problemes que tractarem. Com ja deia a l'inici d'aquest informe, aquests problemes s'han identificat des del punt de vista del nostre sistema de seguretat social. Per tant, és probable que hagi oblidat esmentar molts dels vostres problemes. Com que es tracta d'una reunió molt específica, us demano que no considereu cap dels vostres problemes com a massa particular. Durant aquests tres dies tenim l'oportunitat d'intercanviar les nostres experiències; aprofitem-ho.

Resum de la reunió

Després de presentar l'informe introductori sobre els *Problemes generals amb què es troben els sistemes de seguretat social de dimensions modestes*, d'entrada els participants van poder exposar, durant una ronda ràpida d'intervencions, les qüestions que constitueixen la base de les seves preocupacions actuals.

La diversitat de les organitzacions representades ha permès exposar un ventall de temes força ampli; tanmateix ens plau constatar, puix això justificava l'organització de la reunió, que aquests temes es podien reagrupar fàcilment en tres categories: les preocupacions relacionades amb la inflació, les relacionades amb la importància dels fluxos migratoris, i finalment aquelles provocades per la influència de factors externs als sistemes que afecten el seu funcionament.

També s'ha constatat que les organitzacions que feien referència a una o altra categoria, tant eren organitzacions nacionals dels països petits com petits sistemes especials de la seguretat social en països més grans. Així doncs, sembla que la seva mida condiciona en part l'aparició de dificultats pròpies de les organitzacions de dimensions modestes.

Així, els representants d'Islàndia, de l'illa de Jersey i de l'Institut d'assegurances de pensions de la Societat Cooperativa de Suècia consideren el creixement de la inflació com el tema central de les seves preocupacions.

A les dificultats causades pels fenòmens migratoris hi van fer referència d'entrada els representants de Gibraltar –concretament pel que fa els treballadors temporals–, de l'Illa de Man –on s'hi constata una tendència a què s'hi instal·lin persones que, tot i tenir ingressos suficients, fan un ús dels serveis socials disponibles que es pot considerar com a excessiu–, de Luxemburg, de Mònaco i de la Caixa de previsió del personal de les entitats socials i similars de França. Aquesta darrera ha de fer front a una taxa accelerada de rotació (*turn-over*) de la població activa que cobreix.

Finalment, en aquest punt de la reunió els representants de Mònaco van fer referència als inconvenients que les influències externes poden causar als petits sistemes. El Principat, plenament sobirà, els pateix tot i la seva relació

de simbiosi amb França –pels diversos tractats que l'uneixen amb aquest país en molts àmbits. Això també es reflecteix en l'àmbit de la seguretat social, per un cert parentiu amb el sistema francès, tant en l'àmbit de les prestacions com en el de les cotitzacions. Aquesta relació, però, evidentment no evita que la seguretat social monegasca compleixi plenament la seva funció amb els seus afiliats.

Per la seva banda, el representant de l'illa de Guernsey ha subratllat el fet que les millores que podrien ser desitjables d'introduir en el sistema de seguretat social van topar amb l'oposició, tant dels assalariats com dels empresaris o autònoms, a pagar cotitzacions més cares. Paral·lelament, el representant de l'illa de Jersey ha esmentat que el "desig d'accedir a l'assistència sanitària" de la població, un desig que a la pràctica les autoritats no poden controlar, comportaria pels sistemes el risc de trobar-se, un dia o altre, en una situació propera a la fallida, cosa que no deixa de ser preocupant, i de vegades obliga els administradors a adoptar mesures que poden semblar fortes.

Tractant tot seguit el debat dels problemes específics que es plantegen als sistemes de la seguretat social amb pocs afiliats, d'entrada els participants van assenyalar que la situació és molt diferent segons si l'estructura de la seguretat social és el resultat d'un desenvolupament històric de llarga durada (com és per exemple el cas de Luxemburg, on la seguretat social s'estructura al voltant d'una quarantena de caixes independents), o si la creació de la seguretat social neix d'una decisió política més recent, com va ser el cas a Andorra el 1968. Aquesta segona situació permet als nous gestors aplicar més iniciatives, sempre i quan no es vegin sotmesos per limitacions administratives heretades del passat. Aleshores poden, d'acord amb les paraules d'un participant, "començar des de zero, és a dir, tenir total llibertat per imaginar el que es vol", evidentment dins dels límits de les limitacions objectives vinculades, entre altres coses, a l'evolució de l'economia.

Més enllà d'aquesta diferència estructural, els participants van constatar però que un dels aspectes propis de la situació dels petits sistemes és, sens dubte, la relativa fragilitat d'alguns elements de la seva estructura o del seu entorn.

És per això que en nombroses ocasions les delegacions han esmentat que pels sistemes petits és molt important crear un fons de reserva, encara que només sigui de "suport" o "estabilització". Com ja es deia a la *Nota sobre la viabilitat dels sistemes de la seguretat social amb pocs afiliats – estabilitat del risc* –elaborada aquesta vegada per la Secretaria General de l'AISS i reproduïda a l'annex II d'aquest treball–, reduir el nombre d'afiliats pot comportar fluctuacions importants en la materialització dels riscos coberts; d'altra banda, la relativa petitesa de la base financera dels sistemes porta precisament a haver de crear reserves financeres per a riscos excepcionals, que són relativament més importants que en els sistemes de seguretat social més dimensionats.[4]

La vulnerabilitat dels sistemes petits també es constata quan els afecta la inflació.

En efecte, diversos participants han comentat que, bàsicament, els petits països pateixen les elevades taxes d'inflació que s'hi registren. D'alguna manera, aquest fenomen s'*importa* dels grans països veïns.

Si bé és cert que aquesta *inflació importada* té una certa contrapartida en l'important flux de circulació financera, i en el dinamisme comercial i turístic que sovint experimenten els petits països pels avantatges particulars que poden oferir, també és cert que mantenir les reserves a un nivell suficient suposa la recerca d'una taxa de rendibilitat relativament elevada –de fet, sovint fora de l'abast dels organismes de seguretat social interessats.

En aquestes condicions, molts sistemes de la seguretat social dels petits països consideren que és especialment important assolir una gestió eficaç de les seves reserves que, en relació amb el nivell de producció, sovint són importants.

És per això que algunes delegacions, i en particular la d'Andorra, la de l'illa de Jersey i la de Luxemburg, han remarcat la preocupació constant que s'hauria de tenir: d'una banda, de no arriscar-se a provocar un sobreescalfament nefast de l'economia invertint les

4. Això és especialment important quan es tracta del problema dels treballadors.

reserves de forma indiscriminada en les indústries locals; i, d'altra banda, de mantenir suficient liquiditat en les quantitats invertides a l'estranger per permetre'n la seva ràpida repatriació en cas de necessitat.

En efecte, sovint la situació econòmica dels petits països es basa en una quasi-monoindústria (turisme, construcció, comerç, indústria siderúrgica, etc.). És a dir, és molt vulnerable a les fluctuacions de la conjuntura internacional, en la mesura que les economies d'escala d'aquests països (sovint no necessiten autopistes, grans aeroports, altres infraestructures pesades, exèrcit, etc.) impliquen una manca de possibilitats de diversificació de la producció.

Sens dubte, la seguretat social pot ajudar en part a aquesta diversificació utilitzant un percentatge de les seves reserves disponibles en l'establiment d'equipaments socials; tanmateix, les necessitats en aquest àmbit es satisfan aviat. Per tant, ja que una economia viable és absolutament essencial per a la supervivència i el desenvolupament de la seguretat social, cal que aquesta institució també contribueixi a què el desenvolupament econòmic no sigui "artificial", en paraules d'un delegat de Luxemburg.

És en aquest context que el problema de l'ús racional de la disponibilitat de les reserves de la seguretat social pren tota la seva rellevància i importància real.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 69-72 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.101 ISBN: 978-99920-61-61-9

Els cursos Anthropos d'humanisme a Andorra (1969-1970)



Papers de recerca històrica 10

Albert Pintat i Santolària
Membre del grup Anthropos i ex-Cap de Govern

Resum
Els cursos Anthropos d'humanisme a Andorra (1969-1970)
Es recorda com es va iniciar aquest cicle de conferències a Andorra amb conferenciants experts reconeguts, a mode d'Universitat d'Estiu i respectant obligatòriament la paritat entre nord i sud, per a reflexionar sobre el passat, present i futur d´Andorra, i la seva viabilitat com a Estat europeu.

Resumen
Los cursos Anthropos de humanismo en Andorra (1969-1970)
Se recuerda cómo se inició este ciclo de conferencias en Andorra con conferenciantes expertos reconocidos, a modo de Universidad de Verano y respetando obligatoriamente la paridad entre norte y sur, para reflexionar sobre el pasado, presente y futuro de Andorra, y su viabilidad como Estado europeo.

Résumé
Les cours Anthropos d'humanisme en Andorre (1969-1970)
Nous rappelons que ce cycle de conférences a commencé en Andorre avec des conférenciers experts de grande notoriété, en tant qu'Université d'été et respectant obligatoirement la parité entre le nord et le sud, afin de réfléchir sur le passé, le présent et l'avenir de l'Andorre et sa viabilité en tant qu'État européen.

Abstract
The Anthropos Courses in Humanism in Andorra (1969-1970)
It is reminded that this cycle of conferences began in Andorra with renowned expert speakers, as a Summer University and obligatorily respecting the parity between north and south, to reflect on the past, present and future of Andorra, and its viability as a European state.

Corrien els feliços anys seixanta, el nostre món bullia i s'agitava al ritme dels Beatles, Brel i Brassens. Estaven passant coses molt interessants. Cada generació tenia les seves inquietuds. A Andorra vivíem uns anys de molta activitat. S'acabava de constituir l'STA, que era més que un moviment nacionalista econòmic, perquè els telèfons estaven anteriorment en mans de França i Espanya. Només hi havia un servei interior molt rudimentari. El cas STA l'havia viscut de molt a prop. Al Consell General d'aquells anys hi havia el meu pare, Antoni Pintat, qui en fou l'impulsor junt amb els seus companys Pepito Baró i Pere Vila en la que abans es deia Junta de Foment. Foren els seus contactes personals amb Suïssa que facilitaren l'èxit del projecte de modernitzar les telecomunicacions d'Andorra en clau nacional. La creació de l'STA va ser tota una revolució que impactà a tot el país i l'esperonà.

Érem un grup de bons amics plens d'il·lusions i entusiasme: l'Antoni Ubach, el Prat, l'Arena, el Jordi Marquet, la Marta Vila i jo. Cada dissabte fèiem un sopar-tertúlia, sovint a ca la Kima o als Fanals. Al voltant de la taula parlàvem de política, d'economia i de tot el que passava al món. A París es produïa la revolució del mes de maig del seixanta-vuit, que provocà la dimissió de De Gaulle i l'arribada de Pompidou. A Mèxic també hi havia violentes manifestacions estudiantils.

Aquí nosaltres teníem com a referents intel·lectuals i polítics tres personatges que admiràvem i apreciàvem: Marc Vila, Eduard Rossell i Bonaventura Adellach. Bonaventura Adellach tenia el despatx sobre l'STA, que avui ha desaparegut. En aquell edifici, Ubach també hi tenia el seu despatx de preparació del nou sistema de protecció social universal. Algunes nits hi anàvem per comentar tota

l'actualitat. La CASS va néixer el 1967, però va ser operativa el maig de 1968. Parlàvem sovint de política amb Marc Vila, amb Rossell i amb Adellach. En el mateix edifici hi havia les dos grans fites que marquen la nostra història moderna, l'STA i la CASS, i en el pis de sobre Adellach treballava en el que era la seva obsessió: un bon ordenament del territori. Andorra es trobava en una cruïlla de camins, s'endevinava que el país tenia una immensitat de possibilitats. Imaginàvem com podia ser Andorra: un país modern, dinàmic, obert, creatiu, amb una economia competitiva i amb un patrimoni natural ben protegit. Calia pensar i definir una manera de fer, la forma de ser útils. Va ser llavors que ens va semblar d'organitzar com una mena de conferències. Com que estava de moda, a França tots els partits polítics feien universitats d'estiu. Ho vam decidir el 1968 per començar els cursos l'any 1969.

Jo tenia el record d'uns cursos organitzats pel Consell General i celebrats a la Sala dels passos perduts de Casa de la Vall, dirigits per monsenyor Antoni Griera. Es deien Cursos d'Extensió Cultural i giraven al voltant de les llengües i l'art romànic.

Ens vam animar i ens proposàrem de crear una mena d'Universitat d'Estiu. La primera edició va ser el 1969; la vam organitzar amb molta empenta i pagant de la nostra butxaca.

Respectuosos en les formes, vam demanar al Consell General, que en aquella època hi havia el Càndid Riba de cal Nicolau d'Ordino, responsable de "Qüestions Socials", que presentés el projecte i que ens permetés utilitzar els locals de l'edifici emblemàtic del Col·legi Sant Ermengol. Allí hi vam fer les primeres conferències-debat i taules rodones. Buscàvem conferenciants experts i especialistes en filosofia, sociologia, economia i dret. Marc Vila ens presentà mossèn Josep Maria Ballarín. Ballarín era una persona carismàtica, encisadora i molt activa en els bisbats de la Seu i de Solsona. Vivia a Gòsol, un poble del Berguedà molt bonic situat als peus del Pedraforca, on havia estat Picasso, que pertany al bisbat de Solsona, en temps del bisbe Tarancón. Mossèn Ballarín era activista, inquiet, molt modern, i amb una cultura enciclopèdica; gran coneixedor de la cultura espanyola i catalana, enamorat de Sant Joan de la Creu i doctor en Teologia. Ens vam animar i vam començar a muntar un cicle de conferències amb un fil conductor humanista i progressista.

Ballarín tenia molta relació amb la família Maragall-Mira, amb Jordi Maragall i la seva esposa Basilisa, que eren els pares del Pasqual i de l'Ernest. Vam anar a sopar a casa seva al carrer Alfons XII de Barcelona. Pocs dies després ens presentà persones entre les quals hi havia Jaume Lorés, Alfonso Comín, Xavier Rubert de Ventós, Josep Maria Calsamiglia, que formaven un grup d'intel·lectuals i universitaris molt actius i motivats.

Com que volíem obligatòriament respectar la paritat entre nord i sud, necessitàvem algú ben introduït en el món universitari de Tolosa.

Allí hi teníem Paul Ourliac, que era un dels savis que havia estudiat a fons el món medieval i també era un enamorat d'Andorra. Ourliac ens posà en contacte amb Etienne Delaruelle, Georges Mailhos i Raymond Ledrut.

Tots en general, quan sentien parlar d'Andorra, s'entusiasmaven. Tots compartien un mateix sentiment: la paraula Andorra els engrescava, agradava i animava a apuntar-se en aquest projecte d'un cicle de conferències. Tots van venir desinteressadament, sense cobrar. O sigui que, "ad majorem gloria dei". Els anàvem a buscar, amb el nostre cotxe, els portàvem, els pagàvem el dinar i l'hotel, un obsequi, i de retorn a casa.

En els primers contactes previs introduíem el tema andorrà, les circumstàncies i els objectius perseguits. Tot era una reflexió genèrica prèvia sobre el que es volia obtenir en la conferència esperada. Un marc genèric de discussió que pels camins de doctrines modernes del que era socialisme, comunisme, humanisme, liberalisme aportés llum i reflexió sobre el present i futur d'Andorra. La idea motriu era *Andorra: lloc d'encontre i síntesi, d'intersecció i mútua influència entre la cultura francesa i espanyola*. Tot aquest panorama, entrelligat per la personalitat indiscutible i indiscutida des d'un país de cultura catalana amb història secular i amb energia i força per consolidar un brillant futur. Es tractava de reflexionar sobre el passat, present i futur d'Andorra, de la seva viabilitat com a estat europeu. Va sortir perfecte i fou un èxit total i absolut. El nostre amic Conseller, Càndid Riba, estava feliç i cofoi de la gran efemèride cultural que no li havia costat res.

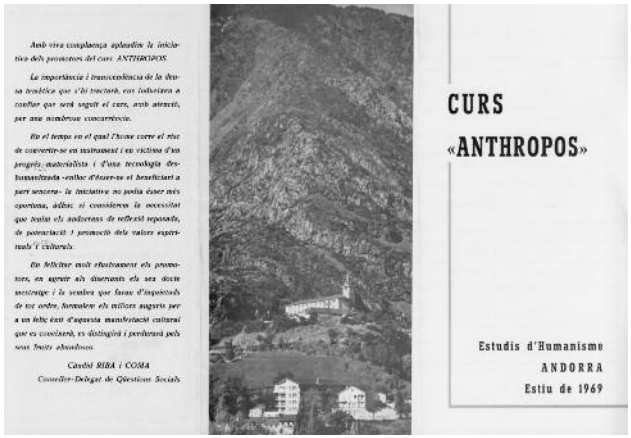



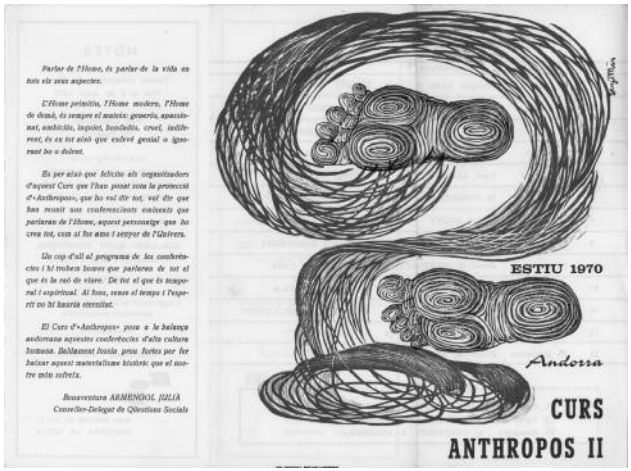

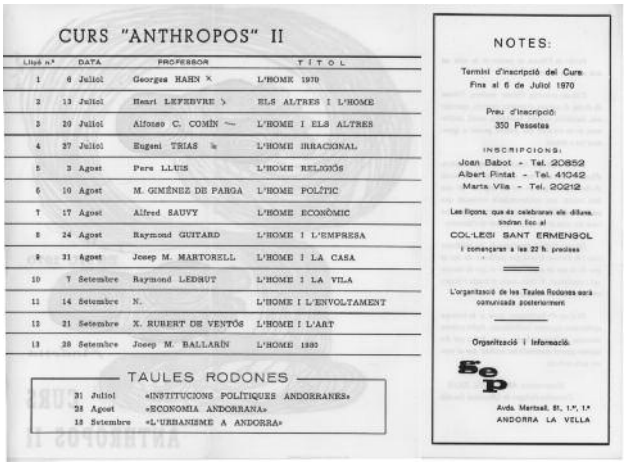

El 1970 organitzem el segon curs, ara ja amb molt més contingut científic i acadèmic.

Un dels conferenciants més rellevants era Henri Lefebvre. Estava als Pyrénées-Atlantiques, a vora Pau. Era un intel·lectual prestigiós del Partit Comunista Francès i un heroi de la resistència de la Segona Guerra Mundial, Tan savi com noble que lluità per la llibertat. Un gran intel·lectual respectat i admirat a tot França. Però amb qui jo estava més avingut era amb Alfred Sauvy, ja que el coneixia de l'època d'estudiant. Era un gran sociòleg i demògraf, fill del Rosselló, de Villeneuve-de-la-Raho, al sud de Perpinyà.

Tots plegats formaren un equip excepcional: Jiménez de Parga, Josep Maria Martorell, Georges Hahn, Eugeni Trias, Xavier Rubert de Ventós, i sempre Mossèn Ballarín portant la batuta.

El segon any va ser un èxit, però.....Va passar un fet totalment inesperat. Al país hi havia un petit moviment estalinista, leninista, antisistema, dirigit per un personatge

molt lluitador i combatiu amb experiència en manifestacions estudiantils antifranquistes a Madrid. Va venir en una de les darreres conferències i va muntar un espectacle de crits i soroll. Ens va acusar de *"petits bourgeois"*, de decadents, de franquistes, que el que es feia era una cosa ridícula, sense sentit, sense contingut. El daltabaix fou enorme perquè ens va agafar totalment desprevinguts. Nosaltres confiàvem en un educat respecte, no obligàvem a ningú a venir. El grupuscle contestatari va insistir que això no es podia admetre, perquè era una prova de *"petit bourgeois"* decadents. Que no havíem entès gens cap a on anava la història! Així és que ens va trencar l'entusiasme, l'alegria i la il·lusió de continuar. A més a més, havíem d'anar contra un grup de joves que ens acusaven de ser de dretes, de ser conservadors, mantenidors d'un ordre feudal condemnat i de ser una antigalla.

Segurament per covardia, comoditat i manca de combativitat vam perdre les ganes de continuar. No teníem ni esperit combatiu ni lluitador. Només en va quedar el fet d'haver establert per primera vegada una primera versió d'una Universitat d'Estiu d'Andorra, que només va durar dos anys.

Tots aquests conferenciants, i particularment els germans Josep i Salvador Espriu, foren contactes que van afavorir portar aquí a Andorra Ricardo Bofill, per edificar el Santuari de Meritxell.

Tots ells foren extraordinaris i prestigiosos vectors d'influència de la personalitat d'Andorra, així com promotors, cadascú en la seva faceta, de la bona imatge d'Andorra. Amb tots hem tingut bona relació.

Uns anys més tard, un altre gran amic d'Andorra, Ramon Folch, feu un estudi multidisciplinari sobre el patrimoni natural d'Andorra, publicació que encara avui és de referència obligada.

Als cursos es parlava català, castellà i francès. Ja teníem clars els beneficis de la pluriculturalitat. Amb l'esperit obert de coexistència i respecte, Andorra és un país de pau on les interseccions s'enriqueixen mútuament. Que cada un parlés la llengua que volgués, l'important eren les idees. Humanistes de progrés i de modernitat.

Tot aquest gran conjunt de conferenciants que van acudir a Sant Ermengol van quedar meravellats en conèixer la realitat andorrana: la força de la seva història, l'originalitat de les seves institucions, la figura dels Coprínceps que ha resistit el pas dels segles. Un vell estat europeu que comprenien i estimaven: foren ambaixadors del que era Andorra, cadascú en la seva gran àrea d'influència. Ens deien que teníem una joia, una cosa excepcional, única, especial, que ningú no sabia que era un país tan interessant, que era un estat únic, irrepetible, que havia superat crisis i guerres i s'havia mantingut lliure i sobirà. I un país obert al món que funcionava molt correctament amb unes sòlides institucions.

Ara, 53 anys després, encara se m'escalfa el cor recordant la joia d'haver conegut persones tan rellevants. L'amistat ha resistit el pas del temps.

En la làpida ANTHROPOS del cementiri dels records s'hi pot llegir:

"Eren bons amics. Feren el que van poder. 1968-1970"

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 73-87 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.102 ISBN: 978-99920-61-61-9

Clínica Verge de Meritxell. Així la vaig viure



Papers de recerca històrica 10

Jordi Marquet i Mandicó
Primer administrador de la Clínica Verge de Meritxell, primer president de la Cambra de Comerç, Indústria i Serveis d'Andorra
jormarquet@gmail.com

Resum
Clínica Verge de Meritxell. Així la vaig viure
Cal situar la creació de la Clínica Meritxell en el context històric d'aquella Andorra de mitjan segle passat, on les circumstàncies polítiques, econòmiques i socials conformaven un escenari que justificava a bastament el naixement del primer hospital públic del país. Es repassa el context i les necessitats que van conduir a l'inici dels grans canvis sanitaris i a la creació de la Clínica per part de la Junta de Qüestions Socials del Consell General.

Resumen
Clínica Virgen de Meritxell. Así la viví
Es necesario situar la creación de la Clínica Meritxell en el contexto histórico de aquella Andorra de mediados del siglo pasado, donde las circunstancias políticas, económicas y sociales conformaban un escenario que justificaba sobradamente el nacimiento del primer hospital público del país. Se repasa el contexto y necesidades que condujeron al inicio de los grandes cambios sanitarios y a la creación de la Clínica por parte de la Junta de Cuestiones Sociales del Consejo General.

Résumé
Clinique Vierge de Meritxell. C'est comme ça que je l'ai vécu
La création de la clinique Meritxell doit être replacée dans le contexte historique de cette Andorre du milieu du siècle dernier, où les circonstances politiques, économiques et sociales ont formé une scène qui a amplement justifié la naissance du premier hôpital public du pays. Nous examinons, ainsi, le contexte et les besoins qui ont conduit au début des grands changements sanitaires et à la création de la Clinique par la Commission des affaires sociales du Conseil général.

Abstract
Virgin of Meritxell Clinic. That's how I experienced it
The creation of the Meritxell Clinic must be placed in the historical context of Andorra in the middle of the last century, where political, economic and social circumstances formed a scenario that largely justified the birth of the first public hospital in the country. The context and the needs that led to the beginning of the great health changes and to the creation of the Clinic by the Board of Social Affairs of the General Council are reviewed.

Preàmbul

La creació de la Clínica Meritxell no es pot entendre sense situar-la en el context històric d'aquella Andorra de mitjan segle passat, on les circumstàncies polítiques, econòmiques i socials conformaven un escenari que justificava a bastament el naixement del primer hospital públic del país.

M'ha semblat oportú estendre'm –potser fins i tot d'una manera que pot semblar desmesurada– sobre aquesta època. Com que la vaig viure intensament –ja sigui com a protagonista, com a figurant o com a simple espectador–, m'he pres la llibertat d'utilitzar la fórmula de parlar en primera persona per donar més autenticitat al relat. D'aquesta manera em protegeixo d'unes omissions que serien imperdonables si imperés el rigor de tot narrador que es respecta. Però dono fe del que dic perquè, simplement, ho he viscut. De cap manera és una qüestió de vanitat, però reconec que haver pogut conèixer unes persones úniques en una Andorra irrepetible és un orgull que no dissimulo.

Els anys de la postguerra, el país va començar a viure un creixement demogràfic que va acabar essent espectacular: entre els anys 1950 i 1960 es va passar de 6.176 habitants a 8.392, un increment del 35%; mentre que entre els anys 1960 i 1970 el nombre de persones que vivien al país es va disparar fins a arribar al 133%. Aquella dècada, la població va passar de 8.392 habitants a 19.545, un fenomen mai vist des dels Pariatges.

Aquells anys marquen una etapa clau en la nostra evolució econòmica i social. Assistim a l'eclosió d'un turisme massiu que capgira d'una manera espectacular tots els esquemes

tradicionals basats sobre una economia rural, rudimentària, més aviat pobra, que sense l'ajuda providencial del contraban –també rudimentari–, hauria necessitat un miracle per aguantar i per tirar endavant. En la seva novel·la publicada l'any 1922, "*Andorra ou les homes d'Airain*", Isabelle Sandy dignifica i fins i tot atorga connotacions heroiques a la professió de contrabandista, una tasca sempre complementària, però ruda i arriscada.
Es pot dir que a Andorra poca cosa havia canviat des de l'Edat mitjana. La precarietat, mantinguda per un treball sovint ingrat, i governada per la humilitat, la neutralitat i la prudència, havien permès al país transitar a través dels segles de manera desapercebuda. Com si es volgués fer oblidar. Mantenir els "camins pedregosos" de cara a l'exterior era l'expressió flagrant d'una falta de mitjans que, amb el pas dels anys, es va revelar com una estratègia d'autoprotecció a l'ensems que dissuasiva. I en plena guerra europea, a finals del 1942, Iñaki Rubio imagina a *Morts qui us ha mort* un discurs que el subsíndic Pere Rossell (Pirot de Ransol) hauria pogut pronunciar en una reunió de poble sense desentonar: *Per a les grans nacions d'Europa nosaltres som insignificants i l'única manera de sobreviure i conservar la independència és garantir la nostra neutralitat*.
Ni el mateix Antoni Fiter i Rossell ho hauria dit millor.



Imatge del Consell General amb el Síndic general Francesc Cairat i el Subsíndic general Pere Rossell (Pirot). Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra

De la postguerra als anys 60

La tasca dels diferents consells, encapçalats per Francesc Cairat i Ribot (1937-1960), no era altra que la de vetllar per la supervivència d'un poble orgullós i valent, però al llindar de la misèria, una població a la qual li va tocar viure dues guerres consecutives i, per sort, no simultànies. Perquè quan va acabar la Guerra Civil Espanyola, l'any 1939, va començar a França la guerra europea que derivaria en la Segona Guerra Mundial.
Els dirigents havien de fer front a una tasca diplomàtica incommensurable destinada a abastir la població d'aliments de primera necessitat. També, com si fos una compensació de la història, al Síndic Cairat li va tocar viure una postguerra més plàcida i esperançadora amb els Subsíndics Pere Rossell i Josep Areny (Calbó de Soldeu) consecutivament. A ells devem en particular el manteniment de l'ensenyament primari, tant francès com espanyol, i la consolidació de la Junta de Carreteres, que va permetre apropar el turisme –vingut tant del sud com del nord– a les nostres valls. Les vies d'accés començaven a ser practicables. Ja era hora!
A finals dels anys 50 les carreteres generals ja estaven totalment asfaltades. Gràcies al treball de l'empresa Sala-Amat, que tenia una tècnica pintoresca i artesana "d'engudronar" a cop de paneres de grava i de graveta, dispensades per uns obrers experts que es movien amb destresa en un núvol espès i negre, d'una olor penetrant de quitrà incandescent. Aquell singular ballet va marcar l'esperit dels habitants, ben agraïts, i dels turistes, ben meravellats.
Per la seva banda, la societat civil mostrava les seves inquietuds i la sindicatura Cairat-Areny, l'any 1951, de la mà de Narcís Casal i Vall i de Casimir Arajol i Duró, va reviscolar el Sindicat d'Iniciativa que, per raons evidents, no donava senyals de vida des de l'any 1925, data de la seva creació. L'any 1954 va facilitar la creació de l'Automòbil Club d'Andorra, encapçalat per Gil Torres i Palmitjavila. L'any 1955 va trencar motlles (i de quina manera) amb els Cursos d'Extensió Cultural, molt concorreguts per cert, que van congregar ponents de contrastat prestigi en les especialitats més diverses. Pocs anys més tard, també en el sector del turisme, va impulsar

la implantació de la Unió Hotelera, presidida per Pere Canturri i Tomàs.

Cal dir que l'hostaleria necessitava modernitzar-se. Els hotels termals d'Escaldes, que dataven de principis de segle, quedaven obsolets. En pocs anys, l'oferta va prosperar. Andorra podia presumir d'establiments de primer ordre com l'Hotel Rosaleda, l'Hostal Valira, l'Hotel Babot, l'Hotel Mirador, l'Hotel Bonell, l'Hotel Carlemany, l'Hotel Meritxell, l'Hotel Poblador, l'Hotel Pol, l'Hotel Pyrénées... i de tants altres que oferien les seves instal·lacions adaptades a totes les categories de clients. El turisme va generar tanta confiança en el sector hoteler que l'empresari Bartomeu Rebés, l'any 1954, va imaginar un hotel que trencava motlles per la seva modernitat i el seu atreviment arquitectònic: l'Andorra Park Hotel.[1] El temps li va donar la raó.



Jeeps d'excursió amb turistes. Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra

Els comerços proliferaven, els càmpings pul·lulaven, els nombrosos jeeps d'excursions feien prodigis amb uns vehicles de fortuna que avui serien uns veritables trencaclosques per a la I.T.V. La construcció no parava. Els bancs estaven en plena expansió i, per tant, eren generosos, la qual cosa facilitava la prosperitat del país. Les companyies d'assegurances multiplicaven els serveis en tots els àmbits i, en particular, cal assenyalar-ho, en el camp social. Hi havia feina per a tothom i aparentment no es detectaven problemes de cap mena, ni de sous ni d'allotjament. I com que abundaven els cinemes i les sales de festes, la il·lusió podia amb tot.

En aquella època de postguerra mereix una menció especial l'artífex de l'esquí nacional: Francesc Viladomat, que l'any 1956 va "inventar", amb mitjans rudimentaris, el primer teleesquí al cim del Coll Blanc, posant així la primera pedra d'una infraestructura turística basada en la neu que, amb el pas dels anys i gràcies al talent de tots els que li van fer cas, va convertir el nostre petit país en una potència mundialment reconeguda en l'esport blanc, amb unes instal·lacions que competeixen amb les millors.



El primer telesquí de Francesc Viladomat al Pas de la Casa. FAM. Arxiu Nacional d'Andorra

Eren temps de creació, d'esperança il·limitada i també d'una certa despreocupació. Per què preocupar-se si tot anava com una seda?

Arriben els anys 60. La tendència continua

L'any 1960, quan la sindicatura Cairat-Areny va donar pas a la sindicatura Reig-Baró, la bonança i l'optimisme van seguir la mateixa tendència ascendent. Les activitats tradicionals ja esmentades desembocaven en el gran comerç dominat per Pyrénées i Prisunic, i també apareixia una nova corrent destinada a millorar i diversificar l'oferta gastronòmica (i si la cuina típica autòctona oferia a profusió paelles valencianes o canelons Rossini, qui se'n queixava?). I sobretot, cosa mai vista fins aleshores i mai

1. Em recorda l'arquitecte Enric Dilme que l'Andorra Park-Hotel va ser obra de l'arquitecte i urbanista Joan Margarit i Serradell, pare de Joan Margarit i Consarnau, arquitecte i poeta, premi Cervantes 2018.

superada des de llavors, es van obrir unes extraordinàries instal·lacions dedicades al lleure, La Rotonda. Aquest establiment, que va aixecar l'empresari català Melcior Larrosa durant els anys 50 però que va conèixer la seva plenitud durant els anys 60, va passar a la història com el "cabaret-restaurant" més entranyable, més emblemàtic i més memorable del país, amb una fama que ultrapassava les seves fronteres. Pels qui vam tenir la sort de freqüentar-lo era, sens dubte, el millor del món. Tota una escola de vida.

En un estil ben diferent, el Toni's Club va marcar una època relacionada amb els èxits de l'equip de Rugbi VPC Andorra. Enforancat en un diminut subterrani de l'estació Shell, enfront de les memorables Tines i els seus porrons monumentals, es va convertir pels nois i noies noctàmbuls en tota una icona. Aquesta minicripta desafiava cada nit les normes de seguretat, per permissives que fossin, acollint més fidels que la seva capacitat permetia. No importava l'espai vital, discutible; la promiscuïtat, inevitable; la visibilitat, nul·la o quasi nul·la; la música, imperceptible amb tanta gatzara, però bona, avantguardista i generosa en decibels. Toni Zorzano oficiava de discjòquei i va portar aquesta nova professió a uns nivells que mai més s'han superat.

Allí importava la festa i la festa desbordava.

També hi havia les Arenes Monumentals, creades per Paul Ricard i el seu amic instal·lat a Andorra, Pierre Fournié de la Martinie, que tenien una capacitat per 4.000 espectadors. El nom era, sense por a equivocar-me, volgudament exagerat per a un recinte tan diminut, però si es té en compte el floret d'artistes de nivell mundial que va acollir, la paraula quedava a bastament justificada. Fins i tot quedava curta. A hores d'ara sembla impossible que en un espai tan modest haguessin actuat les màximes figures de la tauromàquia de l'època. A part dels "novilleros", alguns dels quals van fer carrera com a toreros de renom, van trepitjar l'arena els més grans: El Cordobés, El Viti, Palomo Linares, Márquez, El Litri, Antoñete, César i Curro Girón, Angel Peralta i tants altres...

I perquè n'hi hagués per a tots els gustos, els organitzadors van fer venir de França les estrelles més rutilants de l'època, com Charles Aznavour, Dalida, Claude François, Charles Trenet, Gilbert Bécaud, Luis Mariano, Johnny Hallyday, Annie Cordy, Raymond Devos... I d'Espanya, Lola Flores, Manolo Escobar, Julio Iglesias, Antonio Machín, Antonio Molina i un llarg etcètera... Per no parlar de les curses de vaquetes o de les vetllades de boxa i lluita lliure. Era un no parar.



Desfilada de majorettes al pont de la Rotonda. FAM. Arxiu Nacional d'Andorra

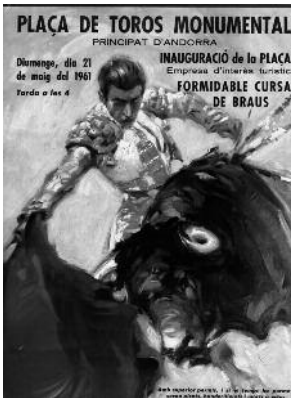

Cartell d'inauguració de les Arenes Monumentals. Fons Casimir Arajol



Cursa de braus a les Arenes Monumentals d'Escaldes-Engordany. FAM. Arxiu Nacional d'Andorra



El metge Josep Duró i el veterinari Casimir Arajol durant la cursa de braus. Fons Casimir Arajol

Per la seva banda, el doctor Josep Duró i Farràs era responsable de la infermeria i el veterinari Casimir Arajol i Farràs s'encarregava dels serveis veterinaris. La seguretat estava plenament garantida.

Es respirava un optimisme tan gran a tots els nivells, que el mateix Paul Ricard, quan va constatar que Andorra s'havia convertit en el seu segon client mundial, hauria proposat, en reconeixement, cedir al Principat "l'île des Embiez" de la seva propietat, situada en un arxipèlag a prop de Toulon, per tal que Andorra tingués el seu port de mar. Ho sabíeu? Però la idea no va prosperar...

Eren anys d'eufòria, amb una clientela que inundava alegrement les voravies, tot i que el trànsit rodat era un caos i els minibusos, anomenats Platillos o Clípols, feien el seu camí amb paciència i amb una resignació ben assumida. Però qui s'hauria queixat d'aquella prosperitat? I l'agricultura? Lluny d'encallar-se i menystenir els conreus tradicionals, es va saber adaptar als nous temps. La demanda creixent de tabac no solament va mantenir viu el sector sinó que el va projectar fins a uns límits insospitats. Les indústries de transformació de tabac van entrar de ple en el sender de la glòria. Mentrestant, el turisme d'hivern feia el seu camí i l'any 1964 s'inaugurava l'estació de Soldeu, propietat de l'Empresa ENSISA.

Les mancances

Però tota aquella prosperitat aparent dissimulava unes carències estructurals preocupants que poc havien variat des de la concessió de FHASA l'any 1929. La immigració galopant feia créixer, i molt, el nombre d'habitants del país. Si hi afegim els visitants, era una evidència que Andorra no estava preparada per acollir tanta gent. Era evident que el sector públic anava a remolc d'un sector privat desenfrenat que reclamava a crits unes transformacions o innovacions, més que no pas reformes, perquè pràcticament tot estava per fer. Les carreteres necessitaven millores per tal de contenir el flux creixent de vehicles, l'electricitat tenia els seus capricis de subministrament, els telèfons havien quedat obsolets, no hi havia un cos de bombers, la seguretat social era inexistent i la població es trobava al descobert. En l'àmbit de l'educació, les escoles franceses i espanyoles de cada parròquia havien quedat desfasades i s'imposava una renovació.

La recollida de deixalles era un servei inexistent fins aleshores. L'augment de la població i el constant increment de l'afluència turística, convertien el tema en un problema addicional i feixuc que demanava una solució urgent. El Servei d'Ordre estava desbordat. Era imprescindible una ampliació d'efectius que, a més, calia formar. El cos mèdic era clarament insuficient. Cada parròquia tenia un metge "conduït" pagat pel comú. Algunes empreses grans – poques– s'havien dotat d'un metge i d'una infermeria. Les dues llevadores feien prodigis i la majoria de parts es feien a domicili. Les infermeres, si n'hi havia alguna, eren poc sol·licitades. Pel que fa a les ambulàncies, el voluntariat i gràcies. En definitiva, la sanitat era molt precària. Sort que, a proximitat, a la Seu d'Urgell, disposàvem del Sant Hospital i de la Clínica de l'Aliança, oberta als seus afiliats. Aquí a Andorra, afortunadament, comptàvem amb el doctor Antoni Vilanova que, en la seva petita clínica homònima, feia grans miracles, amb l'ajuda d'un practicant d'excepció, l'Antoni Ruiz, que amb el temps va esdevenir metge, i d'uns bons samaritans del Bar Trèvol situat a la planta baixa de l'edifici, que sempre estaven disposats a fer de camillers o de donadors de sang quan l'ocasió els reclamava.

I aquests només eren els problemes més aparents. En realitat aquella Andorra dels anys 60 s'aguantava de miracle.

La necessitat de recursos

Aquestes mancances, i moltes més, van ser tractades pels polítics de l'època. Es van anar cobrint paulatinament i seguint un ordre de prioritats amb un sentit d'Estat i amb una modèstia de mitjans que avui susciten la nostra admiració. Perquè per fer front a les noves despeses que es generarien, i que les institucions del país mai s'havien plantejat, calien recursos.

Des de l'any 1902, amb motiu de la construcció de la carretera de la frontera espanyola fins a Andorra la Vella, s'havia instaurat una taxa a la importació de mercaderies. Paulatinament, i en funció de les necessitats, l'impost va anar en augment fins que l'any 1948 es promulgà una llei en què s'especificaven les taxes que havien de pagar els licors i el bestiar per entrar al país. La base estava creada

però la recent postguerra va fer que a les arques de l'Estat hi entressin pocs ingressos; a la pràctica, poca cosa havia canviat en la fesomia del país i en la seva arcaica economia.

A partir dels anys 50 el turisme francès, incipient als seus inicis però que va anar creixent ràpidament gràcies a la instauració dels "congés payés", va influir en l'increment de les importacions i, en conseqüència, en les arques de l'Estat, que s'anaven omplint de mica en mica.

L'historiador Jordi Alcobé recorda en el seu estudi sobre el dret tributari que *durant els 20 anys transcorreguts entre la dècada de 1950-1960, es van promulgar 16 lleis que regulen les taxes percebudes en concepte d'entrada de mercaderies (...). Així, mentre l'any 1951 la recaptació assolida és d'1,5 milions de pessetes, cosa que representa el 51,6% dels ingressos totals de l'Estat d'Andorra, el 1969 el valor de les taxes més el peatge del Port d'Envalira (vigent del 57 al 72) arribaven als 94,5 milions de pessetes, el 68,3% del total dels ingressos.*

És a dir que amb uns recursos de 138 milions l'any 1969, molt superiors als de l'inici de la sindicatura l'any 1962, de 85 milions, es va iniciar un projecte ingent de modernització del país per cobrir totes les mancances que he citat anteriorment i, segurament, moltes més.

Cal reconèixer que amb uns recursos tan modestos es van fer prodigis. Això implicava un veritable procés d'enginyeria economicofinancera d'una gran ambició, iniciada, planificada i duta a terme per uns personatges excepcionals i providencials.

Comença la modernització del país

L'any 1960 la Sindicatura Reig-Baró va arribar al moment clau i es va proposar modernitzar el país. Tenia el perfil ideal per adaptar les institucions a les noves necessitats i exigències d'aquesta Andorra abocada a una activitat desenfrenada. Els dos Síndics eren joves, emprenedors i, per damunt de tot, complementaris.

Julià Reig i Ribó, gran empresari en diferents sectors, i en particular en el tabac i la banca, havia viatjat per tot el món i, dotat d'un sentit de l'observació fora del comú, assimilava les novetats més avançades per aplicar-les un dia a Andorra. Era l'home d'acció per excel·lència i un polític amb



Els Síndics Josep Baró i Julià Reig. Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra

una personalitat i un carisma extraordinaris. Tenia una figura hieràtica, una elegància i unes maneres impecables. La seva oratòria era clara, precisa, sense ornaments superflus, basada sobre fets concrets. Tenia el do de convèncer i de crear al seu entorn un clima de confiança i d'empatia, amb l'afegit que mantenia contactes d'alt nivell, tant en el món de l'empresa com en el de la política. Aquest capital, d'un valor incalculable, el va posar al servei d'Andorra.

Josep Baró i Puigdemasa (Pepito) era discret, metòdic, ordenat, el company de viatge ideal per al Síndic Reig. Alt i prim, sota un aspecte auster que n'impressionava més d'un, dissimulava un potencial infinit de qualitats humanes que exterioritzava amb una tímida cortesia. Com si tingués por de molestar.

Com molts cabalers d'Andorra, havia fet la universitat de la vida a la ciutat de Besiers. El món social era la seva passió. A finals dels anys 40 fins i tot va ser president de la *Mutuelle des Andorrans*, una institució venerable creada l'any 1928 destinada a complementar el 100% de les despeses de la Seguretat Social, però també a aportar tota mena d'assessoraments en aquest àmbit, no solament a la fornida colònia d'andorrans en aquesta pròspera ciutat del Llenguadoc, sinó a tots els afiliats, vinguessin d'on vinguessin. I eren nombrosos. La seva activitat no s'aturava aquí. També formava part del comitè de redacció del butlletí de la mútua.

Des d'aquest mirador privilegiat, en Pepito observava. I no se li escapava res dels mecanismes destinats a donar a tot ciutadà les prestacions socials més òptimes destinades a millorar la seva qualitat de vida. Ell també, a la imatge del Síndic, va reunir un capital valuosíssim que va posar al

servei d'Andorra en un moment de la nostra història recent que no podia ser més oportú.
Aquesta faceta desconeguda del Subsíndic me la va fer descobrir, amb un orgull legítim, la seva germana Maria. També me la va confirmar Robert Font i Feliu, andorrà nascut a Besiers i, en una ocasió, me l'havia comentat en Càndid Riba i Coma, Conseller d'Andorra la Vella que en el seu moment va presidir la Junta de Qüestions Socials; va coincidir amb ell al Consell General. És més que probable que, amb la discreció i la prudència que els caracteritzava, tant l'un com l'altre fossin, amb arguments, constància i tenacitat, els impulsors capdavanters de la Seguretat Social Andorrana i, més tard, de la Clínica Verge de Meritxell, el primer hospital públic de la història d'Andorra.

L'inici dels grans canvis sanitaris

La Caixa Andorrana de Seguretat Social

Per en Pepito Baró, el model francès de seguretat social, instituït pel Govern del General de Gaulle l'any 1945, no era cap novetat. Coneixia el seu funcionament a la perfecció. I és fàcil imaginar el pes dels seus arguments per tal que Andorra es dotés d'una seguretat social nacional per al conjunt dels seus habitants, autòctons i forans. El moment era clau perquè l'Estat espanyol, conscient de la manca de cobertura social de tots els seus treballadors desplaçats a Andorra en els sectors de la construcció, del comerç, de la banca, de l'agricultura, mostrés la seva ferma voluntat de muntar a Andorra una antena del *Instituto Nacional de Previsión*, per mitjà d'una carta oficial del Governador de Lleida al Consell General. No va ser necessari. La Caixa Andorrana de Seguretat Social, tal com la coneixem avui, es va començar a gestar l'any 1963 a càrrec de la Junta de Qüestions Socials del Consell General. El nostre Copríncep De Gaulle va destinar a Andorra un excepcional *Inspecteur General d'Affaires Sociales*, anomenat Jean Moitrier, que va mostrar una perfecta sintonia amb el recentment nomenat director general del nou organisme, Antoni Ubach i Mortès. Tots dos van treballar per establir les bases de la CASS, que es va posar en marxa el dia 1 d'abril del 1968.
En definitiva, si hi ha un apartat on va quedar clarament de manifest la complementarietat dels talents dels dos Síndics, Julià Reig i Josep Baró, va ser precisament en la creació de la Seguretat Social, on cadascú hi va poder dir la seva. En Julià Reig pels seus dons diplomàtics i la seva personalitat que li obria les portes més adequades –en aquest cas les de l'Elisi–, i en Josep Baró pels seus coneixements pràctics adquirits a França, presentaven unes virtuts i uns bagatges essencials per facilitar el seguiment del projecte i la seva posterior posada en marxa. El resultat és l'obra social més important de la nostra història. Una institució que devem a aquesta sindicatura, a la Junta de Qüestions Socials i al seu president d'aleshores, Bonaventura Armengol i Julià. També, és clar, al Consell General, que va ser qui la va votar.

Neix la Clínica Verge de Meritxell

Per completar el projecte calia un Hospital públic.
La idea prenia forma i el 9 d'abril del 1963 podíem llegir en el llibre d'actes del Consell General que s'engegava el projecte: *Aprovar els plànols de l'edifici destinat a la Clínica-Hospital facultant-se a la Junta de Qüestions Socials per encomanar el corresponent plec de condicions i pressupost*.
Poc temps després es va escollir l'arquitecte Josep Canela i Tomàs per realitzar el projecte del nou edifici. Prèviament aquest prestigiós professional havia donat mostres del seu talent amb el disseny de les escoles comunals de cada parròquia i de l'edifici del Servei de Telecomunicacions d'Andorra. L'Administració i ell havien après a treballar junts i és molt probable que aquest factor tingués un pes determinant en el moment de la seva elecció. Era una aposta segura.
L'edifici de la clínica estava magníficament situat en un promontori que dominava tota la vall, a tocar del Roc de les Anelletes i al peu de la zona del Falgueró, a equidistància entre les aglomeracions d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany. De fàcil accés, flanquejat per un ampli aparcament, l'obra s'anava elevant de la mà dels empresaris-constructors Germans Cervós, i no deixava a ningú indiferent, tant per la seva presència i elegància, com pel fet de ser molt respectuós amb l'ús de materials del país.
L'arquitecte va voler alleugerir la imatge compacta de

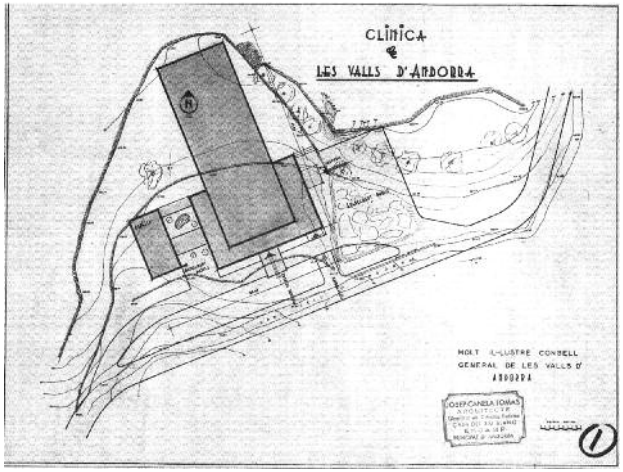

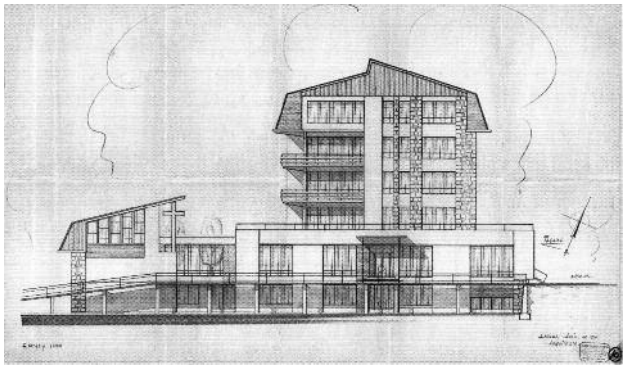

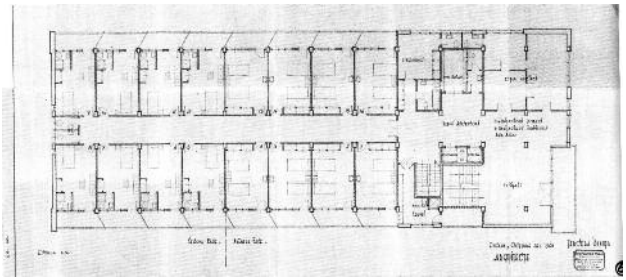

Plànols de la Clínica Meritxell de l'arquitecte Josep Canela i Tomàs. Fons Enric Dilme

SÁBADO 11 DE MARZO DE 1967

ANDORRA: El Consejo del Principado ha creado lo que será Hospital General de los Valles

Pese a la prosperidad económica del país, los equipos técnicos asistenciales no son suficientes

Hasta ahora, por la carencia de un hospital en el país, había que llamar a la ambulancia en los casos de urgencia para trasladar al enfermo o accidentado a la vecina población de Seo de Urgel que posee un equipo técnico más perfecto que el de los Valles. Para los accidentes o enfermedades de menor importancia los andorranos poseen una clínica particular en la capital, perteneciente al doctor Vilamora, que durante estos años aportó sus conocimientos a la práctica médica.

El Consejo General, consciente de la falta de un organismo médico de más perfección técnica, edificó lo que será el Hospital General de los Valles. En su extructura externa carece de defectos; es apropiado para el clima y estético en relación al paisaje. En la construcción interna no haremos caso de los comunes rumores que corren en el ámbito del país acerca de que los arquitectos extranjeros no se fijan mucho por ahora y que hasta se habló, debido a los numerosos fallos internos, de convertir el hospital en un hotel. Existe, sin embargo, haciendo caso omiso de tales e insubstanciales habladurías, la esperanza de que nuestros universitarios arquitectos del mañana, tendrán más interés en que todo salga perfecto, identificándose plenamente con la construcción, tanto externa como interna, de futuros edificios oficiales y aportando una labor completamente exenta de fallos técnicos.

Andorra es un país que en un tiempo próximo, según los optimistas, albergará el gran turismo no el típico turista de tienda y de fin de semana, sino a los que venderán temporadas enteras, a quienes comprarán su chalet, a quienes vendrán a admirar la belleza con que la Naturaleza ha dotado a nuestro tranquilo país, pues fuera de Francia y de España pocos son los que, a falta de propaganda organizada, conocen nuestros valles tan carentes de instalaciones modernas y de andorranos que se deciden, ya por obligación de su cargo, ya por interés patrio, a sacar al Principado del actual inmovilismo.

Un dispensario para cada localidad

Por todo eso quizá sería interesante adelantarse un poco a la tan discutida revolución socio-económica, preocupándose de instalar lo que un joven colega, don Antonio Cornella, expuso, y que, dado el interés que suscitó, nos complacemos en transcribir: «Creemos que en cada población importante debería de existir un puesto de urgencia que, atendido por un turno de médicos de la localidad, nos diera la seguridad de poder acudir a él en casos de primeras curas o cuando el accidentado o el enfermo requiriera una asistencia inmediata; existen muchos casos de muerte por falta de una asistencia rápida o porque el herido no puede ser trasladado muy lejos. También necesitamos un cuerpo de donantes de sangre, lo mismo que la asistencia de una reserva de plasma debidamente acondicionado. Se han de organizar de una manera especial unos dispensarios, pues en esta época del año pueden producirse cories en las carreteras por las ventiscas o pistas heladas que no permiten una rápida asistencia, pero si hay un Dispensario en cada localidad, muy difícil será el no poder llevar al accidentado hasta dicho puntos.

Así, pues, queda mucho aún por hacer dentro de nuestras cordilleras. No basta este bienestar social y económico un tanto pasajero que, de no poner los medios necesarios, puede esfumarse en cosa de años y hasta de meses. No obstante, cabe reconocer la magnífica labor de todos los que han comenzado esta superación de las actuales estructuras, aportando su interés y esfuerzo para la consecución de un patrimonio colectivo perfecto.

Article aparegut a *La Vanguardia Española* l'11 de març del 1967



La Clínica Meritxell. Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra



La Clínica Meritxell. Fons Lluís Call

l'edifici amb la capella, volgudament minimalista, del mateix estil que la clínica, que s'acompanyava amb una gran creu sòbria i vistosa. Aquest contrapès estètic, tot i que de modestes dimensions, estava apartat de l'edifici a una distància sàviament estudiada i feia joc amb el conjunt arquitectònic, li aportava equilibri, l'ampliava i li donava solemnitat.

L'11 de març del 1967 *La Vanguardia Española* es feia ressò de la construcció de la nostra clínica en una crònica –*"El Consejo del Principado ha creado lo que será el Hospital General de los Valles"*– signada per Ricard Fiter on, a banda de la utilitat que albirava al futur centre pel que fa a les necessàries prestacions mèdiques que el país reclamava, posava de relleu la seva "estètica adaptada al paisatge", un detall que diu molt a favor de la sensibilitat del corresponsal.

Més tard, en el seu valuós llibre *Quaranta tres anys a la sanitat d'Andorra*, Aurora Casadevall fa una exhaustiva descripció de la clínica que s'acabava d'obrir i comença dient: "L'edifici és molt maco. La façana de pedra...". Ella, que ja fa dies que es mou en aquests ambients sanitaris, queda impressionada per les seves instal·lacions modernes i per la funcionalitat i l'equipament de cada servei. En l'espai de dues pàgines no deixa res a l'atzar i es fixa en particular en les habitacions individuals amb lavabo i vàter, però sense dutxa (cada replà disposava de dos quartos de bany). Això sí, amb un espaiós balcó i molta llum natural. En total, hi havia 50 habitacions repartides en tres nivells: maternitat, obstetrícia i pediatria al primer pis; cirurgia general i traumatologia al segon pis; i finalment, medecina interna al tercer pis.

I si bé alguns observadors de l'època van criticar que els munta-lliteres no admetessin un llit medicalitzat, a la pràctica, es va poder constatar que aquest detall puntual no presentava cap inconvenient major. Vista la qualitat del servei i la seva entrega, ningú no va mencionar mai més aquesta carència.

És un fet que hi havia mancances. La més flagrant, al meu modest entendre, era l'absència d'una unitat de cures intensives. Però allò que no oferia l'equipament, ho donava amb generositat l'equip humà, exemplar en tots els aspectes. I els quiròfans no paraven...

Tornem a l'any 1963. Quan la Junta de Qüestions Socials va acceptar l'encàrrec del Consell General pel que fa a la construcció de la clínica, va crear paral·lelament una comissió, encapçalada pels doctors Antoni Vilanova i Josep Duró, que tenia la missió d'envoltar-se dels tècnics més adients per dotar la clínica de tots els elements necessaris per al seu funcionament. Tots els detalls havien estat ben meditats i sospesats, i a proposta dels metges, el Consell General va finançar tot l'equipament sense la més mínima restricció.

Sense por a equivocar-me puc afirmar que la Clínica Verge de Meritxell –nom escollit pel Consell General en la seva sessió de l'11 de novembre del 1970– responia a tots els requisits de la modernitat més avançada. Ho vaig poder constatar personalment perquè poc temps després de ser nomenat administrador, el president de la Junta de Qüestions Socials, el Sr. Càndid Riba, assessorat per Jean Moitrier, em va destinar a la *Clinique Pasteur* de Tolosa per fer un estatge de formació. Allà, de la mà del seu director-gerent, Paul Foulquié, tota una autoritat en la matèria, vaig poder conèixer com funciona un establiment hospitalari capdavanter i constatar que la nostra clínica, tot i ser de proporcions més reduïdes, estava perfectament al dia. Era una clínica amb funcions d'hospital. Precisament d'això es tractava.

Durant el primer trimestre de l'any 1971, tant el director, Joaquim Cardelús i Pons, com les monges de la Comunitat de Sant Josep de Girona, com jo mateix, no vam parar per aconseguir que la clínica nova de trinca que ens havien confiat fos un èxit a tots nivells. Tots hi vam posar el coll.

Des del punt de vista tècnic ens faltava l'homologació per part d'un organisme especialitzat. El 12 de març del 1971 vam aconseguir que l'empresa Securitas ens donés el seu vist i plau en forma de certificat. Quan jo vaig arribar a la clínica, el gener del 1971, feia dos mesos que el Consell General havia nomenat director el doctor Joaquim Cardelús i Pons. Les monges de la Comunitat de Sant Josep de Girona, totes amb una contrastada formació sanitària, proposades pel Dr. Cardelús, no van trigar a arribar per incorporar-se al personal de l'establiment. Teníem tots els elements per posar-se mans a l'obra.

El director assumia la part mèdica i les monges s'ocupaven

de la part assistencial a tots els nivells i del personal corresponent. També tenien cura de la intendència, de la cuina, de la neteja, de la higiene i de la direcció del personal d'aquestes dependències. Pel que fa a l'administrador, jo mateix, secundat per la Sra. Maria del Mar Rodríguez i Rossa, tenia la responsabilitat de vetllar pel perfecte funcionament de l'establiment, sense entrar en detalls perquè n'hi havia molts... Citaré, però, dues funcions: de bon principi em vaig guanyar de supervisar les compres destinades a la cuina i a la bona qualitat del menjar; l'altra figurava al reglament de funcionament, la tasca de secretari del Consell d'Administració.

Vam necessitar tres mesos per cobrir tots els llocs de treball i la veritat és que hi vam tenir molta cura. En total van ser 40 persones, entre les quals tres metges fixos: el doctor Cardelús i Pons, que cobria la cirurgia general i les urgències; el doctor Joan Vallverdú i Gasol, metge generalista i també anestesista-reanimador; el doctor Santiago Pujol i Fonolleda, especialista en ginecologia-obstetrícia que no va trigar a integrar-se a l'equip i que quan calia feia tasques de cirurgia general; i Conrado de las Heras, practicant i manipulador de radiologia que també va desenvolupar un rol essencial, sobretot al servei d'urgències. La Maria del Mar Rodríguez assistia la farmàcia sota la supervisió de Meritxell Molné i Sauquet que, venint de l'exterior, era la responsable de la farmàcia de la clínica.

És bo precisar que tots els metges i cirurgians del país, fossin de l'especialitat que fossin, podien portar els seus pacients a la clínica, cuidar-los, operar-los si calia, en tota llibertat i segons unes regles establertes basades sobre el mutu consentiment. Les llevadores i les infermeres també ho podien fer.

Finalment, el dia 1 d'abril del 1971, la Clínica Verge de Meritxell va obrir les seves portes al públic. L'emoció que ens va envair a tots era indescriptible. Estic segur que cadascú de nosaltres, independentment de la funció que ocupés en l'organigrama, era conscient de viure un moment històric: l'orgull que significava ser testimoni del naixement d'una important institució i de formar-ne part activa. Per donar més solemnitat a l'instant, i de forma privada ja que no es tractava de cap inauguració, vam demanar a mossèn Blai Fortuny de beneir la talla de la Verge de Meritxell que el nostre gran artista nacional Sergi Mas va realitzar i que figurava en un lloc estratègic de la recepció.



Inauguració de la Clínica Meritxell. D'esquerra a dreta: Josep Marsal, Josep Vidal, Jaume Sansa, Francesc Escudé, Monsenyor Joan Martí i Alanis, Agustí Pifarré, Eduard Rossell, M. Dubois Veguer francès, Lluís Call, Sor Françoise, una altra monja i el mestre Orelleta. Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra



Una monja, Julià Reig, Eduard Rossell, Jaume Sansa, Bisbe Martí, Francesc Escudé, Dr. Cardelús, Dr. Duró, Agustí Pifarré. Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra



Sor Espíritu Santo Juárez (superiora), Bisbe Martí, Dr. Cardelús, Francesc Escudé, Jaume Sansa i Jordi Marquet a la inauguració el 1971. Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra

Recordo que aquell dia, el Sr. Bonaventura Armengol i Julià,[2] flamant president de la Junta de Qüestions Socials, va reunir al despatx del director el Dr. Cardelús, la Mare Superiora Rvda. Maria Monsó i a mi mateix i ens va desitjar bona sort en un breu i emotiu parlament. Quan va acabar em va mirar fixament i em va dir: *I no t'oblidis, Marquet, que la clínica s'ha d'autofinançar*. No era moment per a rèpliques. A més, qui s'hauria atrevit a contradir el mestre de l'Orelleta?

L'expectació era tan gran al país que els primers pacients no van trigar a arribar. Però no per això la clínica del Dr. Vilanova va deixar de funcionar. Ella s'havia guanyat, amb el pas del temps –els resultats ho avalaven–, els seus incondicionals. La nova clínica havia d'estar a l'alçada de les expectatives. Cadascuna seguia fent el seu camí.

Recordo que la primera pacient ingressada era tota una celebritat: Pura Pibernat, la locutora de Ràdio Andorra. I el primer nadó que va néixer a la maternitat també té un nom cèlebre: Patricia Quillacq, filla de l'inoblidable cuiner Jacques i de la Mercè, la seva esposa, no menys entranyable.

La inauguració oficial va tenir lloc el 7 de novembre del 1971, un acte solemne que va comptar amb les màximes autoritats del país, encapçalades pels Síndics Francesc Escudé i Eduard Rossell, i el Copríncep bisbe Joan Martí i Alanis, que va beneir l'edifici. Aquest va ser precisament un dels primers actes oficials del Copríncep, que acabava de ser nomenat en el càrrec.

Unes dades a l'atzar ens situen en l'època:

L'any 1971 el preu de l'habitació era de 500 pessetes al dia i englobava la manutenció. Cal dir que cada any s'aplicava un increment moderat, indexat en l'augment del cost de la vida. El preu de tots els actes mèdics es fixava de comú acord amb la CASS, a través de reunions que manteníem periòdicament el director general de la clínica, el director de la CASS, el Sr. Antoni Ubach, i jo mateix.

L'any 1971 l'ocupació mitjana va ser del 49%, i cada any va anar creixent progressivament fins a arribar, l'any 1975, al 93%. El 1971 es van realitzar 196 operacions quirúrgiques i 84 intervencions de traumatologia. El tercer pis, destinat a la medicina interna, estava obert a tots els metges del país. La seva ocupació no va parar de créixer des d'un bon principi. No entrarem en detalls... En el seu llibre citat anteriorment, l'Aurora Casadevall sí que ho fa. La descripció minuciosa del dia a dia de la seva especialitat de ginecologia-obstetrícia no té preu. La resta de la Clínica respirava una efervescència similar.



El Veguer Francesc Badia, el Bisbe Joan Martí Alanis, el Síndic Julià Reig amb les monges de la Comunitat de Sant Josep de Girona. Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra



Conrado de las Heras i Maria de Mar Rodríguez amb les monges de la Comunitat de Sant Josep. Fons Jordi Marquet



Conxita Baró, Mireia Berné, Lluís Duró i Maria del Mar Rodríguez. Fons Jordi Marquet

2. Els Consellers Càndid Riba i Coma i Bonaventura Armengol i Julià, es van alternar des del 1964 fins al 1973 com a presidents de la Junta de Qüestions Socials.

Com que a Andorra no hi havia un banc de sang, ens vam posar en contacte amb el *Centre de Transfusion Sanguine de Toulouse* i vam obtenir, del seu director, el professor Montalegre, unes condicions òptimes: podíem disposar de tota la sang que necessitàvem. El taxista de Canillo Pere Rossa la recollia setmanalment amb una nevera portàtil i respectant les màximes condicions d'higiene, encara que el sistema no deixava de ser rudimentari. A canvi, una vegada a l'any, els serveis d'aquest centre venien a la clínica amb un vehicle equipat per a una col·lecta de sang. L'èxit va ser immediat i la col·laboració va durar molts anys. Paral·lelament, a iniciativa del Dr. Josep Antoni Mateu i Ferro, vam signar uns convenis amb el professor Monnier, director de l'*Hôpital de Purpan* de Tolosa, i amb el professor Azoy, director de l'Hospital Clínic de Barcelona, destinats a facilitar les atencions –que serien llargues d'enumerar– als pacients procedents de la Clínica Verge de Meritxell. A la pràctica va ser un encert que va resoldre molts casos greus.

A la clínica no teníem traumatòlegs i sovint el servei de cirurgia estava desbordat. Llavors el Dr. Joaquim Cardelús va sol·licitar puntualment els serveis del Dr. Joan Albert Mijares i Grau, que l'any 1977 va fer el pas definitiu i es va integrar al Centre Hospitalari Andorrà a Santa Coloma.

Pel fet de no tenir metges cardiòlegs en permanència al país vam donar accés, per mitjà d'una agenda preestablerta, a dos destacats cardiòlegs vinguts de fora, el Dr. Fort de Ribot de Barcelona i el Dr. Argullós de Prada de Conflent. I aquí no puc evitar introduir una saborosa anècdota: a un pacient que s'estranyava que l'especialista no procedís d'una universitat francesa de renom com Tolosa o Montpeller, el Dr. Argullós li va replicar respectuosament però amb un to que no admetia rèplica: *Prada és una localitat petita, sens dubte, però li recordo que fins que no va obrir el Lycée Comte de Foix a Andorra, el Lycée de Prada va ser el lloc de predilecció pels joves andorrans de formació primària francesa, que volien seguir estudis secundaris fins al Bac, per més tard cursar estudis superiors. I van ser molts. També Prada va ser cèlebre per haver estat la residència de Pau Casals i per haver organitzat, gràcies a ell, un festival de música clàssica que va reunir els músics més il·lustres de l'època. En Pompeu Fabra també visqué a Prada fins la seva mort el 1948, i és allí que està enterrat*.[3] El Dr. Argullós va fer honor al seu nom (permeteu-me la llicència fonètica) i el pacient va quedar ben servit... Jo, que parava discretament l'orella, en vaig prendre bona nota: la nostra clínica era petita, sí, però només en dimensions. Em pregunto què hauria dit avui sabent que Jean Castex, abans de ser nomenat primer ministre de França, era precisament l'alcalde d'aquesta bella capital del Conflent!

La Sindicatura de les inauguracions

Si la Sindicatura Reig-Baró, tal com ho he subratllat a bastament, va ser la impulsora dels grans canvis estructurals dels anys 60 que van adaptar Andorra a la modernitat, la tasca de la sindicatura que va agafar el seu relleu, l'any 1967, és igualment rellevant. Els seus dos components també es mereixen una consideració digna d'elogi.

És cert que haurà passat a la història com la sindicatura de les inauguracions de molts dels projectes de la sindicatura anterior fets realitat, com el Servei de telèfons, la CASS, el Cos de Bombers, el Servei d'Ambulàncies, el Cos de Policia, els Treballs Públics, la Clínica Verge de Meritxell, entre d'altres, però també va fonamentar les bases de la reforma de l'Administració, de la política esportiva... El cas és que, per agafar un relleu tan feixuc, calien dues qualitats essencials en un polític: la discreció i la coherència.

La discreció era habitual en ells.

El Síndic Francesc Escudé i Ferrero era un home metòdic, prudent i rigorós que imposava respecte. Empresari de formació, sempre tenia un aspecte impecable, una elegància acurada i exhibia una educació exquisida. Però quan convenia sabia ser càustic i dominava aquesta art amb destresa. Pel que fa al subsíndic, Eduard Rossell i Pujal era professor i havia estat director (*proviseur*) del

3. També és una localitat prou coneguda per ser, cada any, la seu de la Universitat Catalana d'Estiu (UCE) que ens és molt propera, ja que Andorra participa activament en la Diada andorrana, organitzada per la S.A.C. (Societat Andorrana de Ciències) des del 1988.

Lycée Comte de Foix. Però la seva passió era la política. Ell també era primmirat en les seves decisions però, a diferència del síndic, exterioritzava amb fermesa les seves conviccions. I si era necessari, amb vehemència. Es complementaven a la perfecció i penso que, secretament, s'admiraven.

Van aplicar la coherència de tal manera que en segons quins àmbits polítics avui semblaria impossible. No van qüestionar mai els acords dels seus predecessors i encara menys les seves realitzacions. Respectuosos de la màxima institució, el Consell General, es posaven al seu servei d'una manera exemplar. Guardo d'ells la impressió que dirigien la nau amb criteri i tothom remava en el sentit de l'interès general.

Francesc Escudé va ser el meu primer president del Consell d'Administració. L'acompanyaven el president de la Junta de Qüestions Socials, el Sr. Bonaventura Armengol, tres Consellers majors, el cap de sanitat, el Dr. Josep Duró Farràs, el representant del Col·legi de Metges, el Dr. Miquel Álvarez Burgos, i per part de la clínica el director, el Dr. Cardelús, la Mare Superiora i jo mateix, com a administrador i secretari.

Va ser allà que vaig tractar de prop el Síndic Escudé i vaig poder apreciar la seva facultat de diàleg, la seva fermesa i, més d'una vegada, la seva paciència, que feia d'ell un negociador de primer ordre.

Ens reuníem un cop cada mes i, a banda de les qüestions de degut compliment, com el lloguer de l'immoble, les amortitzacions sobre el material adquirit per part nostra i sobre les instal·lacions heretades del Consell, resolíem a poc a poc algunes operacions financeres que havien quedat en suspens quan l'òrgan director de la clínica es va fer càrrec del seu destí. El cas és que sempre vam trobar una resolució raonable. Els temes més freqüents es relacionaven amb la Seguretat Social, amb l'estat dels comptes, i amb totes les qüestions d'ordre intern referents al sector mèdic, assistencial, administratiu, laboral, a la qualitat de la cuina i, molt important, a la satisfacció del malalt. Aquest darrer aspecte era el que més interessava al president. Tenia tota la raó perquè la finalitat primordial d'un centre assistencial és, senzillament, aquesta.

Del Síndic Escudé en guardo un gran record. Curiosament, tot i que era molt escrupolós amb els números, l'autofinançament de l'establiment no era pas la primera de les seves preocupacions, mentre constatés les intencions justificades i veiés els comptes clars. I parlant de comptes, el suport de l'únic centre d'informàtica privat d'aleshores, la Sagim, ens va ser de gran ajuda, i el tracte que vam rebre dels seus responsables, Josep Peralba, Esteve Santallusia i Joan Altimir, inoblidable.

Per la meva part em vaig esforçar a complaure el Sr. Bonaventura Armengol. Però no em vull atribuir cap mèrit especial ja que la clínica, com que era de petites dimensions, era fàcilment controlable i he de reconèixer que tot el personal, sense excepció, va fer meravelles de disponibilitat i dedicació. Tothom feia de tot. Jo també, com podreu comprovar tot seguit.

Una anècdota, avui impossible

Una tarda del mes d'agost el doctor Cardelús va irrompre al meu despatx tot atrafegat: "Marquet, m'has d'ajudar!" i em demanà que el seguís. Mentre ens dirigíem forçant el pas cap a la zona de rentat quirúrgic em va explicar que no hi havia manera de localitzar el seu ajudant, segurament atrapat en un embús de trànsit, cosa freqüent en aquella època, i que la "joveneta", ja sobre la taula d'operacions, no podia esperar. Es tractava, va afegir mentre ens rentàvem, d'una peritonitis que s'havia d'intervenir amb celeritat. Quan vam accedir al quiròfan, degudament equipats i precedits per dues monges, la pacient em va reconèixer i pensant que l'operava jo es va desmaiar... El Dr. Vallverdú la va reanimar, la va anestesiar i l'operació es va resoldre exitosament. Cal dir que no era la primera vegada que assistia a una operació i que em coneixia de memòria els noms de tots els instruments, catguts i altres accessoris perquè amb la Maria del Mar gestionàvem les comandes i en supervisàvem la seva recepció. Però el fet de participar en directe a una feina tan allunyada de la meva em va omplir de satisfacció. Santa Inconsciència! Un episodi com aquest avui seria impensable...

L'endemà al matí, quan vaig anar a visitar la pacient, ella, espontània, em va gratificar amb un somriure tot afegint: *Moltes gràcies, doctor Marquet*.

Pocs dies després vaig fer ús d'aquest títol d'una manera

inesperada. Eren les dues de la matinada i pujava cap a Canillo. Després d'un dia d'agost calorós, apreciava la frescor tonificant que penetrava pel meu vidre abaixat. Quan em trobava a sobre d'Encamp, a l'altura del Lloser, vaig parar l'orella al sentir unes veus desesperades, difoses, que venien del fons de l'abisme. Un accident, vaig pensar. Sense dubtar-ho ni un moment vaig despertar els encarregats de la gasolinera, 500 metres més amunt, i els vaig demanar trucar als bombers i una llanterna.

Coneixedor del camí antic que conduïa d'Encamp a Meritxell, que actualment està restaurat, vaig baixar amb prudència fins al lloc de l'accident –precisament d'això es tractava. Els tres ocupants, de miracle, havien estat expulsats del vehicle, trinxat, que s'aguantava, rodes enlaire, enmig d'una feixa estreta, al llindar del precipici. Una noia i un noi, tot i que es queixaven, estaven vius, i jo em vaig dirigir cap a un altre xicot que presentava un aspecte preocupant: estava estirat, respirava amb dificultat i quan vaig apropar-li la llanterna, vaig comprovar que el seu rostre estava blanc com un lliri. Li vaig etzibar d'un to segur: *No pateixis, sóc metge!* i acte seguit li vaig agafar el pols, li vaig aixecar suaument la parpella, acostant la llanterna amb delicadesa per no enlluernar-lo, i vaig atansar la meva orella al seu pit mentre li deia que no es preocupés, que tot aniria bé. El vaig notar alleujat. Poc després arribaven els bombers que van traslladar els tres ferits a la clínica. Els dos joves accidentats van ser hospitalitzats, atesos a temps i van recuperar-se plenament. Mentre que el meu "pacient" es va haver de traslladar aquella mateixa nit a l'Hospital Clínic de Barcelona. L'endemà em vaig assabentar que el seu estat era molt greu però que la seva vida no corria perill.

Van passar tres mesos i una tarda van trucar al meu despatx. Quan vaig fer entrar el meu visitant, el vaig reconèixer immediatament. Es tractava del meu "pacient" que, després de deixar sobre la meva taula un pernil ibèric ben embolicat, em va estendre la mà i em va dir: *Gràcies, doctor Marquet. No sé si la seva mentida em va salvar la vida. En tot cas hi va ser per molt.*

Dono fe que mai més m'he fet passar per metge.

La nova era

Valguin aquestes pinzellades i aquestes anècdotes per evocar una clínica d'un altre temps. La Clínica Meritxell, tot i les seves imperfeccions, va marcar una època. En 50 anys el món ha canviat de tal manera que quan mirem el passat ens pot agafar vertigen. Els 138 milions de pessetes del pressupost de l'any 1969 que evocava al principi, són irrisoris comparats amb les quantitats que es mouen avui dia pel mateix concepte i per una població que s'ha multiplicat per quatre. En aquest cas, raonar fent valdre la proporcionalitat no té cap sentit. Tot s'ha disparat, en modernització i en professionalització, i el nostre comportament ha hagut d'adaptar-se a una nova era que ni els més desperts, ni els més lúcids, ni els més visionaris de la meva generació mai no haurien pogut imaginar. I la veritat és que ens costa. Però l'avenir pertany als joves. És llei de vida. I ells tenen les seves regles. Ja s'ho faran. No en tinc cap dubte. Avui disposen de les eines més sofisticades i dels coneixements necessaris per fer-ne ús. Sempre que el coneixement imperi.

Però de cap manera no voldria que s'interpretés el meu escrit com una apologia d'una època passada i que es contraposés a la que vivim avui. Eren uns temps molt diferents i és ben sabut que les comparacions són odioses. Si en alguna cosa les tres sindicatures que he citat –i que vaig conèixer– van destacar, és que van saber adaptar-se amb gran intel·ligència i seny als temps que els va tocar viure. Que el sistema de llistes obertes va ajudar a agilitzar les coses? És possible, però no n'hi havia cap altre i em guardaré molt bé d'opinar en aquest sentit. El que sí que sé és que no es contemporitzava en la presa de decisions; després de veure els resultats obtinguts, dedueixo que aquestes decisions eren encertades i, per tant, degudament analitzades i debatudes. I aquí m'agradaria citar, a banda dels dos presidents de la Junta de Qüestions Socials, Bonaventura Armengol i Julià i Càndid Riba i Coma –personatges providencials i polítics majúsculs–, un prohom que considero el paradigma del Conseller general preconstitucional: Manuel Casas i Pueo, d'un tarannà meticulós, prudent i perfeccionista. Les seves intervencions, tant en les reunions de Junta com en les sessions del Consell, no deixaven a ningú indiferent per la seva claredat i



El Dr. Santiago Pujol, Aurora Casadevall, Rosa Mari Mandicó i Jordi Marquet en una celebració de treballadors de la clínica. Fons Jordi Marquet

concisió, fruit d'una elaborada meditació que demostrava un coneixement profund i seriós dels dossiers. Amb la discreció que el caracteritzava va imprimir una metodologia a tots els seus companys polítics que va resultar determinant en l'encert de molts acords importants d'aquella època. Aquest conseller canillenc serà recordat com un home íntegre i com un exemple de participació i d'implicació en la seva tasca parlamentària. La seva aportació en el camp social i sanitari, en particular, va ser cabdal.

Si tornem enrere, el fet d'haver participat en la creació de la primera clínica pública que vam tenir al nostre país és motiu d'orgull. El servei que va donar en el seu moment mereix diferents lectures. Va aportar una seguretat assistencial mai assolida fins aleshores. Va ser l'inici, conjuntament amb la CASS, de la diversificació de l'oferta mèdica, de l'ampliació del cos de llevadores i de la contribució a sembrar el germen de la futura Escola d'Infermeria, però la Clínica Verge de Meritxell va ser, sobretot, el primer esglaó d'una escala ascendent que duu al tractament cada dia millor del pacient en les seves patologies més diverses. Quan l'any 1977 el Centre Hospitalari Andorrà de Santa Coloma va agafar el relleu, com si es tractés d'una cursa, les prestacions van evolucionar i millorar fins que, a hores d'ara, l'últim relleu que va recollir l'Hospital Nostra Senyora de Meritxell, ha portat l'assistència sanitària als nivells més actuals i més moderns. El tractament de la recent pandèmia, quan es va declarar, va ser exemplar en tots els punts i és la millor prova d'una sanitat andorrana que es troba a l'altura de les millors.

Totes les aventures humanes necessiten pioners. A nosaltres ens va tocar ser-ho. A falta de mitjans vam desplegar una dedicació i un entusiasme sense límits. La primera pedra que vam contribuir a posar tots plegats, avui no es veu. Però l'edifici que reposa sobre ella aguanta i no para de créixer. Tot ben mirat, amb la perspectiva que donen els anys, podem assaborir secretament una satisfacció ben legítima.

Agraïments

Aquest modest escrit no hauria estat possible sense la col·laboració de tota una sèrie de persones que han donat a la meva memòria l'impuls que necessitava per anar teixint el meu relat i conferir-li la coherència necessària. El meu més sincer agraïment a Jordi Alcobé, Casimir Arajol, Josep Areny (Calbó), Aurora Casadevall, Enric Dilmé, Isidre Escorihuela, Ricard Fiter, Robert Font, Victorina Font, Mari Carme Grau, Jordi Guillamet, Ludmilla Lacueva, Maria Jesús Lluelles, Àngels Mach, Maria Marquet, Josep Peralba, Maria del Mar Rodríguez, Francesca Ros, Iñaki Rubio i Montserrat Sirés.

Bibliografia

Alcobé i Font, Jordi. *Dret tributari del Principat d'Andorra.* 2005.

Canturri i Montanya, Pere. "Tarda de toros" a *Ex-Libris Casa Bauró*, núm. 11. 2008. p. 3-7.

Casadevall, Aurora. *Quaranta-tres anys a la sanitat d'Andorra.* Ed. Anem, 2020.

Fiter, Ricard. "Andorra: El Consejo del Principado ha creado lo que será Hospital General de los Valles" a *La Vanguardia Española,* 11 de març del 1967.

Mijares, Joan Albert. *Mi oficio de cirujano, Hospital Clínico Barcelona 1958 - Principado de Andorra 2016.* Editorial Milenio, 2017.

Ribas i Comas, Miquel. *La realitat d'un somni. 50è aniversari Pas de la Casa- Grau Roig* (1957-2007). Grandvalira-SAETDE, 2007.

Ros i Pascuet, Francesca. *Evolució, estructura i dinàmica demogràfica andorrana*. Ministeri d'Educació, Joventut i Esports. Govern d'Andorra, 2001.

Rubio, Iñaki. *Morts, qui us ha mort?* Ed. Comanegra, 2021.

Sandy, Isabelle. *Andorra ou les hommes d'Airain.* Paris. Librairie Plon, 1923. p. 289.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 89-93 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.103 ISBN: 978-99920-61-61-9

Andorra la Vella, pionera del Servei de Circulació a Andorra



Papers de recerca històrica 10

Joan Lluís Ayala i Díaz
Historiador i responsable de l'arxiu del Comú d'Andorra la Vella
joanlluisayala@gmail.com

Resum
Andorra la Vella: pionera del Servei de Circulació a Andorra
El ràpid increment del trànsit de vehicles a motor va requerir-ne la regulació amb les conseqüents mesures coercitives i el desplegament de serveis. La iniciativa per reglamentar la circulació al Principat d'Andorra va ser encapçalada per Andorra la Vella on els Quarts de l'originària parròquia d'Andorra tenien gran part de les competències.

Resumen
Andorra la Vella: pionera del Servicio de Circulación en Andorra
El rápido incremento del tráfico de vehículos a motor requirió su regulación con las consecuentes medidas coercitivas y el despliegue de servicios. La iniciativa al reglamentar la circulación en el Principado de Andorra fue encabezada por Andorra la Vella donde los Quarts de la originaria parroquia de Andorra tenían gran parte de las competencias.

Résumé
Andorre-la-Vieille: pionnière du Service de la circulation en Andorre
L'augmentation rapide du trafic automobile a nécessité sa régulation avec les mesures coercitives qui en découlent et le déploiement de services. L'initiative de réglementer le trafic dans la Principauté d'Andorre a été menée par Andorre-la-Vieille, où les Quarts de la paroisse d'origine d'Andorre avaient en grande partie les pouvoirs correspondants.

Abstract
Andorra la Vella: pioneer of the Traffic in Andorra
The rapid increase in motor vehicle traffic required its regulation with the consequent coercive measures and the deployment of traffic police departments. The initiative to regulate traffic in the Principality of Andorra was led by Andorra la Vella where the Quarts of the original parish of Andorra had much of the powers.

Als anys seixanta del segle xx es transforma exponencialment la societat, l'economia i l'urbanisme del Principat d'Andorra, particularment a Andorra la Vella per la seva capitalitat. El creixement demogràfic i l'increment del turisme deriven en la necessitat de construir infraestructures i de gestionar nous serveis en un país de tradició agrícola i ramadera. La gestió del bestiar, dels escorxadors o de la fusta s'encavalquen amb la dels vehicles, el trànsit o els aparcaments. Per aquesta raó les administracions ho hauran de gestionar amb urgència, malgrat estar condicionades per la inexperiència i les limitacions.

L'origen del Servei de Circulació

El ràpid increment del trànsit de vehicles a motor en requerirà la regulació amb les conseqüents mesures coercitives i caldrà desplegar serveis. La iniciativa de reglamentar la circulació al Principat d'Andorra serà encapçalada per Andorra la Vella on els quarts de l'originària parròquia d'Andorra en tenien gran part de les competències.[1] La composició de les comissions del Quart s'especialitzen i la contractació de personal s'enceta amb personal d'higiene i progressivament s'estén a d'altres serveis. Així mateix, les reivindicacions veïnals incentiven la creació d'algun servei com el de vigilant nocturn a finals de 1959.[2] En un inici s'intenta gestionar el trànsit amb mitjans

1. Fins l'any 1978 la parròquia estava formada pels Quarts d'Andorra la Vella i Escaldes-Engordany.
2. Llibre d'actes del Quart d'Andorra la Vella. 04-12-1959. ACAV

interns, tot i que el turisme és nombrós a l'estiu. L'any 1960 es planteja *escollir tres empleats per cuidar-se dels assumpte circulació, pels mesos de juliol, agost i setembre*.[3] Però la urgència seria tan evident que el 28 de juny de 1960 es considera que el Cònsol gestioni l'assumpte de la circulació *procurant urbans siguin d'on siguin*, i s'obria, així, la porta a contractar agents forans atès que l'Administració no disposava de personal format. El primer agent de circulació fix a la capital, Antoni Invernón Parra, estava vinculat al Quart des del 9 de febrer de 1960 com a ajudant d'escombriaire *i altres coses necessàries per arreglar en la població*. A l'acta de Consell de Quart de l'11 d'abril de 1961 s'esmenta la tasca *per l'empleo que ve ocupant pel tràfec de circulació de la vila*. El primer carnet oficial com a agent li va ser expedit el 5 de desembre de 1961 i la seva contractació coincidia amb l'aprovació del Codi de circulació pel Consell General.[4] Atès que no es podia gestionar el trànsit amb mitjans interns, esdevindrà freqüent el reforç durant els mesos estivals amb agents de la policia francesa i de l'Ajuntament de Barcelona[5], i el Quart es farà càrrec de les despeses. Per cobrir el Servei l'estiu de 1961[6] es convoca un edicte per contractar personal per regular el trànsit en el qual es demanen interessats de nacionalitat andorrana i no s'hi inclouen requisits professionals. Però el Servei seria finalment encomanat a la policia francesa[7] i també es va sol·licitar col·laboració a l'Ajuntament de Barcelona. El 1962 es van sol·licitar 14 urbans i un cap, i s'acordà la col·laboració amb l'Ajuntament de Barcelona mentre no sorgissin més agents a Andorra.[8] Dels 11 assalariats del Quart el 1963, només hi ha un urbà fix i es demana a través de la intermediació de la Vegueria francesa un reforç de 17 guàrdies per a l'estiu[9], i per a l'estiu de 1964 se'n van sol·licitar nou.[10] A causa d'una reubicació esdevindrà agent fix Florenci Canet, a finals de l'any 1965.[11]

L'any 1965 el Quart aprova unes ordinacions més desenvolupades en les quals es destaca la regulació del trànsit i es publiquen per primera vegada en format llibret. Per la seva banda el Consell General pretén fer un cos únic de circulació, però el Quart recorda al síndic que el fet de fer venir de l'estranger especialistes de circulació està solucionat, ja que des de la primera vegada que han vingut, per a Andorra la Vella sempre els ha sol·licitat el Quart contactant amb els organismes corresponents. El mateix any el Quart d'Andorra fa una demanda conjunta amb el Quart d'Escaldes, que seria una demanda de col·laboració de Comú a través de la Vegueria francesa.[12] El 1966 el Quart d'Andorra sol·licita agents a l'Ajuntament de Barcelona i contesta al Consell General, referent a la proposta de crear un cos únic d'urbans, que necessiten temps per analitzar-la.[13] Així mateix, els altres comuns també fan contractacions i la formació esdevindrà una necessitat i per això es van fer formacions en què el principal col·laborador va ser la Guàrdia Urbana de l'Ajuntament de Barcelona. En una memòria de formació l'estiu de 1966, enviada pel síndic al Quart d'Andorra[14] *referent als nous agents contractats* s'hi incloïa, a banda del Codi de circulació d'Andorra, les ordinacions del Quart d'Andorra, fet que demostra que Andorra la Vella com a pionera va esdevenir referent.

El 1968 el Quart disposa de dos agents fixos i acorda fer gestions a la Sindicatura per tal de contractar-ne dos més, i es posa en dubte la contractació a través de l'Ajuntament de Barcelona el febrer de 1968 *si aquest any es prescindeix del cos d'urbans de Barcelona, s'ha de convocar de pressa, dins la gent possible de les Valls una plantilla per sotmetre-la a instrucció i entrenament per a tenir- a punt pel juliol* i es convergeix amb el Consell General que s'està per la creació d'un cos d'agents andorrans per intentar donar forma al cos propi; per això, es convoquen

3. Llibre d'actes del Quart d'Andorra la Vella. 01-04-1960. ACAV
4. Llibre d'actes del Quart d'Andorra la Vella. 22-06-1961. ACAV
5. L'Ajuntament de Barcelona tindrà progressivament un rol més rellevant mitjançant la Guàrdia Urbana.
6. Llibre d'actes del Quart d'Andorra la Vella. 11-01-1961.ACAV
7. Carta enviada a Monsieur Raywaudm sous brigadier de la CRS 164. 06-09-1961. ACAV
8. Això evidenciaria que la col·laboració es va encetar l'any 1960. Demandes, cots i recots 02-04-1962 ACAV.
9. Demandes, Cots i recots. 17-06-1963. ACAV
10. Llibre d'actes del Quart d'Andorra la Vella. 22-05-1964.ACAV
11. Llibre d'actes del Quart d'Andorra la Vella. 11-11-1965.ACAV
12. Demandes cots i recots 11-09- 1965.ACAV
13. Llibre d'actes del Quart d'Andorra la Vella. 16-03-1966.ACAV
14. ACA 33 Arxiu Nacional d'Andorra.

noves places fixes i s'amplia l'edicte a d'altres Comuns per si hi ha interessats fora del Quart.[15] Aquest intent va ser fallit i novament es van desplaçar a Barcelona per contractar urbans per a l'estiu. Les sancions comportarien queixes i el 21 d'agost de 1968 el Quart considera aquesta demanda*... tenint en compte que la concentració de vehicles dels visitants, ja ha passat i ha afluixat una mica fer una gestió prop del Cap dels Agents de Circulació, per treure una mica de rigidesa a la disciplina actual...* El 1969, a banda dels agents de Barcelona, es fa la demanda a França i una de les novetats al Quart serà la reglamentació del personal de forma col·lectiva mitjançant l'aprovació del reglament de funcionaris (27-02-1969).

El gener de 1970 la corporació acorda fer gestions amb l'enginyer Adellach per dur a terme uns estudis del que considera *el problema de la circulació*, tot i que es valora com a signe de progrés, però amb la necessitat d'incrementar la càrrega fiscal (10-08-1970). Les tasques administratives del Servei comportaran la necessitat de tenir local propi, que es planteja la tardor de 1970 i es culmina el 10 de maig de 1971. L'especificitat del Servei farà que s'hagi de crear un reglament dels agents de Circulació, que s'aprova el 7 de juny de 1971, a banda del reglament de funcionaris. Tot i així, segueixen venint agents de Barcelona durant l'estiu mentre progressivament es fan contractacions de personal fix. Així mateix, alguns agents de Barcelona es van quedar formant part de la plantilla fixa i des del Quart es va contemplar de manera preeminent el Servei de Circulació. D'aquesta manera, les estades dels agents externs es consideren l'any 1973 com a complement[16] del servei, entenent-se que el servei ja quedaria cobert amb personal propi.

La tecnologia s'implementarà també el 1974 amb el desplegament de semàfors (24-05-1974) i s'introdueixen el serveis nocturns dels agents (25-10-1974). Se seguiran demanant agents de Barcelona però en menor nombre, fet que s'entén pel personal fix que va estructurant el cos i seria el preludi del final de la col·laboració que se segueix sol·licitant per a l'any 1975. D'aquesta manera, un cop assolits els mitjans humans i tècnics, es posarà fi a les contractacions l'any 1976 i es consolidarà el cos únic d'agents de Circulació per tot l'any, i així li ho explica el Cònsol al Síndic que s'ha *acordat la creació d'un Cos d'Agents de la Circulació compost de 20 agents permanents que asseguraran durant tot l'any els diferents serveis*.[17] Un altre dels problemes paral·lels era l'estacionament de vehicles, per la qual cosa es planteja la construcció d'aparcaments i la regulació dels estacionaments. Aquest serà el motiu pel qual es van crear les zones blaves de pagament a través de discos (15-03-1976). Aquesta funció seria executada a través de la creació d'una secció femenina la tardor de 1976. Les agents van ser formades per l'instructor de la Guàrdia Urbana de Barcelona. El 4 de març de 1977 es va posar en funcionament.

El Servei es donaria per consolidat un cop conclosa la fase d'adaptació i estructuració interna, a finals dels anys 70. A partir d'aquesta data, l'estructura es diversifica, es professionalitza i es dota de mitjans tècnics i el Servei continua evolucionant i adaptant-se a les necessitats del moment. D'aquesta manera, el Servei de Circulació d'Andorra la Vella es consolida com a model i referència dels serveis de Circulació del Principat d'Andorra.

Arxius

ACAV. Arxiu Comunal d'Andorra la Vella
ANA. Arxiu Nacional d'Andorra

15. Llibre d'actes del Quart d'Andorra la Vella.28-02-1968. ACAV
16. Sortida de correspondència 7 de juny de 1973. ACAV
17. Sortida de correspondència. 6 d'abril de 1976 ACAV

Annex 1
Documents

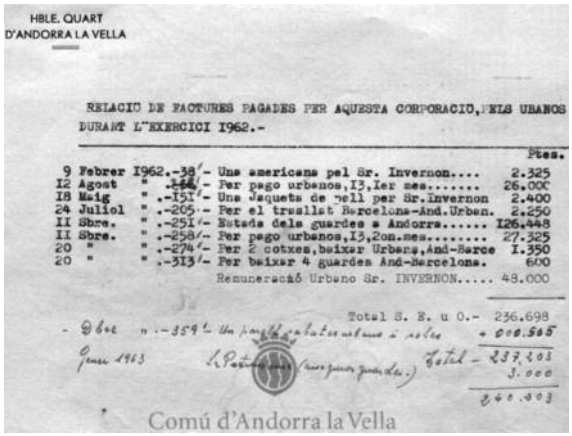

HBLE. QUART
D'ANDORRA LA VELLA

RELACIO DE FACTURES PAGADES PER AQUESTA CORPORACIO, PELS URBANOS DURANT L'EXERCICI 1962.-

			Ptes.
9 Febrer	1962.-38/-	Una americana pel Sr. Invernon....	2.325
12 Agost	" .-[illegible]/-	Per pago urbanos, 13, 1er mes.....	26.000
18 Maig	" .-151/-	Una Jaqueta de pell per Sr. Invernon	2.400
24 Juliol	" .-205/-	Per el traslat Barcelona-And. Urban.	2.250
11 Sbre.	" .-251/-	Estada dels guardes a Andorra.....	126.448
11 Sbre.	" .-258/-	Per pago urbanos, 13, 2on. mes.....	27.325
20 "	" .-274/-	Per 2 cotxes, baixar Urbans, And-Barce	1.350
20 "	" .-313/-	Per baixar 4 guardes And-Barcelona.	600
		Remuneració Urbano Sr. INVERNON.....	48.000
		Total S. E. u O.-	236.698
- Dbre	" .-359/-	Un parell sabates urbans i roles	+ 000.505
Gener 1963		Total -	237.203
			3.000
			240.203

Comú d'Andorra la Vella

Factures del Quart de l'any 1962 en relació amb les despeses dels agents de Circulació. Arxiu Comunal d'Andorra la Vella

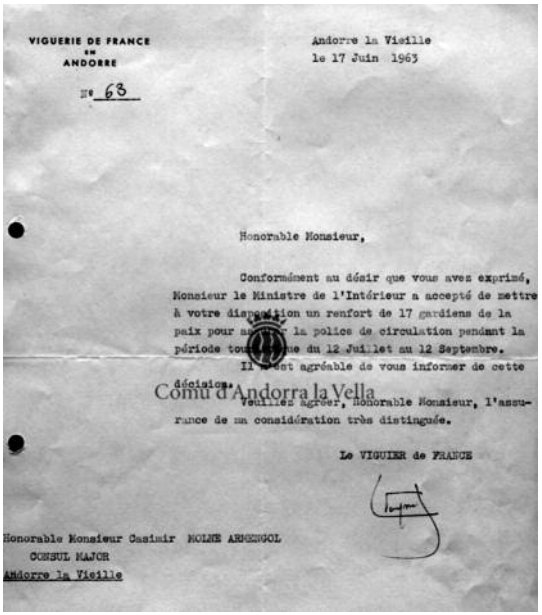

VIGUERIE DE FRANCE
EN
ANDORRE

Andorre la Vieille
le 17 Juin 1963

Nº 63

Honorable Monsieur,

Conformément au désir que vous avez exprimé, Monsieur le Ministre de l'Intérieur a accepté de mettre à votre disposition un renfort de 17 gardiens de la paix pour assurer la police de circulation pendant la période tout[illegible]ue du 12 Juillet au 12 Septembre.

Il [illegible]st agréable de vous informer de cette décision.

Veuillez agréer, Honorable Monsieur, l'assurance de ma considération très distinguée.

Le VIGUIER de FRANCE

Honorable Monsieur Casimir MOLNE ARMENGOL
CONSUL MAJOR
Andorre la Vieille

Comú d'Andorra la Vella

Carta de la Vegueria francesa al cònsol del Quart en què se l'informa que el ministre de l'Interior ha acceptat el reforç de 17 agents. 17 de juny de 1963. Arxiu Comunal d'Andorra la Vella



HBLE. QUART
D'ANDORRA LA VELLA

№ 000001

Sr. Botten [illegible]
vei
Vehicle matrícula AND 3974 BT-33
L'hi ha estat imposada una sanció de Ptes 10 T el dia 19-VIII-65
a les hores
CONCEPTE DE LA SANCIO: Estacionament prohibit

Comú d'Andorra la Vella

Se li prega vulgui passar dins el plaç de VUIT DIES, per la Secretaria d'aquesta CORPORACIO, de 10 a 13'30 h. del matí i de 16 a 18'30 h. de la tarda a fer-la efectiva.

Andorra la Vella, 19 de VIII de 1965

Primera sanció de circulació amb registre a través de talonari, 19 d'agost de 1965. Arxiu Comunal d'Andorra la Vella

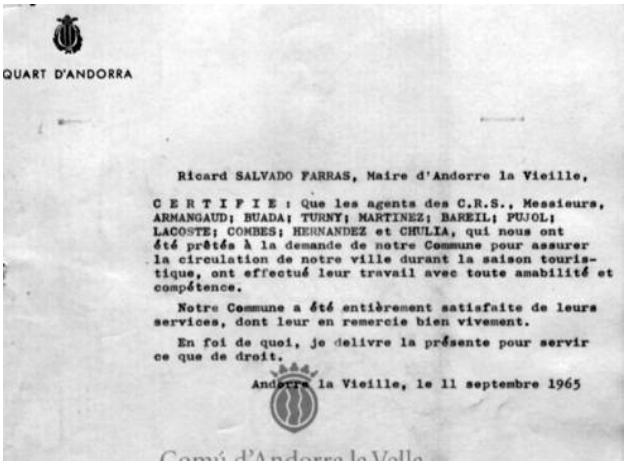

QUART D'ANDORRA

Ricard SALVADO FARRAS, Maire d'Andorre la Vieille,

C E R T I F I E : Que les agents des C.R.S., Messieurs, ARMANGAUD; BUADA; TURNY; MARTINEZ; BAREIL; PUJOL; LACOSTE; COMBES; HERNANDEZ et CHULIA, qui nous ont été prêtés à la demande de notre Commune pour assurer la circulation de notre ville durant la saison touristique, ont effectué leur travail avec toute amabilité et compétence.

Notre Commune a été entièrement satisfaite de leurs services, dont leur en remercie bien vivement.

En foi de quoi, je delivre la présente pour servir ce que de droit.

Andorre la Vieille, le 11 septembre 1965

Comú d'Andorra la Vella

Arxiu Comunal d'Andorra la Vella

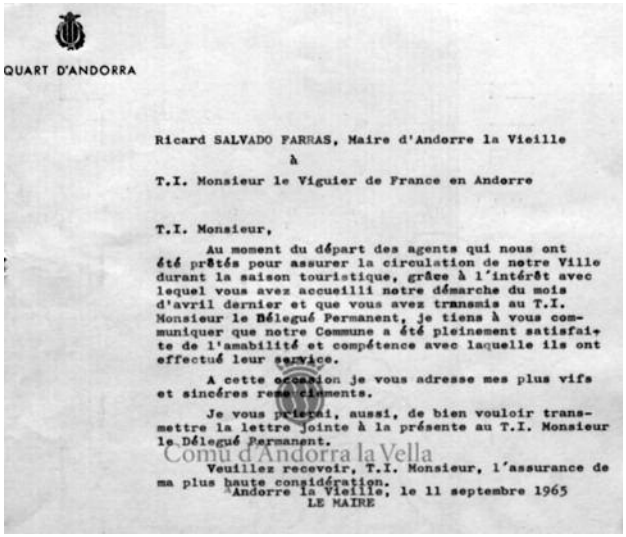

QUART D'ANDORRA

Ricard SALVADO FARRAS, Maire d'Andorre la Vieille
à
T.I. Monsieur le Viguier de France en Anderre

T.I. Monsieur,

Au moment du départ des agents qui nous ont été prêtés pour assurer la circulation de notre Ville durant la saison touristique, grâce à l'intérêt avec lequel vous avez accueilli notre démarche du mois d'avril dernier et que vous avez transmis au T.I. Monsieur le Délegué Permanent, je tiens à vous communiquer que notre Commune a été pleinement satisfaite de l'amabilité et compétence avec laquelle ils ont effectué leur service.

A cette occasion je vous adresse mes plus vifs et sincéres remerciements.

Je vous prierai, aussi, de bien vouloir transmettre la lettre jointe à la présente au T.I. Monsieur le Délegué Permanent.

Veuillez recevoir, T.I. Monsieur, l'assurance de ma plus haute considération.

Andorre la Vieille, le 11 septembre 1965
LE MAIRE

Comú d'Andorra la Vella

Certificat d'agraïment del cònsol del Quart per la tasca dels agents francesos (CRS). 11 de setembre de 1965. Arxiu Comunal d'Andorra la Vella



INDUSTRIAS DE MENDOZA, S. A.
REPRESENTACION PARA CATALUÑA
BARCELONA-13

VIÑALS, 34
TELEFONO 225 77 59

3 de Abril de 1.976

142/76

QUART D'ANDORRA
14 ABR. 1976
N.º 141

Honorable Quart d'Andorra
ANDORRA LA VELLA

A la atención del Sr. Casadevall.-

Muy señores mios:

De acuerdo con lo interesado por el Sr. Casadevall, me és grato pasarles la siguiente oferta:

Discos de "Estacionamiento con horario limitado" (Zona Azul).-

- Unidad de disco de 60 cms. de ø, normal (pinturas de secaje al horno a 200º C.) con el texto que nos faciliten, ptas. 612,--
- Igual cotización para el disco de "Fin de Estacionamiento con horario limitado"
- unidad de placa complementaria para HORARIO, de 30 x 15 cms. normal, ptas. 202,50
- unidad de poste rectangular de 80 x 40 x 2 mm., galvanizado, de 3,20 mts. de longitud, con taladros para disco de 60 cms. de ø, con sus tornillos, ptas. 780,--

Precios para material situado en Andorra la Vella, siendo el PLAZO DE ENTREGA de unos ocho dias desde la recepción del pedido en firme.

Se adjunta una muestra de disco de Zona Azul, sin texto, debiendo advertirles que, dicha muestra, procede de una fabricación de hace unos dies años. El acabado actual de las pinturas és el que podran observar en el otro disco que tambien se entrega (señal B-235).

Deseando haberles complacido y a la espera de sus gratas noticias, les reitero mis más atentos saludos

Antonio María Canals Vidal

Anexos: 2 discos normales.
(enviados por NORD-ANDORRA)

Comú d'Andorra la Vella

Pressupost dels "discos" per a l'estacionament en zona blava adreçat al Quart d'Andorra la Vella. 3 d'abril de 1976. Arxiu Comunal d'Andorra la Vella

Annex 2
Imatges



Desfilada de la Guàrdia Urbana Muntada de Barcelona a la plaça Príncep Benlloch. Setembre 1976. Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra



Imatge de les primeres agents que es van incorporar al cos de Circulació. Finals dels anys 70. Arxiu Comunal d'Andorra la Vella

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 95-105 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.104 ISBN: 978-99920-61-61-9

El Centre Nacional d'Informàtica d'Andorra i la transformació digital de l'Administració



Papers de recerca històrica 10

Jordi Aleix i Camp
Enginyer i director del CNIA (1975-1985)
jordi.aleix@andorra.ad

Resum
El Centre Nacional d'Informàtica d'Andorra i la transformació digital de l'Administració
El CNIA fou creat amb la finalitat de dur a terme treballs d'informàtica i d'organització per a totes les administracions públiques. Les connexions entre els diferents sistemes van permetre d'optimitzar la gestió i la coherència de les dades, tal com ho il·lustren encara avui el registre d'identificació administrativa i el cens de població. L'evolució de la informàtica va conduir gradualment a la descentralització i a l'autonomia de les administracions.

Resumen
El Centro Nacional de Informática de Andorra y la transformación digital de la Administración
El CNIA fue creado con el fin de llevar a cabo trabajos de informática y de organización para todas las administraciones públicas. Las conexiones entre los distintos sistemas permitieron optimizar la gestión y la coherencia de los datos, tal y com lo ilustran todavía hoy el registro de identificación administrativa y el censo de población. La evolución de la informática condujo paulatinamente a la descentralización y a la autonomía de las administraciones.

Résumé
Le Centre Informatique National d'Andorre et la transformation numérique de l'Administration
Le CNIA a été créé pour réaliser des travaux informatiques et d'organisation pour l'ensemble des administrations publiques.
Les connexions entre les différents systèmes ont permis d'optimiser la gestion et la cohérence des données, comme l'illustrent encore aujourd'hui le registre d'identification administrative et le recensement de la population. L'évolution de l'informatique a progressivement conduit à la décentralisation et à l'autonomie des administrations.

Abstract
The National Computer Center of Andorra and the digital transformation of the Administration
The CNIA was created to carry out IT and organizational work for all public administrations. The connections between the different systems made it possible to optimize the management and consistency of the data, as is still illustrated today by the administrative identification register and the population census. The evolution of computing gradually led to decentralization and the autonomy of administrations.

Preàmbul

Quan la Societat Andorrana de Ciències, a través de l'Antoni Pol i en Ramon Ganyet, em van demanar d'escriure un article sobre els primers anys del Centre Nacional d'Informàtica d'Andorra (CNIA), en un primer moment vaig pensar que tindria feina a omplir les pàgines sol·licitades, ja que havien passat més de 35 anys des que me n'havia allunyat i disposava de poca informació escrita.
Ara bé, buscant per Internet (lleis, decrets i reglaments), demanant algunes informacions a excompanys encara en activitat i regirant dins de la memòria, han aflorat moltes reminiscències i penso que he arribat a retrobar l'essencial dels fets i de les actuacions que van marcar la primera època del CNIA i, sobretot, l'esperit amb el qual hi van participar tots els actors implicats: polítics, dirigents, personal i usuaris.
Tot i que he intentat defugir dels tecnicismes, n'he mantingut uns quants pel fet que s'han tornat força usuals, fins i tot per als no professionals de la informàtica.

1. Creació i estructura de funcionament del CNIA

El Centre Nacional d'Informàtica d'Andorra fou creat, per decret del Consell General de 26 de setembre del 1974, com un organisme públic autònom amb plena capacitat jurídica per obrar i autonomia patrimonial per realitzar la seva finalitat. Els estatuts, o Reglament, del CNIA també van ser aprovats pel Consell General aquell mateix any, i estableixen la finalitat i les bases de funcionament del Centre.

Objecte

La finalitat del CNIA és dur a terme treballs d'informàtica i d'organització per a tots els serveis del Consell General (i

del Govern a partir del 1982), de les corporacions locals i dels organismes públics.

Aquests treballs engloben: el desenvolupament i manteniment de sistemes d'informació, la coordinació dels recursos informàtics de l'Administració, equips i programes, la formació dels usuaris, la participació en projectes de millora de l'organització administrativa, i també la col·laboració en projectes d'investigació i de promoció de la informàtica.

Òrgans

Els estatuts defineixen com a òrgans del CNIA: el Consell d'Administració i el director, nomenat pel Govern a proposta del Consell d'Administració. Són membres del Consell d'Administració: el Síndic general com a president, el Conseller general de Finances, un representant de les corporacions locals i un representant de la CASS.

Amb aquesta composició s'havia intentat que en el Consell d'Administració hi hagués participació tant de l'Administració central com de les corporacions locals i de les parapúbliques. Aquesta participació va ser efectiva durant anys, però amb l'evolució de la tecnologia i de la demanda es va anar diluint i desapareixent.

La creació del primer Govern d'Andorra, l'any 1981, va comportar modificar els estatuts del 1974, substituint les figures de Síndic/a general i Conseller/a general de Finances per les de Cap de Govern i Ministre/a de Finances o per la persona per ell/a delegada.

Del personal

La situació jurídica del personal del Centre es va establir amb un contracte de dret privat. Penso que l'estatut de contractual també va motivar el personal a ser competitiu, amb un esperit de millora permanent dels seus coneixements tècnics i d'oferir en tot moment el millor servei als usuaris.

Durant els primers anys, excepte alguna excepció, quasi tot el personal que es contractava tenia poca o cap formació específica en informàtica, cosa bastant habitual en aquells temps. Aquesta manca es va cobrir amb nombrosos cursos tècnics, proposats sovint pel mateix proveïdor d'equips informàtics.

Segons les necessitats del Centre i les aptituds de cadascú, el personal es va anar especialitzant en caps de projecte, analistes, programadors, operadors i perforistes. A causa del nombre elevat d'aplicacions a desenvolupar i el nombre reduït de personal del qual es disposava, sobretot al principi, molts van assumir més d'una funció.[1]

Amb el creixement de les necessitats i l'evolució de les tecnologies, van aparèixer noves funcions més especialitzades en sistemes, en microinformàtica, en telecomunicacions, en seguretat, en formació..., i altres com la de perforista van desaparèixer.[2]

Ingressos

Els treballs que el Centre efectuava per als diferents serveis del Consell General, del Govern, de les corporacions locals i dels organismes públics autònoms, es facturaven segons les tarifes aprovades.

Cada tipus d'activitat del personal i la utilització dels equips tenia una tarifa, i la recollida diària d'aquestes dades permetia la facturació mensual a cadascun dels clients del Centre. Aquest sistema mutualista va semblar el més just per repartir les despeses, que evolucionaven mensualment.

2. Etapa preliminar

Les bases d'un centre d'informàtica per a totes les administracions ja es van anar gestant amb la informatització de la Caixa Andorrana de Seguretat Social (CASS).

Des dels seus inicis, la CASS es va pensar com una organització el màxim d'informatitzada possible, amb els mitjans tecnològics disponibles a cada moment, de manera que funcionés amb un personal mínim.

1. L'any 1985 es disposava d'una plantilla d'unes 14 persones: 1 director, 1 cap de projectes, 3 analistes- programadors, 3 programadors, 2 operadors, una administrativa i 3 perforistes: Jordi Aleix, Martí Tremosa, Gil Riba, Alain Mateu, Miquel Haro, Miquel Moliné, Climent Pujal, Jordi Picart, Lluis Gasia, Martí Bayona, Carolina Guitart, Lluïsa Manzana, Mari Àngels Tarrés, Feli Sanvicens. Romà Mas i Rosa Areny també havien format part de la plantilla del CNIA si bé a l'aquella data ja no hi eren.

2. Un/a perforista era una persona encarregada de l'enregistrament de les dades; al principi, sobre fitxes que es perforaven, d'aquí el nom. Posteriorment les dades es van enregistrar en disquets i, després, directament des de terminals. Amb la generalització dels terminals i dels processos en temps real, els mateixos usuaris introduïen les dades i l'ofici de perforista ja no va tenir raó de ser.

Els principals serveis i procediments administratius de la CASS es van dissenyar amb l'ajuda de la Seguretat Social francesa, i es va decidir que, en un primer temps, els processos informàtics s'efectuarien a l'URSSAF[3] de Tolosa, un dels centres públics de Midi-Pyrénées més actius en la promoció de la informàtica. Així, l'1 d'abril del 1968, quan la CASS va començar a funcionar, els seus principals processos administratius i comptables estaven informatitzats.

Per als processos diaris, com les altes i baixes d'empreses i d'assegurats i les demandes de prestacions, les dades s'enviaven a Tolosa mitjançant un terminal connectat a una línia telefònica dedicada entre la CASS i l'URSSAF, cosa molt innovadora a l'època. Allí es tractaven les dades, s'enviaven els resultats per la línia dedicada i s'imprimien a la CASS: llistes de cotitzants i d'assegurats i, sobretot, els descomptes de les prestacions.

Per als processos mensuals, a final de mes es baixava a Tolosa i es tornava a pujar amb paquets de llistes impresos: els fulls de declaració de cotitzacions i els resultats de les comptabilitats tècniques.

A mitjan 1972 em vaig incorporar a la CASS amb la missió de tornar a dissenyar i programar les aplicacions informàtiques per a què es poguessin tractar en un ordinador situat a Andorra. A mitjan 1974, totes les aplicacions s'havien tornat a programar i funcionaven en un ordinador d'una societat de serveis del país.[4]

En aquell moment, la CASS –amb el seu director Antoni Ubach– i el Consell General –amb el seu Conseller de Finances Òscar Ribas–[5] es van plantejar la creació d'un centre per efectuar, no només els tractaments de la CASS, sinó també per prestar serveis al Consell General, als Comuns i a les altres administracions públiques.

3. Etapes d'activitat del CNIA

El CNIA es va crear el 26 de setembre del 1974 i va començar l'activitat el gener del 1975. Es va dissoldre a finals del 2001, és a dir, va existir durant uns 27 anys. Podem dividir aquests anys en dues etapes:

Primera etapa: del 1974 al 1985

Aquesta etapa va des de l'inici de l'activitat del CNIA, el gener del 1975, fins a la meva baixa com a director, el març del 1985. Durant aquests anys es van desenvolupar les principals aplicacions de les administracions públiques en les quals hi havia més feines repetitives, administratives i comptables. És l'etapa que detallaré aquí per ser la que vaig viure.

Alhora, podem subdividir aquesta etapa en dos períodes:

- Un primer període, que va del 1975 al 1981, durant el qual es van desenvolupar aplicacions sobretot de tipus batch o per lots,[6] amb un ordinador de la sèrie IBM/3.
- Un segon període, des del 1982 fins el 1985, durant el qual es van començar a migrar les aplicacions existents i a desenvolupar-ne de noves amb el nou ordinador IBM/38 amb processos en línia[7] i gestor de base de dades.

Segona etapa: del 1985 al 2001

És l'etapa que va des de l'entrada en funcions del nou director, Daniel Bastida, l'abril del 1985, fins a la dissolució del CNIA. També es van realitzar molts projectes d'envergadura, tot i que en parlaré poc per ser-ne molt menys coneixedor.

Durant aquesta etapa es van continuar consolidant les aplicacions existents, adaptant-les a les noves tecnologies amb terminals d'accés en temps real, equips descentralitzats i eines d'usuari final. També es van realitzar noves aplicacions i projectes, alguns molt innovadors.

4. Ordinadors centrals

En les dècades dels 70 i 80, l'empresa que dominava el mercat dels ordinadors era IBM.[8] A Andorra, les poques empreses que en aquell moment disposaven d'ordinador

3. URSSAF. *Union de Recouvrement des cotisations de la Sécurité Sociale et des Allocations Familiales*.
4. Durant un any i mig, els tractaments diaris de la CASS es van efectuar a SAGIM.
5. Òscar Ribas va ser Conseller de Finances del Consell General del 1972 al 1975 i del 1976 al 1979. Després, va ser el primer Cap de Govern del 1982 al 1984.
6. En els processos batch o per lots, les transaccions s'ajunten, per al tractament agrupat.
7. En els processos en línia, les transaccions es tracten individualment i a mesura que es reben.
8. *International Business Machines*.

eren els bancs i tenien equips IBM. IBM disposava, a més, d'un servei de manteniment local. Aquests motius van portar a decantar-nos per equips IBM.
Els models dels ordinadors i les seves configuracions es van anar adaptant a l'evolució constant de la tecnologia i a les necessitats creixents de tractament.

Model	Any inici	Any final
IBM 3/12	1975	1979
IBM 3/15	1979	1988
IBM/38	1982	1990

El llenguatge de programació era l'RPG, un llenguatge propi d'IBM que es va utilitzar durant tots aquests anys i molt més enllà.
L'any 1981, quan vam haver d'escollir el successor de l'IBM 3/15, IBM ens proposava dues alternatives:
- L'ordinador IBM/38, de gamma mitjana i successor natural de l'IBM/3, però amb moltes novetats, en particular un gestor de bases de dades relacionals que, entre altres avantatges, facilitava moltíssim l'accés a les dades amb diversos criteris de cerca.
- Un ordinador de gamma alta, amb una configuració reduïda i similar a la de l'IBM/38.
En aquell moment ja vam intuir que s'anava cap a una informàtica descentralitzada i ens vam decantar fermament pel sistema IBM/38. Aquesta opció es va confirmar com la bona: l'any 1988 el CNIA ja disposava de dos ordinadors IBM/38, i l'any 1989 es va iniciar la descentralització amb la instal·lació d'ordinadors AS/400, els successors de l'IBM/38, a cada comú i a cadascuna de les principals parapúbliques.

5. Desenvolupament d'aplicacions

Tot i que es van desenvolupar més aplicacions, només comentaré les més destacables durant aquesta primera etapa del CNIA. La creació, i després l'evolució i la millora constant de les aplicacions, s'ha pogut dur a terme gràcies a les nombroses aportacions, molt preuades, dels usuaris. Si bé el nostre reconeixement i agraïment va dirigit a tots, sobre la marxa en citarem alguns que ens han marcat especialment.

Aplicacions genèriques

Les aplicacions genèriques són aquelles que es van dissenyar de manera que, modificant taules de paràmetres, les poguessin utilitzar diverses administracions.
Sistema de comptabilitat general
El sistema de comptabilitat general desenvolupat pel CNIA disposava dels mòduls de comptabilitat pressupostària, general i analítica.
Amb les parametritzacions i algunes adaptacions, el van poder utilitzar tant el Departament de Finances com els Comuns i les empreses parapúbliques: CASS, Servei de Telecomunicacions d'Andorra, Hospital NS de Meritxell, el mateix CNIA i altres.
Sistema de gestió de personal
El sistema de gestió de personal es va orientar en un primer moment a la gestió de la nòmina, amb l'emissió dels pagaments, la comptabilització i la cotització a la CASS.
L'Administració central va ser la primera a utilitzar aquesta aplicació i, per la varietat de departaments, serveis, estatuts del personal, va necessitar desenvolupaments constants durant anys. També va ser utilitzada per algunes corporacions locals i parapúbliques.

Consell General i Govern

Registre de Passaports
El desenvolupament de la gestió del Registre de Passaports va permetre, entre altres serveis, les primeres emissions de passaports mitjançant unes impressores especialitzades.

Conselleria de Finances

Sistema de gestió pressupostària
El sistema de gestió pressupostària es va anar ampliant i millorant a mesura que es desenvolupava la Llei general de les finances públiques i s'estructurava el seu funcionament amb la creació d'un Servei d'Intervenció i del Tribunal de Comptes.
El procediment administratiu d'execució de les despeses tenia en compte les múltiples fases que preveia la legislació: proposta de despesa, autorització, compromís, liquidació, proposta de pagament, ordenació i pagament.
El primer pressupost informatitzat que ja incloïa, en processos en temps diferit, les principals etapes i documents, es va posar en funcionament el mateix any 1975. Per concebre el sistema van ser determinants les

aportacions dels successius responsables de Finances,[9] com també ho va ser la contribució del responsable informàtic.[10]

Sistema de declaració d'importacions

El sistema de declaració d'importacions va ser el primer que es va descentralitzar, l'any 1982, amb ordinadors IBM/5280 autònoms a cada frontera. S'emetien les declaracions i s'enregistraven en disquets que es portaven al CNIA per a la facturació mensual.

Conselleria d'Educació i Cultura

Cens escolar

L'aplicació va consistir a enregistrar tots els alumnes dels centres escolars del país. Va permetre, entre d'altres serveis, establir programes de vacunació i elaborar estadístiques escolars molt detallades per centres, classes, edats, etc.

Transport escolar i esquí escolar

El cens escolar també va permetre desenvolupar unes aplicacions d'ajuda a la gestió del transport escolar i de l'esquí escolar.

Biblioteca Nacional

Es va iniciar l'aplicació de la gestió automatitzada dels llibres de la Biblioteca Nacional, tot i que l'enregistrament dels llibres i la posada en funcionament va ser un treball a llarg termini.

Conselleria d'Agricultura, Comerç i Indústria

Assegurança agrícola

Es van desenvolupar les bases d'una assegurança per a tots els agricultors i ramaders.

Registre de Comerç

El desenvolupament de la gestió del Registre de Comerç va permetre, entre altres serveis, l'emissió de les targetes de comerç.

Registre de Vehicles

El desenvolupament de la gestió del Registre de Vehicles va facilitar l'emissió de les cartes grogues i la recaptació dels tributs de tinença de vehicles.

Conselleria de Treball i Benestar Social

Registre d'Immigració i Població

El desenvolupament de la gestió del Registre d'Immigració es va coordinar amb el del Registre de Població del Comuns i va conduir, l'any 1979, a elaborar un projecte de Carnet d'Identitat Administrativa on constava, per a cada persona resident a Andorra: el Número d'Identificació Administrativa, els cognoms i el nom, el sexe i la data de naixement.

El projecte no va prosperar perquè en aquell moment no hi havia la consciència i la legislació suficients per promoure'l i emparar-lo.

Comuns

Cens de població

El sistema de gestió del registre d'identificació de persones i del cens de població es van desenvolupar de forma coordinada i integrada amb els controls d'altes i baixes dels diferents comuns implicats.

Al mateix temps, el registre d'identificació de persones i del cens de població van ser utilitzats per totes les administracions que recollien les dades bàsiques de les persones en activitat o residents: la Seguretat Social, el Departament de Població, el Servei de Vehicles, el Departament d'Educació, vetllant per limitar l'accés de cada administració a la informació raonablement necessària.

El cens de població també va permetre, més tard, establir el cens electoral i la gestió de les eleccions.

Reprenem amb més detall, en un capítol específic, la utilitat transversal del Registre d'Identificació de Persones.

Registres de Comerços i Tributs

El desenvolupament de la gestió del Registre de Comerços va permetre elaborar l'aplicació dels tributs de radicació d'activitats comercials.

El tribut del Foc i Lloc va derivar com una aplicació subproducte del cens.

També es va començar a desenvolupar l'aplicació de l'impost sobre els rendiments arrendataris.

9. Gabriel Dallerès per la versió inicial del 1975 i, després, Lluís Montoliu per la versió ampliada del 1983.

10. Ramon Pujol des de mitjan dels 80 fins a l'any 2021, quan ens ha deixat a causa de la Covid.

Parapúbliques

CASS

A l'inici del funcionament del CNIA, les aplicacions bàsiques de la CASS ja eren operatives: altes i baixes de cotitzants, d'assegurats i de beneficiaris, declaració i pagament de cotitzacions, altes i baixes mèdiques, pagament de prestacions i de pensions, comptabilització de les gestions tècniques...

Es va continuar el manteniment correctiu i evolutiu d'aquestes aplicacions, i també es van portar a terme nous projectes, alguns molt innovadors per l'època:

• *Gestió de les inversions financeres*

L'any 1982 es va iniciar la gestió de les inversions financeres amb un ordinador personal Apple II, solució avui habitual però pionera fa 40 anys.

• *Maqueta de pagament de prestacions en línia*

L'any 1983 es va desenvolupar, amb un miniordinador IBM 5100 connectat a l'IBM/38, una maqueta de pagament de prestacions en línia des dels centres mèdics o farmacèutics, servei que va tardar anys a posar-se en funcionament.

• *Estudi de la renovació de les aplicacions*

L'any 1983 es va iniciar l'estudi de la renovació i ampliació de les aplicacions de gestions tècniques de la CASS, amb la col·laboració d'una empresa externa.

Altres parapúbliques

Comptabilitat del Centre Hospitalari Andorrà (CHA)

El CHA va utilitzar el sistema comptable desenvolupat pel CNIA, amb els mòduls de comptabilitat pressupostària, general i analítica.

Facturació dels abonats al Servei de Telecomunicacions d'Andorra (STA)

El desenvolupament de l'aplicació de facturació dels abonats de telèfons i tèlex tenia com a particularitat la recollida de les lectures dels comptadors, a partir de fotografies.

L'STA també va utilitzar el sistema comptable desenvolupat pel CNIA, amb els mòduls de comptabilitat pressupostària, general i analítica.

Facturació dels clients del CNIA

Es va desenvolupar una aplicació específica de facturació als clients del CNIA, basada en la utilització dels recursos materials i humans. Aquesta aplicació va donar un coneixement precís de cada centre de cost i va permetre millorar-ne l'eficiència.

El cens de població i el Número d'Identificació Administrativa

El cens de població i el Número d'Identificació Administrativa es mereixen un capítol especial, ja que són uns elements que van tenir i continuen tenint una utilitat transcendental, directa o indirecta, en moltes de les administracions públiques d'Andorra.

• *Cens de població*

El desenvolupament del sistema de gestió del cens de població va comptar amb l'aportació determinant de Martí Tremosa. Per obtenir el seu diploma d'enginyer en informàtica va redactar un projecte informatitzat de gestió de la població,[11] concebut d'entrada com un subsistema que s'hauria d'integrar en un sistema més global constituït pel conjunt de les aplicacions administratives del país que feien referència a persones. Una vegada Martí Tremosa es va incorporar al CNIA, a principis del 1975, una de les seves dedicacions principals va ser desenvolupar el cens de població.

• *Número d'Identificació Administrativa*

El cens de població es va vertebrar al voltant del Repertori d'Identificació de Persones, en el qual constaven: un número d'identificació, els cognoms i el nom, el sexe, la data de naixement i el lloc de naixement. Quan es va definir l'estructura del número d'identificació, vam tenir clar que havia de ser un número únic per a cada persona, correlatiu i independent de qualsevol altra dada. D'aquesta manera, si en algun cas s'hagués de modificar alguna dada, aquesta no afectaria el número d'identificació de la persona.

Des de la creació de la CASS ja s'atribuïa un número de seguretat social que constava: d'un codi sexe, de l'any i del mes de naixement, d'un codi de lloc de naixement i d'un numerador per lloc de naixement, a més d'una lletra clau.

11. Projet de gestion intégrée des Applications administratives pour la Principauté d'Andorre, Sous-système population. Projet de fin d'études pour l'obtention du diplôme d'ingénieur ENSEEIHT de Toulouse, option informatique. Martí Tremosa i Fité, 1974.

El número de la CASS no complia el requisit d'un numerador únic. Així, si es pretenia que la CASS es pogués comunicar amb el Registre del Cens de Població i amb altres registres de persones que es desenvolupessin en el futur, com els del Departament de Població i d'Immigració, calia que la CASS adoptés el nou numerador que es generaria amb la creació del cens de població informatitzat. El dilema es va plantejar a la CASS i aquesta va prendre la decisió, molt valenta i cabdal, de modificar tots els números de seguretat social atribuïts fins a la data i d'adoptar el nou Número d'Identificació Administrativa generat pel CNIA en el moment de donar d'alta les persones al cens de població.

El Número d'Identificació Administrativa (NIA) es va començar a generar l'any 1976 amb la creació del cens de població i va ser utilitzat per la CASS a partir d'aquell moment. Els anys següents es va anar incorporant a totes les noves aplicacions de l'Administració –a mesura que es posaven en funcionament– que feien referència a persones.

• *Reconeixement legal*

El cens de població dels Comuns i el sistema d'atribució i d'utilització del NIA van demostrar la seva utilitat donant servei a moltes administracions, sense l'empara, durant més de 30 anys, d'una legislació o normativa que els sustentés. L'any 2007 es va omplir aquest buit amb la creació de la Llei 8/2007, de regulació del Número d'Identificació Administrativa i la Llei 9/2007, del cens de població.

• *La Llei de regulació del NIA*

En l'exposició de motius de la Llei de regulació del NIA s'argumenta:

- Tant des del Govern com des dels Comuns, s'ha constatat, des de fa temps, la necessitat d'unificar el número d'identificació que les administracions assignen a les persones físiques pels tractes que tenen amb l'Administració general o comunal, amb la finalitat d'evitar confusions.

- Aquest és el motiu pel qual, mitjançant aquesta Llei, s'estableix un únic Número d'Identificació Administrativa (NIA) que serveix tant per identificar les persones físiques, ja sigui quan es relacionen amb el Govern, ja sigui quan es relacionen amb qualsevol Comú o amb altres organismes de naturalesa pública.

- A aquest efecte es crea un únic Registre d'Identificació Administrativa (RIA) i l'Oficina d'Identificació Administrativa (OIA), organisme adscrit al ministeri encarregat d'Interior, que centralitza la gestió del NIA i d'aquell Registre.

Amb l'oficialització del NIA ja no es fa necessària la creació d'un Carnet d'Identificació Administrativa, com s'havia plantejat l'any 1979, ja que el NIA consta en quasi tots els documents administratius que s'emeten per a les persones; concretament, al carnet de la CASS i al permís de conduir, que són dos dels documents que acostumem a portar per identificar-nos.

• *La Llei del cens de població*

En l'exposició de motius de la Llei del cens de població, s'explicita:

- La Llei qualificada de delimitació de competències dels comuns, del 1993, disposa que són competències dels comuns la conformació, el control i el manteniment del cens de població de la parròquia, d'acord amb les normes generals de coordinació nacional.

- La present Llei acompleix el mandat de la Llei qualificada de delimitació de competències dels Comuns, i ho fa configurant el cens nacional de població com un sistema integrat de tots els censos parroquials, de forma que el cens continua essent una responsabilitat parroquial i segueix essent gestionat pels Comuns corresponents, però al mateix temps aquesta gestió es fa segons unes normes generals comunes, que estableix aquesta Llei, i es crea el Consell del Cens, com a ens que permet canalitzar la coordinació en aquesta matèria entre l'Administració general i les administracions comunals.

Les estadístiques nacionals

La informatització de les administracions va possibilitar la creació de bases de dades molt detallades, fiables i fàcilment explotables per a la generació d'informació estadística. Recordarem la primera utilització sistemàtica que se'n va fer l'any 1976 i quina se'n fa avui, 45 anys més tard.

• *Estadístiques de les Valls d'Andorra del 1976*

En el llibre Estadístiques de les Valls d'Andorra[12] es menciona tot el fruit que es pot treure, en el camp estadístic, dels fitxers informatitzats desenvolupats al CNIA:

- Les estadístiques poden ajudar eficaçment la memòria, la previsió i el raonament cada vegada que s'hagin de prendre decisions importants.
- Pel que fa a la població, els registres establerts per les corporacions locals, juntament amb el CNIA, actualment permeten conèixer, amb una bona aproximació, el nombre de residents a les Valls d'Andorra i a cada parròquia, com també analitzar l'estructura de la població, per edat, per estat civil, per nacionalitat o per lloc d'origen.
- Aquestes dades de població, completades amb els fitxers informatitzats de la població assegurada a la CASS, donen una imatge de la població activa, i amb el cens escolar, permeten conèixer la situació de la població escolaritzada.

Els autors del llibre arribaven a la conclusió que, per assolir un bon resultat, s'hauria de menester la col·laboració de molts serveis que aportessin, cadascun, la informació pròpia, i també convindria crear un servei d'estadístiques. Aquests objectius del 1976 es van aconseguir l'any 2013 amb la creació del Departament d'Estadística del Govern.

• *Departament d'Estadística del Govern*

Durant més de dues dècades, les dades estadístiques de les administracions públiques es van utilitzar sense cap marc normatiu que en regulés l'ús. A finals dels anys 90 es van promulgar uns decrets específics per elaborar l'índex de preus al consum,[13] i és durant la segona dècada del segle present que s'han aprovat les lleis, els decrets i els reglaments successius que estructuren la funció de l'estadística pública.[14]

En la metodologia de càlcul de la població estimada establerta pel Departament d'Estadística del Govern,[15] es precisa que es pren com a base la població registrada als censos parroquials i es creua amb altres registres administratius: sol·licituds de permisos d'immigració, passaports de nacionalitat andorrana, assegurats de la CASS, escolaritzats en l'ensenyament obligatori, Registre Civil de Naixements i Defuncions, persones inscrites al Servei d'Ocupació.

Aquest creuament de fonts administratives permet detectar les probables baixes i altes, no registrades als Comuns, que es comuniquen mensualment als Comuns perquè puguin actualitzar les dades censals.

El fet que el Departament d'Estadística del Govern hagi de comunicar mensualment als Comuns aquestes diferències ens porta a pensar que en aquest camp la descentralització potser ha conduit a un alentiment dels controls d'incompatibilitat que es podrien fer a l'instant en uns sistemes més integrats.

La normativa de protecció de dades

L'any 1976, amb la sensibilitat i la incitació especial de Bonaventura Adellach,[16] i davant la gran quantitat i varietat d'informació que el CNIA estava emmagatzemant i tractant, el Consell General va aprovar el Reglament sobre el banc de dades del sector públic per garantir que les dades emmagatzemades electrònicament per l'Administració només s'utilitzessin per als fins específics per als que s'havien facilitat.

Aquest Reglament, tot i ser curt i limitat al sector públic, va ser molt innovador per l'època[17] i va ser l'únic que va emparar les actuacions del CNIA durant els seus 27 anys d'existència.

La Llei qualificada de protecció de dades personals, que va substituir el Reglament del 1976, es va aprovar l'any 2003. Aquesta llei va ampliar l'abast dels tractaments que, tant persones o entitats privades com l'Administració pública, duien a terme sobre les dades de les persones físiques.

12. Adellach Baró, Bonaventura; Ganyet Solé, Ramon: *Estadístiques de les Valls d'Andorra.* 1977.
13. Decret de 6-6-96 relatiu a l'elaboració de l'índex de preus al consum (IPC) per a Andorra.
14. Llei 2/2013, del 18 d'abril, de la funció de l'estadística pública.
15. Metodologia de les estimacions de població (Codi A001 del Pla d'estadística 2018-2021).
16. Bonaventura Adellach i Baró, Conseller general entre 1974 i 1977.
17. A França, la *Loi Informatique et Liberté* es va aprovar l'any 1978. A Espanya, la *Ley reguladora del tratamiento automatizado de datos personale*s es va aprovar l'any 1992.

Els aiguats del 1982 i la seguretat

Els aiguats del 7, 8 i 9 de novembre del 1982 van afectar fortament tot el territori andorrà i, en particular, els locals del CNIA que en aquell moment estaven situats a la planta baixa de l'edifici de la Seguretat Social. L'aigua va entrar pel carreró de darrere de l'edifici i va envair tots els despatxos i la sala dels ordinadors centrals, deixant-hi més d'un metre de fang i runes.

Allí es va demostrar la importància de les còpies de seguretat. En aquell moment, en què encara no hi havia processos de rèplica (*mirroring*)[18] o d'informàtica en núvol (*cloud computing*),[19] es feien de forma regular còpies de seguretat en discos, i no només se'n dipositava un joc en un cofre de seguretat, sinó també un altre en un lloc extern. En el nostre cas, teníem un joc de còpies en un cofre ignífug, que va demostrar no ser hidròfug, i un altre joc en una caixa forta d'un banc. Per precaució, no les havíem dipositat a la seu central del banc, que era massa a prop del CNIA, sinó en una sucursal a Escaldes. Aquesta decisió va resultar ser vital, ja que els cofres de la seu central del banc també van quedar completament inundats.

Al CNIA, amb les còpies de seguretat recent dipositades a l'exterior dels nostres locals, no vam perdre cap informació, ni dels programes ni dels fitxers de dades. Així, i gràcies a la solidaritat d'empreses[20] que tenien un ordinador semblant al nostre, treballant tots els caps de setmana mentre no disposàvem d'uns locals refets i d'uns ordinadors de substitució, vam poder mantenir la nostra activitat i prestar a les administracions els serveis bàsics per continuar funcionant.

També cal assenyalar que, durant aquells dies, es va viure un gran impuls de solidaritat ciutadana, amb persones conegudes i desconegudes que desinteressadament donaven temps per ajudar a treure el fang i les runes.

6. Evolució de les aplicacions i dels equips informàtics

Renovació de les aplicacions

Durant els anys 70 i principis dels 80, totes les aplicacions es van desenvolupar al CNIA, és a dir, es van dissenyar i programar amb els recursos humans propis del Centre. Amb el temps, però, es van veure els límits d'aquesta forma de treballar, tant per la quantitat de recursos necessaris com per l'especialització requerida.

Així doncs, quan es va instal·lar l'IBM/38 i es va iniciar la migració i la renovació de les aplicacions cap al nou sistema, si bé moltes aplicacions encara es van renovar amb recursos propis, es va començar a recórrer a empreses externes:

- Per a la nova aplicació de comptabilitat es va recórrer a una empresa especialitzada que ja disposava d'una aplicació molt parametritzable en un entorn interactiu.
- Per al disseny i la instal·lació de les noves aplicacions de la CASS, es va iniciar la demanda d'ofertes als grans consultors del sector.

Descentralització dels equips

A principis dels anys 90 el servei va anar evolucionant: d'un centre de càlcul, on tots els tractaments s'efectuaven en un ordinador central, cap a un centre de prestació de serveis informàtics més general, orientat al desenvolupament d'aplicacions i a la creació de centres de tractament de la informació descentralitzats però interconnectats, en el qual el personal del CNIA aportava l'assessorament, la formació i el desenvolupament dels projectes, amb criteris d'optimització i de coordinació de recursos.

Això va implicar una coexistència de solucions centralitzades i l'ús compartit de recursos, amb sistemes descentralitzats en els llocs on era convenient: així es van mantenir uns models d'AS/400 potents per a les

18. Per protegir-se d'una pana del disc d'emmagatzematge de les dades, amb la rèplica, en comptes d'enregistrar les dades en un sol disc, s'enregistren simultàniament en dos discs i, si pot ser, allunyats l'un de l'altre.

19. La informàtica en núvol és una forma particular de gestió de la informàtica basada en el model client-servidor, en el qual el servidor ofereix un conjunt de serveis informàtics que el client utilitza a distància, en general, via Internet, entre els quals la salvaguarda de les dades.

20. L'empresa Technal de Tolosa ens va deixar durant cinc o sis caps de setmana el seu ordinador per a què hi realitzéssim els processos essencials de les Administracions andorranes. Allí hi baixàvem personal del CNIA amb els programes, fitxers i dades per actualitzar i tornàvem a pujar el dissabte al vespre o el diumenge amb els fitxers actualitzats i els resultats.

aplicacions de l'Administració central i de la CASS i es van instal·lar equips AS/400 a cada Comú i les principals parapúbliques, amb configuracions adequades a cadascuna.
El fet d'instal·lar equips amb característiques similars va facilitar en gran manera el desenvolupament de les aplicacions i va permetre unificar les que complien les mateixes funcions, com la comptabilitat o la gestió dels recursos humans, optimitzant els recursos humans i els costos.
Independització de les corporacions locals i de les parapúbliques
La descentralització dels equips, l'evolució constant de la tecnologia i l'oferta cada vegada més àmplia dels programes especialitzats, va conduir les corporacions locals i les empreses parapúbliques a adquirir programes específics per cobrir les seves necessitats, i a contractar personal informàtic propi per assegurar el funcionament dels equips i el manteniment de les aplicacions adquirides a tercers.

7. Dissolució del CNIA
El Consell General, en la seva sessió del dia 13 de desembre del 2001, va aprovar la Llei de dissolució del CNIA.
En l'exposició de motius s'hi pot llegir:
- En origen, el CNIA prestava serveis tant a l'Administració general com als Comuns i a entitats parapúbliques.
- Des de fa uns quants anys, però, la seva activitat té pràcticament com a única destinatària l'Administració general, per la qual cosa sembla racional la conversió del CNIA en un òrgan administratiu integrat dins de la mateixa Administració general.
I l'article 1 sentencia:
- Es dissol el Centre Nacional d'Informàtica d'Andorra i els seus recursos són integrats dins de l'estructura de l'Administració general.

8. Balanç
Acció i legislació
El fet de ser un país petit i d'haver treballat en un context irrepetible, verge sovint de lleis i reglaments, ens va aportar molta flexibilitat i ens va permetre recercar l'eficiència. Alhora, a falta d'una legislació o d'una normativa que delimités el camp d'actuació, el personal del CNIA sempre va intentar actuar amb sentit comú, sentit pràctic, i alhora amb cautela, vetllant per la fiabilitat, la seguretat i la confidencialitat de les dades.
Aquesta forma d'actuar és el que en català se'n diu "posar el carro davant dels bous" i, en francès, "posar l'arada davant dels bous". Fent passar l'arada de les aplicacions informàtiques davant la normativa i traçant els solcs que s'havien de seguir, potser es va incitar a legislar o, en tot cas, es va facilitar la tasca del legislador, amb exemples d'aplicacions i procediments concrets que funcionaven de forma satisfactòria des de feia anys.
En el cas del cens de població, el fet que cada Comú comuniqués les dades censals dels residents a la seva parròquia cap a una única base de dades, va facilitar i simplificar moltíssim la coherència dels documents i dels circuits de la informació i la resolució de les incompatibilitats. Amb el desplegament del marc legislatiu i normatiu hem pogut comprovar, amb satisfacció, que molts dels punts que preveu la normativa ja s'havien tingut en compte en les aplicacions inicials mitjançant controls i limitacions d'actuació.
Aportacions més significatives
De les aplicacions que destaquem a continuació, se'n va desenvolupar una versió inicial durant la primera etapa del CNIA i, durant la segona etapa, es van renovar, ampliar i es va saber adaptar-les a les evolucions de totes les administracions implicades:
- El Número d'Identificació Administrativa,
- El cens de població,
- El sistema de gestió pressupostària del Govern.
Tot i que el meu successor al front del CNIA, Daniel Bastida, en podria donar una llista més exhaustiva i explicitada, voldria mencionar les altres aplicacions, accions i decisions estratègiques que considero més destacables de la segona etapa del Centre:
- El Butlletí Oficial del Principat d'Andorra, creat l'any 1989,
- El projecte Informàtica a l'escola, iniciat l'any 1985,
- La informàtica descentralitzada i orientada als usuaris, des de finals dels anys 80.

Recursos humans

Aquestes realitzacions es van poder dur a terme gràcies a la dedicació de tot l'equip de personal del CNIA i a l'esperit que ens va animar en tot moment a optimitzar l'eficiència de les administracions i el servei als administrats.

Molts dels professionals informàtics que es van formar al CNIA han continuat treballant dins de l'Administració i han contribuït, i sovint liderat,[21] els projectes de la incessant transformació digital.

Agraïments

El meu més sincer agraïment a les persones que m'han ajudat a millorar aquest article: Daniel Bastida, facilitant-me documentació; Miquel Haro, informant-me sobre l'estat actual dels sistemes d'informació; Rosabel Ganyet, revisant-ne el redactat; i Ramon Ganyet, guiant-me en tot allò que ha fet falta.

21. Gil Riba, Alain Mateu i Miquel Haro han ocupat successivament el càrrec de director del Departament d'Informàtica del Govern; Michel Moliné el de cap de l'Àrea d'Innovació i Seguretat; i Lluís Gasia el de director del Departament d'Informàtica de la CASS.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 107-126 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.105 ISBN: 978-99920-61-61-9

El comerç de la Seu amb Andorra vist per Vins i Licors Gallart en tres etapes: de l'Aiguardent anisat a l'Alella Marfil, passant per l'Amer Picon



Papers de recerca històrica 10

Amadeu Gallart i Sort
Economista

Resum

El comerç de la Seu amb Andorra vist per Vins i Licors Gallart en tres etapes: de l'Aiguardent anisat a l'Alella Marfil, passant per l'Amer Picon

Les relacions comercials que l'empresa mantenia amb Andorra eren les pròpies d'un comerciant majorista d'una població, la Seu, amb un territori, Andorra, que comercialment quedava molt lligat amb el que llavors era el seu autèntic centre de referència. S'analitzen les 3 etapes del comerç Gallart entre 1910 i 1990.

Resumen

El comercio de la Seu con Andorra visto por Vins i Licors Gallart en tres etapas: del Aguardiente anisado al Alella Marfil, pasando por Amer Picon

Las relaciones comerciales que la empresa mantenía con Andorra eran las propias de un comerciante mayorista de una población, la Seu, con un territorio, Andorra, que comercialmente quedaba muy ligado a lo que entonces era su auténtico centro de referencia. Se analizan las 3 etapas del comercio Gallart entre 1910 y 1990.

Résumé

Le commerce de La Seu avec Andorre vu par Vins i Licors Gallart en trois étapes : de l'eau-de-vie anisée à l'Alella Marfil, en passant par l'Amer Picon

Les relations commerciales que l'entreprise entretenait avec l'Andorre étaient celles d'un grossiste d'une ville, La Seu, avec un territoire, l'Andorre, étroitement lié commercialement à ce qui était alors son véritable centre de référence. Les 3 étapes du commerce Gallart entre 1910 et 1990 sont analysées.

Abstract

La Seu's trade with Andorra as seen by Vins i Licors Gallart in three stages: from aniseed brandy to Alella Marfil, as well as Amer Picon

The commercial relations that the company maintained with Andorra were those of a wholesale trader in a town, La Seu, with a territory, Andorra, which was commercially closely linked to what was then its true center of reference. The three stages of the Gallart trade between 1910 and 1990 are analyzed.

Primera etapa: Amadeu Gallart i Bastús, 1910-1939

Amadeu Gallart i Bastús, el meu avi, era un home de personalitat forta i amb molta iniciativa. Va néixer l'any 1871, va estudiar dret, estudis que, encara que inacabats, li van donar força coneixements jurídics que li permeteren ser un dels caps del comitè del partit liberal dinàstic del partit judicial de la Seu d'Urgell, secretari de l'Ajuntament de la Seu i agent de duanes.

També va ser titular d'una petita empresa com a elaborador d'aiguardents anisats, lleixius i sabons, ubicada al carrer Capdevila, 42, a la Seu d'Urgell. L'any 1909 va comprar a Francesc Lluscà els drets de la seva fàbrica, que si bé era de caire artesanal, com n'hi havia a moltes ciutats catalanes, tenia una bona xarxa de clients ubicats a la mateixa Seu d'Urgell i comarca, a la Cerdanya i a Andorra.

Les relacions comercials que l'empresa mantenia amb Andorra eren les pròpies d'un comerciant majorista d'una població, la Seu, amb un territori, Andorra, que comercialment quedava molt lligat amb el que llavors era el seu autèntic centre de referència. Així doncs, les transaccions eren molt fluïdes, gairebé *intercomarcals*, si bé no exemptes de control duaner, encara que en aquells moments no era ni de lluny tan seriós com ho seria en anys posteriors. A més, el coneixement professional dels tràmits administratius duaners per part del meu avi, també facilitaven molt les vendes. Cal considerar que el Coprincipat no arribava als 5.000 habitants mentre que la Seu i comarca en tenien més de vint mil. Malgrat això, Andorra començava a obrir-se al turisme, si bé d'una manera molt incipient.

L'estrella del comerç amb Andorra era l'aiguardent anisat,

especialment el que en deien anís *estilo Mono*, elaborat amb 100 litres d'alcohol, 100 quilograms de sucre i 500 grams d'essència d'anís especial, i es venia a 2,40 ptes. el litre. Per fer anissos més barats es disminuïa la quantitat de sucre i d'essències fins arribar a fabricar l'anís sec, amb només 15 quilograms de sucre i 200 grams d'essència d'anís; aquest darrer es venia a 1,60 ptes. el litre i tenia molta requesta perquè conservava una bona fortalesa alcohòlica. Lògicament, en aquests productes també s'hi afegia aigua segons la graduació desitjada. Acompanyaven els anisats esmentats, sempre com a productes d'exportació amb dret a la devolució de determinats impostos interiors, el rom i el vermut. També va tenir força predicament venent lleixius que comercialitzava amb tres marques: L'Estrella Pirenaica, Los Gavilanes i La Germánica, elaborades en base a diferents barreges de carbur de cal i sosa Solvay. Els sabons eren econòmics, de tipus verd o blanc de coco.

Entre la clientela andorrana d'aiguardent anisat, rom, vi ranci o vermuts –gèneres servits amb barrils de 55 litres– podem destacar els següents comerciants o taverners: de Sant Julià, Francesc Lluscà, Bartomeu Riba, Joan Felipó, Joan Canturri, Ricard Mas i Alfons Ramiro; d'Andorra la Vella, Joan Torra, Pere Areny, Joan Codina i Josep Estragués; de les Escaldes, Ramon Tudel, Andreu Altimir i Francesc Pla; de la Massana, Lluís Molné; d'Anyós, Francesc Molné; d'Ordino, Bonaventura Coma; d'Encamp, Benito Mas; de Canillo, Antoni Mandicó; i de Soldeu, Jaume Bonell (a) Hostet. Tot el ventall de mercaderies eren productes molt tradicionals que ja s'havien anat venent al llarg dels temps passats. Alguns dels clients esmentats, que són els que sovintegen a la comptabilitat, podien arribar a fer comandes de 600 a 700 litres de licor a l'any, que es servien usualment en barrils de 55 a 60 litres de capacitat. Això ens fa suposar que l'andorrà era, com en general a les nostres comarques de muntanya, un mercat on el consum per càpita d'aiguardents era bastant elevat.

Sigui pel canvi de normativa, sigui per l'ocasió comercial que li va representar crear l'empresa La Vinícola d'Igualada el 14 d'octubre del 1929, l'Amadeu va abandonar la fabricació directa i, mitjançant la compra d'accions, es va fer soci i conseller d'aquesta empresa, estructurada com a fàbrica de licors, destil·leria d'alcohol i també com a magatzemista distribuïdor de vins i licors. Van obrir una sucursal a la Seu i una altra a Puigcerdà. Van estudiar obrir-ne una a Sant Julià o a les Escaldes, però aquest projecte no es va arribar a materialitzar. Aquesta nova perspectiva de negoci li va suposar una capacitat d'oferta molt superior, que pot dirigir a la Seu, a la comarca de l'Alt Urgell i al Principat d'Andorra, amb unes bones vendes de vins en bocois i de vins generosos dolços com el moscatell, la mistela o la xerès quina, en barrils o en garrafes. També anaven adquirint rellevància marques com Codorniu, Delapierre, Rigol, Sidra el Gaitero, Castell del Remei, Bodegas Bilbaínas, Anís del Mono, Domecq, Calisay, Benedictine, Estomacal, Pippermint... Es dibuixava un canvi de tendències dels consumidors encara que, de moment, avançava molt lentament i continuava funcionant la política de relacions veïnals molt intenses, de compradors i venedor que es coneixien de molt temps enllà.

A partir del 1929, amb la nova oferta, aparegueren nous clients, a afegir als anteriors: de Sant Julià, Jaume Bargués i la vídua de Lluís Pallares, ambdós essencialment clients de licors i anisats en general; d'Andorra la Vella, Francisco Pérez de l'Hotel Pyrénées, Josep Coma, Amadeu Rossell, l'Hotel de França –amb vins comuns de taula– i Joan Samarra; de les Escaldes, Mario Lacruz de l'Hotel Termas, Josep Estañol, Joan Serra (a) Parrilla, Alejandro Lluelles –sobretot vins generosos–, Salvador Ubach i Miquel Espel de l'Hotel Espel –caixes de xampany català; d'Ordino, Josep Estragués i Bonaventura Coma de l'Hotel Coma; d'Encamp, Gil Torres, Pere Palmitjavila (a) Martí del Tarter, Antoni Camp –misteles i anisats–, Diego Musoy, Miquel Alís –cava català, rom, anisats– i Antoni Torres (a) Tresà; de Canillo, Isidre Alís –anisats, vermut, moscatell–, Antoni Duedra (a) Tarrado i Fidel Aldosa (a) Branqueta. Al refugi d'Envalira hi va començar a treballar en Pere Sanvicens, que comprava bots de vi.

L'any 1929 va ser un any important en la història de l'Andorra contemporània, l'any de la concessió de les obres a l'empresa Forces Hidroelèctriques Andorranes S.A, FHASA, que suposaria l'arribada de centenars de consumidors assedegats per les dures condicions de treball per construir una gran central elèctrica impulsada

per capitals espanyols i francesos. No ens consta a la comptabilitat cap venda directa a FHASA, que tenia una cantina en funcionament, però sí que la plantilla obrera devia influir en l'activitat mercantil general, així com l'arribada del centenar de gendarmes de Baulard l'any 1933. Tots plegats devien estar ben disposats al consum d'aiguardents, anisats o no, Ricard, el pastís de Marsella inclòs.

Arribaren temps de guerra. Entre 1936-1939 el comerç no només fou una activitat molt vigilada sinó intervinguda directament. A finals del 1936 es van superar els grans esculls dels primers mesos dels controls del Comitè Antifeixista, dominat pels anarquistes de la FAI: no es podia

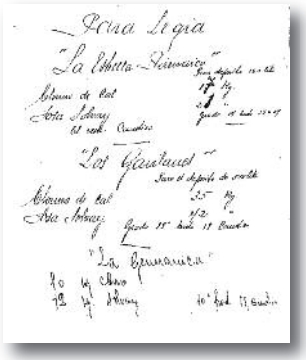

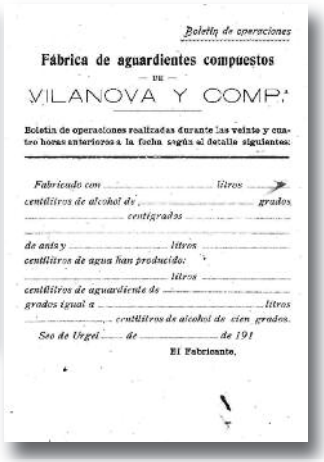

Boletín de operaciones

Fábrica de aguardientes compuestos

— DE —

VILANOVA Y COMP.ª

Boletín de operaciones realizadas durante las veinte y cuatro horas anteriores a la fecha según el detalle siguiente:

Fabricado con ..... litros
centilitros de alcohol de ..... grados
..... centígrados
..... litros
de anta y ..... litros
centilitros de agua han producido:
..... litros
centilitros de aguardiente de .....
grados igual a ..... litros
..... centilitros de alcohol de cien grados.

Seo de Urgel ..... *de* ..... *de 191*

El Fabricante,

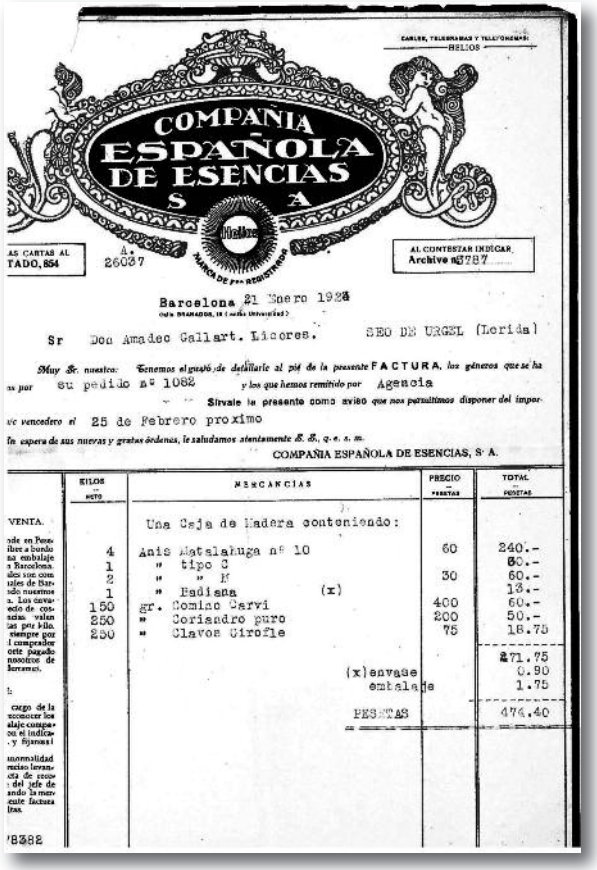

COMPAÑIA ESPAÑOLA DE ESENCIAS S. A.

CABLES, TELEGRAMAS Y TELEFONEMAS: HELIOS

AS CARTAS AL TADO, 854

A 26037

AL CONTESTAR INDICAR Archivo nº 787

Barcelona 21 Enero 1926

Sr Don Amadeo Gallart. Licores. SEO DE URGEL (Lerida)

Muy Sr. nuestro: Tenemos el gusto de detallarle al pié de la presente **FACTURA**, los géneros que se ha ... por su pedido nº 1082 y los que hemos remitido por Agencia

Sírvale la presente como aviso que nos permitimos disponer del impor... vencedero el 25 de Febrero proximo

En espera de sus nuevas y gratas órdenes, le saludamos atentamente S. S. q. e. s. m.

COMPAÑIA ESPAÑOLA DE ESENCIAS, S. A.

	KILOS — NETO	MERCANCIAS	PRECIO — PESETAS	TOTAL — PESETAS
VENTA.		Una Caja de Madera conteniendo:		
	4	Anis Matalahuga nº 10	60	240.-
	1	" tipo C		60.-
	2	" " K	30	60.-
	1	" Badiana (x)		13.-
	150	gr. Comino Carvi	400	60.-
	250	" Coriandro puro	200	50.-
	250	" Clavos Girofle	75	18.75
				271.75
		(x)envase		0.90
		embalaje		1.75
		PESETAS		274.40

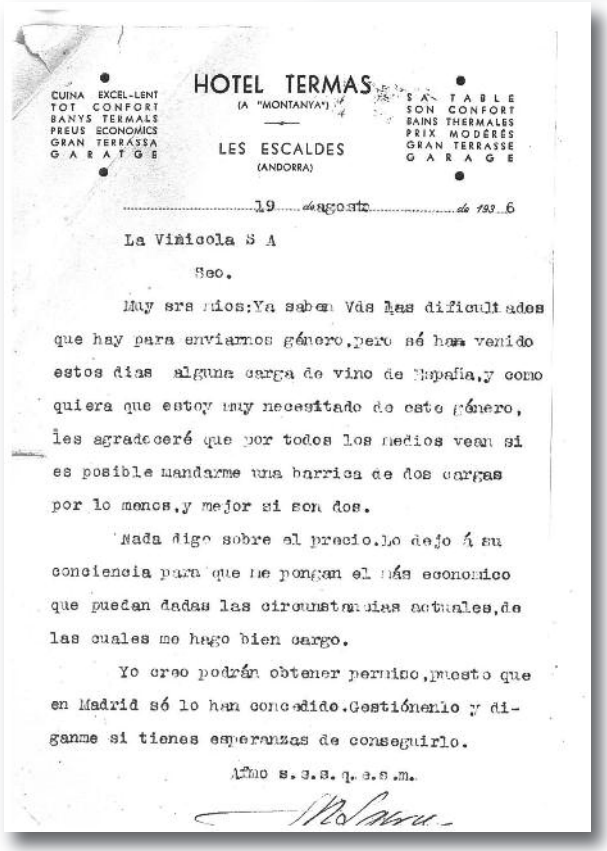

HOTEL TERMAS

(A "MONTANYA")

LES ESCALDES

(ANDORRA)

CUINA EXCEL-LENT
TOT CONFORT
BANYS TERMALS
PREUS ECONOMICS
GRAN TERRASSA
G A R A T G E

SA TABLE
SON CONFORT
BAINS THERMALES
PRIX MODÉRÉS
GRAN TERRASSE
G A R A G E

19 de agosto de 193 6

La Vinicola S A

Seo.

Muy sres mios: Ya saben Vds las dificultades que hay para enviarnos género, pero sé han venido estos dias alguna carga de vino de España, y como quiera que estoy muy necesitado de este género, les agradeceré que por todos los medios vean si es posible mandarme una barrica de dos cargas por lo menos, y mejor si son dos.

Nada digo sobre el precio. Lo dejo á su conciencia para que me pongan el más economico que puedan dadas las circunstancias actuales, de las cuales me hago bien cargo.

Yo creo podrán obtener permiso, puesto que en Madrid sé lo han concedido. Gestiónenlo y digan me si tienes esperanzas de conseguirlo.

Afmo s. s. s. q. e. s. m.

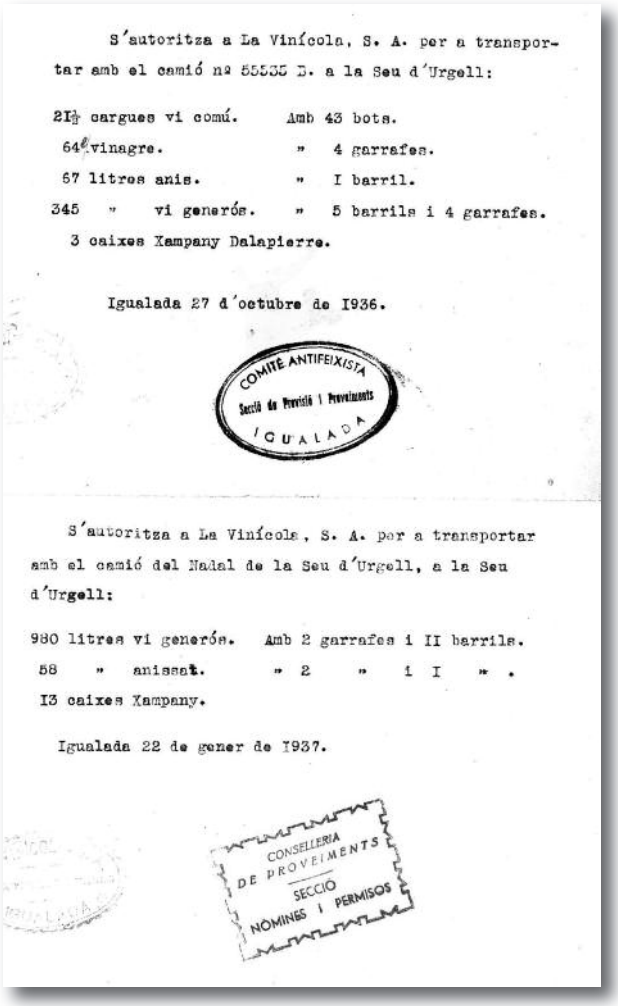

S'autoritza a La Vinícola, S. A. per a transportar amb el camió nº 55535 B. a la Seu d'Urgell:

21½ cargues vi comú. Amb 43 bots.
64 vinagre. " 4 garrafes.
57 litres anis. " I barril.
345 " vi generós. " 5 barrils i 4 garrafes.
3 caixes Xampany Dalapierre.

Igualada 27 d'octubre de 1936.

COMITÈ ANTIFEIXISTA Secció de Proveïció i Proveïments IGUALADA

S'autoritza a La Vinícola, S. A. per a transportar amb el camió del Nadal de la Seu d'Urgell, a la Seu d'Urgell:

980 litres vi generós. Amb 2 garrafes i II barrils.
58 " anisat. " 2 " i I " .
I3 caixes Xampany.

Igualada 22 de gener de I937.

CONSELLERIA DE PROVEIMENTS SECCIÓ NÒMINES I PERMISOS

repartir res sense la seva autorització. A partir de gener del 1937, descavalcada la FAI del seu comandament absolut, fou la Conselleria de Proveïments qui controlà el tràfic de mercaderies. A Igualada, la fàbrica La Vinícola estava controlada per la UGT. Durant el 1937, el comerç de vins de taula i vins generosos fou intens i abundant. Per exemple, un enviament d'Igualada a la Seu, de 8 de març del 1937, consisteix en 15 càrregues de vi comú –122 litres cada càrrega–, 180 litres d'anisats, 2.015 litres de vins generosos i 3 caixes de xampany. L'any 1938 hi van haver signes evidents d'escassetat, però el tràfic comercial entre la Seu i Andorra es va anar mantenint, pràcticament sense interrupcions, fins a l'entrada dels franquistes victoriosos. En el nostre cas familiar, cal destacar la figura del meu avi, l'Amadeu Gallart Bastús que, pel fet que s'havia mantingut allunyat de posicions polítiques actives –no sense haver sofert patacades personals, com ho va representar el seu frustrat accés a l'alcaldia de la Seu a mitjan 1930–, tant durant la Segona República com durant la guerra, va poder lliurar en bon estat els seus negocis als seus fills gràcies a les bones relacions personals i a l'empenta professional i empresarial que el caracteritzava. Hem vist un món de consums molt casolans, el vi de casa, l'aiguardent de més o menys qualitat, una mica de rom, el conyac que anava ocupant posicions i vins generosos, molt vermut i força vi ranci, moscatells, misteles i una mica de quina. I ja començava a treure el cap el xampany... El mercat de la Seu i comarca i d'Andorra formava un conjunt força homogeni aquests anys.

Segona etapa: Nicolàs Gallart i Cirici, 1939-1967

Nicolau Gallart i Cirici, el meu pare, va néixer a la Seu d'Urgell l'any 1909. Des dels inicis va treballar a l'ombra del seu pare a la petita fàbrica d'elaboració d'aiguardents, lleixiu i sabons. Després ho va fer en el negoci de venda de vins i licors, com a sucursal de La Vinícola d'Igualada. Va estudiar comerç a Perpinyà, seguint un costum força arrelat en aquells moments a la Seu i a Andorra que els fills anessin a estudiar a França. No eren estudis universitaris però els preparaven per portar un negoci i, de passada, aprendre amb fluïdesa el francès. L'anglès encara quedava lluny.

Pel meu pare, jove republicà adherit a ERC, la guerra va ser un període tranquil en un destacament andalús de transmissions. La tornada, més amarga, va ser la pròpia dels vençuts. Algunes humiliacions decidides pels vencedors, per fer un tastet del peu que es calçaria a partir d'aleshores, un obligat carnet de la Falange i la sort de trobar un negoci obert i en funcionament gràcies als bons

oficis del seu admirat pare, que havia pogut superar dues situacions: un breu, però perillós, empresonament de la FAI, i el fet de no ser, políticament, addicte al *Movimiento* – i amb fills republicans i d'esquerra. En una ciutat tant petita com la Seu, les relacions personals comptaven molt i no cal dir com l'amistat del meu avi amb el primer alcalde franquista, Manuel Fiter i Dasca, i del meu pare amb el falangista Salvador Codina i Roca, el segon alcalde franquista, valgueren el seu pes en or i facilitaren el desenvolupament, amb èxit i d'acord amb les circumstàncies del moment, de les seves activitats econòmiques.

El franquisme, com a bon règim totalitari, va intervenir de forma molt activa en la vida de les empreses, i amb grans penes i treballs, amb una lentitud angoixosa, es va iniciar una nova etapa en el consum de begudes alcohòliques que es reflectiria també al nostre comerç amb Andorra. El control franquista de la frontera amb Andorra era molt intens i tenien als andorrans sota la lupa repressiva per la gran quantitat d'exiliats rojos que s'hi havien refugiat. Els sovintejats tancaments de la frontera no afavorien, evidentment, els comerciants d'ambdues bandes. Sortosament, moltes mercaderies es podien enviar a Andorra sense gaires documentacions, i a més, el meu oncle Amadeu Gallart i Cirici, que de fet portava l'Agència de Duanes Gallart –fins a finals dels seixanta no ho va poder fer de dret pels seus antecedents polítics–, va ajudar a què les interrupcions governatives es poguessin anar superant. Per acabar-ho d'arrodonir, es van establir unes normes rígides que marcaven quotes de mercaderies destinades a la seva exportació a Andorra. Molts d'aquests obstacles s'esquivaven gràcies a les habilitats de la petita compravenda, pràcticament no enregistrada en les estadístiques espanyoles, i per les esquerdes d'unes limitacions poc realistes. Així doncs, els maldecaps foren molts, però no es va arribar a una situació d'ofegament total. Els efectes típics d'una dictadura on la incompetència, la rigidesa i l'arbitrarietat eren les seves virtuts cardinals.

A partir del 1939, Nicolàs Gallart va ser el nou titular del negoci comercial de casa seva: comerç al detall amb una botiga al carrer Major, i a l'engròs amb un magatzem al carrer Capdevila. La primera decisió va consistir a trencar els lligams amb La Vinícola d'Igualada –s'ha de dir que fins fa ben poc a la Seu se'ns coneixia amb aquest nom. La segona, orientar les relacions comercials cap al tracte amb grans elaboradors espanyols o catalans. Els camins es presentaven plens de dificultats per al futur d'aquesta nova experiència, però novament els bons contactes, que la guerra no havia acabat de trencar, i disposar d'una solvència poc comuna en períodes de misèria, ajudaren a obrir moltes portes per tal que el mercat andorrà continués essent de gran transcendència per a les xifres de venda. S'ha de tenir en compte el canvi sociològic que patia el Coprincipat: un gran nombre dels exiliats catalans i les seves famílies procedien de zones on els gustos per les begudes havien evolucionat i havien anat reduint l'abassegadora presència dels aiguardents anisats.

En Nicolau podia enviar a Andorra mercaderia petita des del magatzem de la Seu, però per fer negoci més consistent calia tenir, en aquells moments, una estructura mínima a Andorra com a importador. Això va fer que es posés en contacte amb amics andorrans que li facilitaren aquestes tramitacions, en especial l'Antoni Calvet, carnisser a Andorra la Vella, l'Alejandro Lluelles de les Escaldes o amistats de la Seu, com el mateix Bartomeu Rebés. Totes les mercaderies, tant les petites comandes que es servien de la Seu com les expedicions d'exportació, havien de pagar els corresponents impostos espanyols i les taxes d'entrada a Andorra segons les tarifes vigents.

La nostra oferta a partir de les cases comercials amb què vàrem treballar

Pedro Domecq S.A., de Xerès de la Frontera, era una de les grans cases destil·ladores de brandi espanyol. El conyac era cada vegada més ben acceptat com a beguda alcohòlica de gran consum i anava arraconant l'aiguardent anisat. Els delegats provincials, ubicats a Lleida, eren els grans reietons. El meu pare, malgrat que ho va intentar amb una perseverança marca de la casa, no va poder aconseguir substituir aquesta figura i va quedar com un sotsdistribuidor, figura que li permeté xifres de vendes molt interessants al mercat andorrà –200 caixes en anys bons. Pedro Domecq venia el brandi Fundador, el més econòmic

Tres Cepas, l'anís Domecq i el cada vegada més famós Tio Pepe –el xerès sec iniciava una època de gran consum entre el públic andorrà. El transport de les caixes es feia per ferrocarril o per via marítima, amb el vapor Cabo La Plata, fins al port de Barcelona. Fruit del temps i de la pobresa, sovintejaven les desaparicions de botelles o, fins i tot, de caixes –normalment les més cares, les del brandi Carlos I; es feia totalment necessària i obligada la contractació d'una assegurança i l'ajut del seu cunyat, Francesc Batlle, que li gestionava tots els afers relacionats amb el port de Barcelona. Aquesta casa es va fer famosa amb els discos de Fundador que regalava per cada botella adquirida, i amb aquella frase que avui es diria que es va fer viral: "*Está como nunca, Fundador*!".

Osborne y Cia, de Xerès de la Frontera, era una altra de les grans cases del brandi que gairebé funcionava com un ministeri amb els seus delegats "governadors provincials". En aquest cas ja disposaven d'un agent per Andorra que havia d'intervenir en totes les transaccions que s'hi fessin. Amb el pas dels anys, l'entesa amb La Casa dels Licors primer, i després amb l'empresa Miño, de Sant Julià, fou necessària per continuar treballant amb aquesta marca, que també representava vendes importants. De les marques Veterano i Magno se'n feien partides, a preus d'exportació, de 100 a 150 caixes.

González Byass y Cia, de Xerès de la Frontera, era un altre dels grans imperis xeresans. El meu pare, amb èxits intermitents, procurava jugar com a subdistribuïdor aquesta carta del Soberano i del Tres Copas, les marques punteres d'aquesta casa. El que més em sorprèn a hores d'ara, és que en una expedició a Andorra del dia 26 de desembre del 1944, es facturessin 50 caixes de Soberano, 50 de Tres Copas i... 50 caixes de mançanilla de Sanlúcar. Els vins secs de xerès eren molt apreciats i beguts al mercat andorrà. Potser a causa dels gustos dels exiliats espanyols? L'any 1960, l'agent de González Byass per Andorra va passar de ser un agent lleidatà a ser La Casa dels Licors, si bé al meu pare se li respectà poder seguir fent exportacions. De tota manera el seu as, per uns quants anys més, va continuar essent la casa Domecq.

Fernando A. De Terry era la petita de les quatre grans destil·leries de Xerès de la Frontera. De tant en tant exportaven, a nom d'Antoni Calvet, 50 caixes de brandi Terry.

Hijos de Jiménez Varela S.L. del Puerto de Santa María. Una factura a nom d'Antoni Calvet, del 21 de març del 1946, de 30 caixes de mançanilla Carola, em porta uns records de *magdalena proustiana*, d'aromes d'un vi sec i perfumat. Que bo que devia ser després d'un dia de treball intens, en aquella aspra Andorra dels anys 40!

Vinos de Misa Enrique Ventosa, de Tarragona, amb barrils de vi de missa –apareix el vi de missa com a vi generós dolç de gran consum– i *La Tarraco Vinícola S.L.,* igualment de Tarragona, amb bocois de vi de taula.

López Hermanos S.A., una altra casa estrella de la que el meu pare n'era plenament representant. La coneguda quina San Clemente, que es venia com un reforçament de l'alimentació infantil barrejada amb un rovell d'ou, *la que da ganas de comer*, amb el seu frare que indicava quin temps faria; una publicitat molt ben dissenyada per l'època. El melós vi de Màlaga era molt ben rebut pels consumidors, que agraïen el seu paladar suau i dolç en temps de tant conflicte. Els col·laboradors del meu pare per aquesta casa eren l'Antoni Calvet i l'Alejandro Lluelles. La xifra de vendes podia igualar la de Domecq i superar les 200 caixes l'any, acompanyades de garrafes i barrils.

Cooperativa Alella Vinícola d'Alella. El vi d'Alella era el més emblemàtic dels vins catalans que s'embotellaven aleshores. Fou una distribució molt important que mantinguérem fins a la nostra desaparició del mercat andorrà. El Marfil i el Súpermarfil eren blancs suaus molt ben acompanyats pels seus germans secs, rosats i negres. El vi també es podia adquirir en garrafetes folrades en teixit de sac, molt vistoses, que permetien un preu més econòmic i eren molt apropiades per al consum familiar. Les vendes podien anar de 200 caixes a l'any fins a gairebé 2.000, quan Andorra ja tenia una estructura hostalera ben dimensionada. Calia pagar als cambrers un tant per càpsula retallada del tap de cada botella. També comptàvem amb la col·laboració de majoristes andorrans com en Baptista Zanuy o l'Antoni Cervós. Per als hotels més fidels es feien enviaments directes des de la bodega d'Alella.

Bodegas Bilbaínas S.A de la sucursal de Barcelona. Amb

aquesta casa de la Rioja hi va haver relacions intermitents segons a qui adjudicaven la distribució andorrana. En qualsevol cas, era una marca molt arrelada en un moment en què les grans embotelladores eren escasses i les més importants, en referència al vi de taula, es podien comptar amb els dits de les dues mans.

Amer Picon S.A., de Barcelona, elaborava un aperitiu aromatitzat, l'Amer Picon, que causava furor a França i en bons sectors de Catalunya. Es podien arribar a vendre unes 80 caixes a l'any, acompanyades de garrafes de 10 litres de ginebra i rom Pec.

Pedro Mor de Lleida. Anisats, rom, conyac, moscatells... a granel. Als anys quaranta i cinquanta el meu pare va mantenir unes intenses relacions amb aquesta firma lleidatana, que també l'assessorava sobre qüestions administratives per a l'exportació, que es tramitaven a la delegació d'hisenda de Lleida.

Pernod S.A., de Tarragona, era una fàbrica molt emblemàtica que elaborava l'absenta més prestigiosa del món, el Pernod 68º, que es servia en copes especials, amb una mena d'embut on es col·locava un terròs de sucre i aigua. No tant per la quantitat sinó per la seva singularitat –a França estava prohibit per la seva alta graduació–, era un bon producte, amb una seixantena de caixes cada any.

Codorniu S.A. No en teníem l'exclusiva però el xampany s'anava imposant com a element de festes tradicionals i familiars. Les seves marques eren el Codorniu extra, gran cremant i escumós, en les seves varietats sec, semi i dolç i el molt popular Delapierre. Encara no existia el cava brut i la varietat dolça avui seria impensable.

Vichy Catalan S.A. de Caldes de Malavella. Gràcies a aquest producte el meu pare tenia una bona xarxa de clientela particular, que compatibilitzava amb les vendes a l'hostaleria i el comerç, en botelles de litre i més petites de 50 cl. o 25 cl. El seu repartiment era laboriós perquè implicava la recollida dels envasos anteriors, però valia la pena per la relació amistosa que s'establia amb molts clients i perquè aquestes comandes familiars s'acabaven completant amb vins, caves o licors per a dates festives. Les caixes de Vichy se servien sempre des del magatzem de la Seu.

Destil·leries Andorra d'Adolf Huguet i fills, d'Encamp. Els compràvem alcohol neutre rectificat de 96º per a desinfeccions sanitàries i altres usos industrials. En una factura del 26 de setembre del 1961 hi consten 400 litres d'alcohol servits en 50 garrafes noves de 8 litres.

Bodegas Alavedra i Secanell, de Tàrrega, era una distribució important per la quantitat de bocois de vi de taula que es movien durant tot l'any i que cobrien les demandes d'una clientela molt variada, des de bocois per a FHASA o per a determinats comerços, fins a tot tipus de barrileria per al sector hostaler. La col·laboració amb aquesta casa targarina fou de les darreres que realitzaríem a Andorra.

Bosch y Cia. Anís del Mono, Barcelona. Ens consta una partida de desembre del 1944 de 100 caixes d'Anís del Mono destinades a Manuel Pons Torres d'Andorra la Vella. També s'han comptabilitzat partides d'exportació de licors dolços com Cointreau, Calisay, Benedictine i Licor 43 i del rom blanc Bacardí.

Transports Vila-Pascuet. El suport logístic que ens va proporcionar aquesta petita però molt eficient empresa de transports, va ser fonamental per al nostre funcionament comercial. Cada dia pujaven des de la Seu, el xofer Ramon Guiu d'Adrall, el propietari Carlos Pasquet i la camioneta Peugeot, durant anys i anys sense cap interrupció. A més a més, primer van disposar d'un minúscul magatzem ubicat just al revolt de Santa Coloma; després ja n'obtingueren un de força gran a segona línia de l'entrada a Andorra la Vella. Quan les partides eren d'envergadura es recorria a elements mòbils més proporcionats, sempre però sota la direcció de l'eficient Pascuet. També ens van ajudar en altres moments d'aquesta etapa altres petits camioners com el *Trist* o el *Bretxa* de les Escaldes.

Així doncs, l'oferta comercial d'aquesta segona etapa és ben diferent de la primera. Tot i que les mercaderies enviades directament des del magatzem de la Seu tenia força rellevància, es segueix l'estratègia comercial que es basa en grans destil·leries andaluses, aprofitant el canvi dels gustos dels consumidors andorrans o, més ben dit, dels residents a Andorra, sigui perquè el gran nombre d'exiliats espanyols imposen els seus hàbits, sigui perquè una vegada acabada la Segona Guerra Mundial, el turisme, entès de la manera més àmplia possible i que també inclou

els qui venen a adquirir productes que no troba a casa seva, creix ràpidament. El tradicional protagonisme dels aiguardents anisats queda molt relativitzat –amb permís dels francesos Ricard, Pastís 51º i Berger– davant dels nous gustos personalitzats pels brandis, els xeressos i els licors embotellats. Mantingueren força potència els vins generosos dolços, amb la irrupció dels màlagues i els vins de missa.

Una experiència curiosa va ser la que es va fer amb Monsieur Paul Beautenloup, del Bar Claror de Sant Julià de Lòria. Amb el meu pare, amb qui tenien una bona amistat, van decidir importar, pels volts del 1960 des de Portugal, una expedició de 400 caixes de Porto Royale Cintra. Els va anar força bé, la meitat les van vendre al Pas de la Casa i l'altra meitat les van distribuir per la resta d'Andorra. Sigui com sigui, devien quedar esgotats comercialment i no van repetir l'aventura. També el 1960, vista la bona trajectòria del negoci a Andorra, el meu pare va decidir comprar un terreny a segona línia de la recta de Santa Coloma per obrir-hi un magatzem al seu nom. Després de dos o tres anys d'anades i vingudes a Casa de la Vall, va topar amb la impossibilitat de fer-ho, encara que no se li negava la possibilitat de tenir un magatzem on guardar les mercaderies per distribuir a Andorra. Sigui com sigui, el va vendre, cosa que posteriorment els seus successors vàrem lamentar; però ni ell ni nosaltres hem tingut mai el do d'endevinar el futur, encara que només sigui el comercial.



HOTEL MIRADOR

Samuel Pereña

Propietario

ANDORRA LA VIEJA, 8 Abril 1942.

Sr. Don Nicolás Gallart
Seo de Urgel.

Apreciado amigo: Hoy he recibido su postal de 6 del cte. esperando que pronto podré recibir el genero encargado a Vd. Si le es posible, mande además, 4 ó 5 cajas de Anis dulce y 6 bllas de Qumel.

En cuanto a los cerdos, ayer recibi un telegrama del Sr. Jové haciendome oferta. Le contesté tambien telegraficamente para que me comprase cuatro. Hoy le escribo pidiendole noticias de si los ha comprado y que se ponga de acuerdo con Vd. para que pueda n entrar en el proximo cupo.

Sin otro particular, le saluda afectuosamente

Els nostres clients

Fins aquí l'oferta. Presentaré ara una visió de la demanda comercial d'aquest sector del beure en clau alcohòlica, a partir dels nostres clients andorrans més emblemàtics, en aquest llarg període de postguerres.

Hotel Mirador d'Andorra la Vella. Començo la relació de clients d'aquesta etapa amb aquest inoblidable establiment que vaig conèixer quan el dirigia en Jordi Sasplugas. Però ara som a l'època d'en Samuel Pereña, un republicà lleidatà exiliat que vull confondre amb el Ricki de Casablanca. El nostre Humphrey Bogart andorranitzat era, a més, un magnífic client. Imagino que devia necessitar moltes begudes per apaivagar aquella clientela feta de conspiradors de tot tipus, molts dels quals devien anar amb la butxaca ben plena de pessetes franquistes, francs francesos, marcs alemanys, lliures esterlines i dòlars americans. I alguns altres, amb les butxaques buides, en devien rentar els plats, i sobretot, les copes. Aquell ambient tan ben descrit per Francesc Viadiu, en el seu llibre *El Torb i la Gestapo*. En un escrit del 28 de juliol del 1941 en Pereña demanava: 3 caixes de Codorniu Extra, 3 caixes de Codorniu escumós, 3 caixes de vi de Rioja blanc dolç Diamante i una caixa de vi de Màlaga de López Hermanos. En un altre escrit del 4 de setembre del mateix any: 2 caixes de Pernod 68º, 5 caixes de vi Diamante, 2 caixes d'Alella Marfil, una caixa d'un Rioja clarete, 250 litres de vi blanc i 250 litres de vi negre. Una curiosa comanda servida per la casa Domecq del 8 de juliol del 1942: 3 caixes de *champán* La Raza, suposo que destinada als clients franquistes, i 3 caixes de fino La Ina, un magnífic xerès sec. Tan profunda era la necessitat d'endolcir la realitat que el 20 de juliol del 1942 –els nazis avançaven triomfants– ens demanava 10 caixes de quina San Clemente, 12 caixes de vi de Màlaga Pasto Oro, 3 caixes d'Oporto, 6 caixes d'una bona mançanilla i 3 caixes de conyac Cortesano, aquestes darreres destinades, sens dubte, a la clientela monàrquica. De la casa Domecq demanava 4 caixes de brandi Tres Cepas, una de Fundador i una de l'excels Carlos I. El 22 de gener del 1943 es veia en la necessitat de demanar-nos sis arroves de Màlaga color dels prestigiosos López

Hermanos. Quan necessitava la comanda de forma urgent la feia mitjançant telegrama.

Els germans Sasplugas d'Andorra la Vella. L'Antoni i en Joan Sasplugas havien treballat en l'òrbita d'en Samuel Pereña. Exiliats, en Joan havia estat alcalde del PSUC a Tàrrega durant la guerra. Formaven un equip molt dinàmic i emprenedor i les novedoses parets del Mirador aviat se'ls devien fer estretes. Trobem comandes dels germans Sasplugas del 23 de gener del 1943, ubicats a Cal Samarra d'Andorra la Vella: 6 caixes de brandi Domecq, xarops de tot tipus, 8 caixes de quina San Clemente, dos caixes d'anís moscatell i una caixa de conyac Legendario. Quan els germans Sasplugas se separaren, seguirem a l'Antoni Sasplugas, un temps al cafè Quiosc de l'Isard, després, ja als anys cinquanta, amb la seva dinàmica esposa, la Cinta, al cèntric Hostal de l'Isard, on foren clients de tot tipus de licors i dels vins de la Cooperativa d'Alella, els marfils, i els caves Codorniu. Cap el 1963 es traslladaren al nou establiment del Celler d'en Toni on feren una comanda especial al meu pare: 24 barrilets de tota la gamma existent de generosos dolços i secs perquè la clientela pogués pouar directament dels barrils ubicats al celler, acompanyats de peixeres ocupades per llagostes ben llustroses. Els nous signes dels temps. I s'ha de dir que en Nicolàs va posar tota la seva professionalitat per poder-los servir, cosa que en puc donar fe vista la nombrosa correspondència generada. No li va resultar gens fàcil. En Joan Sasplugas, per la seva banda, va portar el Cafè Metropol amb la seva esposa Magda. Després van portar l'Hotel Mirador. Al cap d'uns anys va construir l'Hotel Sasplugas, on s'hi hostatjava, amb gran satisfacció personal, el nostre eximi escriptor Josep Pla.

Bartomeu Vila i Cirici de Sant Julià de Lòria. Era un cosí del meu pare que fabricava artesanalment petites quantitats de licors dolços: Aromes de Canòlich, Estel d'Engolasters, Flors de Meritxell, Estomacal Bavilaci i Anís Canòlich. Una personalitat, la d'en Bartomeu, capaç de fer publicitat poètica:

"*L'anís Canòlic beveu sempre*
que de vegetals es composat
així donareu bon exemple
d'escollir la millor qualitat".

Era client, lògicament, d'alcohol de 96º per elaborar els licors que patien d'una sortida extremament minoritària, cosa que no incomodava, ni gens ni mica, al cosí Bartomeu.

Quiosc de l'Isard: el cafè de l'Olegario Vila, situat a la plaça de Sant Esteve d'Andorra la Vella, quan encara no hi havia l'efígie del bisbe Benlloch. Va ser un excel·lent client del meu pare fins que a començaments dels anys seixanta va haver de tancar el negoci. Per compensar les factures pendents li va oferir unes dues-centes botelles de licors francesos i algunes d'espanyols. Després d'acceptar el tracte les botelles van romandre al magatzem del transportista Pascuet, d'on sortien segons es venien. Encara avui en tinc alguna dotzena, molt maques i antigues, al celler de casa meva. El fet és que l'Oleguer Vila, antic policia andorrà, fou un bon client i un bon cafeter. Com gaudia, en migdies estivals, d'estar assegut en una taula a l'exterior de l'establiment, envoltat de francesos vermells i alegres, i de prendre un refresc ataronjat i rodó, per la forma de la botelleta, de la marca francesa Op.

Hotel Pyrénées de Francisco Pérez. Ja era client abans de la guerra i al cap de pocs anys va fundar el que seria la gran empresa dels Magatzems Pyrénées. Com a hostaler era un bon client. Entre les seves moltes comandes, en destaco una de 10 caixes de brandi Tres Cepas, de 30 de gener del 1942, a les que el mes següent seguiren 20 caixes més i 2 caixes de Fundador. També era un bon client de López Hermanos i dels vins d'Alella. Vaig conèixer aquella casa quan ja la portava l'afectuosa família Calvet. En les rares vegades, sobretot a l'estiu, que el meu pare es quedava a dormir a Andorra, acostumava a hostatjar-s'hi. Cap a finals dels cinquanta hi inauguraren una flamant sala de festes, amb ball i espectacles.

La Rotonda d'Andorra la Vella era un altre establiment molt emblemàtic i molt característic de l'Andorra dels cinquanta i dels seixanta. Edifici singular, propi d'un temps on el turisme popular francès veia l'estiu andorrà com el centre del folklore hispànic, amb bons vins generosos per a aperitius, compartits amb Ricard i algun que altre barret mexicà, exponent del cim dels refinaments espanyols. La Rotonda, amb una certa dignitat, amb frescos de l'artista republicà Florit al sostre de la seva cúpula, recollia aquestes inquietuds amb la bona estratègia del seu gerent,

Melcior Larrosa, el seu secretari Saura i el dedicat maître Cèsar, i oferia paelles per dinar i per sopar, acompanyades d'espectacles de dansa i de cants flamencs. Larrosa continuava la primera direcció de Guerrero i Cia. Treballaven molt, i nosaltres, com a comerciants, hi aportàvem el nostre granet de sorra. Feien molt bones comandes setmanals de vins d'Alella, de Bodegas Bilbaínas, caixes i caixes de xampany Delapierre, de licors de tot tipus i de les inevitables garrafetes destinades a reomplir botelles de ginebra, de rom i de vodka. Ja avançats els seixanta s'atreviren amb algun espectacle d'*striptease* que ja mereixia ser degustat amb Codorniu extra.

Park Hotel de la família Molleví, a Andorra la Vella. Recordo perfectament la piscina natural prèvia a la construcció de l'hotel, una aigua pura però gèlida, que si t'hi volies banyar requeries un molt bon dia d'estiu. Ja des de bon començament varen ser molt bons clients, amb unes excel·lents relacions amb el director, en Jaume Ibars. Els vins d'Alella, licors variats i generosos per a la cuina, eren cartes principals de la bodega del Park Hotel. Per Nadal feien un generós regal en xampany, caves i vins al personal de duana, frontera i comissaria.

Hostal Valira de les Escaldes. Disposo de la còpia d'un escrit del meu pare, del 10 d'agost del 1940, dirigit a la gerència d'aquest prestigiós establiment que tan bon client fou al llarg de la nostra trajectòria comercial andorrana. Demanaven preu per 100 caixes de Codorniu que, tot i que no es van arribar a servir en aquesta quantitat –entre d'altres coses per l'escassetat que regnava en aquell precís moment–, van obrir la porta a una llarga i profitosa relació comercial. Les seves comandes anaven des de vins generosos per a la cuina del xef Sebastià, un empordanès catalanista fins a la medul·la, fins a substancioses quantitats de vi de la Cooperativa d'Alella, servides al luxós menjador per un urgellenc molt professional, el maître Canturri.

Tot seguit, de manera més abreujada, destaquem diversos clients constants procurant no repetir clients que ja hem descrit a la primera etapa.

A Sant Julià de Lòria: Cal Silvestre, més tard conegut com el cent per hora per la velocitat a què anava amb el seu vehicle de transport; el Dionisio Santolària i la família Pintat que portaven l'Hotel Principal i també un comerç on adquirien productes de Domecq i de López Hermanos; el Cafè la Glòria de la vídua Betriu i d'en Valentí Vila; la francofília del Bar Claror del matrimoni Beautenloup, ell de Tarbes, ella una sofisticada parisenca; el Coto Club, amb terrassa, d'en Manuel Porqueras; els establiments de l'Ivo Fiter, de la vídua Pallarès, d'en Joaquim Riba i de l'Agustí Marfany amb brandis de Domecq, i l'ordre botiguer d'en Josep Campistol. L'Hotel Pol, de l'Antoni Cerqueda, era per al meu pare un centre de referència logística per la disponibilitat de l'urgellenc Tonet Cerqueda, que al mateix temps era un bon client de vins de taula i de licors de tot tipus. Cal destacar la col·laboració comercial que manteníem amb el majorista Martí Rebols i amb el transportista Ramon Fàbrega.

A Andorra la Vella: Manuel Pons –amb una comanda de 30 caixes de licors escarxats el 1950. El Bar Germanor d'en Massip (a) Pollet, amb barrils de vi. Els comerços d'en Juli Minoves i d'en Josep Betriu, amb productes de López Hermanos. El Bar Joan d'en Joan Peyró, a la vora mateixa de la Casa de la Vall i on et podies trobar molts consellers a la sortida de les reunions del Consell. En Joan era un bon consumidor de licors variats i de xarops a l'estiu, potser per endolcir el paladar dels polítics atribolats. La pensió Garcia que era portada pel cuiner, temperamental i vibrant, tot ell nervi, en José Antonio Garcia. El comerç i forn de pa Orelleta, veí de la botiga de la Maria Jordi. La pastisseria Aribaud, un matrimoni francès, molt simpàtics, fugits d'Algèria. L'Hotel Versalles i l'Hotel Meritxell, ambdós d'en Miquel Cerqueda de la Seu, eren grans consumidors de vi d'Alella, així com els establiments d'en Vicens Caballol, la Granja Roca i la pastisseria Llobera. El bar de les galeries Felipó, l'Ocell de Foc, cosmopolita i enigmàtic, i el Bar Trèvol, amb un ambient gairebé de pagès, eren, malgrat les seves diferències, fans de l'Amer Picon. La Brasserie Française i el bar de l'Enric Cassany, a l'entrada del cinema, bon comprador de brandis. Veníem alcohol de 96º a la Farmàcia Mitjavila i al taller de mobles artesans Art-Ibèric, un per curar persones i l'altre per restaurar mobles. I un bon seguit d'hotels i restaurants, l'Hotel Festa Brava, l'Hotel Majèstic, el Restaurant Quebec, l'Hostal Andorrà, l'Hotel La Truita de l'urgellenc Puigdellívol, el restaurant d'en Noël

Lameroux (a) Bubette i, fins i tot, el Salón Rosa, que malgrat el seu nom refinat era client de garrafes del vi de cada dia. A les Escaldes: dos bons clients que ens compraven pràcticament el mateix, expenedors entusiastes de la quina San Clemente i els brandis de Domecq, enfrontats per la política espanyola i situats físicament un davant de l'altre: el Bar Burgos –en referència al Burgos franquista– i el Cafè Casino, portat pels prorepublicans Ubach i Pedreny. Imagino com a mediadora l'entitat La Cultural Andorrana, que el 8 de juliol del 1942 ens feia una comanda curiosa: 12 caixes de vins secs de xerès de Domecq, tots *finos*: Fino la Ina, Majuelo, Jandilla, Lebrero, Oloroso i la Raza. A l'avinguda Carlemany, el cinema Valira de la família Reig comptava amb un magnífic bar portat pel Magallon. Un treballador de l'empresa era l'Antoni Albós, que amb la seva família tenia una botiga especialitzada, El Palau dels Licors, on ens comprava vins d'Alella i Pernod 68º. Entre els hotels, l'Hotel Giltor d'en Gil Torres, l'Hotel Espel d'en Miquel Espel, i l'Hotel Carlemany i l'Hotel Muntanya de la família Sangrà, tots excel·lents clients dels vins d'Alella i de caixes de brandi. L'Hotel Modern, a la vora del Muntanya, el dirigia l'Esteve Bertran, excantant d'òpera del Liceu, de presència sòlida, reconvertit en hoteler. En Daniel Mateu, comerciant que comprava assíduament bocois de vi de taula i barrils de generosos de ranci i moscatell. FHASA era, ara sí, una gran compradora de vi de taula en bocois. L'Agustí Vidal, un client distingit per les bones relacions que va mantenir amb casa meva durant molts anys, primer amb ell i posteriorment amb el seu fill Josep; aleshores eren clients de Domecq, López Hermanos i Alella. Un col·laborador de nivell fou l'Adolfo Huguet quan portava la Casa dels Licors, amb Domecq i Alella.

A la Massana comerciàvem, entre d'altres, amb en Bonaventura Centuré del Cafè Ventureta, en Francesc Molné de l'Hostal Palanques i en Daniel Armengol.

A Ordino, el forn de la plaça, la carnisseria d'en Joan Armengol, l'Hotel Coma i l'Hotel Casamanya dirigits per en Laureà Cases, i el cafè i el comerç de la família Babi. Era visita obligada la botiga del cosí Joan Vila i Cirici, germà d'en Bartomeu de Sant Julià i d'en Pere Vila i Cirici, andorrà exitós que a Barcelona fabricava televisors i receptors de ràdio, marca Lavis.

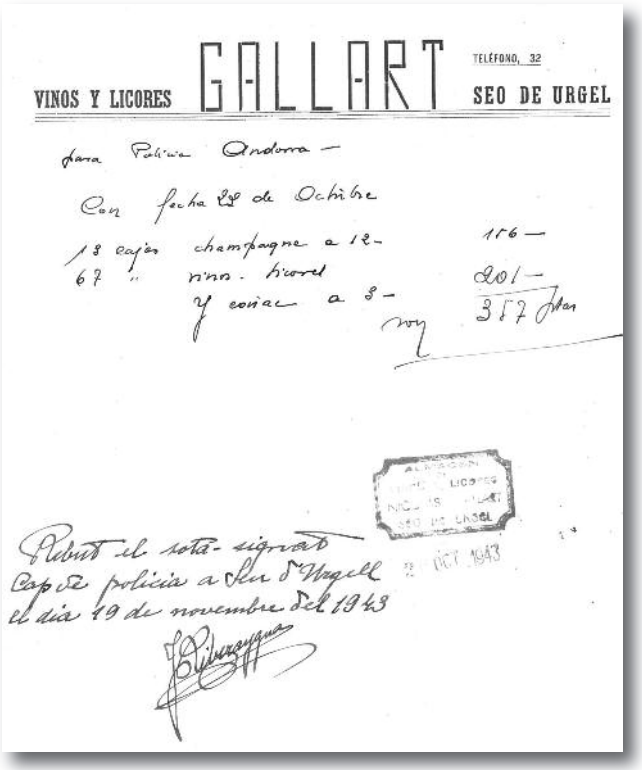
VINOS Y LICORES GALLART TELÉFONO, 32 SEO DE URGEL

para Policía Andorra –

Con fecha 22 de Octubre

13 cajas champagne a 12 – 156 –
67 " vinos. licores
y coñac a 3 – 201 –
357 ptas

Rebut el sota-signat
Cap de policia a Seu d'Urgell
el dia 19 de novembre del 1943

A Encamp, uns clients de gran tradició, encara del temps del meu avi, varen demanar la següent comanda el dia 22 d'octubre del 1944: en Benet Mas (a) Oros, un barril de moscatell, 3 caixes Delapierre, una caixa Codorniu Extra; cal Llop –vídua Llop, poc després–, un barril de moscatell, 2 caixes de Tres Cepas, una caixa Codorniu Extra i una de Delapierre; Antoni Torres (a) Tressanet, 5 caixes de Tres Cepas. En una altra data en Pere Palmitjavila va fer una comanda important de vins de Màlaga de López Hermanos: 10 caixes i 3 barrils. L'Hotel Rosaleda destacava sovint amb importants compres de quina San Clemente i vi d'Alella.

A Canillo, l'Antoine Duedra comprava vermut i conyacs Domecq; l'Hostal d'Incles, vins de taula. Al refugi d'Envalira, el client andorrà de més altura, en Pereira, comprava Vichy, conyacs del Domecq i l'Amer Picon.



Destil·leries Andorra

DERIVATS DEL ALCOHOL I COMERÇ EN GENERAL

Adolf Huguet i Fills

LES ESCALDES D'ANDORRA (PRINCIPAT D'ANDORRA)

ANIS "L'ANDORRANA"

Les Escaldes d'Andorra, 12 Diciembre de 1945

Sr. Nicolás Gallart

OR • GRAN LICOR ESTOMACAL MOR • CREMAS MOR

Pedro Mor

FABRICA: ALCALDE FUSTER 9 • TELEFONO 1365 • ALMACEN: ALCALDE FUSTER 10

X 1945

Sr.D. NICOLAS GALLART-SEO DE URGEL

COMERÇ DE

JOAN TORRA

Andorra La Vella 11 de Octubre de 1927



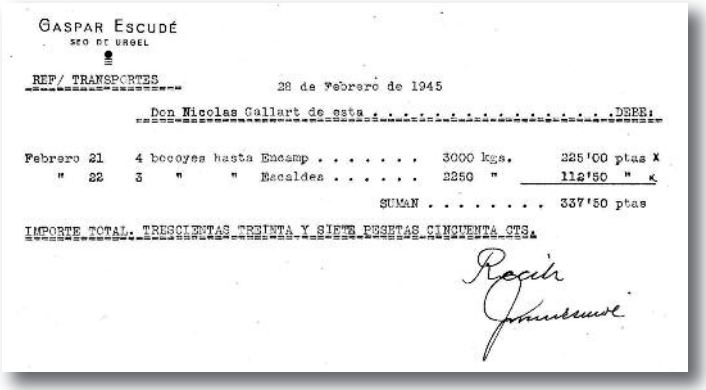

GASPAR ESCUDÉ

SEO DE URGEL

REF/ TRANSPORTES 28 de Febrero de 1945

Don Nicolas Gallart de esta . . . . . DEBE:

Febrero 21	4 bocoyes	hasta	Encamp	3000 kgs.	325'00 ptas X
" 22	3 "	"	Escaldes	2250 "	112'50 " K
			SUMAN		337'50 ptas

IMPORTE TOTAL. TRESCIENTAS TREINTA Y SIETE PESETAS CINCUENTA CTS.

Recibí

Al Pas de la Casa el meu pare hi anava només a l'estiu, gràcies a l'amabilitat d'amics de la Seu com l'Antoni Alís o en Jiménez-Nandin que el transportaven amb el seu cotxe. Els clients assidus eren l'Amadeu Cirici de l'Hostal Calones, on el meu pare va comprar al seu cosí germà el meu primer rellotge de polsera. Per la seva banda l'Amadeu Cirici, advocat i oficial de l'exèrcit de la Segona República, alt-urgellenc, casat amb la Laura Montanya de cal Calones, ens comprava bocois de vi de taula i caixes de licor i Pernod 68º. Ramon Capdevila i Llobet, militant del PSUC, de l'Hotel Refugi dels Isards, la família Borra i l'Hotel dels Cims dels Brugat, es decantaven més cap al Pernod 68º i els conyacs Domecq. Gairebé tots eren exiliats republicans de la guerra i podríem dir que, després de l'ocupació alemanya de la frontera francesa i per tenir lluny a Franco, van anar a parar al Pas de la Casa.

Els clients particulars constituïen una xarxa molt ben cuidada pel meu pare a base de: aigua de Vichy, barrilets de vi, caixetes de licors i vins generosos, el xampany per festes... A Sant Julià de Lòria: Casa Síndic Cairat, la vídua Pintat, la vídua Reig, Agustí Pol, en Jordana, la colla de caramelles, la tintoreria Vila, Canturri (a) Guineu, el masover d'en Molines a la Borda Mateu. A Andorra la Vella: en Duedra (a) Civisà, la vídua Codina, en Valentí Claverol, en Bartomeu Rebés, el secretari Riberaygua, l'advocat Sansa, en Doctor Nequí, Casa Molines, Casa Casadet, Cal Nunci, en Juanito Aràjol, la farmàcia d'en Ramon Areny-Plandolit, en Josep i Francesc Farràs, en Manuel Orona, Cal Marquilló, *Viguerie Française*, en Solana (a) Muixó, la vídua Rossell (a) Cintet, Esteve Dolsa (a) Payaigua, en Serret de la Pompadour... Alguns d'aquests clients particulars eren de famílies que coneixien la meva des del temps dels meus rebesavis, potser des de feia uns 250 anys ençà perquè els meus avantpassats directes havien complert amb el ritus de refugiar-se a Andorra en les diferents guerres: la Guerra del Francès, la Regència d'Urgell amb totes les seves anades i vingudes, la Primera Guerra Carlina, la Tercera Guerra Carlina i la Guerra Civil. A més, s'ha de tenir en

compte que disposava de familiars de tots els colors polítics. Quan uns pujaven els altres baixaven gairebé de forma ininterrompuda i, pel que he arribat a aprendre d'arxius, tots s'hostatjaven en cases d'Andorra la Vella. Així doncs no és estrany, amb aquest pes històric, que hi hagués un clima acollidor en determinades relacions comercials, sense menystenir mai la qualitat i el preu del producte adquirit; cada cosa al seu lloc.

A les Escaldes: la carnisseria Ros (a) Xurrina, en Joan i en Conrad Torrallardona, Magatzems Canigó, Xalet Mortès, en Martí Salvans, en Saludes, l'arquitecte Pla... A Encamp: En Pere Aràjol (a) Manel, el sastre Boix, la vídua d'en Joan Antoni, en Teodoro Torres... A Ordino: en Rossell (a) Condesito, en Joaquim Montané...

En conjunt el nombre de clients que teníem a Andorra rondava els dos-cents, però alguns eren de compres escadusseres i altres gairebé setmanals. Això dificulta l'estimació, però en qualsevol cas era una quantitat ben important per a nosaltres.

Aquesta segona etapa, protagonitzada per la figura paterna, en Nicolau, es diferencia molt de la primera. La venda a granel es manté, però percentualment queda molt disminuïda. Els aiguardents anisats perden el seu protagonisme a favor de productes alcohòlics més elaborats que es presenten en botelles ben dissenyades per cases potents. Les fonts de proveïment es diversifiquen sobre la base de les quatres grans de Xerès, López Hermanos de Màlaga i altres ja ressenyades com la Cooperativa Alella Vinícola i Codorniu. És fonamental el fet que Andorra passés de 5.000 habitants el 1940 a 15.000 el 1967, que la composició social variés molt amb l'exili espanyol i que el turisme passés a ser massiu a partir del *14 juillet* –el 1967 van entrar a Andorra uns dos milions de viatgers. Aquesta segona etapa és comercialment molt bona perquè ens permet jugar a primera línia amb grans marques espanyoles. L'estructura comercial andorrana es reforça molt sobretot a partir de la segona meitat dels seixanta –en relació amb la de l'Alt Urgell– i malgrat la nostra actitud proteccionista, González Byass passa a La Casa dels Licors de les Escaldes; Osborne a l'empresa Miño de Sant Julià; Terry a La Proveïdora de les Escaldes; i Domecq, l'estrella de la casa, passa de manera convinguda

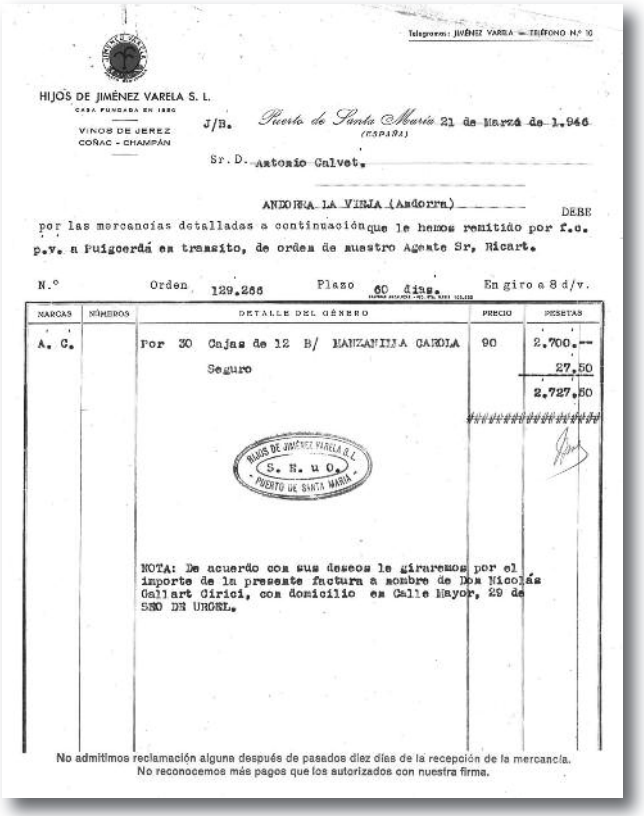

Telegrams: JIMÉNEZ VARELA — TELÉFONO Nº 10

HIJOS DE JIMÉNEZ VARELA S. L.
CASA FUNDADA EN 1880
VINOS DE JEREZ
COÑAC - CHAMPÁN

J/B. Puerto de Santa María 21 de Marzo de 1.946
(ESPAÑA)

Sr. D. Antonio Calvet.

ANDORRA LA VIEJA (Andorra) DEBE

por las mercancías detalladas a continuación que le hemos remitido por f.c. p.v. a Puigcerdá en tránsito, de orden de nuestro Agente Sr. Ricart.

N.º Orden 129.266 Plazo 60 días. En giro a 8 d/v.

MARCAS	NÚMEROS	DETALLE DEL GÉNERO	PRECIO	PESETAS
A. C.		Por 30 Cajas de 12 B/ MANZANILLA CARDLA	90	2.700.--
		Seguro		27,50
				2.727,50

HIJOS DE JIMÉNEZ VARELA S. L. S. H. U. O. PUERTO DE SANTA MARÍA

NOTA: De acuerdo con sus deseos le giraremos por el importe de la presente factura a nombre de Don Nicolás Gallart Cirici, con domicilio en Calle Mayor, 29 de SEO DE URGEL.

No admitimos reclamación alguna después de pasados diez días de la recepción de la mercancía.
No reconocemos más pagos que los autorizados con nuestra firma.

a ser distribuïda pels amics Esteve Visa i Pere Altimir, al seu magatzem de la recta de Santa Coloma. López Hermanos (només escriure aquest nom ja sento el gust a la boca del quinat i del vi de Màlaga), que va baixar els seus nivells de venda, va passar a ser distribuïda pel majorista de Sant Julià, Martí Rebols; més endavant la retrobarem. Tot i que continuem comerciant amb aquestes marques, ja no ho fem amb la força dels anys quaranta i cinquanta. Cal que quedi ben clar que, malgrat que ens desplacen del centre del mercat andorrà, la relació amb tots aquests distribuïdors era bona perquè cadascú era conscient de la significació comercial de l'altre. Així doncs, comencem la tercera etapa.

Tercera etapa: Pilar Sort i Ribera i Pilar i Amadeu Gallart i Sort, 1967-1990

El meu pare va morir d'un dia per l'altre una freda nit de la festa de la Puríssima del 1967, mentre els militars celebraven la festa de la *Patrona.* Sortia de fer la *manilla* del cafè Espanya i feia tot just una setmana que una "eminència mèdica" amb despatx a Barcelona li assegurava estar en òptimes condicions de salut. A mi el daltabaix em va agafar amb 20 anyets, enmig dels estudis d'econòmiques. I ja em veus amb la meva mare i la meva germana a tirar endavant un negoci amb bon funcionament. Igual que als inicis comercials del meu pare l'any 1939, la clientela andorrana suposava un percentatge molt rellevant de la nostra vida mercantil.

En aquesta tercera etapa cal tenir molt en compte l'important desenvolupament comercial intern andorrà. Les cartes que havíem de jugar havien evolucionat. La clientela hi era, disposada a escoltar les nostres ofertes, com ho demostra la gairebé absoluta continuïtat de les compres i vendes respecte els darrers mesos d'en Nicolàs. Com s'ha dit anteriorment, al llarg dels anys seixanta havíem anat quedant desplaçats dels espais de lideratge andorrà del nostre sector de vins i licors, lògicament contra la nostra voluntat. Sí que per voluntat pròpia ens centràvem a la Seu, una decisió que tenia un preu. Tampoc no s'ha d'oblidar que a Andorra començaven a tenir molta importància les importacions de whisky escocès i del pastís francès, és a dir, que ja eren les mateixes importacions espanyoles les que patien competidores de gran poder.

Què havíem de fer? El meu pare ja ens havia marcat el camí els darrers anys dels seixanta: mantenir les cases de vins, encara molt estratègiques, com la Cooperativa Alella Vinícola; comprometre'ns en una relació molt intensa amb Destil·leries Virben, una empresa molt ben portada de Vilafranca del Penedès; seguir funcionant amb cases minoritàries però prestigioses, com Amer Picon, Chartreuse, Rom Pujol...; seguir les col·laboracions amb els nous distribuïdors andorrans de cases com Domecq, Osborne, Terry, Byass... i estar molt atents al mercat, on encara es trobaven oportunitats de negoci amb marques interessants. La clientela la teníem i podíem enfocar ben bé una dotzena d'anys, potser una quinzena, amb una certa tranquil·litat; tranquil·litat treballada i basada en una estratègia comercial seriosa i prudent. Així doncs, el primer objectiu era arribar als anys vuitanta amb aquesta perspectiva comercial. Per tal d'obrir algunes portes em vaig donar d'alta d'agent comercial col·legiat, cosa que ens va permetre fer vendes importants a majoristes que van distribuir a minoristes.

El funcionament comercial va ser el tradicional, el descrit fins ara, amb més dedicació temporal que el meu pare al mercat andorrà, uns dos dies setmanals en lloc d'un, però cap a l'any 1986, obligats per la normativa que regia el comerç interior andorrà –obligació de residir dins del territori per fer el tipus de comerç que havíem fet fins llavors, de distribució directa a cada client, bar, restaurant, comerç–, vàrem optar per abandonar aquest sistema i passar a treballar exclusivament en base a la meva condició d'agent comercial col·legiat, cosa que ens permetia seguir venent a clients distribuïdors a l'engròs i ingressar unes comissions. De fet, gràcies a les bones relacions personals, la nostra capacitat de generar un fons de comerç va funcionar uns quants anys, fins el 1990. Per entendre més bé aquesta exposició també s'ha de dir que la capacitat operativa dels distribuïdors andorrans més importants era superior a la nostra; és a dir, que estàvem entremig d'uns competidors que s'havien fet més forts que nosaltres i d'una normativa que cada vegada ens anava situant en una posició més incòmoda. Resumint, com a negoci familiar "Vins i Licors Gallart", a mesura que perdia pistonada al mercat andorrà, va sortir-se'n incrementant el seu comerç cap a la Cerdanya, amb més dedicació i noves distribucions, i en el meu cas personal, engegant amb un soci una assessoria empresarial a la Seu d'Urgell l'any 1988.

Una cosa molt important a tenir en compte, la corba demogràfica va ascendir de forma vertiginosa: 15.000 habitants el 1967, 53.000 el 1990, una inflació humana gairebé comparable a la que patirien els preus! Aquesta massa crítica resident, andorrans o no, afegida al turisme, va anar proporcionant a Andorra una base mercantil de primera categoria.

La nostra oferta de marques en aquesta tercera etapa

Pernod, Tarragona. Tot just començar la nostra etapa el gerent francès de Pernod de Tarragona, Monsieur Courville, ens va comunicar per carta del 20 de novembre del 1968 que Pernod 68% es deixava de fabricar mundialment. Així

doncs, vam fer una darrera comanda de 100 caixes que poc temps després lamentaríem no haver, si més no, doblat. Un sol client, Granja Roca, en va comprar 40 caixes. De tota manera ens va doldre la pèrdua d'un producte que havia estat tan emblemàtic i especial per a nosaltres.

Cooperativa Alella Vinícola. Com a vi de taula de qualitat seguia tenint una gran potència comercial, amb un preu que anava de les 38 ptes. l'any 1971 fins a les 125 el 1984. Aquest increment de preus el varen patir totes les marques i era conseqüència de la gran inflació d'aquells anys. Això forçava a una política de compres consumades abans dels augments, política que s'havia de traslladar als clients i que de vegades incentivava força el consum. Els anys setanta van ser realment bons per aquesta marca, en oberta competència amb d'altres com Perelada o Muller. Vam comptar, a partir dels anys 80, amb la col·laboració d'amics com l'Andreu Pedra de la societat Pedra-Pifarré o de Leocadi Rodríguez que girava com a Magatzems Pedrafita. I finalment, de Bodegues Pirinaiques, d'en Josep Ubach, vinculat a Bodegues Alavedra i Secanell, de Tàrrega. De fet, seria qui ens ajudaria a fer una liquidació ordenada de la nostra activitat andorrana, no només per als vins d'Alella sinó per al conjunt de marques que ens quedaven.

Destil·leries Virben S.A. de Vilafranca del Penedès. Virben era una nova empresa fabricant de licors. Van enfocar molt correctament el mercat de vins generosos i de licors de tot tipus, tant embotellats com a granel. La seva versatilitat, adaptabilitat i el manteniment d'unes qualitats dignes, van empènyer les nostres vendes andorranes de manera decisiva durant més de quinze anys. Tenien un producte que, a finals dels anys seixanta, va resultar ser un producte estrella: els sucs de fruita de taronja, llimona i tomàquet. Gràcies a la novetat i la qualitat dels sucs, teníem entrada a tota l'hostaleria andorrana. En els granels hi havia una forta competència amb altres destil·leries, però Virben era ideal tant per a les cuines hoteleres, que utilitzaven –suposo que encara utilitzen– grans dosis de conyac i de vins rancis i xeressos per a la cuina, com per a les caves, establiments aleshores molt nombrosos que disposaven de barrils que calia omplir de licors i espirituosos: conyacs, anissos, licors de taronja, de menta, estomacals, cacau, cafè, etc. Tot a bon preu, l'autèntic paradís de l'amant del dolç amb alcohol; no cal dir que aquests articles agradaven molt a la clientela francesa i tenien bona sortida. Virben també treballava molt bé amb embotellats de bona relació qualitat/preu, especialment de moscatell, oporto, brandi, anís, ginebra, vodka... Seguint el ritme de la inflació en general, en quinze anys els preus es multiplicaren per quatre o per cinc; si el 1971 un litre de moscatell valia 25 ptes., el 1986 en valia 125, i així successivament. El moviment de mercaderia en garrafes i caixes d'embotellats representaven un camió amb entre dues-centes a tres-centes unitats cada tres mesos, repartint-ne d'entrada un 60% i la resta a reserva de les comandes que anessin sorgint. A cavall dels seus èxits, Virben va comprar una fàbrica de sucs de fruita a Castelló, Magusa. Amb aquests sucs, servits en pots de llauna en diversos formats, s'ompliren moltes línies de supermercats, com per exemple, els innovadors Granja Roca o Vicens Caballol. Personalment, a en Josep Maria Virgili, cap de vendes i copropietari de Virben, l'hi he guardat sempre un agraïment molt sincer. Després de la mort fulminant del meu pare, en Virgili em va ensenyar moltes estratègies comercials, el tracte amb els clients i, sobretot, la pràctica prioritària d'una ètica quotidiana de bon comerç.

Magatzems Vidal. Els esmento tot seguit de Destil·leries Virben per raons diverses. Agustí Vidal havia estat sempre un bon client i amic de casa meva, del meu avi i del meu pare. La relació d'en Josep, el fill, amb el meu pare era també molt bona i me la va traspassar. La irrupció de Destil·leries Virben al mercat andorrà va ser tant exitosa que ben aviat vam requerir l'ajut d'una empresa amb qui poguéssim atendre tot el mercat andorrà. Així es va arribar a un acord amb en Vidal per atendre conjuntament la clientela, cosa que vam fer sense cap problema. Vidal treballaria els sucs de fruita i una nova línia de licors amb format de botella de litre i mig, dirigit als supermercats del Pas de la Casa. Habitualment en Vidal comprava aquests productes en format especial de quatre-centes caixes variades cada vegada, amb predomini del pastís, del moscatell i de l'oporto. Una comanda del 19 de maig del 1978 fou: 300 caixes de pastís, 450 de sucs de fruita, 800 garrafetes de 3 litres de pastís, 200 caixes de moscatell i 100 caixes de porto. També, relacionat amb Virben, aparegueren les caves Làcrima Baccus i el Rom Pujol, que també entraren amb les mateixes condicions de

coordinació entre Vidal i nosaltres. Seguint aquesta tònica d'entesa, amb en Vidal vam arribar a un acord amb Codorniu pel qual les caixes que veníem serien retirades del seu magatzem, a preus de distribució.

López Hermanos S.A. Vam tornar a representar López Hermanos perquè aquesta casa no va arribar a oficialitzar cap distribuïdor per Andorra. El 1976 Establiments Vidal ens va fer una comanda inicial: 400 caixes de quina San Clemente, 700 caixes de Màlaga Virgen i 300 caixes de Sol de Màlaga.

Bodegas Bilbaínas S.A. Aquesta emblemàtica casa de la Rioja ens va concedir la distribució dels seus vins el maig del 1972. A nosaltres ens va anar molt bé perquè eren vins coneguts, amb la seva marca puntera, el Viña Pomal, i també uns vins de Valdepeñas a preus molt assequibles. El Viña Pomal valia llavors 45 ptes. Al cap de deu anys, el 1982, s'enfilà a 245. El 1989 vam cessar la relació amb aquesta bodega que, com amb els vins d'Alella, els darrers anys els vam treballar amb Andreu Pedra i en Josep Ubach.

Pedro Domecq S.A. Com hem comentat, una de las grans cases de Xerès i amb la que teníem més bona relació. Ens continuàvem plantejant com poder atendre millor el mercat andorrà. En aquest cas vam fer un conveni amical amb la firma que seria definitivament coneguda com a Altimir-Pintat, amb seu a Santa Coloma. Vam acordar que aniríem retirant caixes amb unes condicions suficients per poder atendre la nostra clientela. Uns casos similars es van produir amb les altres tres grans cases de Xerès, Osborne (Miño), Gonzàlez Byass (Casa dels Licors) i Terry (La Proveïdora). Aquests brandies van passar d'unes 40 ptes. la botella, a finals dels seixanta, a unes 175 l'any 1982.

Larios S.A. Una casa amb la que sempre havíem tingut una intensa relació, sobretot centrada en la Seu d'Urgell. Curiosament, l'any 1970 cap importador andorrà es va interessar per treballar-hi. A banda d'algunes compres directes que els vam fer, el 1970 Altimir-Pintat ens va fer una compra de 66 caixes de gin Larios. Les vendes de Larios anaven endavant i al cap de set anys la comanda ja va ser de 405 caixes de ginebra Larios i de vins de Màlaga. Nosaltres, per la nostra banda, veníem unes dues-centes caixes l'any. El brandi Larios, que tenia molt èxit, al mercat interior espanyol era molt escàs. El 1982 el brandi Larios es venia a 905 ptes. Una anècdota reveladora de determinats comportaments: vaig anar a visitar el propietari d'un centre comercial que es distingia per la seva agressivitat negociadora. Quan li vaig oferir la ginebra Larios a un preu ajustat per tal d'aconseguir una bona partida d'exportació, la seva resposta fou que en compraria un tràiler però a la meitat del preu que li oferia; evidentment la conversa es va acabar en aquell precís instant. El 14 de novembre del 1986, Larios va passar en exclusiva a un distribuïdor andorrà que ja havia fet importacions anteriors.

Antoni Serra Güell. Una relació personal agradable amb en Serra Güell –oncle del conegut ministre espanyol i polític socialista Narcís Serra–, malgrat ser, amb en Perelada, el competidor directe del nostre vi Alella Marfil. En Serra va arribar a ser distribuïdor per a Andorra de licors que es venien tan bé com Calisay, Estomacal Bonet, Marie Brizard i Benedictine. Amb alguns, com Calisay i Benedictine, ja hi havíem treballat directament. Ara ens calia un acord amb descomptes suficients per seguir venent aquestes marques, com així fou. La relació es va mantenir bona, com ho demostra el fet que el novembre del 1984 en Serra ens fes una compra de 260 caixes de vi de Montilla de la casa Montulia. Un cas similar va passar amb el Licor 43, el representant del qual era el recordat Montserrat.

Chartreuse, de Tarragona. Aquells magnífics licors que eren, i són, el Chartreuse groc i el Chartreuse verd –amb fórmules secretes transmeses pels cartoixans dels segles anteriors– eren molt ben acceptats i els cartoixans tarragonins ens van permetre fer compres directes d'exportació a Andorra fins al tancament de la fàbrica de Tarragona.

Amer Picon S.A., Barcelona. Casa que ja hem esmentat en l'etapa anterior. Hi vam treballar fins pràcticament el tancament de les nostres activitats andorranes. Era un aperitiu molt arrelat als gustos dels consumidors francesos i andorrans, això sí, d'una certa veterania.

Alcohols Montplet S.A., Barcelona. Aquesta representació era un caramelet dolç perquè ens obria possibilitats d'eixamplar clientela. Hi vam començar a treballar tard, a finals dels setanta. Jo tramitava les comandes com a agent comercial col·legiat. La relació va ser molt productiva, tant per la serietat empresarial de la casa com per la qualitat del seu producte, l'alcohol de 96º. Expedien l'alcohol en cisternes, bidons,

garrafes o embotellats de petit format, de litre, mig litre o quart de litre. A Andorra, les destil·leries de la família Huguet van ser uns clients ben significatius. En menors quantitats, també algunes farmàcies i la mateixa Clínica Meritxell.

Campari, Barcelona. Excel·lent aperitiu italià elaborat a Barcelona. Després d'algunes exportacions vàrem arribar a un acord per vendre Campari amb la Comercial Miño de Sant Julià, la mateixa que distribuïa Osborne.

Cointreau. Comercial Rovirosa S.A., Barcelona. Vam fer vàries exportacions fins que van nomenar un representant per a Andorra.

Ortiz Ruiz, Moriles-Montilla. Firma de bona qualitat de vins de Montilla. En el seu moment foren molt acceptats, especialment on hi havia una colònia andalusa.

Aigua de Vichy, Malavella. Normalment ho expedíem en partides petites des del magatzem de la Seu, però en alguna ocasió, amb partides grans, es va fer com a exportació.

Vinagreries de Vilafranca S.A. Era una casa especialitzada en l'elaboració de vinagre. Al llarg dels anys que hi vàrem treballar havíem fet alguna exportació a Andorra. Una fàbrica de tabac ens en comprava bocois sencers per remullar les fulles de tabac que, segons ens comentaven, rebien el vinagre amb molt profit per al producte final. Una altra fàbrica ens havia comprat rom, que em semblava més adient per aromatitzar els cigars.

Bodegues Pirinaiques. El seu propietari, Josep Ubach Ricard, era el representant de Bodegues Alavedra Secanell de Tàrrega. Tenia un magatzem a les Escaldes. A partir del 1984 va acceptar fer importacions de Larios, Bodegas Bilbaínas i Alcohols Montplet. La seva activitat principal era la venda de vi de taula en bocois, barrils i garrafes. Gràcies a en Josep Ubach la nostra retirada del mercat andorrà fou digna i ordenada. El meu record més afectuós per a la seva persona.

Magatzem de la Seu: els productes que expedíem des de la Seu acostumaven a anar en partides petites que no requerien els tràmits administratius propis d'una exportació formal. Es declaraven a la duana espanyola i pagaven les taxes d'entrada de la Vall a la duana andorrana. Es repartien diàriament pels transports Pascuet, que constituïen una peça fonamental per a la nostra operativitat mercantil.

Els productes més freqüents eren: garrafes de vi de taula; vins de Murrieta i de Paternina; vins de Vega Sicília; licors Bols; alcohol de cremar, que rebíem en bidons que buidàvem en garrafes de 10 i 20 litres; vins generosos com xerès, quina, vi de missa; garrafes de quina El Santo, que es deia així perquè era el granel que venia López Hermanos per omplir les botelles del seu San Clemente; vinagre; Vichy; sucs de fruita; xarops la Palmera; vins i licors en general que no es trobaven a Andorra. En general, productes de poca graduació alcohòlica que, per raons fiscals, tenien una tributació baixa.

Un comentari

Sumant els productes d'exportació, els que compràvem a distribuïdors d'Andorra, tal com he comentat, i els que pujàvem des de la Seu, la nostra oferta majorista a Andorra de vins i licors espanyols va ser segurament la més variada, i això durant més de cinquanta anys, des del 1930, quan el meu avi distribuïa la Vinícola d'Igualada, fins aquesta tercera etapa, ja ben entrats els vuitanta.

Alguns clients d'aquesta tercera etapa –no relacionats en la segona etapa

Jordi Sasplugas. L'Hotel Mirador continuava essent un centre important per a la nostra relació comercial i humana amb Andorra. Amb en Jordi Sasplugas vam fer una molt bona amistat. En Jordi era un mestre cineclubista; les sessions de cinema al local dels bombers foren unes experiències inoblidables. La primera reunió del PSUC a què vaig assistir va ser a la terrassa del Mirador, amb la figura carismàtica dels dos germans Sasplugas, en Joan, el pare d'en Jordi, i l'Antoni. A més, eren uns bons clients. Quan en Jordi va marxar a la recerca d'horitzons cinèfils més amples, el tracte, sempre magnífic, va ser amb el seu germà, en Gerard. També forma part dels records positius la meva amistat amb la seva germana, la Magda.

Hotel Cònsul. El portaven en Raül Rossell, la seva germana Pili –fills d'un gran alcalde republicà de Tremp–, l'encarregat, en Carles –de la junta de la reivindicativa Associació de Residents a Andorra–, i després en Cèsar –fill del Cèsar de la Rotonda–, casat amb una bona amiga de la Seu. Era un dels centres més actius que tenia de venda de la loteria de Nadal, quan vam començar a vendre-la a la segona meitat dels setanta. A Andorra veníem una bona part de les participacions de la loteria de Nadal que expenia el PSUC de

la Seu, si bé aquesta *mercaderia* no formava part del meu catàleg de productes per vendre. Ah! L'Hotel Cònsul eren uns grans clients del vi d'Alella.

A Sant Julià: El Sant Julià Hotel treballava només a l'estiu, amb grups nombrosos de turistes francesos. El comerç Fougerat respirava un ordre minuciós. Ens compraven moscatells i licors. La Pensió Puig era un petit restaurant molt apreciat pels bons gourmets locals. A la seva vora, atent, el forn de pa Lluscà. L'Hotel Germà, portat per un exiliat, en Ramon Paüls, necessitava botes de vi pels seus clients estivals. Just al davant, els Ribot.

El nou Hotel Pol, amb la gerència de l'Amadeu Piqueras. El comerç Gabriel i a la vora el popular Bar Cadí, amb la Carme que hi havia treballat molts anys amb els Beautenloup del Claror i el seu marit, en Sisco, originari de Castellbó. En Lluís Tohà, amb la seva dona, portava la residència amb el seu nom; venien força Anís Barbablanca, que a l'any 1971 els sortia a 47 ptes. la botella. L'actiu Peralba, de la cava Roca Corba, que traficava molt vi de taula, a nosaltres ens comprava vi ranci. La família Morgó-Servat va distribuir productes de Virben: vi gasificat Saint Michel, sucs de fruita i cava Lacrima Baccus. L'Hotel Coma-Bella, a la Rabassa, situat en una forest de gran bellesa. Encara en recordo la inauguració quan vam pujar a portar-li productes amb la camioneta d'en Pascuet.

A Santa Coloma: el Parador amb la família Vidal. A la recta, tocant a la Sagrada Família, el magnífic Hotel Cerqueda, del qual l'Antoni (a) Tonet n'estava molt orgullós, després de treballar dur molts anys al vell i entranyable Hotel Pol de Sant Julià. Quan hi anava a dinar –molt bé, tot sigui dit–, podia fer el cafè amb professores de la Seu que ensenyaven al col·legi de la vora.

A Andorra la Vella: l'Hotel President, amb l'amabilitat del matrimoni Sans. En Jaume Solà, de l'Hotel Jaume I, seriós i treballador. Pujant, el comerç Xandri, amb qui hi havia tracte d'amistat i compraven força. Al Bar Germanor l'any 1973 vaig ser testimoni, mentre m'apuntava una garrafa de conyac tipus V per cigaló, de l'alegria de la Lídia Rossell i l'Elidà Amigó, acabades de sortir de la Casa de la Vall amb la concessió del vot a la dona. Els amics de la Granja Solà, amb aquells barrilets que ràpidament es buidaven del conyac que s'hi servia, a 26 ptes. el litre l'any 1971. El Bar Satèl·lit o *Satélite*, on l'Eulàlia Sànchez (a) la Xata, de la Seu, era campiona en l'expedició d'Amer Picon als menestrals de la zona, en vesprades de repòs de la dura jornada i en competència directa amb el proper Hotel Niça d'en Josep Latorre. El Bar Vives, on hi tenia una petita tertúlia amb la seva eixerida gerent –esposa del republicà Laureà Vives– i en Bonaventura Armengol (a) Mestre Orelleta. Amb en Francesc Oliva, una cava davant del Calones. El tracte afectuós i familiar no es contradeia amb bones comandes de 700 litres d'oporto i del millor moscatell. Visitar en Miquel Cerqueda i la Margarida Gispert al seu nou Hotel Internacional significava comanda i una bona conversa. A la Baixada del Molí, el restaurant francès Els Fanals estava de moda. Monsieur Roger mostrava un aire imposant que suavitzava amb bones compres de grans reserves de Bodegas Bilbainas. Ben veïnal, el restaurant de la Plaça de Toros.

L'Hostal de l'Isard encara guardava el record dels Sasplugas. Ara, una altra família carismàtica ocupava la seva gerència, la família Armengol, una família nombrosa de recepció afectuosa. Bons clients de sucs de fruita i de vi d'Alella. Tot passant per l'Hotel Lleida, el restaurant d'en Martí, que anunciava en veu alta les boneses de la seva gastronomia als nombrosos vianants. En Noël Lameroux de Chez Noël. L'Hotel Montserrat, amb venda i tertúlia assegurada amb en Claudi Vedri i la Montserrat –eren molt amics dels germans socialistes Clotas Cierco, el Salvador i l'Higini (a) Chino–; la Montserrat compatibilitzava l'atenció constant del que deia en Claudi amb la confecció d'uns puzles complicadíssims que arrodonia amb una dedicació extrema. L'Hotel Eden Roc del grup Gaspart, excel·lent client. Repassàvem l'actualitat amb l'amic Gimènez, director de l'entitat, abans de visitar el xef de cuina amb funcions de bodeguer. A dalt a la terrassa, alguna visita al massatgista Carmelo, bona amistat i company del PSUC, que patia en el més profund de la seva ànima la divisió dels comunistes catalans. Al comerç de Les Anelletes, a la carretera de la Massana, l'atent Mora ens feia bones comandes. Per exemple aquesta del 1971: 15 caixes de Veterano a 42,50 ptes., 2 caixes de Magno a 70, 20 caixes de Delapierra a 29, 60 litres de moscatell a 15, 40 litres d'anís dolç a 24 i 20 litres de cassalla a 34. En Miguel del Bar Miquel era bona persona. Ens afavoria comprant Veterano, vi

de Montilla, ginebra Larios i Fundador Domecq. El Restaurant Les Tines era un client dolç. El 17 de maig del 1979 ens feia aquesta comanda: 10 caixes de xarop de menta, 5 de granadina i dos de llimona Virben a 85 ptes. la botella i 5 caixes de pastís Virben a 105 ptes. De camí cap a cal Cabanes no oblidava passar pel Restaurant La Borda, que tenien un celler de vins amb molt moviment.

A les Escaldes: Vendre a en Joaquim Baldrich de les Bodegues As de Pic significava entrar en una cava amb moltes possibilitats i tractar amb una personalitat històrica, un aguerrit i lleial *passador* que va salvar la vida a molta gent. La família Canut va construir un hotel, l'Hotel Canut, on abans tenien unes caves. Vaig tractar amb el pare –que era un històric militant socialista– i amb el fill, en Ramon, que va ocupar càrrecs destacats en la política andorrana i li agradaven molt els vins de Bodegas Bilbaínas. El Roc Blanc era comprador de vins d'Alella, de Bodegas Bilbaínas i del Marqués de Murrieta. Tractava amb en Domingo Torm, de presència sòlida, provinent de la nostra comarca. El Roc Blanc s'havia convertit en un autèntic centre social de la societat andorrana. Les visites a en Josep i l'Esteve Vidal eren plenes de contingut. En Josep era l'encarregat de l'Hotel Muntanya de la família Sangrà i l'Esteve dirigia l'Hotel Europa. A ambdós germans els agradava molt dialogar i encara que penséssim diferent a l'hora de comprar no tenien en compte aquestes diferències. L'estimació era mútua. Pel que fa a d'altres personalitats molt agradables de les Escaldes puc citar l'Antoni Pont i el seu fill Jordi, de la Paella; la família Casals del comerç Rosa d'Abril, pares i filles; i la família Daban de l'Hotel Comtes d'Urgell. Abans d'arribar a l'Hotel Carlemany del llinatge Sangrà, em trobava amb el matrimoni Mulero, que portava una cava. Em sembla que ell era excamioner i, força veterà, conduïa un Mercedes de gran qualitat ja que havia arribat com si res a un milió de quilòmetres. Ja més amunt em tocava parlar amb en Joan Albert Montané, de qui vaig aprendre, malgrat que era més jove que jo, moltes coses de la seva conversa desinhibida, amb un puntet d'ironia. El seu pare es mostrava orgullós del nou hotel París-Londres, que havia anat construint mentre portava l'hotel més modest de l'altre costat del pont que travessava un Valira juganer.

A la Massana: L'Anselm Angrill, pare i fill, naturals d'Ogern. L'Anselm fill portava el comerç Molné i era un gran client dels vins generosos i dels licors Virben. Precisament al Bar del Pont, establiment que havia portat el pare Angrill, vaig conèixer el que seria un molt bon amic, en Guillem Areny (a) Teixidor, coses de la vida... Passant pel Cafè Saboya –que eren pro pallaresos en un món molt relacionat amb l'Alt Urgell–, l'Hotel Marsà i el Naudi, arribava a l'Hotel Rutllan, on les xerrades que feia amb la mare Garrallà em van mostrar tota una visió del caràcter andorrà, sobretot venint d'una persona que coneixia molt bé la Seu d'Urgell. Cal dir que eren molt bons clients dels vins d'Alella, de les Bodegas Bilbaínas i de les Destil·leries Virben. Un passet més i arribava al Restaurant Borda Raubert, on la Dolors mare començava a impartir el seu magisteri gastronòmic.

A Encamp: l'Hotel Encamp el portava en David Zabala, que havia de tractar amb grups de joves esquiadors anglesos que, per compensar les esquiades lluminoses, en horari nocturn buidaven amb gran satisfacció garrafes i ampolles de la casa Virben, i com a postres fruïen destrossant lavabos i altres mobiliaris a mà. Vista la regularitat d'aquests fets, als pressupostos de l'estada dels esquiadors assedegats estaven perfectament contemplades les destrosses previsibles. Cada final de temporada d'hivern havia de refer les instal·lacions sanitàries. Per sort, per a l'equilibri emocional de l'amic Zabala, la resta de l'any la clientela no era tan nombrosa i era molt més respectuosa del patrimoni. M'emocionava el seu orgull parlant dels estudis de teologia del seu fill a la prestigiosa Universitat de Lovaina. La cava del Gauet respirava aires més tranquils malgrat que els licors dels barrils tenien una gran sortida. El seu públic era pacífic, ciutadans francesos d'edats mitjanes. I anar a l'Hotel Rosaleda era un plaer estètic – pels valors arquitectònics de l'edifici– i comercial, per la seva capacitat de compra de productes com l'Amer Picon, els vins d'Alella i els licors de la casa Bols.

A Canillo, un cop visitat en Pere Font de l'Hotel Armany, anava directament al Restaurant de la Borda del Rector d'Incles, on Bodegas Bilbaínas hi tenia grans aficionats del Viña Pomal reserva i dels seus grans reserves –l'any 1971 a preus molt assequibles: el Viña Pomal a 55 ptes. i els grans reserves a 87 ptes.–. Passava el mateix al Parador Canaro i a l'Hotel del Tarter. A Soldeu, els establiments Bonell ens compraven vi d'Alella, de Bodegas Bilbaínas i els licors Chartreuse. Al Pas

de la Casa, on no teníem la mateixa densitat de clients que en les altres poblacions andorranes, vam mantenir els que he esmentat a la segona etapa, amb una punta especial de vendes l'any 1968, amb la liquidació del Pernod 68, l'absenta. El mercat d'aquesta població es cobria sobradament amb les vendes que hi feia Establiments Vidal i les compres dels clients més assidus com el Calones, en Ramon Capdevila, l'Hotel dels Cims o els Borra.

Pel que fa als clients particulars ens remetem a la llista de la segona etapa, si bé amb força baixes perquè vam deixar de repartir caixes d'aigua de Vichy. L'espai que ocupaven al magatzem de la Seu el fèiem servir per ampliar les existències de vi de taula embotellats, per convertir-nos així en uns autèntics *Marchands de Vins* i per perseguir la qualitat abans que la quantitat!

Sigui com sigui, cap a l'any 1990 vam deixar de tenir presència comercial a Andorra, evidentment, sense causar cap daltabaix institucional però havent acomplert, al nostre nivell, un cicle comercial molt acoblat a la realitat històrica andorrana del segle xx.

Una valoració personal

La meva estimació personal per Andorra ve, coses del materialisme històric, per l'entorn comercial que vaig viure de petit, quan als anys cinquanta acompanyava el meu pare en les seves visites –que he explicat en articles publicats al Periòdic d'Andorra–, i també per aquesta tercera etapa que tot just he exposat; vint anyets que constitueixen un nucli vital de la meva vida, dels 20 als 40 anys. Durant aquest període, i a través de les meves visites mercantils andorranes –uns dos dies per setmana, usualment dilluns i dimarts–, vaig conèixer una gran quantitat d'*homenots,* en el sentit més afectuós de l'obra de Josep Pla, i de senyores molt ben adaptades a un país que avançava cap una societat totalment urbana. Com enyoro les xerrades amb polítics andorrans com Josep Pintat, Estanislau Sangrà, els germans Garrallà, en Josep Vidal, el Mestre Orelleta, en Jaume Bartumeu, en Ramon Canut, la tertúlia del París-Londres... amb residents com Francesc Farràs, l'Antoni Roig, president de l'ARA, en Carles i en Cèsar del Cònsul, tots els companys del PSUC, tant els històrics com en Baptista Saura, en Lluís del Canigó, en Carmelo... com els renovadors, els meus entranyables amics i companys Isabel Lozano i Joan Noguera... I permeteu-me destacar en Jordi Sasplugas, polític, agitador cultural, amic... i bon client, i la seva família. Tota una època per a un període de joventut. Com a emblema, el món del Cineclub de les Valls d'Andorra, tan lligat amb el de la Seu, amb en Josep Farràs, en Joan Santamaria i altres amigues i amics.

Conclusions

Aquest article descriu el comerç de vins i licors fet amb Andorra durant tres generacions d'urgellencs que, de retruc, viuen intensament el desenvolupament econòmic i social andorrà. Un desenvolupament que costà d'arribar, pràcticament no s'inicià fins a finals dels anys quaranta, però aviat va agafar un ritme accelerat. D'entrada Vins i Licors Gallart se'n va beneficiar perquè el creixement representa més clientela, xifres més altes de venda. Però el mateix desenvolupament andorrà va generar una estructura comercial prou potent que li permeté, en aquest cas particular i suposem que també en d'altres, prescindir dels nostres serveis perquè Vins i Licors Gallart és un majorista radicat fora del país. És a dir, el gràfic que millor representaria el cas que expliquem és una corba que, partint de zero l'any 1910, arriba a uns anys de punt màxim cap a l'any 1960? I a partir d'aquí sobrevola una llarga etapa de bones xifres de venda –tot i quedar per darrere dels principals majoristes residents– fins que, ben entrats els anys vuitanta, va iniciar una retirada posicional fins tornar a zero l'any 1990.

Per acabar, vista la temàtica que ens ha ocupat, caldria brindar amb un bon cava per a la prosperitat d'Andorra i de totes les seves comarques veïnes. Que la Unió Europea ens sigui propícia!

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 127-134 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.106 ISBN: 978-99920-61-61-9

El Comerç Rossa (1977-2009)
Radiografia de 21 anys d'ingressos



Papers de recerca històrica 10

Antoni Pol i Solé
Arquitecte
aps@andorra.ad

Resum
El Comerç Rossa (1977-2009)
Es mostra la important atracció de recursos econòmics durant la dècada dels anys 1970 a través del comerç, en correspondència al creixement poblacional de la mateixa.

Resumen
El Comercio Rossa (1977-2009)
Se muestra la importante atracción de recursos económicos durante la década de los años 1970 a través del comercio, en correspondencia al crecimiento poblacional de la misma.

Résumé
Le Commerce Rossa (1977-2009)
On montre l'importance de la croissance économique au cours des années 1970 par le commerce, en correspondance avec sa croissance démographique.

Abstract
The Rossa Business (1977-2009)
The important attraction of economic resources during the 1970s through trade, in correspondence with its population growth are set out.

Radiografia de 21 anys d'ingressos

Les dues dècades dels anys 1960 i 1970 han significat per Andorra, a més dels inicis de l'Administració pública andorrana moderna, una atracció de recursos poblacionals i econòmics que van permetre crear les bases sòlides en les quals es fonamentarà el país per a l'assoliment de la Constitució i la seva aspiració mil·lenària de diferenciació, que es farà realitat amb el reconeixement internacional com a Estat de ple dret, el 1993.[1]

Aquest article vol mostrar la important atracció de recursos econòmics produïda durant la dècada dels anys setanta a través de l'activitat comercial.

Si bé es difícil i poc habitual disposar de sèries de dades globals econòmiques o estadístiques homogènies i comparables del sector privat, no pel fet de la seva inexistència, si no pel simple fet de poder-hi accedir, l'atzar ha fet ens n'hagi arribat una a les mans.

No es pretén que sigui representativa de ningú altre que d'ella mateixa, especialment perquè és parcial, i incompleta. És també única, ja que no s'ha pogut comparar amb cap altra de similar. És de petit comerç, especialitzat en el turisme. I prové d'una plaça comercial de poca importància, comparativament a les places centrals del país, Andorra la Vella / Escaldes-Engordany, o del Pas de la Casa, els dos grans pols de concentració i activitat econòmica comercial més importants del país.

1. L'augment mitjà anual de la població andorrana durant aquests períodes fou del 9,73% (1960 - 1969) i del 5,56 (1970 - 1979), els més elevats que en cap altra dècada. Ros i Pascuet, Francesca. Evolució, estructura i dinàmica demogràfica andorrana (monogràfics de geografia 7) p. 29. Ministeri d'Educació i Joventut i Esports, 2001. Govern d'Andorra. Andorra la Vella.

Però si que pot ser interessant, des de diferents aspectes. Per ser precisament de petit comerç i especialitzat en turisme. Per no ser provinent de cap dels grans pols de concentració comercial. Per trobar-se en un punt de pas important en la ruta de França cap a Espanya. Per ser en una parròquia alta amb vocació turística, marcadament d'estiu i també d'hivern, amb els seus càmpings i hotels, llits en definitiva. I per presentar-se disgregats el resultat dels ingressos, en francs i en pessetes i fer-ho mensualment, el que dona una radiografia dels moments importants al llarg de l'any.

Les dades provenen del Comerç Rossa, obert i gestionat directament pels seus propietaris J.R.N. i la seva esposa R.R.V., situat al centre de la vila de Canillo, a la Carretera General 2 o Avinguda St. Joan de Caselles nº 48. Es tracta d'un edifici propi, petit, de façana alineada a l'avinguda, amb situació aïllada que li dona una bona visibilitat. El local comercial pròpiament té uns 50 m2 accessibles al públic situat en Planta Baixa però té altres 160 m2 en un semi nivell inferior a la part posterior dedicats a magatzem d'una sola planta, amb accés independent complementari per la part posterior, a partir d'un accés en cul de sac limitat a vehicles rodat dels veïns. L'edifici es completa amb l'habitatge, sobre el local, situat en les plantes 1ª i 2ª i amb un cap de casa a sota de la coberta de desembaràs.

El Comerç Rossa, ha estat bàsicament destinat als turistes. Venia tabac, alcohols diversos, licors, vins, postals, records, rellotges, marroquineria, petites joies i bijuteria, material de fotografia, ganivets, paraigües, mangales, etc.

Les dades s'han extret d'unes anotacions comptables resumides dels ingressos bruts, en unes llibretes de paper per carta . [2]

La primera llibreta conté des del mes de maig del 1977 fins al desembre del 1980, a raó de fulla per mes, escrita només en una cara del paper i començant pel darrer full progressivament cap endavant, deixant els tres primers fulls en blanc.

La segona llibreta comença al gener del 1981 i arriba fins al novembre del 1984, deixant els quatre primers fulls en blanc. Les anotacions fetes a cada full es feien posant el total en Francs Francesos i en Pessetes i el total del conjunt en



Pessetes, convertint els Francs Francesos segons un valor aplicat de canvi anotat en cada pàgina o full, arrodonit mensualment.

Aquests imports registrats mensualment eren el total de les xifres marcades en fulls a part que reflectien el detall per dies.

Si bé les dades disponibles comencen el maig del 1977 i acaben el març del 2009, en els quaderns aconseguits, entremig hi falten les dades dels anys següents: de 1985 a

2. S'ha pogut disposar de 4 llibretes de paper blanc per carta, la primera i segona tramats els fulls amb línies horitzontals menys el primer i els editats per la "PAPERERIA SOL" del "PRINCIPAT D'ANDORRA", dites "PAPER DE LUXE", inscripcions fetes a la portada. Les dues primeres llibretes han estat fetes per "LA COURONNE", gravat a la part superior del revers. La tercera porta inscrit "bloc SAD série G" i la quarta "La Couronne". Totes quatre tenen unes mides de 15cm d'amplada per 21 cm d'altura i d'uns 50 fulls. La tercera llibreta està constituïda amb fulls totalment en blanc sense línies i la quarta igualment però amb el primer full amb línies horitzontals.

1988 sencers, i del 1997 al 2004 sencers més els sis primers mesos del 2005. Per tant es dona per fet que faltarien unes altres tres llibretes de les quals no s'ha pogut disposar.
L'inici de les dades correspondrien a les dates en que es va iniciar l'activitat o poc temps després. Mentre que el final de les dades es va produir uns 10 anys abans del final de l'activitat. Aquesta es va anar reduint gradualment, de manera progressiva, en fer-se grans els propietaris i obrir al públic menys hores. El J.R.N. va morir l'any 2019, als noranta anys i la R.R.V. l'any 2021, als vuitanta anys.
Els resultats dels ingressos per mesos i anys es poden veure en les taules i gràfiques que es presenten.

Fotografies de les llibretes i anotacions

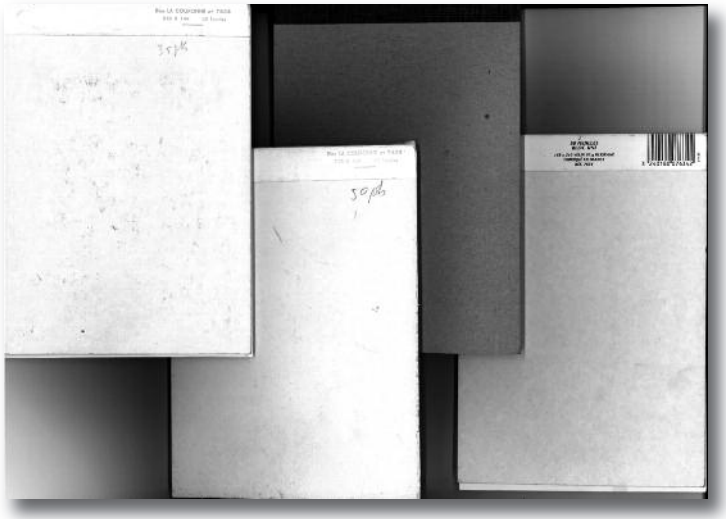

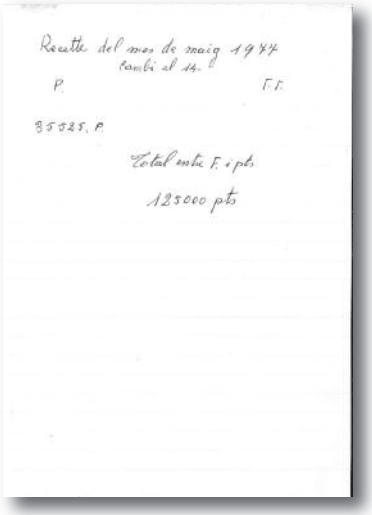

Maig 1977

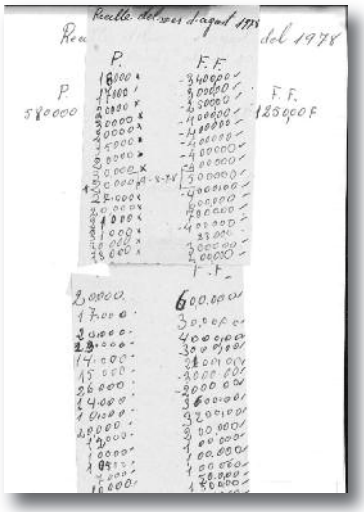

Agost 1978

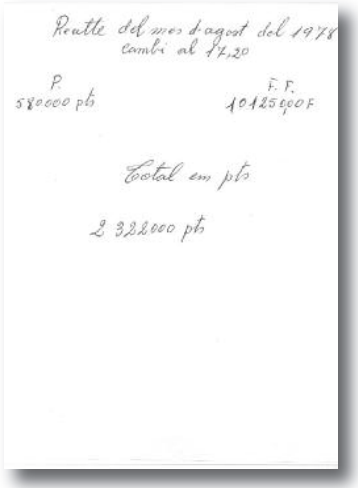



Desembre 1978



Agost 1984

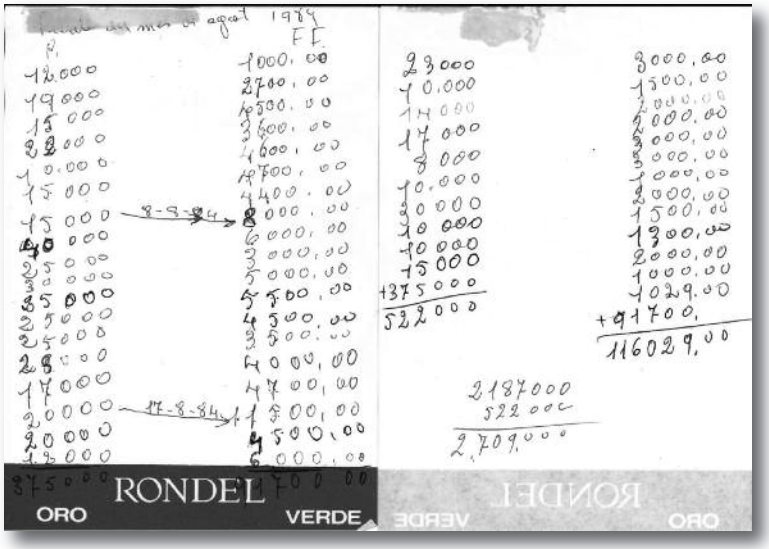

Agost 1984

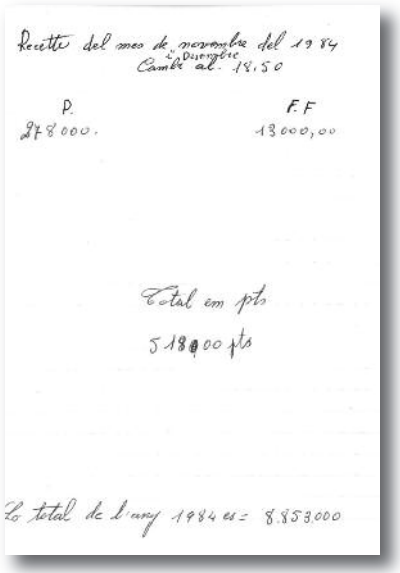

Novembre i desembre 1984

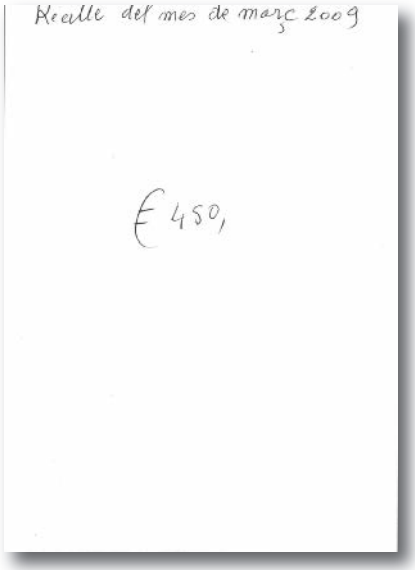

març 2009

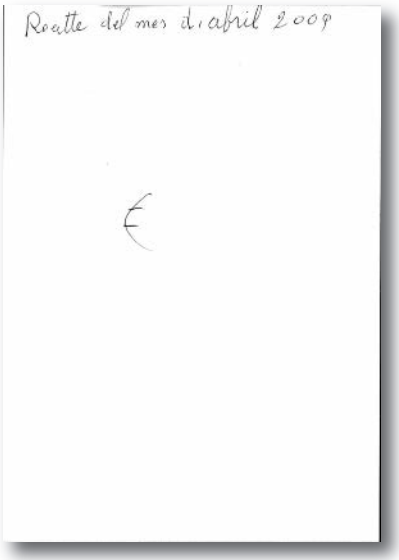

Abril 2009

Taula dels resultats dels ingressos per anys

1977	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc. Infl.
FF	---	---	---	---		5.200	34.000	62.700	12.000	5.000	2.000	4.500		
PTA	---	---	---	---	35.525	56.100	354.000	590.000	98.500	62.000	34.000	62.000		
TOTAL PTA	---	---	---	---	125.000	132.000	966.000	1.635.000	310.000	152.000	70.000	143.000	3.533.000	18.026.024

1978	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc. Infl.
FF	2.500	16.000	3.500	8.500	13.000	8.500	58.300	101.250	27.000	13.100	5.000	5.300		
PTA	81.000	166.000	147.000	129.000	137.000	96.000	421.000	580.000	213.000	113.000	85.000	102.000		
TOTAL PTA	126.000	454.000	210.000	282.000	365.000	249.000	1.470.000	2.322.000	672.000	347.000	168.000	195.000	6.860.000	30.033.462

1979	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc. Infl.
FF	2.800	25.200	8.500	18.550	10.000	16.400	45.700	100.300	20.400	3.800	3.100	6.800		
PTA	71.500	161.000	109.000	165.000	98.000	93.000	296.000	516.000	163.000	107.000	54.000	159.000		
TOTAL PTA	120.000	590.000	248.000	473.000	248.000	348.000	1.028.000	2.120.000	508.000	170.000	107.000	276.000	6.240.000	23.634.456

1980	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc. Infl.
FF	7.500	20.800	8.300	17.500	9.300	12.800	40.700	81.550	26.000	1.300	2.000	4.300		
PTA	97.000	114.000	117.000	119.000	115.000	122.000	403.000	598.000	200.000	64.000	75.000	192.000		
TOTAL PTA	226.000	467.000	257.000	422.000	276.000	345.000	1.136.000	2.050.000	672.000	87.000	111.000	270.000	6.319.000	20.773.956

1981	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc. Infl.
FF	7.000	29.600	12.300	15.400	8.100	11.200	55.800	99.400	24.800	7.100	2.750	12.300		
PTA	107.000	161.000	114.500	210.000	151.000	124.000	324.000	529.000	218.000	151.000	58.000	148.000		
TOTAL PTA	233.000	694.000	336.000	481.000	290.000	314.000	1.275.080	2.270.000	665.000	276.000	107.500	370.000	7.312.000	21.010.822

1982	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc. Infl.
FF	11.200	33.500	9.500	14.550	20.900	9.400	41.200	97.000	22.200		3.500	10.700		
PTA	114.000	122.000	132.500	140.000	145.000	105.000	236.000	463.000	132.000		102.000	201.000		
TOTAL PTA	316.000	712.000	294.500	415.000	511.000	259.000	910.000	2.064.000	497.000		164.000	409.000	6.550.000	16.461.062

1983	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF	10.800	43.000	12.000	22.800	15.600	10.000	45.000	81.100	24.500	5.500	1.600	20.200		
PTA	129.000	168.000	123.000	113.000	116.000	113.000	436.000	523.000	191.000	108.000	72.000	227.000		
TOTAL PTA	336.000	1.008.000	354.000	545.000	408.000	303.000	1.291.000	2.093.000	663.000	218.000	103.000	615.000	7.937.000	17.825.841

1984	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF	18.500	37.500	20.100	20.300	6.900	16.000	48.900	116.029	18.500	9.800		13.000		
PTA	253.000	364.000	244.000	148.000	45.000	160.000	316.000	522.000	231.000	112.000		278.000		
TOTAL PTA	609.000	1.085.000	626.000	526.000	171.000	450.000	1.200.000	2.700.000	573.000	295.000		518.000	8.853.000	18.236.358

1989	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF	5.500	13.500	14.000	11.000	18.000	11.000	44.000	73.000	19.500	8.000	3.000	2.000		
PTA	175.000	220.000	345.000	195.000	185.000	130.000	325.000	615.000	195.000	120.000	75.000	360.000		
TOTAL PTA	276.000	470.000	605.000	399.000	518.000	333.000	1.140.000	1.965.000	555.000	272.000	132.000	318.000	7.063.000	10.498.890

1990	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF	2.500	30.200	26.500	10.000		17.500	36.000	47.500	15.000	7.000	1.080	6.000		
PTA	298.000	290.000	300.000	250.000		265.000	375.000	545.000	245.000	140.000	70.000	180.000		
TOTAL PTA	345.000	863.000	803.500	440.000		597.000	1.059.000	1.425.000	523.000	270.000	99.000	291.000	6.665.000	9.298.242

1991	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF	4.000	19.000	15.000	8.500	8.000	6.500	22.000	56.500	16.000	2.500	3.500	3.000		
PTA	240.000	200.500	220.000	195.000	100.000	110.000	270.000	475.000	120.000	95.000	150.000	180.000		
TOTAL PTA	316.000	561.000	505.000	352.000	248.000	230.000	677.000	1.520.000	416.000	141.000	215.000	235.500	4.048.000	5.351.374

1992	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF		18.000	19.000	4.000	13.600	5.500	17.500	57.100	22.500	7.500	2.000	3.000		
PTA		355.000	180.000	220.000	150.000	70.000	200.000	640.000	210.000	150.000	105.000	250.000		
TOTAL PTA		688.000	531.000	294.000	402.000	172.000	524.000	1.725.000	672.000	307.000	147.000	313.000	5.775.000	7.246.732

1993	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF	4.500	19.000	16.500	1.500			24.500	40.000	12.100	4.000	2.500	3.000		
PTA	150.000	170.000	150.000	70.000			275.000	710.000	200.000	50.000	60.000	170.000		
TOTAL PTA	275.000	569.000	496.000	104.500			863.000	1.630.000	478.000	142.000	117.000	242.000	4.916.000	5.878.986

1994	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF	4.000	4.500	16.000	3.000	5.000	5.000	18.500	33.000	8.000	3.000	1.000	1.000		
PTA	165.000	110.000	140.000	120.000	120.000	70.000	260.000	625.000	120.000	95.000	80.000	140.000		
TOTAL PTA	261.000	228.000	524.000	192.000	240.000	190.000	705.000	1.417.000	312.000	167.000	104.000	164.000	4.503.000	5.161.093

1995	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF	1.000	12.000	7.000	3.000	2.080	5.000	15.000	25.500	4.000	1.000	2.000	1.000		
PTA	115.000	15.000	120.000	115.000	50.000	70.000	420.000	475.000	130.000	40.000	30.000	120.000		
TOTAL PTA	140.000	450.000	302.000	193.000	100.000	195.000	795.000	1.112.000	230.000	75.000	80.000	145.000	3.817.000	4.193.671

1996	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
FF	2.500	9.000	9.000	2.500	4.500	2.500	11.500	21.000	5.000		3.000			
PTA	155.000	220.000	195.000	190.000	125.000	90.000	170.000	330.000	90.000		80.000	80.000		
TOTAL PTA	216.000	440.000	415.000	251.000	235.000	151.000	455.000	846.000	213.000		155.000	80.000	3.457.000	3.680.016

2005	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
TOTAL €							2.050	7.160	1.415	1.200	700	1.200	13.725	
TOTAL PTA							341.091	1.191.324	235.436	199.663	116.470	199.663	2.283.647	2.013.340

2006	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
TOTAL €	1.850	2.565	1.400	1.100	885	1.280	1.925	6.850	1.250	1.000	300	300	20.705	
TOTAL PTA	307.814	426.780	232.940	183.025	147.252	212.974	320.293	1.139.744	207.983	166.386	49.916	49.916	3.445.022	2.943.091

2007	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
TOTAL €	750	1.691	1.170	1.175	1.013	440	2.425	4.650	650	780	678	750	16.172	
TOTAL PTA	124.790	281.359	194.672	195.504	168.549	73.210	403.486	773.695	108.151	129.781	112.810	124.790	2.690.794	2.225.193

2008	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
TOTAL €	1.200	1.520	1.220	350	265	830	600	2.950	550	400	350	1.050	11.285	
TOTAL PTA	199.663	252.907	202.991	58.235	44.092	138.100	99.832	490.838	91.512	66.554	58.235	174.705	1.877.665	1.492.671

2009	Gener	Febrer	Març	Abril	Maig	Juny	Juliol	Agost	Setembre	Octubre	Novembre	Desembre	Total	Correc.Infl.
TOTAL €	850	1.200	450										2.500	
TOTAL PTA	141.428	199.663	74.874										415.965	324.129

El canvi d'euros a pesseta s'ha fet el canvi de 166,386 pessetes per euro.

Taula d'inflació de la pesseta entre els anys 1977 - 2009

INFLACIONS CONSIDERADES																					
ANY	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
VALORS D'ESPANYA	26,39	16,54	15,59	15,21	14,41	14,01	12,22	9,03	8,18	8,25	4,60	5,84	6,89	6,55	5,53	5,35	4,93	4,34	4,32	3,21	2,02

Valors inflació pesseta a Espanya entre els anys 1977 i 1997 extrets de publicacions tècniques COAA número 24. *Recomanacions sobre criteris d'amidaments, revisió de preus dels contractes d'obres i índex oficials.* Col·legi Oficial d'Arquitectes d'Andorra 2001 / Bloomberg Professional 2000.

ANY	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
VALORS D'ANDORRA	1,62	2,68	4,32	2,77	3,40	2,88	3,35	3,10	3,20	3,87	1,98	0,00

Valors IPC extrets de la pàgina web Estadístiques del Govern d'Andorra, pels anys 1998 al 2009.

Gràfica ingressos total pta/total pta respecte any 2000

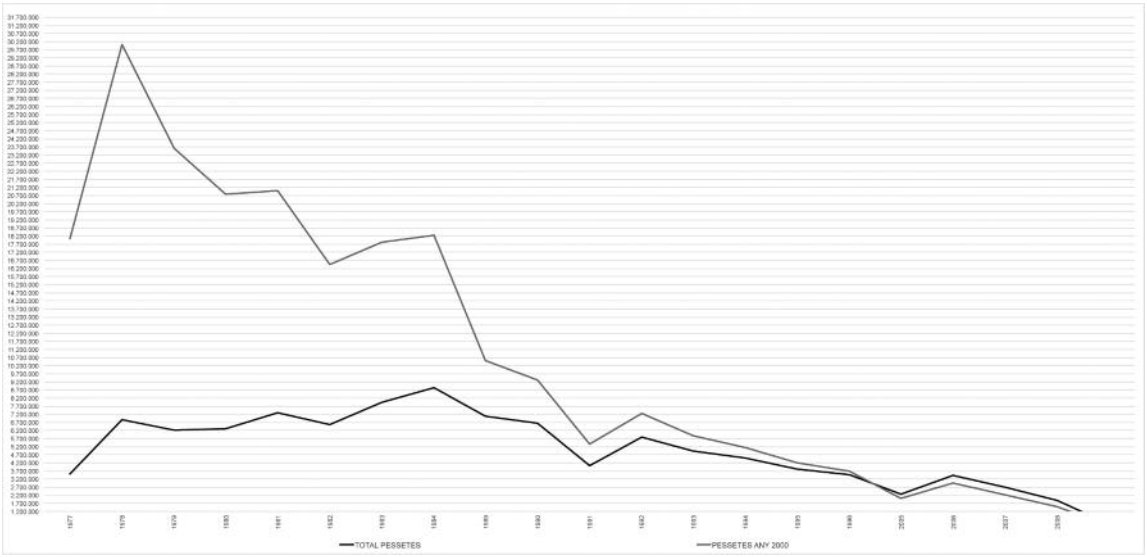

Dels mateixos es desprenen les següents conclusions.

1 – Els imports ingressats en els primers anys, en valor relatiu o en pessetes constants referenciades a l'any 2000 corregint les inflacions anuals, són els més elevats i aniran baixant progressivament, donant idea de l'alta vitalitat econòmica comercial al final de la dècada dels anys setanta.

2 – Els dos anys més significatius, a nivell quantitatiu, són el 1978 i el 1984.

3 – El turisme francès en el curs de l'any es manifesta per ordre de més a menys importància durant el mes d'agost, juliol, setembre i febrer, en els anys 1978 fins al 1981 en que el febrer es situa per davant del setembre, tendència que es mantindrà llevat d'algunes excepcions per sempre posant de relleu la importància que passen a tenir els mesos d'hivern després de l'estiu.

4 – El turisme espanyol es comportarà de manera semblant però fa el canvi a partir del 1984 en lloc del 1981 i alguns anys, de bona neu o bona Pasqua, algun mes d'aquests primers de l'any supera el juliol; mai però a l'agost.

5 – De tots els anys, el mes amb més ingressos ha estat sempre el d'agost, pels 16 anys, tant en pessetes com en francs i igualment pels 4 anys en euros.

6 – El segon mes més important ha estat juliol, llevat el 1989 per l'ingrés en pessetes, superat pel març.
El 1992 pel febrer (després abril i setembre) per les pessetes i el setembre, (després febrer i març) pels francs.
El 1996 per les pessetes el mes de febrer (després març i abril).
El 2006 pel febrer (després març) per les pessetes i el febrer pels francs.
El 2008 el febrer (després març i gener) per les pessetes i francs.

Ingressos Comerç Rossa 1978

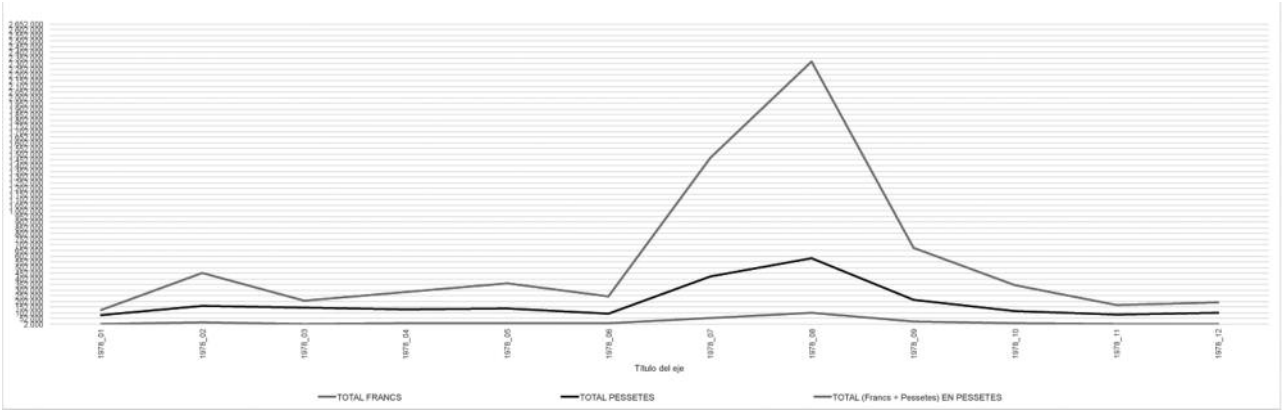

Ingressos Comerç Rossa 1984

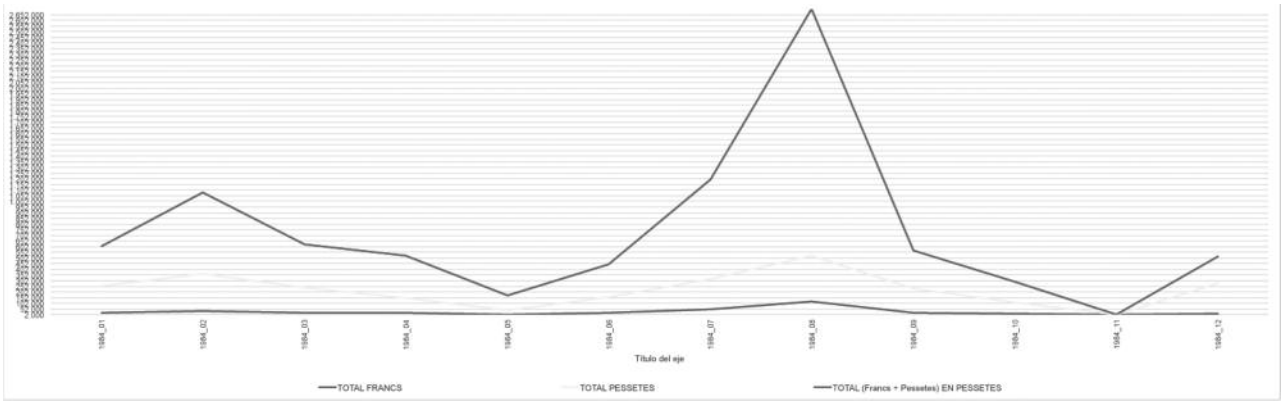

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 135-136 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.107 ISBN: 978-99920-61-61-9

La nostra llengua



Papers de recerca històrica 10

Rosabel Ganyet i Solé
Professora de català

Resum
La nostra llengua
L'autora, aleshores professora de català del Ministeri d'Educació, revisa com es va crear el Departament d'Assessorament Lingüístic l'1 de gener de 1988. Responia a la necessitat d'anivellar els dos plans -la realitat i la teoria- de la llengua oficial d'Andorra i pretenia proporcionar, des de l'Administració, un suport lingüístic a qualsevol persona o entitat d'Andorra, a través de consultes orals i escrites, cursets intensius, etc.

Resumen
Nuestra lengua
La autora, entonces profesora de catalán del Ministerio de Educación, revisa cómo se creó el Departamento de Asesoramiento Lingüístico el 1 de enero de 1988. Respondía a la necesidad de nivelar ambos planes -la realidad y la teoría- de la lengua oficial de Andorra y pretendía proporcionar, desde la Administración, un soporte lingüístico a cualquier persona o entidad de Andorra, a través de consultas orales y escritas, cursillos intensivos, etc.

Résumé
Notre langue
L'auteur, alors enseignante de catalan au Ministère de l'Éducation, revient sur la création du Département de conseil linguistique le 1er janvier 1988. Elle répondait à la nécessité de niveler les deux plans - réalité et théorie - de la langue officielle d'Andorre et a cherché à fournir, de la part de l'Administration, un soutien linguistique à toute personne ou entité en Andorre, par le biais de consultations orales et écrites, de cours intensifs, etc.

Abstract
Our language
The author, then a Catalan teacher at the Ministry of Education, reviews how the Department of Linguistic Advice was created on January 1, 1988. It responded to the need to level the two planes -reality and theory- of the official language of Andorra and sought to provide, from the Administration, language support to any person or entity in Andorra, through oral and written consultations, intensive courses, etc.

Vaig començar a treballar a Andorra l'any 1983, com a professora de català a la Conselleria d'Educació i Cultura. El primer any vaig treballar a diverses escoles i, després, vaig començar a donar classes a adults.

En aquella època, érem 8 persones per a tot Andorra. Recordo que al començament de curs fèiem una reunió per mirar la demanda de cursos i decidíem, segons el nostre horari, qui feia cada classe.

En el meu cas, jo preferia les parròquies altes. Així, anava dilluns i dimecres a la Massana i Ordino, i dimarts i dijous a Encamp i Canillo. Els altres professors cobrien la demanda de Sant Julià, Escaldes i Andorra. I un/a anava al Pas de la Casa.

Ens reuníem al Ministeri d'Educació, a l'edifici del Govern, cada divendres. La nostra coordinadora era la Roser Bastida. Una de les nostres recurrents constatacions era que, per bé que féssim la nostra feina, per molt que s'hi esforcessin els nostres alumnes a aprendre català, sempre hi havia una porta que era molt difícil d'obrir: la pràctica.

Parlar en català al carrer no era fàcil. Qualsevol andorrà sabia parlar bé castellà i francès, i canviava a aquestes llengües al primer bon dia. Fins que no es canviés aquesta tendència no hi havia gaire cosa a fer.

Vèiem també que als restaurants, als bars, a les botigues, a les pistes..., la llengua dels rètols, de les cartes, de les informacions... estava en castellà i/o en català ple de faltes. També, els escrits que sortien de l'Administració necessitaven correccions lingüístiques. Sempre dèiem que el Govern havia de crear un servei d'assessorament per canviar les coses.

L'any 1987, Roser Bastida ens va proposar, a la Montse Badia i a mi, crear aquest servei. Nosaltres ens hi vam

negar perquè ja ens agradava la nostra feina i ja la sabíem fer. No sabíem res de l'Administració, perdíem vacances i guanyàvem maldecaps.

La Roser ens va acabar dient que, si nosaltres que teníem tan clares les necessitats que hi havia i què s'havia de fer, no el creàvem, segurament no es crearia. Així que, després de pensar-hi molt, vam fer el cop de cap.

Ens van deixar una taula rodona, a Govern, en un despatx compartit amb el Servei d'Informàtica que, llavors, era una única persona, Josep Lluís Ortega, De seguida se'ns va incorporar Sergi Pérez i Orobitg i els tres vam crear el Departament d'Assessorament Lingüístic l'1 de gener de 1988.

Com dèiem en el moment de la creació:

El Departament respon a la necessitat d'anivellar els dos plans -la realitat i la teoria- de la llengua oficial d'Andorra i pretén proporcionar, des de l'Administració, un suport lingüístic a qualsevol persona o entitat d'Andorra. L'ajuda es materialitza en consultes orals i escrites, cursets intensius, etc.

En un servei d'aquestes característiques, és molt important la conscienciació de la població. L'ús habitual de la llengua i la difusió dels missatges escrits correctament en català depenen, és evident, del voluntarisme de cada individu.

Tenint en compte la realitat andorrana, es considera prioritari concentrar els esforços en la promoció de l'ús del català més que no pas en la correcció. Es tracta d'acostumar el catalanoparlant a fer de la seva llengua el vehicle normal de les relacions quotidianes. En definitiva, el primer objectiu és introduir un canvi de comportament de la població, en el si de la qual es constata, de vegades, una actitud de desinterès envers l'expressió en la pròpia llengua.

Vam decidir incidir en tres àmbits:

- Investigació: lèxic d'Andorra per fomentar-ne l'ús, terminologia jurídica, reculls de lèxic específic (esquí, bars i restaurants, normes ortogràfiques...), coordinació amb altres organismes i institucions que es dediquen a l'àmbit lingüístic.
- Documentació: actualització, adaptació i correcció de la documentació administrativa, bibliografia, bases de dades de lèxic, publicacions (en català, castellà, francès i anglès: Lèxic de l'esquí, Lèxic de restaurants bars i cafeteries; La carta (consells pràctics i models de carta formal i informal), Recull de material per a ús intern de l'Administració, Recull de les abreviatures més usuals, Recull de les frases comercials més usuals, Normes ortogràfiques bàsiques, Joc didàctic informàtic de llengua).
- Promoció: correcció ortogràfica de la documentació administrativa (Consell General, Govern, comuns, vegueries, STA, CNIA, CHA...), cursos intensius de llenguatge especialitzat, campanyes publicitàries (NO et tallis: gener de 1990, Un sol d'idioma: gener de 1990), exposicions, fires...

Després d'un any, el Servei d'Assessorament ja era força conegut i vam tenir una oficina pròpia a uns baixos de Prada Casadet. Vam passar d'una taula rodona compartida a quatre taules, prestatgeries i un ordinador. Hi havia una taula per a cada un i una per a l'ordinador. Quan treballaves amb l'ordinador, et traslladaves de taula.

No paràvem de treballar i el Departament va anar ampliant el personal. Primer érem 4, després 5 i cada cop més, per a més feina. I ja, un ordinador per persona. Així van formar part de l'Assessorament: Raquel Ribó, M. Àngels Caminal, David Zabala, Montserrat Planelles...

L'any 1996 vaig marxar a viure a l'Argentina. El Departament d'Assessorament Lingüístic ha anat creixent i traslladant-se de lloc. Primer, a la placeta de Sant Esteve, i ara a Encamp, a l'edifici Rosaleda. També ha canviat de nom. Ara és el Servei de Política Lingüística.

Entremig, han canviat les persones que hi treballen, però no la dedicació i l'esforç. En particular, han incidit en la legislació lingüística. Els temps canvien i ara hi ha problemes i lèxic impensats abans.

La informàtica, els mòbils, les xarxes socials, la internet en general han comportat nous reptes que caldrà superar per continuar parlant, com sempre, la nostra llengua.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 137-143 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.108 ISBN: 978-99920-61-61-9

Símbols, Divinitats i Bruixots



Papers de recerca històrica 10

Jordi Casamajor i Esteban
Llicenciat en Belles Arts per la Universitat de Barcelona. Professor de l'Àrea d'Expressió Artística a la Universitat d'Andorra i a l'Àrea Visual i Plàstica de l'Escola Andorrana. Escultor
jordicasamajor@andorra.ad

Resum
Símbols, Divinitats i Bruixots
El present article és una continuació dels cinc anteriors publicats a Papers de Recerca Històrica.
L'autor hi documenta i estudia nous gravats rupestres descoberts a Andorra, l'Alt Urgell i la Cerdanya. Un conjunt de gravats simbòlics medievals descoberts a Encamp i Sant Julià de Lòria; un conjunt inèdit de gravats de l'edat del ferro a Civís; gravats descoberts a la Cerdanya excepcionals per la seva riquesa descriptiva en l'àmbit cultual i ritual; el magnífic conjunt de bruixots de Bolvir realitzant els seus antics rituals pagans: la representació d'una escena de caça de llops; i la descoberta inèdita d'una inscripció ibèrica amb la invocació a una divinitat zoomòrfica.

Resumen
Símbolos, Divinidades y Brujos
El presente artículo es una continuación de los cinco anteriores publicados en Papeles de Investigación Histórica. El autor documenta y estudia nuevos grabados rupestres descubiertos en Andorra, el Alt Urgell y la Cerdanya. Un conjunto de grabados simbólicos medievales descubiertos en Encamp y Sant Julià de Lòria; un conjunto inédito de grabados de la edad del hierro en Civís; grabados descubiertos en la Cerdanya excepcionales por su riqueza descriptiva en el ámbito cultual y ritual; el magnífico conjunto de brujos de Bolvir realizando sus antiguos rituales paganos: la representación de una escena de caza de lobos; y el descubrimiento inédito de una inscripción ibérica con la invocación a una divinidad zoomórfica.

Résumé
Symboles, divinités et sorciers
Cet article est la suite des cinq précédents publiés dans Historical Research Papers. L'auteur documente et étudie de nouvelles gravures rupestres découvertes en Andorre, Alt Urgell et la Cerdagne. Un ensemble de gravures médiévales symboliques découvertes à Encamp et Sant Julià de Lòria ; un ensemble inédit de gravures de l'âge du fer à Civís ; des gravures découvertes en Cerdagne exceptionnelles pour leur richesse descriptive dans le domaine cultuel et rituel ; Le magnifique ensemble de sorciers de Bolvir exécutant leurs anciens rituels païens; la représentation d'une scène de chasse au loup ; et la découverte inédite d'une inscription ibérique avec l'invocation d'une divinité zoomorphe.

Abstract
Symbols, Deities and Wizards
This article is a continuation of the previous five published in Historical Research Papers. The author documents and studies new rock engravings discovered in Andorra, Alt Urgell and Cerdanya. A set of symbolic medieval engravings discovered in Encamp and Sant Julià de Lòria; an unpublished set of Iron Age engravings in Civís; engravings discovered in Cerdanya exceptional for their descriptive richness in the cult and ritual field; Bolvir's magnificent set of wizards performing their ancient pagan rituals; the depiction of a wolf-hunting scene; and the unpublished discovery of an Iberian inscription with the invocation of a zoomorphic deity.

Més gravats al Roc de les Aubes

El Roc de les Aubes es troba ubicat enmig del serrat que davalla del pic de Padern i mor a coll de Jou. Aquest espai limítrof marca la línia divisòria entre els termes de les parròquies d'Encamp i Escaldes-Engordany. Així doncs, els gravats que descriurem es troben disseminats tant a la vessant encampadana com al terme d'Engordany, tot i que la majoria pertanyen a la parròquia d'Encamp.

Els gravats es van realitzar sobre les roques que retallen el serrat de Padern, en alguns blocs d'esquist negre isolats a la carena de la muntanya i als voltants del Roc de les Aubes, que en aquest cas actua com a centre geogràfic i anomena tot el conjunt dels gravats rupestres.

Qui va realitzar els gravats es va trobar amb superfícies llises i planes, totalment òptimes per dibuixar-hi.

Creiem que la majoria dels gravats són medievals per la seva tipologia i simbologia, encara que també hi podria haver alguna representació superposada més antiga i més moderna.

A tocar d'alguns dels gravats podem trobar-hi antigues creus de terme que encara marquen la línia divisòria entre les dos parròquies.

Els gravats es troben ubicats a una altitud mitjana de 1600 metres.

En aquesta àmplia zona geogràfica ja vam trobar anteriorment més representacions amb gravats rupestres

figuratius i simbòlics que ja vam publicar a Papers de Recerca Històrica.[1]

A continuació us presentem els darrers gravats rupestres que hem anat descobrint al Roc de les Aubes.

1- Representació de figures geomètriques en forma de graella, rombes o enreixats que poden recordar algun tipus de taulers de joc. Malgrat tot, la situació de difícil accés i el dibuix en plans més aviat verticals d'algunes figures, ens fa pensar que aquests gravats responen més al pla simbòlic que al lúdic. Aquest tipus de representacions és habitual en conjunts de gravats medievals. Nosaltres mateixos n'hem vist i trobat molts en diversos conjunts similars. (dibuix 1)

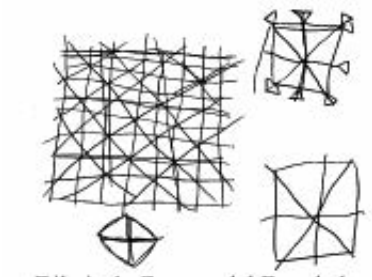

Dibuix 1. Gravats del Roc de les Aubes

2- Destaquem la representació de dos figures antropomòrfiques que semblen més grotesques o fantàstiques que figuratives. El caràcter del gravat és expressiu i es va realitzar amb una incisió de traç fi sobre les lloses que afloren a la superfície. (dibuix 2)



Dibuix 2. Gravats del Roc de les Aubes

Gravats de la Balma del Solà d'Arcavell

El conjunt de gravats de la balma del Solà d'Arcavell es troba al terme de Juberri, parròquia de Sant Julià de Lòria. (dibuix 3)



Dibuix 3. Gravats del Solà de Juberri

El formen un conjunt de creus gravades a l'interior d'una petita balma o cavitat excavada al costat d'un camí. Hi podrien haver creus d'època baixmedieval i d'època moderna.

Les creus podrien tenir un sentit votiu o de protecció del caminant en una zona d'accés difícil o perillós.

Aquest conjunt el va descobrir l'arqueòleg Ramon Viñas l'any 1987 i el cita en un catàleg editat pel Govern d'Andorra.[2]

Anys més tard se'n va perdre el rastre i ell mateix tampoc en recorda la ubicació exacta.[3]

L'any 2019 redescobreixo el conjunt després d'un treball de recerca i prospecció de la zona.

1. Casamajor, Jordi. "Els gravats rupestres de Bixessarri. Els gravats rupestres del Roc de les Aubes" a *Papers de Recerca Històrica, 9.* Andorra la Vella. Societat Andorrana de Ciències, 2019.
Casamajor, Jordi. "Els gravats rupestres de la muntanya de Rocafort, els Graus de la Bartra i Roca Corba" a *Papers de Recerca Històrica, 8.* Andorra la Vella. Societat Andorrana de Ciències, 2016.
Casamajor, Jordi. "Més aportacions a l'estudi dels gravats rupestres d'Andorra i l'Alt Urgell" a *Papers de Recerca Històrica, 7.* Andorra la Vella. Societat Andorrana de Ciències, 2013.
Casamajor, Jordi. "Noves aportacions als gravats rupestres d'Andorra i l'Alt Urgell" a *Papers de Recerca Històrica, 6.* Andorra la Vella. Societat Andorrana de Ciències, 2009.
Casamajor, Jordi."Els gravats rupestres del tossal de Cava i un estel solitari a Montalarí" a *Papers de Recerca Històrica, 5.* Andorra la Vella. Societat Andorrana de Ciències, 2008.
2. Viñas, Ramon. "Els gravats rupestres" a *Andorra arqueològica.* Andorra la Vella. 1989, p. 51.
3. Conversa amb Ramon Viñas.

Gravats del Lloser de Certés

Conjunt de gravats que es troben a prop del lloser del poble de Certés, parròquia de Sant Julià de Lòria. (foto 1)

Els descobreix el veí de Nagol Damià Sinfreu l'any 2019 i ens fa arribar la informació i ubicació precisa del conjunt.

En els gravats de Certés hi podem observar diversos símbols disseminats al voltant d'una gran llosa que mira obertament a la vall d'Aixovall. Cal destacar la presència de figures encerclades, rosetes, dibuixos geomètrics, estels i creus.



Foto 1. Gravats de Certés

L'origen dels gravats podria ser medieval, encara que segurament hi ha dibuixos més moderns, com acostuma a passar en conjunts on hi ha acumulació de gravats realitzats en diferents èpoques.

Gravats del camí d'Aixirivall

Conjunt de gravats que es troben a prop del camí que va del poble d'Aixirivall al Cortal de Llumeneres, Sant Julià de Lòria. (foto 2)



Foto 2. Gravats d'Aixirivall

El conjunt consta de diverses creus ben repicades sobre una roca llosenca i la data gravada de '1700'. Al voltant de les creus s'hi poden observar gravats més petits de tipus geomètric que podrien ser anteriors a les creus que delimiten terme o terrenys.

Gravats del lloser de Civís

Conjunt de gravats que vaig descobrir al lloc anomenat lloser de Civís, Alt Urgell. (foto 3)

Consta d'un conjunts d'incisions de tipus fusiforme, molt característiques de l'edat del ferro i relacionades amb l'àmbit cultual ibèric.

El conjunt es troba molt a prop d'un antic camí que entraria a Andorra pel Coll de Vista, a Sant Julià de Lòria i aniria baixant cap a Canòlich.

A Andorra trobem molts més conjunts de característiques similars. Podem citar els conjunts del Roc de les bruixes a Prats, el conjunt del Pui de la Massana, l'Espeluga d'Encamp, i el conjunt de Bixessarri.

El simbolisme d'aquests gravats encara no està ben clar, però nosaltres els interpretem com a representacions de tipus votiu, màgic o religiós. Els gravats podrien sacralitzar les roques on es troben i possiblement es podrien relacionar amb un antic culte a les roques o litofania.



Foto 3. Gravats del lloser de Civís

Gravats de Grèixer

Aquest conjunt de gravats el vaig localitzar en una zona de pastures al terme de Grèixer, comarca de la Cerdanya. (dibuix 4)

Es tracta d'un conjunt de gravats figuratius on es va



Dibuix 4. Gravats de Grèixer

representar de forma explícita una escena de caça on possiblement els llops ataquen un ramat. Creiem que aquesta escena és única en el seu àmbit geogràfic. La majoria de gravats d'aquesta zona formen part de l'àmbit simbòlic; aquesta escena, en canvi, és totalment descriptiva i narrativa.
Creiem que la cruesa de l'atac dels llops està molt ben representada de forma gràfica. Acompanyen l'escena una imatge arbòria i possiblement una tanca que els llops han saltat.
Els gravats es van representar sobre una gran roca d'esquist i amb un traç molt fi.
A prop d'aquests gravats hi ha roques amb inscripcions ibèriques. Podria ser que aquests gravats estiguin relacionats amb el món cultural ibèric per proximitat, encara que no ho podem assegurar i només és una hipòtesi.

Gravats de Bolvir

Aquest extens conjunt de gravats es troba dins el terme de Bolvir, a la part solana de la Cerdanya.
El vaig descobrir l'any 2018 i és un conjunt excepcional per la seva riquesa simbòlica i la gran quantitat de figuracions humanes representades.
Des del primer moment ens vam adonar de la riquesa i importància històrica dels gravats, i per això els vam mostrar a l'especialista en gravats rupestres de la Cerdanya Pierre Campmajó, que va començar a fer-ne un estudi paral·lel.[4]
La importància del conjunt rau en la presència de disset figures humanes gravades sobre una mateixa superfície de pedra i acompanyades de moltes més imatges simbòliques i d'animals.
Les figures estan traçades sobre una roca d'esquist amb un traç fi, ben realitzat, nítid i delimitat. La mida de les imatges va dels cinc als deu centímetres d'alçada. Els gravats formen un conjunt homogeni i tenen relació gràfica i formal entre ells. Podríem parlar d'una possible seqüència narrativa i unitat estètica.
Datar els gravats és difícil, però els podríem ubicar en una franja que va del segle primer fins al segle cinquè.
La interpretació dels gravats pot ser variada i subjectiva, però per a nosaltres hi ha un vincle que uneix simbòlicament totes les figures i que ens permet establir una hipòtesi pròpia sobre el significat del conjunt.
Creiem que en aquesta gran roca que aflora a la devesa de Bolvir s'hi van representar clarament figures de bruixots, bruixes, sacerdots o sacerdotesses. Tots realitzant algun tipus de ritual que desconeixem. És possible que alguna figura representi alguna divinitat.
El conjunt dels gravats descriu alguna cerimònia o ritual màgic i religiós. Els bruixots estan representats clarament en estat extàtic i de forma molt expressiva. Alguns es mostren amb els ulls desorbitats. Hi ha personatges que dansen i mostren les seves figures dinàmiques en clar moviment i indubtable bellesa plàstica. N'hi ha que porten màscares i vestits cerimonials o túniques. La majoria llueixen tocats o barrets cerimonials. Hi ha figures que semblen esperits o figures espectrals. La majoria duen a les mans plantes o vegetals que podrien ser enteogens; també n'hi ha que duen ceptres o vares. Per a nosaltres les escenes són inequívocament de caire cultual i màgic.
La roca podria haver estat un indret de trobada cerimonial de la zona on els oficiants al culte s'hi van representar practicant els seus rituals.
Cal destacar que a la part superior de la roca hi trobem tallat un recipient rectangular que podria haver servit per dipositar-hi ofrenes o restes sacrificials.
Als voltants immediats del gravats dels bruixots hi trobem molts més gravats simbòlics. Alguns d'ambient iconogràfic ibèric, i també moltes representacions de gravats fusiformes simples i complexos. Hi veiem estels, símbols solars, espigues, figures ramiformes, rombes, fletxes, ziga-zagues, figures geomètriques i representacions zoomòrfiques com la d'un paó, que és símbol d'immortalitat o renaixement –el seu plomatge es renova periòdicament i el mite diu que la seva carn no es descompon mai. Tot això reforça el sentit ritualístic i oracular del conjunt i amplia la seva importància i complexitat.

4. Campmajó, Pere. *Ces pierres que nous parlent. Les gravures rupestres de Cerdagne (Pyrenées orientales) des ibères à l'époque contemporaine.* Canet. Éditions Trabucaire, 2013.

Dibuixos del 5 al 21: Representacions humanes i antropomòrfiques. Gravats de Bolvir



Dibuix 5



Dibuix 6



Dibuix 7



Dibuix 8



Dibuix 9



Dibuix 10



Dibuix 11



Dibuix 12



Dibuix 13



Dibuix 14



Dibuix 15



Dibuix 16



Dibuix 17



Dibuix 18



Dibuix 19



Dibuix 20



Dibuix 21



Dibuix 22. Representació animal en forma de paó. Gravats de Bolvir

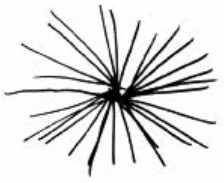

Dibuix 23. Representació simbòlica solar. Gravats de Bolvir

Dibuixos del 24 al 31: Gravats similars en zones properes. Bolvir i Ger de Cerdanya



Dibuix 24. Figures antropomòrfiques i creus. Ger de Cerdanya

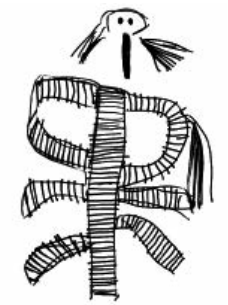

Dibuix 25. Figura antropomòrfica. Bolvir

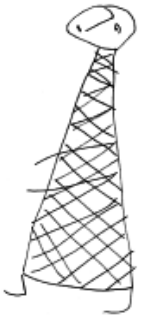

Dibuix 26. Figura antropomòrfica. Bolvir



Dibuix 27. Figura antropomòrfica. Bolvir



Dibuix 28. Figura antropomòrfica. Bolvir



Dibuix 29. Figura zoomòrfica. Bolvir



Dibuix 30. Figura antropomòrfica i au. Bolvir

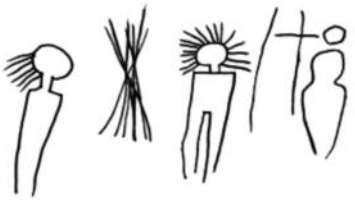

Dibuix 31. Figures antropomòrfiques que recorden a ídols solars o divinitats i una possible deessa. Ger de Cerdanya



Foto 4. Representació antropomòrfica. Gravats de Bolvir



Foto 5. Representació antropomòrfica. Gravats de Bolvir

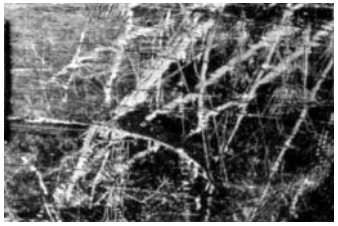

Foto 6. Visió d'una part del conjunt. Gravats de Bolvir

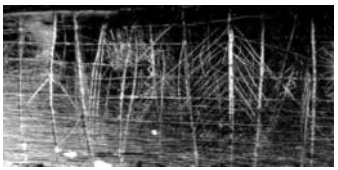

Foto 7. Representacions simbòliques. Gravats de Bolvir

URDALIKE - Inscripció ibèrica de Ger

A mitjan 2019 vaig descobrir, al terme de Ger de Cerdanya, una inscripció rupestre inèdita realitzada en signari i llengua ibèrica.

Ja coneixíem la presència d'inscripcions ibèriques a la Cerdanya i els treballs publicats per diversos autors,[5] però el nostre interès era trobar-ne una d'inèdita i contribuir a l'estudi de l'epigrafia antiga a la Cerdanya.

Al descobrir la inscripció vam alertar a l'especialista en epigrafia ibèrica Joan Ferrer i Jané, que la va visitar per autentificar-la.

Aquest autor ha realitzat un estudi complet de la inscripció i la informació que us donem prové de la seva publicació.[6]

El text de la inscripció rupestre és: 'URDALIKE'.

Es tracta d'una inscripció votiva a una divinitat ibèrica anomenada URDAL. Possiblement sigui una divinitat zoomòrfica representada en forma de porc senglar.

La descoberta d'aquest teònim contribueix a l'estudi del panteó ibèric de la Cerdanya.

Les sis grafies representades en signari ibèric es van realitzar sobre un gran bloc d'esquist. El traç és molt fi i erosionat, però les lletres es distingeixen amb claredat. (dibuix 32)

Al voltant de la inscripció hi ha altres gravats de tipus simbòlic com estels i altres figures geomètriques. Normalment en llocs de culte com aquest, la presència de gravats de diverses èpoques és habitual ja que aquests espais cultuals s'han anat visitant al llarg del temps. (foto 8)



Dibuix 32. Inscripció ibèrica. Ger de Cerdanya. Dibuix: Joan Ferrer i Jané

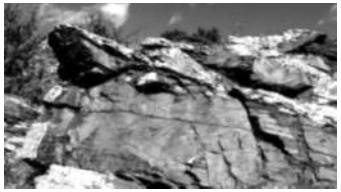

Foto 8. Roca on es localitza la inscripció. Ger de Cerdanya

Volem destacar el fet que la inscripció rememora un acte ritual, religiós, màgic o oracular. Segurament es tracta d'una acció íntima i individual on, al voltant del segle II aC, un iber o un indígena iberitzat va gravar i invocar sobre una gran roca a la divinitat anomenada URDAL.

Volem incloure una inscripció inèdita en signari ibèric o que recorda les grafies del signari ibèric. La vaig descobrir al terme de Bolvir, a la Cerdanya.

En aquest cas els signes es troben gravats de forma incisiva i profunda sobre una gran roca d'esquist. Al voltant de la inscripció hi ha presència de gravats simbòlics i fusiformes. De moment només citem la inscripció a l'espera del seu estudi. (fotos 9 i 10)



Foto 9. Inscripció de Bolvir



Foto 10. Detall de l'indret on es localitza la inscripció de Bolvir

Nota

Ferrer i Jané, Joan. "Urdal: Une nouvelle inscription rupestre ibère à Ger (Cerdagne) avec une possible divinité zoomorphe liée au sanglier" a *Sources. Revue d'archeologie, Histoire et Sciences Naturelles de Cerdagne – Capcir – Pyrénées catalanes.* Sainte Léocadie. Éditions de l'Ane Rouge, 2020.

5. Ferrer i Jané, Joan. *"L'escriptura ibèrica a la Cerdanya: Els abecedaris rupestres"* a *Era, Revista cerdana de recerca.* Puigcerdà. Edicions Salòria, 2015.

6. Campmajó, Pere. *Ces pierres que nous parlent. Les gravures rupestres de Cerdagne (Pyrenées orientales) des ibères à l'époque contemporaine.* Canet. Éditions Trabucaire, 2013.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 145-149 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.109 ISBN: 978-99920-61-61-9

Adéu als andosins? Algunes reflexions sobre els orígens del topònim Andorra



Papers de recerca històrica 10

Carles Gascón i Chopo
Doctor en Història Medieval, historiador. Institut d'Estudis Comarcals de l'Alt Urgell
carles_gascon@hotmail.com

Resum
Adéu als andosins? Algunes reflexions sobre els orígens del topònim Andorra
La present aportació proposa una nova aproximació als orígens del topònim Andorra que deixa al marge els andosins citats per Polibi al segle II aC, amb tota la problemàtica que representen, i centra l'atenció en els primers esments escrits del topònim a l'alta edat mitjana, amb unes conclusions que orienten la qüestió cap a uns orígens locals, molt focalitzats a l'entorn de l'actual capital del país.

Resumen
¿Adiós a los andosinos? Algunas reflexiones sobre los orígenes del topónimo Andorra
La presente aportación propone una nueva aproximación a los orígenes del topónimo Andorra que deja al margen a los andosinos citados por Polibio en el siglo II a.C., con toda la problemática que representan, y centra la atención en las primeras menciones escritas del topónimo al alta edad media, cuyas conclusiones orientan la cuestión hacia unos orígenes locales, muy focalizados en torno a la actual capital del país.

Résumé
Adieu aux Andosins ? Quelques réflexions sur les origines du toponyme Andorre
La présente contribution propose une nouvelle approche des origines du toponyme Andorre qui laisse de côté les Andosins mentionnés par Polybe au IIe siècle av. J.-C., avec tous les problèmes qu'ils représentent, et se concentre sur les premières mentions écrites du toponyme en Moyen Âge, avec des conclusions qui orientent la question vers les origines locales, très centrées sur l'actuelle capitale du pays.

Abstract
Goodbye to Andosins? Some reflections on the origins of the place name Andorra
The present contribution proposes a new approach to the origins of the place name Andorra that leaves out the Andosins mentioned by Polybius in the second century BC, with all the problems they represent, and focuses on the first written mentions of the place name in the upper Middle Ages, with conclusions that orient the issue towards local origins, very focused on the current capital of the country.

L'any 218 aC fou duta a terme una de les accions militars més agosarades de l'antiguitat clàssica: l'expedició a Itàlia del cartaginès Anníbal al capdavant d'un nombrós exèrcit, amb l'objectiu de derrotar Roma en el marc de la Segona Guerra Púnica. L'expedició, iniciada amb el pas de l'Ebre el mes de juny d'aquell any, evità el camí costaner segons totes les evidències –era un itinerari massa exposat a les ciutats aliades de Roma i a la potència de la seva flota–, i hagué d'encarar, consegüentment, el pas per l'interior. L'èpica del pas dels elefants de l'exèrcit d'Anníbal pels Alps ha estat, segurament, l'aspecte més enaltit d'aquest episodi, símbol indiscutible de les grans dificultats que el general cartaginès hagué d'encarar abans de caure sobre Itàlia amb totes les seves forces. Però abans de superar els ports alpins, les forces cartagineses van haver de superar els passos pirinencs que, tot i que d'alçades més modestes, també generaren grans dificultats als expedicionaris, segons els principals historiadors que ho relataren: singularment el grec Polibi, que hi dedicà un passatge de les seves *Històries*, escrites en un moment força proper als esdeveniments; i l'itàlic Titus Livi, que en parlà en la seva obra *Ab Urbe condita*, redactada dos segles després de la Segona Guerra Púnica.[1]

En el seu relat del pas dels Pirineus, Polibi explicava que, després d'haver creuat l'Ebre, Anníbal va sotmetre les tribus dels ilergets, dels bargusis, dels erinosi i dels

1.Sobre el pas d'Anníbal pels Pirineus, vegeu Olesti Vila, Oriol: "El Pirineu Oriental en el marc de la Segona Guerra Púnica (218-202 a.n.e.): una nova perspectiva" a *Treballs d'Arqueologia*, 24. 2020, p. 7-40.

andosins, amb uns combats més durs del que s'esperava.[2] El filòleg alemany Adolf Schulten identificà, als anys 30 del segle XX, els territoris de totes quatre tribus amb Lleida, Berga, la Val d'Aran i Andorra, respectivament, sobre la base de la lògica de l'itinerari que els conduí cap a la serralada pirinenca remuntant la vall del Segre, i la similitud entre el nom d'aquestes tribus i certs nuclis de població o territoris ben coneguts.[3] D'aleshores ençà, i especialment en allò que fa referència als andosins, objecte d'aquest article, ha estat habitual identificar aquests darrers amb els pobladors de l'Andorra preromana, si bé estudis més recents plantegen estendre la seva àrea d'influència a la plana de l'Urgellet.[4]

En qualsevol cas, des dels estudis de Schulten, els andosins esmentats per Polibi al segle II aC (en l'original grec Ανδοσίνους) es relacionen amb l'origen etimològic del gentilici andorrà i, per extensió, del topònim Andorra, de manera paral·lela al paper que haurien jugat els *cerretani*, individualitzats com a grup ètnic des d'abans de la conquesta romana, per bé que a partir de referències molt posteriors,[5] en la gestació del topònim que dona nom a la plana cerdana. I això malgrat els problemes que presenta la hipotètica evolució fonètica per obtenir el gentilici andorrà a partir de l'andosí;[6] del consens general a l'hora de descartar les valls andorranes com a zona de pas dels exèrcits d'Anníbal,[7] i del fet que només Polibi fa esment dels andosins, a diferència del cas dels *cerretani*, amb una continuïtat en les citacions[8] que permet enllaçar-los amb la *Cirritanie* alt-medieval, documentada arran de la revolta del duc Pau contra el rei Vamba l'any 673.[9]

Aquest text proposa una nova reflexió sobre els orígens del topònim Andorra a partir dels seus primers esments alt-medievals. No ens basarem tant en l'etimologia –veritable camp de mines conceptual del qual només ens en servirem per reforçar la hipòtesi plantejada– com en el contingut literal dels textos medievals que, al nostre entendre, ens remeten a uns orígens que ens aparten dels andosins i apunten cap a una denominació referida a un indret puntual que acabaria fent-se extensiva al conjunt de les Valls.

Deixant de banda les referències de la Carta Pobla i l'acta de consagració de la catedral de Santa Maria d'Urgell, documents falsos datats a principis del segle IX però redactats segles més tard,[10] l'esment més antic que ara per ara coneixem d'Andorra –tot i que malauradament en la còpia d'un document original perdut– el trobem en una donació efectuada per Carles el Calb, rei dels francs occidentals, a Sunifred I, comte d'Urgell i de Cerdanya l'any 843.[11] Aquesta donació, que representava la cessió d'algunes propietats distribuïdes pels territoris del Rosselló, la Cerdanya, Conflent i Urgell, incloïa una vil·la "que vocatur vallis Andorra".

2. Polibi: *Historiarum reliquiae.* París. Editore Ambrosio Firmin Didot, 1839. p. 142.

3. Schulten, Adolf: *Fontes Hispaniae Antiquae*, III. Barcelona. Librería de A. Bosch, 1935. p. 47.

4. Bosch Gimpera, Pere: "El pas del Pirineu per Anníbal" a *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, I. Barcelona. Universitat de Barcelona, 1965, p. 138.
Pita Mercé, Rodrigo: "Influencias ultrapirenaicas al sur de los Pirineos centrales en la Antigüedad" a *Actes du 94e Congrès national des sociétés savantes*. París. Bibliothèque nationale, 1971, p. 33.
Pons i Sala, Jordi: "Aportacions al coneixement d'una comarca de l'alta conca del Segre en temps romans: l'Alt Urgell" a *Empúries*, núm. 48-50, 1986-1989, p. 218-219.
Rico, Christian: *Pyrénées romaines. Essai sur un pays de frontière (IIIe siècle av. J.-C. – IVe siècle ap. J.-C.)*. Madrid. Casa de Velázquez, 1997, p. 86-87.

5. Olesti Vila, Oriol; Mercadal, Oriol: "La iberització del Pirineu oriental i la filiació ètnica dels ceretans" a *Paleohispanica*, IX, 2005, p. 298-300.

6. Si bé sembla que el pas d'una /s/ a una /r/ en la darrera síl·laba de tots dos mots podria explicar-se pel mateix punt d'articulació alveolar, el pas de la /i/, darrera vocal tònica d'andosí, a la darrera vocal tònica d'andorrà seria força més difícil d'explicar. Agraeixo aquest apunt lingüístic al Dr. Pere Navarro Gómez, de la URV, així com a l'amic Xavi Planas Batlle per facilitar-me el contacte.

7. En termes generals, i sobre la base que Anníbal va evitar la ruta costanera per creuar els Pirineus, es contemplen dues opcions principals en l'itinerari de l'exèrcit cartaginès: per una banda, la vall del Segre; per l'altra, una ruta transversal que travessaria les actuals comarques del Solsonès, el Berguedà i el Ripollès. Així mateix, no es descarta la divisió de l'exèrcit en diversos cossos que avançarien en paral·lel. En qualsevol cas, i fins i tot acceptant la ruta del Segre, la tendència actual és d'allunyar-la del centre de la plana de l'Urgellet —per les dificultats que prèviament l'exèrcit hauria trobat a l'hora de superar l'actual congost de Tresponts— i fer-lo passar per la falda de la serra del Cadí, provinent de la vall de la Vansa, allunyant-lo encara més de les valls andorranes; Olesti (2020), p. 8-27.

8. Sobre els esments dels ceretans de l'època clàssica, vegeu Olesti i Mercadal (2005), p. 298-300.
Vegeu també Crespo Cabillo, Cira: *Recepi Pyrenaeum. Estudi històric dels Pirineus en època antiga.* Tesi doctoral inèdita. Universitat Autònoma de Barcelona, 2011, p. 43-46.

9. De Toledo, Julià: "Historia Wambae" a Krusch, Bruno; Levison, Wilhelm. *Monumenta Germaniae Historica.* Hannover-Leipzig, 1910. p. 532.

10. En relació amb la cronologia de la Carta Pobla, datada l'any 805 però escrita en realitat al segle XII, vegeu Vergés Pons, Oliver: *Carlemany i Andorra. Història de la Carta Pobla, el document que va originar una llegenda.* Encamp. Anem Editors, 2021.
Pel que fa a la cronologia de l'acta de consagració de la catedral d'Urgell, datada l'any 819 però redactada entre 1016 i 1024, vegeu Gascón Chopo, Carles; Vergés Pons, Oliver: "L'acta de consagració de la catedral d'Urgell. Un fals del temps del bisbe Ermengol redactat entre 1016 i 1024" a *Afers*, 86, 2017, p. 191-220.

11. Baraut, Cebrià: *Cartulari de la vall d'Andorra. Segles IX-XIII*. Andorra. Arxiu Nacional d'Andorra, 2005. Doc. 3, p. 98-99.

Al segle IX, una vil·la era una gran unitat territorial de límits ben precisos, hereva de les grans explotacions agràries de la romanitat tardana que havien evolucionat cap a un conglomerat heterogeni de parcel·les de propietat comtal i propietats pageses, nuclis de població i espais erms.[12] Amb aquesta donació, Carles el Calb cedia a Sunifred totes les propietats d'origen fiscal, amb els seus pagesos dependents, juntament amb tots els recursos de titularitat pública: prats, pastures, boscos, muntanyes i aigües situades dins de les afrontacions de la vil·la esmentada.[13]

Els especialistes sobre l'edat mitjana a Andorra són força unànimes a l'hora d'identificar aquesta vil·la "que vocatur vallis Andorra" amb la totalitat del territori de les Valls.[14] Lògic, si tenim present que la fórmula textual recollida al document es pot traduir com la vil·la "que és anomenada vall d'Andorra". Ara bé, tenint en compte que el substantiu llatí *vallis* declina igual en nominatiu que en genitiu, una traducció igualment vàlida seria la de vil·la "que és anomenada de la vall d'Andorra". És una diferència de matís molt significativa ja que mentre la primera proposta identifica la vil·la amb la totalitat de la vall, la segona, en canvi, simplement la ubica dins d'aquesta vall. Aquesta proposta interpretativa es pot complementar amb el text d'una altra donació efectuada l'any 903 d'una vinya a Encorcers, situada "in valle Andorra, in apindicio de villa Andorra".[15] La donació en qüestió mostra l'existència simultània de dos topònims Andorra a l'alta edat mitjana: un que designa el conjunt en la seva totalitat, la vall d'Andorra, i un altre que se cenyeix a una demarcació de caràcter menor, de vocació local, la vil·la d'Andorra. Aquesta demarcació menor, que identifiquem amb la donació reial de l'any 843 al comte Sunifred I, incorpora algunes ubicacions que permeten definir la seva situació, com l'esmentat indret d'Encorcers l'any 903, situat a certa alçada a la riba esquerra del Valira, davant per davant d'Andorra la Vella, i Engordany, que també és ubicat "in apendicio de villa Andorra" en una venda realitzada en aquest indret l'any 949.[16] D'altra banda, l'any 1000 trobem una altra ubicació de l'indret d'Engordany, ja no a la vil·la d'Andorra, sinó a l'"apendicio de domum Sancti Stephani",[17] que cal identificar amb l'església parroquial de Sant Esteve d'Andorra la Vella i que a partir d'aquest moment s'anirà imposant en els esments d'aquella primerenca vil·la d'Andorra.[18]

D'aquesta manera, segons el que indiquen tots els indicis, la vila d'Andorra seria una demarcació menor que prefigura, almenys des de mitjan segle IX, la futura parròquia d'Andorra la Vella. Un cop identificada aquesta vila amb l'apendici de Sant Esteve d'Andorra la Vella, encara podem aproximar una mica més la seva delimitació sobre la base de dos documents, dels anys 1022 i 1195, que coincideixen a delimitar aquest territori entre la portella d'Aixovall, al sud, el pic de Padern, al nord, i el pic d'Enclar, a ponent.[19] Una delimitació que encara queda més definida amb la identificació de la vila d'Andorra amb la de Santa Coloma l'any 988.[20] Aquesta demarcació té una situació totalment central a les valls d'Andorra. Ocupa la plana més fèrtil i productiva del territori, principal centre de poder durant l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana, amb el castell d'Enclar controlant el pas al sud d'aquesta

12. Sabaté i Curull, Flocel. *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana.* Barcelona. Fundació Salvador Vives Casajuana, 1997, p. 61-62.

13. Baraut (2005). Doc. 3. p. 99.

14. Sense la intenció de fer-ne un recull exhaustiu, vegeu, per exemple, Baraut, Cebrià: "L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens als Pariatges (segles IX-XIII) a *Urgellia*, 11, 1992-1993, p. 225-226;
Viader, Roland: *L'Andorre du IXe au XIVe siècle. Montagne, féodalité et communautés*. Toulouse. Presses Universitaires du Mirail, 2003, p. 72;
Belenguer, Ernest, dir.: *Història d'Andorra. De la prehistòria a l'edat contemporània.* Barcelona. Edicions 62, 2005, p. 99;
Bonales Cortés, Jacinto: *Història territorial de la vall d'Andorra. Dels orígens al segle XV*. Andorra la Vella. Consell General del Principat d'Andorra, 2013, p. 98.

15. Baraut (2005). Doc. 7, p. 108.

16. Baraut, Cebrià: "Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII)" a *Urgellia*, 12, 1994-1995. Doc. 16, p. 89.

17. *Ibidem.* Doc. 31, p. 101.

18. En qualsevol cas, els esments més tardans de la vil·la, o millor dit, de la vila d'Andorra, ja faran referència al nucli de població situat al voltant de l'església parroquial de Sant Esteve, tal com s'extreu del text de la primera concòrdia d'Andorra, l'any 1163, o encara més clarament de la concessió als prohoms de la vila d'Andorra i de la seva parròquia ("proborum hominum ville Andorre et parrochie eiusdem") del dret d'empriuar a la vall Civera l'any 1280; vegeu Baraut (2005). Docs. 61, p. 202, i 131, p. 328, respectivament.

19. Bonales (2013, p. 121.

20. "In villa Sancta Columba sive in villa Andorra"; Baraut (2005). Doc. 13, p. 117.

demarcació, i amb les dues esglésies de pedra més antigues, Sant Vicenç d'Enclar i Santa Coloma. També s'hi troba l'aiguabarreig de la Valira del Nord amb la Valira d'Orient, que articula en gran mesura la xarxa viària tradicional d'Andorra. Es tracta, per tant, de l'espai amb més potencialitats de tot el conjunt de les Valls que, actualment, incorpora el major nucli de població i capital política del Principat. De fet, la denominació de la capital, Andorra la Vella, deriva del concepte de vila d'Andorra, i no pas d'aquell que suggereix la traducció castellana *Andorra la Vieja*, acceptada de manera oficial per la *Real Academia Española* al seu *Diccionario panhispánico de dudas*.[21]

La coexistència des de l'alta edat mitjana d'aquests dos topònims idèntics però referits a dues realitats territorials clarament diferenciades, demana una reflexió sobre els seus orígens, que entenem que són comuns i, sobretot, sobre la seva relació de precedència –és a dir, quin dels dos va ser el primer i va donar nom a l'altre. En aquest sentit, una ràpida ullada a la realitat d'altres valls del comtat d'Urgell ens aporta algunes pistes. No pas gaire lluny d'Andorra, el castell de Castellbò, abans de rebre aquesta denominació, era conegut amb el nom de *Castro Leoni*, documentat així des de l'any 923.[22] El topònim designava un centre de poder enclavat al mig d'una vall que, a partir del 941, la trobem documentada com a "valle de Castro Leonis".[23] En aquest cas, no hi ha dubte que una ubicació presidida per un nucli de control del territori, el castell de Castell-lleó, va donar el seu nom a la vall. D'una manera encara més significativa, la vila de Cabó, situada a l'apendici de Sant Sadurní i documentada segons aquesta forma des d'almenys l'any 1017,[24] comptava amb el "castro de Sancti Saturnini", documentat des del 992,[25] des d'on els senyors de Caboet projectaven la seva autoritat, en nom dels comtes, sobre una vall anomenada Nempàs. A partir de principis del segle XI, aquesta vall va començar a rebre el nom del seu centre de referència i a ser coneguda com a vall de Cabó, relegant a l'oblit la denominació de vall de Nempàs.[26] Novament, la força del topònim que designa el centre de poder de la vall va acabar fent-se extensiu a tota la vall i, en aquest cas, fins i tot va substituir un topònim anterior. Un altre cas és el de la vall de Sant Joan, situada al flanc occidental de les valls d'Andorra i documentada amb aquesta denominació des de l'any 1079,[27] la qual deriva, sense cap mena de dubte, d'una església situada sota l'advocació de Sant Joan, que hauria cedit la seva denominació a una vil·la que trobem documentada des de l'any 1049.[28] I encara, per cloure aquesta enumeració, cal parlar del propi topònim Urgell, recollit en la seva forma gentilícia a partir del segle VI,[29] i com a *civitas* des de l'any 792,[30] que va passar a designar, almenys des de l'any 843, el *pagus* d'Urgell,[31] és a dir, el districte que depenia aleshores d'aquesta *civitas*, que més endavant esdevindria el comtat d'Urgell.

Tots els exemples anteriors, força significatius tant per la seva vinculació amb Andorra com pel seu propi abast històric, participen d'una mateixa dinàmica: el topònim que identifica un indret central que exerceix un control sobre un espai d'influència més ampli, passa a designar aquest territori més ampli. És aquesta la dinàmica pròpia del topònim Andorra a l'alta edat mitjana? És com a mínim un model a prendre en consideració que, per raons òbvies,

21. Segons consulta a la pàgina web d'aquesta institució Países y capitales, con sus gentilicios | Diccionario panhispánico de dudas (rae.es), el dia 13 de gener del 2022. Cal recordar, però, el fet que ja al segle XIV s'interpretava erròniament la segona part del topònim d'Andorra la Vella com un adjectiu que indicava molta edat o antigor, tal com es desprèn dels esments en llatí d'"Andorre Veteri", adjectiu llatí que significa vell, en documentació andorrana almenys a partir del 1324. Baiges, Ignasi J.; Fages, Mariona: *Diplomatari de la vall d'Andorra. Segle XIV.* Andorra. Govern d'Andorra, 1993. Doc. 9, p. 33.

22. Gascón Chopo, Carles: "*Incastellamento* a la conca alta del Segre (segles IX-XI). Apunts previs per a un estudi" a *Interpontes*, 2014, p. 13.

23. Baraut, Cebrià: "Els documents, dels segles IX i X, conservats a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell" a *Urgellia*, 2, 1979. Doc. 99, p. 74.

24. Marquès i Planagumà, Josep M.; Ordeig i Mata, Ramon: "Diplomatari de Santa Maria d'Organyà (914-1090)" a *Urgellia*, 18, 2011-2014. Doc. 167, p. 156.

25. *Ibídem.* Doc. 13, p. 33-34.

26. El primer esment de la vall de Cabó data de l'any 1025. *Ibídem.* Doc. 36. p. 47-48. No obstant, el topònim Nempàs encara havia de perdurar fins ben entrat el segle XII.

27. Baraut, Cebrià: "Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell" a *Urgellia*, 7, 1984-1985. Doc. 928, p. 61.

28. Baraut, Cebrià: "Els documents, dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell" a *Urgellia*, 5, 1982. Doc. 626, p. 148.

29. Concretament al II Concili de Toledo celebrat l'any 531, en el qual hi participà, entre altres, el bisbe Just d'Urgell; vegeu Gascón Chopo, Carles: "El bisbe Just i els orígens de la diòcesi d'Urgell" a *Urgellia*, 19, 2015-2018, p. 413.

30. "Orgellia est civitas in Pyrinei montis iugo sita". *Ibídem,* p. 421, nota 51.

31. Baraut (2005). Doc. 3, p. 99.

prescindiria del paper dels andosins en uns orígens etimològics que no correspondrien a un territori ampli ocupat per una hipotètica ètnia autòctona de la qual no se'n tenen més notícies des del segle II aC, sinó a una ubicació estrictament local, que podria haver jugat un paper rellevant en l'articulació de les Valls en un moment força endarrerit de l'alta edat mitjana.

I és en aquest punt que, amb totes les precaucions possibles, recorrem a l'etimologia per reforçar aquesta hipòtesi, recordant, com ja havia proposat Manuel Anglada en el seu moment,[32] la proposta que identifica Andorra amb un topònim d'etimologia basca, relacionat amb indrets amb fonts o punts d'aigua importants i singularitzats per unes característiques específiques, com ara la seva condició termal, coincidint en aquest aspecte amb altres topònims pirinencs de l'estil Dorres, Dòrria o Durro.[33] D'aquesta manera, el referent que hauria donat lloc al topònim Andorra es trobaria en les aigües termals de les Escaldes, topònim de clars orígens llatins, derivat d'*aquae calidae*, que és documentat a partir de l'any 1195.[34] Tal com ens trobem amb el binomi Dorres-Vilanova de les Escaldes, al costat francès de la frontera que divideix la Cerdanya, els topònims Andorra i Escaldes serien, d'acord amb aquesta hipòtesi, una manera d'esmentar el mateix fenomen amb dues llengües diferents, una de primigènia, vinculada amb el basc que es parlava a bona part del Pirineu en època antiga, i l'altra la llatina, imposada progressivament amb la conquesta romana.

I tot això, en quin lloc deixa els andosins? Segons la informació recollida per Polibi, es tractaria d'un grup ètnic amb un sol esment conegut, com ja hem comentat, que hauria atacat els cartaginesos l'any 218 aC al seu pas per l'interior de l'actual Catalunya, en algun punt entre l'Ebre i els Pirineus. Si la similitud del seu denominador amb el topònim Andorra els havia situat com a antics habitants de les Valls, la hipòtesi formulada en aquest article els apartaria d'aquesta connotació. El nom d'aquesta tribu, d'etimologia indiscutiblement bascoide segons els especialistes, podria estar vinculat amb un dels noms més comuns al món aquità en època antiga, del qual es coneixen les formes Andos, Andossus, Andoxus, Andosten, Andostennus, Andoston, Andoxpon o Handos,[35] fet que en realitat podria situar els antics andosins a qualsevol àmbit vinculat amb el món aquità. I qui parla de món aquità, parla d'un antic domini lingüístic que presenta unes arrels molt properes al basc,[36] que en època romana s'estenia per bona part dels Pirineus fins assolir els sectors més occidentals del Pirineu català, incloent Andorra.[37]

En definitiva, proposem una revisió dels orígens del topònim Andorra substituint la hipòtesi que el vincula amb l'antiga tribu dels andosins, per aquella que ubicaria els seus orígens en un referent local que acabaria designant la totalitat de les Valls. La hipòtesi no és nova: havia estat formulada per Manuel Anglada ja a la dècada dels 90 del segle xx, però en aquest cas no ho justifiquem tant des de l'etimologia, sinó des dels esments de la toponímia en la documentació de l'alta edat mitjana i de la seva comparació amb les dinàmiques d'altres topònims pròxims a les Valls. De tota manera, la pròpia naturalesa de les fonts, sempre parques i discontínues, i la pròpia existència tossuda —malgrat tots els problemes apuntats— dels andosins de Polibi en la documentació —ni que sigui una sola vegada—, no ens permeten ser concloents en la nostra hipòtesi. Sí que pensem que almenys mereix tanta consideració com la hipòtesi dels andosins i, en qualsevol cas, aporta una nova dada fonamental per a la història de l'Andorra i de les terres altes de l'Urgell en època carolíngia, que és la correcta interpretació de la naturalesa de la donació amb què el comte Sunifred I fou beneficiat l'any 843.

32. Anglada i Ferran, Manuel: "Els orígens de la parla andorrana" a *Andorra i la catalanitat. 7ª Diada Andorrana XXVI Universitat Catalana d'Estiu. 20 d'agost de 1994, Prada de Conflent*. Andorra. Societat Andorrana de Ciències, 1995. p. 42-45.

33. Planas, Xavier; Gascón, Carles; López-Mugartza, Juan Karlos; Belasko, Mikel: *Anàlisi fisiogràfica de topònims andorrans d'arrel preromana*. Andorra. Govern d'Andorra, 2018, p. 97-110.

34. Baraut (1994-1995). Doc. 208, p. 265.

35. Gorrochategui Churruca, Joaquín: "Las placas votivas de plata de origen aquitani halladas en Hagenbach (Renania-Palatinado, Alemania)" a *Aquitania*, 19, 2003. p. 31. *Cit.* a Crespo (2011), p. 49.

36. Rico (1997), p. 74-79; Gorrochategui Churruca, Joaquín: "Aquitano y Vascónico" a *Paleohispanica. Revista sobre lenguas y cultures de la Hispania antigua*, 20, 2020, p. 744.

37. Michelena, Luis: "Sobre la historia de la lengua vasca" a Anuario del Seminario de Filología Vasca. Vol. 16, 1982, p. 152; Planas *et al*. (2018), p. 272-278.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 151-156 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.110 ISBN: 978-99920-61-61-9

1258-1260, anys sense estiu a Andorra: possibles efectes econòmics i polítics durant el període dels Pariatges



Papers de recerca històrica 10

Alan Ward i Koeck
Professor i doctor en Societat de la Informació

Resum
1258-1260, anys sense estiu a Andorra: possibles efectes econòmics i polítics durant el període dels Pariatges
El període històric que envolta l'acord entre els Coprínceps ha estat estudiat des de molts punts de vista. Al nostre coneixement, però, no s'han tingut en compte factors purament físics relacionats amb el clima que aporten nova informació sobre aspectes que podrien haver participat en la creació de la situació de conflicte polític. En aquest treball, es proposa una pauta d'explicació relacionada amb el trasbals atmosfèric d'origen volcànic que va estendre els seus efectes des del Pacífic fins a les nostres contrades.

Resumen
1250-1260, años sin verano en Andorra: posibles efectos económicos y políticos durante el período de los Pariajes
El período histórico entorno al acuerdo entre los Copríncipes ha estado estudiado desde bastantes puntos de visto. A nuestro conocimiento, pero, no se han tenido en cuenta factores puramente físicos relacionados con el clima que aportan nueva información sobre aspectos que podrían haber participado en la creación de la situación de conflicto político. En este trabajo, se propone una pauta explicativa relacionada con el trastorno atmosférico de origen volcánico que extendió sus efectos des del Pacífico hasta nuestra región.

Résumé
1250-1260, des années sans été en Andorre: les possibles effets économiques et politiques pendant la période des Paréages
La période historique autour de l'accord entre les Coprinces a été étudiée de maints points de vue. Mais, à notre connaissance, certains facteurs purement physiques en relation avec le climat n'ont pas été pris en compte, qui ajoutent des nouvelles informations sur des aspects qui pourraient avoir eu une influence sur la création de la situation de conflit politique. Dans ce travail, une ligne explicative est proposée autour de la perturbation climatique qui eut ses effets depuis l'Océan Pacifique jusqu'à nos contrées.

Abstract
1250-1260, years without summer in Andorra: their possible economic and political effects during the period of the Pariatges
The historical period around the agreement between Coprinces has been studied from many points of view. However, to our knowledge certain purely physical factors linked to climate have not been taken into account, that give new understanding on aspects that could have had an effect on the creation of a political conflict. In this work, an explication guideline is proposed based on a climate disruption that had its effects from the Pacific Ocean up to our region.

És conegut el llarg conflicte entre els senyors de l'Alt Urgell i els Comtes de Foix que va abastar tot el període entre finals del segle XII i finals del XIII. Episodis com el de l'any 1195 han permès a Carme Batlle parlar del "terrible pillatge de la ciutat" de la Seu d'Urgell (Batlle, 2016, p. 19), o a Carles Gascón comentar la "invasió del bisbat d'Urgell a la fi del segle XII" (Gascón, 2015). El període conclou amb l'acte fundacional d'Andorra, la signatura del doble Pariatge dels anys 1278 i 1288, el punt de partida d'un període relativament pacífic del nostre país, si més no dins de l'entorn polític de l'Europa de finals de l'edat mitjana i l'edat moderna. Ara bé, fins ara els historiadors han estudiat poc el context climàtic precís i les manifestacions naturals que els habitants van patir al llarg del conflicte. Els efectes de les modificacions climàtiques han estat —i són encara— especialment marcats, tant a nivell de mar (alteracions del nivell de l'aigua) com a la mitjana i alta muntanya, com seria el cas d'Andorra. Aquest article vol reconstruir els efectes que l'any 1257 va tenir l'erupció del volcà Samalas (illa de Lombok, actual Estat d'Indonèsia) sobre l'agricultura i la ramaderia de les Valls, i relacionar aquest fet amb el període polític del moment. Per fer-ho, començarem recordant les principals característiques del sistema agrícola autosuficient de les Valls, presentarem l'erupció del volcà l'any 1257 i els seus efectes a escala global, i finalment estudiarem les seves probables conseqüències a escala local en el nostre país i entorn immediat.

L'autosuficiència alimentària de les Valls

Malgrat l'absència de testimonis directes de l'economia de producció d'aliments a les Valls durant la baixa edat mitjana, disposem d'alguns indicis importants que la

permeten descriure a grans trets: les dades que ens provenen de la comparació amb la situació dels Països Catalans, amb els quals Andorra compartia població, sistema polític i llengua. Per aquests motius es pot suposar que els seus costums agrícoles no distaven excessivament, tot salvant les lògiques diferències causades per l'altitud i la climatologia de muntanya. D'altra banda, no podem obviar els testimonis escrits, documents que recollien tant les relacions entre privats com entre senyors, i en què apareixen sovint els elements de producció agrícola: terrenys, camps, horts, fonts, pous, molins i altres. A partir d'aquestes informacions podem teoritzar la presència d'una economia de subsistència basada en dos grans estrats geogràfics horitzontals.

En primer lloc hi havia la producció d'aliments per la subsistència de la població. Entre els cultius, no hi ha dubte que els principals destinats al consum humà devien ser els cereals, principalment blat, ordi i civada. Aquests cultius es devien fer sobretot a prop del fons de les valls, allà on el terreny era més accessible i les temperatures més adequades per aquestes espècies: "Probablement, fins a finals del segle XIII les terres de cultiu són al fons de les valls, prop dels rius, que és on es troben les terres de més qualitat." (Bascompte, 2005). Entre altres usos de la terra dins aquest mateix estrat, la viticultura va experimentar un creixement important del nombre d'aparicions en els documents al llarg dels segles, i notablement del segle XIII (Ward, A., 2017).

Per damunt, en un segon estrat, els boscos i els terrenys de pastura es trobaven a altituds massa elevades per permetre fàcilment el cultiu de cereals, motiu pel qual s'havien de destinar a les activitats pecuàries i forestals. A la part superior d'aquest estrat, els prats alpins tan sols podien permetre l'activitat ramadera, associada possiblement a la mineria.

En les fonts documentals, a partir del segle XVII sovintegen les referències al treball diplomàtic curós que duien a terme les autoritats andorranes per tal d'assegurar poder importar aliments de base des d'altres territoris, sovint Catalunya. Així, l'any 1606, la Reial Audiència de Barcelona confirma el dret dels andorrans a importar queviures al seu propi consum, concretament blat i vi (Bascompte, 1997, p. 87). En el seu moment, Lídia Armengol va recollir una sèrie de referències d'arxiu que daten dels anys 1628, 1630, 1648, 1651 i 1690 (Armengol, 1985, p. 57 i ss.), i a través de les quals tenim constància de l'esforç diplomàtic amb els països veïns. Aquestes dates concorden amb un període de baixada pronunciada de les temperatures a tot Europa. A partir de finals del segle XIV, el període conegut com la "petita edat de gel" va durar fins ben entrat el segle XVII. Sembla que a Andorra no només hi va haver una disminució de les temperatures d'un o dos graus centígrads, sinó també un augment de la pluviometria. Com a conseqüència, es va reduir l'espai disponible pel creixement dels cereals, que s'havien de reservar a les cotes més baixes. Paral·lelament podem pensar en un augment de l'activitat pastoral, que hauria resultat necessària per poder sostenir l'economia del país. En definitiva, ja a partir d'aquesta època, en què es passava de l'Edat Mitjana al Renaixement, Andorra no devia ser autosuficient pel que fa a la seva alimentació de la manera en què ho havia estat durant la major part de la baixa edat mitjana.

El volcà Samalas i els seus efectes a escala mundial

Al llarg de tot l'entorn de l'Oceà Pacífic es troba un anell de volcans associats a fronteres actives entre plaques tectòniques. Un d'ells, Samalas (latitud: 8° 24′ 36″ S, i longitud: 116° 24′ 30″ E), es situa a l'illa de Lombok, entre les illes més grans de Bali i Sumbawa, a l'Estat d'Indonèsia. Aquest volcà ha tingut un historial eruptiu llarg i complex, amb múltiples esdeveniments, cosa que es veu amb la forma complexa del seu cràter, que comprèn diversos cràters sobreposats parcialment (Figura 1).

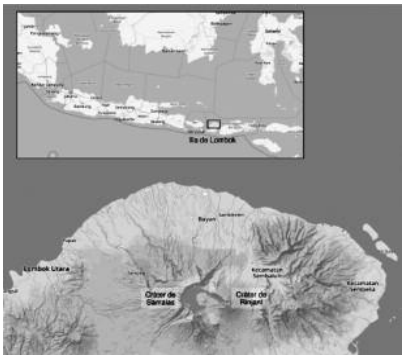

Figura 1: Situació de l'illa de Lombok a la mar de Java, i els seus dos volcans principals: el Samalas i el Rinjani. Font: OpenStreetView (adaptat)

No ha de resultar estrany pensar que un volcà situat a la zona equatorial del Pacífic pugui afectar a tot el planeta. Altres exemples inclouen l'erupció del volcà Tambora el 1815, a l'illa Sumbawa, Indonèsia (Stothers, 1984); la del volcà Kuwae, a les illes Vanuatu (Gao, 2005), el 1452-53; o l'erupció encara hipotètica d'un volcà desconegut a principis dels anys 1460 (Bauch, 2015). En tots els casos, les erupcions van produir importants emissions de gasos —sobretot diòxid de sofre, SO_2— i cendres que, quan s'injecten amb força dins de les capes altes de l'atmosfera, poden fer el seu camí al voltant de la Terra en forma d'aerosol. Si el volcà es troba a la zona tropical, aquests núvols, inicialment presents tan sols en una estreta franja entre els tròpics, de seguida s'escampen pel nord i el sud i afecten les zones subtropicals.

Els seus efectes consisteixen sobretot a augmentar l'albedo o reflectivitat de l'atmosfera. Per aquesta raó, la quantitat d'energia solar que arriba a la terra és menor, i les temperatures minven a la superfície. Si es produeix a l'hivern, les temperatures hivernals seran inferiors a les habituals i, si es produeix durant la primavera o l'estiu, sovint les temperatures diürnes no arribaran fins al nivell necessari perquè les plantes i els cultius acabin de madurar. En aquests casos es parla del fenomen "d'anys sense estiu". Addicionalment, el diòxid de sofre (SO_2) es combina amb vapor d'aigua, present en els núvols, per formar ions sulfat (SO_4^{2+}) i àcid sulfúric. Aquesta pluja àcida encara augmenta més l'efecte nociu de l'aerosol sobre la vegetació. Tot i això, les relacions entre les emissions de diòxid de sofre i els altres components de l'atmosfera són complexes. Així, si bé en general les emissions volcàniques importants d'aquest gas solen correspondre —segons les fonts històriques— a períodes d'un o fins a tres anys de temperatures relativament baixes, en algunes ocasions pot succeir que diverses erupcions repetides regularment al llarg d'una dècada tinguin un efecte invers i acabin causant una pujada de les temperatures globals (Ward, P.L., 2009). Això és el que sembla que va passar després de l'erupció del volcà Eldgjá, Islàndia, l'any 934, que hauria afectat la Xina de la dinastia Tang: durant els anys entre l'erupció i el 938, el temps va ser més calorós que de costum, però posteriorment, i fins l'any 943, es va passar a un règim força fred i amb àmplies caigudes de neu, fets que s'atribueixen tots dos als efectes de l'erupció del volcà islandès (Fei i Zhou, 2006).

El cas del volcà Samalas i la seva erupció de l'any 1257 resulta paradigmàtic, si més no pel que fa a la pèrdua de temperatura. Basant-se en l'anàlisi de mostres de gel polar, Lavigne parla de "*a colossal volcanic eruption [...] the largest sulphur release to the stratosphere of the past 7000 years*" (Lavigne *et al.*, 2013). Els seus resultats encara es veuen a dia d'avui pel cràter que va deixar darrere seu a l'illa de Lombok, amb dipòsits de —pel cap baix— 40 quilòmetres cúbics de tephra i fluxos piroclàstics que van arribar a uns 25 quilòmetres del pic. Pel que fa als seus efectes sobre el clima, aquests autors relacionen l'aerosol de SO_2 emès amb l'estiu particularment poc calorós de l'any 1257 i, en contrast, l'hivern bastant suau de l'any 1257–8, tots dos fenòmens observats a Europa en general i a Anglaterra en particular. Amb aquest quadre general, no hi ha motius per descartar que l'activitat del Samalas hagués pogut afectar les Valls de la mateixa manera que ho va fer a la resta del continent.

La petjada de l'erupció a Andorra

Un treball d'investigació recent ha extret i analitzat llots del fons del llac de Montmalús (Galofré, 2019). Els sediments lacustres són una font d'informació interessant sobre els paleoclimes, ja que hi solen drenar terres i vegetals de la conca que els envolta. Hi queden capturades i se'n poden determinar les seqüències amb relativa facilitat. Els llacs d'alta muntanya, a més, presenten l'avantatge de ser relativament estàtics dins l'espai, amb vores ben determinades, a més que la seva velocitat de deposició de sediments és relativament més baixa que en zones on els cursos d'aigua fan aportacions més ràpides. D'aquesta manera, una columna relativament curta pot contenir dades sobre un període històric de més amplitud. En el cas del treball referenciat, es poden notar *inter alia* dos resultats concrets que, al nostre entendre, són d'especial interès. El primer nivell, que mitjançant el mètode del carboni (^{14}C) data cap a l'any 1300, és d'un pic important de la quantitat total de sofre present. L'altre, que data del segle següent, mostra una davallada de la quantitat total

de carboni dins els sediments, associada amb una disminució de la proporció de l'isòtop radioactiu (^{13}C) i també amb un pic de la quantitat de plom.

Aquests resultats es poden analitzar de dos maneres. En primer lloc, el sofre present en les mostres no pot ser d'origen local ja que no existeixen dipòsits superficials de minerals associats amb aquest element a la regió. Així, hem de pensar que el seu origen ha de ser aliè, cosa que fa intervenir el transport aeri de sofre d'origen volcànic i en forma d'aerosols. Ara bé, no es coneixen grans erupcions volcàniques al voltant de l'any 1300; les més properes van ser, justament, l'erupció del Samalas l'any 1257 i una erupció comparable del volcà Quilotoa als Andes (actualment Estat d'Equador) l'any 1280. Així, hem de pensar en la necessitat d'ajustar la datació per carboni 14 dels resultats, que els autors semblen haver basat en tan sols tres mostres. Tractant-se d'una seqüència relativament complexa i que, segons diuen, presenta a "*reservoir effect [that] does not seem to be constant along the sequence*" (Galofré, 2019, p. 10), s'intueix que aquest fet hagi pogut causar una desviació d'una cinquantena d'anys en la datació. Per aquest motiu, la nostra interpretació de les dades és que el pic de sofre que es presenta a 49 cm de profunditat en la columna de sediments correspon a sofre volcànic de l'erupció del 1257 del Samalas, i va ser dipositat als voltants del llac de Montmalús entre aquest any i alguns anys posteriors. Sens dubte, una quantitat del material hauria estat empresonat entre els sediments de la conca del llac, entrant dins el sistema lacustre i dipositant-se en el fons tan sols uns quants anys més tard.

En segon lloc, la posterior disminució de carboni en els sediments és un fenomen que es pot qualificar de llarg —sembla haver durat una cinquantena d'anys pel cap baix— i bastant abrupte. L'origen d'aquest carboni tant podria ser de la vegetació dels voltants del llac com de la producció lacustre a través d'espècies aquàtiques com les algues. En tot cas, aquesta disminució indica un descens de les temperatures, cosa que afectaria no només la productivitat dels vegetals durant el seu període de creixement, sinó també la llargada d'aquest període. A partir del moment en què el llac es cobreix de gel, o els seus voltants de neu, la productivitat vegetal decreix fortament. Així, existeix una correlació entre un allargament de l'hivern i la reducció de la captació de carboni aeri per part dels vegetals.

Ens trobem doncs davant d'un indici material d'una possible baixada prolongada de les temperatures a Andorra, que es produeix just després de l'aparició d'un pic de sofre. Si admetem l'ajustament que proposa la datació, ens trobem amb un pic de sofre cap a l'any 1257 i següents, així com una baixada significativa de les temperatures durant mig segle –possiblement el període del 1260 al 1310 aproximadament.

Conclusions

Típicament, els aerosols d'origen volcànic en temps històrics han provocat la successió de diversos hiverns més durs que de costum. La conseqüència és una reducció de la producció vegetal, tant per al consum humà com per a les pastures del bestiar. Aquesta reducció repetida, diversos anys, en combinació amb hiverns més durs i un escurçament de la temporada de creixement —primaveres més tardanes i tardors més primerenques—, podia disminuir els recursos disponibles i àdhuc arribar a provocar situacions de fam, sobretot en el context de societats agrícoles (Gräslung i Price, 2012). En resulten una mortalitat humana i dels ramats, que poden derivar en conseqüències econòmiques i àdhuc polítiques. Davant de l'escassetat de mitjans propis, algunes entitats han estat temptades d'anar a buscar recursos als territoris dels veïns. Un exemple que pertany a un període anterior és la possible explicació proposada per alguns autors de la invasió l'any 823 del regne de Carles el Calb per part de les tropes de Lluís l'Alemany, en el context d'una successió d'anys amb una reducció important de la producció alimentària (McCormick i altres, 2007).

En el context andorrà, una disminució de les temperatures i de la productivitat vegetal havia de tenir conseqüències majors sobre l'agricultura. Tenint en compte el gradient de temperatures mitjà d'uns 0,65 ^{o}C per cada cent metres d'altitud, una baixada de les temperatures estimada d'entre 1 a 2 graus implica una reducció de les cotes útils per cada cultiu d'entre 150 i 300 m; hom mesura fàcilment la implicació, a Andorra, pel que fa a l'àrea cultivable pels cereals i, en conseqüència, la pressió alimentària que devia exercir aquest fet sobre la població.

D'altra banda, no es pot obviar el fet que aquesta disminució de les temperatures també afectava altres àrees d'Europa, entre les quals es trobaven els territoris del comtat de Foix. Davant de la perspectiva d'una disminució de l'activitat agrícola, una possible hipòtesi seria que els comtes de Foix haguessin volgut augmentar la seva activitat política i/o guerrera cap al vessant sud del Pirineu. Així, la clara voluntat dels comtes d'eixamplar el seu àmbit d'influència no només podria haver respost a la continuïtat del conflicte que s'arrossegava des de feia dècades entre els comtes i el bisbat d'Urgell, sinó també a una necessitat d'obtenir nous recursos en els rics territoris del sud del Pirineu i, possiblement, que les seves tropes ocupessin aquests territoris durant un període en què la productivitat de les seves terres era més justa. La conversió en milícies, encara que fos en posicions del tot subordinades, podia donar sortida a la població masculina sobrant. En tot cas, aquesta visió permet entendre la presència continuada de tropes del comte en territori andorrà o d'Urgell, amb el paper de fortificar alguns punts clau de la geografia i, a més, guardar els llocs fortificats.

La baixada del rendiment agrícola i l'augment de la presència militar de Foix a les Valls podrien haver estat dos dels motors que van impulsar la transformació econòmica d'Andorra a finals de la baixa edat mitjana, amb el pas d'una economia orientada essencialment en l'agricultura (cereals i vinya) cap a una economia pastoral. Traslladar l'activitat des dels fons de vall cap als nivells superiors de la muntanya hauria tingut un efecte benèfic des d'ambdós punts de vista. La ramaderia els permetia seguir essent productius des del punt de vista alimentari, encara que el rendiment del cultiu dels cereals hagués baixat considerablement. El creixement d'herba no requereix les mateixes temperatures que el blat, i pot absorbir sense dificultats un augment de les precipitacions. En això es comporta de manera contrària als cereals i la vinya. D'altra banda, els ramats són més mòbils que els cultius i, per aquesta raó, són menys sensibles a la presència de pertorbacions exteriors com poden ser bandes armades o les milícies dels comtes. A la vegada són més difícils de quantificar i, així, de sotmetre a imposició o altres exaccions, cosa que sempre és d'agrair en moments de turbulència política.

Finalment, i a títol anecdòtic, el pic de plom detectat per Galofré va tenir lloc entre el pic de sofre i aproximadament els 150 anys posteriors. Correspondria, segons la datació ajustada, al període del 1280 al 1410 o potser un xic més. Ara bé, el Montmalús forma part del territori oriental del Pirineu, àrea geogràfica que és coneguda per contenir pocs metalls, sobretot ferro amb una mica d'or i coure (al Rosselló). Per contra, la part occidental de la serralada ha estat descrita com a "polimetàl·lica" i és més rica en vetes d'argent en associació amb plom. El trenc entre les dos àrees es troba a l'alçada d'Aulús (Arieja), localitat on possiblement es troben les mines més importants d'argent, plom i zinc de la serralada del Pirineu oriental. Per una coincidència temporal intrigant, aquestes mines van ser explotades per l'argent i el plom durant el període baix medieval, si més no de manera documentada durant el període del 1319 al 1340 (Dubois, 1999). Possiblement les mines s'haurien obert uns anys abans, i no es coneix amb exactitud la data en què es va produir el seu tancament provisional.

Sembla que durant aquest període la seva producció hauria arribat fins a 1,2 tones d'argent cada any, quantitat considerable que, sens dubte, seria l'origen d'una pol·lució a base de plom associat naturalment amb l'argent que s'hauria escampat per via aèria durant els processos de refinatge de la mina. Tenint en compte que els patrons meteorològics d'aquesta regió del Pirineu inclouen la regularitat d'un vent d'oest que entra des de l'Atlàntic, passa per damunt de l'Arieja i acaba trobant-se amb l'aiguavés a la zona del Pas de la Casa i el Montmalús, entenem que no es pot descartar que el plom trobat a l'estany de Montmalús sigui, en realitat, un senyal clar de l'activitat minera d'argent a Aulús. Aquesta hipòtesi, si es pogués verificar, seria coherent amb una voluntat dels comtes de Foix de dinamitzar l'activitat econòmica en els seus territoris, en el mateix moment temporal que perseguien objectius militars a Andorra i al sud del Pirineu, objectius que, sens dubte, requerien els mitjans econòmics corresponents.

Referències

ARMENGOL, L.: *Una mostra del nostre llegat històric: 600 fets institucionals, econòmics i socials*. Andorra. Grafinter, 1985. Dip. legal: AND 134-1985.

BASCOMPTE, D.: *Diplomatari de la Vall d'Andorra: segle XVII*. Govern d'Andorra, Ministeri de Cultura, 1997.

BASCOMPTE, D.: "Andorra agrícola dels segles XVI al XVIII: entre terres i prats" a *Estudis d'història agrària*, 18. 2005. p. 47-65.

BATLLE, C.: *L'aljama de la Seu d'Urgell medieval: una comunitat jueva del Pirineu català*. Barcelona. Ed. Rafael Dalmau, 2016. ISBN: 978-8423208180.

BAUCH, M.: "The day the sun turned blue. A volcanic eruption in the early 1460s and its possible climatic impact – a natural disaster perceived globally in the late Middle Ages?" a Schenk, G.J. (Ed.). *Historical Disaster Experiences. A comparative and transcultural survey between Asia and Europe*. Heidelberg, 2015.

DUBOIS, C.: "Les mines de plomb argentifère et zinc d'Aulus-les-Bains (Ariège)" a *Archéologie du Midi médiéval*, 17. 1999. p. 187-211.

FEI, J., & ZHOU, J.: "The possible climatic impact in China of Iceland's Eldgja eruption inferred from historical sources" a *Climatic change*, 76(3-4). 2006. p. 443-457.

GALOFRÉ PENACHO, M-S.: *Climate and environmental reconstruction based on multiproxy analyses from Montmalús Lake (Andorra)*. Grau in geology degree final project, Universitat Autònoma de Barcelona, 2019.

GASCÓN, C.: *La catedral saquejada: el comte de Foix i la invasió del bisbat d'Urgell a la fi del segle XII*. la Seu d'Urgell. Ed. Salòria, 2015. ISBN: 978-8494250491.

GAO CHAOCHAO *et al.:* "The 1452 or 1453 A.D. Kuwae Eruption Signal Derived from Multiple Ice Core Records: Greatest Volcanic Sulfate Event of the Past 700 Years" a *Journal of Geophysical Research*, 117, D12107. 2006.

GRÄSLUND, B., i PRICE, N.: "The «dust veil event» of AD 536 in critical perspective" a *Antiquity*, 86, 332, June 2012. p. 428-443.

LAVIGNE, F., DEGEAI, J. P., KOMOROWSKI, J. C., GUILLET, S., ROBERT, V., LAHITTE, P., ... & DE BELIZAL, E. (2013). "Source of the great AD 1257 mystery eruption unveiled, Samalas volcano, Rinjani Volcanic Complex, Indonesia.", en *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(42), p. 16742-16747.

MCCORMICK, M., DUTTON, P.E. and MAYEWSKI, P.A.: "Volcanoes and the Climate Forcing of Carolingian Europe, A.D. 750-950" a *Speculum*, 82. 2007. p. 865-895.

STOTHERS, R.B.: "The Great Tambora Eruption of 1815 and its Aftermath" a *Science*, 224. 1984. p. 1191–1198.

WARD, A.: *La vinya*. Ed. Createspace, 2017. ISBN: 978-1979609630.

WARD, P. L.: "Sulfur dioxide initiates global climate change in four ways" a *Thin solid films*, 517(11). 2009. p. 3188-3203.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 157-159 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.111 ISBN: 978-99920-61-61-9

L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou (Barcelona 1305 - Pisa 1381) primer comte d'Empúries i quart de Ribagorça, comte de les muntanyes de Prades i cosenyor d'Andorra entre 1333 i 1337



Papers de recerca històrica 10

Jordi Guillamet i Anton

Historiador
jguillamet@andorra.ad

Resum

L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou (Barcelona 1305 - Pisa 1381) primer comte d'Empúries i quart de Ribagorça, comte de les muntanyes de Prades i cosenyor d'Andorra entre 1333 i 1337

Entre els anys 1333 i 1337 Andorra va tenir un cosenyor que no era un Foix. En aquest període els cosenyors d'Andorra van ser els bisbes d'Urgell i l'Infant Pere, comte d'Empúries i Ribagorça.

Resumen

El Infante Pedro de Aragón y Anjou (Barcelona 1305-Pisa 1381) primer conde de Empúries y cuarto de Ribagorça, conde de las montañas de Prades y coseñor de Andorra entre 1333 y 1337

Entre los años 1333 y 1337 Andorra tuvo un coseñor que no era un Foix. En este período los coseñores de Andorra fueron los obispos de Urgell y el Infante Pere, conde de Empúries y Ribagorça.

Résumé

Infante Pere d'Aragó i d'Anjou (Barcelone 1305-Pise 1381) premier comte d'Empúries et quatrième de Ribagorça, comte des montagnes de Prades et co-seigneur d'Andorre entre 1333 et 1337

Entre 1333 et 1337 Andorre avait un co-seigneur qui n'était pas de la maison de Foix. Pendant cette période, les co-seigneurs d'Andorre étaient les évêques d'Urgell et l'Infante Pere, comte d'Empúries et de Ribagorça.

Abstract

Infante Pere d'Aragó i d'Anjou (Barcelona 1305-Pisa 1381) first count of Empúries and fourth of Ribagorça, count of the mountains of Prades and co-lord of Andorra between 1333 and 1337

Between 1333 and 1337 Andorra had a co-lord who was not a member of the house of Foix. During this period the co-lords of Andorra were the bishops of Urgell and the Infante Pere, count of Empúries and Ribagorça.

Va ser infant d'Aragó, lloctinent de Pere IV, senescal, ambaixador i comte de Ribagorça. Fill del rei Jaume II d'Aragó i de Blanca de Nàpols. El seu pare li va cedir el comtat de Ribagorça l'any 1322 amb l'obligació de mantenir-se com a vassall directe del rei d'Aragó i a assistir a totes les Corts del regne. L'any 1323 el rei Jaume II li concedeix els senyorius de Gandia i Dènia. L'any 1325 va permutar amb Hug de Cardona unes baronies valencianes pel comtat d'Empúries; al mateix temps, l'any 1341 va permutar el citat comtat d'Empúries amb el seu germà Ramon Berenguer, pel comtat de Prades que va ser creat l'any 1324 per Jaume II amb el nom de comte de les muntanyes de Prades (al sud de l'actual província de Tarragona). Es va casar amb Joana de Foix, filla del comte Gastó I de Foix i germana de Gastó II de Foix, el 12 de maig de 1331 a Castelló d'Empúries i va tenir quatre fills. En morir Joana l'any 1358 va ingressar al convent dels franciscans de Barcelona.

Va donar un gran impuls al comtat de les muntanyes de Prades (popularment conegut com a comtat de Prades) i a la baronia d'Entença amb la reactivació de les explotacions mineres al terme de Falset, l'expansió urbanística d'aquesta vila i la reforma del seu castell, i la va convertir en la capital senyorial. Al sud de la senyoria, va construir l'Hospital del Coll de Balaguer, per atendre els viatgers que travessaven aquell tram feréstec del camí ral de la costa, al voltant del qual es formà el poble de l'Hospitalet de l'Infant.

En un document del 20 de gener de l'any 1336 conservat a l'arxiu de la Casa Giberga de l'Aldosa, el notari d'Andorra, Arnau Babot, signà el document com a notari públic de les

Valls d'Andorra, pel senyor bisbe d'Urgell i per l'ínclit infant Pere, comte de Ribagorça i Empúries.[1]

Sobta sobre manera aquesta signatura, l'única que coneixem en què no figura el comte de Foix, ja que a partir del segon Pariatge, de 1288, els notaris els nomenen els bisbes d'Urgell i els comtes de Foix, i així consta en totes les signatures notarials. Els notaris d'Andorra ho són per autoritat del bisbe d'Urgell i del comte de Foix i amb aquesta fórmula signen sempre.

Per tant, l'aparició en aquest document de l'infant Pere, comte d'Empúries i Ribagorça, fa trontollar la normalitat del cosenyoriu medieval, introduint un nou element que substitueix el comte de Foix.

L'infant Pere esdevé cosenyor d'Andorra

La primera notícia publicada que esmenta la presència de l'infant Pere com a cosenyor d'Andorra és un pergamí conservat a l'Arxiu de les Set Claus de l'any 1336,[2] en el qual els homes d'Andorra s'afanyen a fer-li ratificar els privilegis concedits anteriorment.

La confirmació i ratificació de privilegis, especialment de caire comercial, és una pràctica que s'ha portat a terme a llarg de la història d'Andorra.

En un article de *Papers de recerca històrica* de la SAC (Societat Andorrana de Ciències),[3] es fa esment que l'infant Pere esdevé cosenyor d'Andorra: *Gastó II, va envair Catalunya, possiblement en les lluites pel control de les terres pirinenques entre els reis de la Corona d'Aragó, de Mallorca i la noblesa de la zona. Alfons el Benigne li va prendre el domini d'Andorra i el va traspassar al seu germà Pere, comte de Ribagorça. Aquesta despossessió devia ser breu perquè hi ha poques referències documentals: en el seu testament Gastó II, que va morir el 1343, convertia a la seva vídua Elionor de Comenges en usufructuària d'Andorra, Donazan i el vescomtat de Lautrec.*

No obstant això, vam seguir amb la nostra recerca per veure si hi havia notícies més concretes de la presència de l'infant Pere com a cosenyor d'Andorra.

Com hem dit, l'any 1331, l'infant Pere es va casar amb Joana de Foix, germana del comte Gastó II de Foix. El pagament del corresponent dot va suposar un enorme problema per al seu germà Gastó, que va tenir moltes dificultats per satisfer-lo.

Per tal de poder pagar aquest dot, entre d'altres accions, el comte Gastó II va cedir temporalment els drets i les rendes que rebia d'Andorra a favor de l'infant Pere.

Gràcies a les indicacions de la historiadora Claudine Pailhes, hem pogut analitzar tota la documentació que fa referència a les dificultats del comte Gastó II per fer efectiu el pagament del dot, entre els anys 1332 i 1337, data en què probablement, i segons la historiadora, s'hauria satisfet. Aquesta documentació es troba a *Les archives de la Tour Ronde du château de Foix*, dels Arxius Departamentals de l'Arieja, amb la referència E6, caixa III, números del 256 al 264. Es tracta d'un inventari fet l'any 1760 en què es recullen molts dels actes del comtat de Foix a l'Edat Mitjana.

Una llei del 5 brumari de l'any V (26 d'octubre del 1796) va obligar a dipositar tots els documents antics a l'Abadia de Saint Volusien de Foix. Uns anys més tard, l'octubre del 1803, un incendi va cremar tota la documentació. Per sort, molts documents antics havien estat ressenyats en aquest inventari citat del 1760. Per tant, el que coneixem són les ressenyes d'aquest inventari.

D'aquest inventari ens interessen els moviments que va fer Gastó II per tal de satisfer el dot, i especialment allò que fa referència a Andorra.

El 9 de desembre de 1333[4] hi consta una assignació feta pel comte de Foix al comte d'Empúries "*des questes de la vallée d'Andorre pour le payement de partie de la sousdite dot*." És a dir, tots el revinguts d'Andorra. Hem de pensar

1. *Signum meum Arnaldi Baboti, notarii publici vallium Andorre pro dominis episcopo Urgellense et inclito inffante Petri, Rippacurcie et Impuriarum comite1, qui hoc scribi, feci et clausi.* Arxiu de la Casa Giberga, núm. 943.

2. ASC 1041, publicat per Baiges, Ignasi J.; Fages, Mariona a *Diplomatari de la Vall d'Andorra: segle xiv.*

3. Casals, Àngel i Pibernat, Pau (2019). Ratificació de privilegis d'Andorra per Felip II de Castella el 1585, pàg. 21-24. *Papers de recerca històrica*, volum 9.

4. Inventari dels Arxius de la Torre Rodona de Foix, E6, Caixa 3, núm. 252, pàg. 87.

en la quèstia i els diners procedents de les causes judicials. Un altre ressenya d'un document datat el 23 d'abril de 1335[5] confirma que, mitjançant un conveni fet entre l'infant Pere d'Aragó, comte d'Empúries i Gastó, comte de Foix, "*que le dit Gaston lui cédera jusqu'à la fin du payement de la dot de Jeanne de Foix, sa femme les revenus de la vallée d'Andorre*".

Finalment, el 30 d'agost de 1337,[6] el document més aclaridor, ens parla d'una "*rétrocession faite par Berenguer [...] procureur de l'infant Pierre, comte d'Empúries, a Gaston, comte de Foix, de la vallée d'Andorre et des revenus que doivent être entre les mains du viguier, la quelle vallée avoie été cédée au comte d'Empúries pour l'assurance de la dot de Jeanne de Foix sa femme et sœur du comte de Foix, déchargeant les habitants de la dite vallée, de tout serment de fidélité dont ils étaient tenus envers le comte d'Empúries a raison de la dite cession".*

Aquesta darrera ressenya ens il·lustra com els habitants de les Valls d'Andorra, entre els anys 1333 i 1337, havien prestat jurament de fidelitat a l'infant Pere, comte d'Empúries, reconeixent-lo com el seu senyor, en detriment del comte de Foix, i en aquest acte de 1337 l'infant Pere torna els drets de la vall d'Andorra al comte Gastó II de Foix. Per tant, el document de l'any 1336 de l'arxiu de la Casa Giberga, en què el notari Arnau Babot signa per autoritat del bisbe d'Urgell i l'infant Pere, comte d'Empúries i Ribagorça, confirma que durant uns anys vam tenir un altre cosenyor que no era el comte de Foix.

5. Ídem, núm. 257, pàg. 88.
6. Ídem, núm. 264, pàg. 89.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 161-164 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.112 ISBN: 978-99920-61-61-9

La consciència sobre Andorra en els països txecs del segle XIX



Papers de recerca històrica 10

Vladislav Knoll

Doctor en Filologia Eslava. Institut d'Eslavística de l'Acadèmia Txeca de Ciències (Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences/Slovanský ústav Akademie věd České republiky)
knoll@slu.cas.cz

Resums

La consciència sobre Andorra en els països txecs del segle XIX

Aquest article demostra la presència d'Andorra en els llibres, manuals i premsa editada al Regne de Bohèmia (en txec i alemany) entre 1835 i 1903. Els contextos d'aparició de les mencions sobre el país pirinenc van contribuir a crear una imatge prou idealitzada d'una petita societat modesta, pacífica i democràtica que vivia ecològicament en un entorn bucòlic.

Resumen

La conciencia sobre Andorra en los países checos del siglo XIX

Este artículo demuestra la presencia de Andorra en los libros, manuales y prensa editada en el Reino de Bohemia (en checo y alemán) entre 1835 y 1903. Los contextos de aparición de las menciones sobre el país pirenaico contribuyeron a crear una imagen bastante idealizada de una pequeña sociedad modesta, pacífica y democrática que vivía ecológicamente en un entorno bucólico.

Résumé

Les connaissances sur Andorre dans les pays tchèques du XIXe siècle

L'article montre la présence de l'Andorre dans les livres, manuels et la presse édités dans le Royaume de Bohême (en tchèque et en allemand) entre 1835 et 1903. Les contextes d'apparition des mentions sur le pays pyrénéen ont contribué à créer une image assez idéalisée d'une petite société modeste, pacifique et démocratique qui vivait écologiquement dans un environnement bucolique.

Abstract

References to Andorra in the Czech Lands of the 19th century

The article discusses Andorra's presence in books, handbooks and journals published in the Kingdom of Bohemia (in Czech and German) between 1835 and 1903. The contexts of the occurrence of mentions about this country contributed to the creation of an idealized image of a small, modest, peaceful and democratic society living ecologically in a bucolic environment.

En trobem al segle XIX al Regne de Bohèmia, que forma part de l'Imperi Austríac, durant el regnat dels emperadors i dels reis Ferran I i Francesc Josep I. Què podem saber i aprendre d'Andorra en els recursos de què disposem? I quins són? Per rebre una imatge ben completa hem de tenir en compte les dues llengües del país: l'alemany, que té més prestigi i que és indispensable per fer una carrera pública, i el txec, la llengua de la majoria de la població del Regne. Cercarem, doncs, la informació en els manuals escolars, compendis, calendaris, enciclopèdies, premsa i altres llibres editats entre 1835 i 1903.

Sovint Andorra figura a les llistes dels estats europeus que són sotmesos a uns canvis durant el període que ens interessa. Abans que Alemanya i Itàlia s'unifiquessin hi havia moltíssims estats molt petits a Europa. El Calendari Praguès del 1836 enumera 34 estats europeus més petits que Andorra. Segons els autors, els estats comparables amb el país pirinenc són el Gran Ducat d'Oldenburg i el Ducat de Parma. La geografia militar del 1835 ens informa sobre la superfície d'Andorra, que arribava a les 9 milles quadrades amb 15 mil habitants. Des del 1840, Andorra figura a les llistes de les repúbliques europees, que al principi només hi havia els estats més petits com els cantons de Suïssa i San Marino. La geografia universal d'en Karel Vladislav Zap, escrita en txec, anomena Andorra com *el municipi lliure d'Andorra,* comparable amb la ciutat lliure de Cracòvia (annexada a Àustria poc abans de l'edició del manual) i les ciutats estat membres de la Confederació Germànica: Lübeck, Frankfurt, Bremen i Hamburg.

La informació més complexa sobre la geografia, política i economia d'Andorra ja es trobava al manual de geografia i política del topògraf praguès Johann Gottfried Sommer,

empleat al Museu Reial de Bohèmia, autor de la gran enciclopèdia de geografia i d'una descripció detallada del Regne de Bohèmia. Sommer caracteritzà Andorra com un país del Pirineu amb la capital del mateix nom situada a la riba dreta del riu Valira (un exemple rar de la utilització del nom correcte). Ell coneix cinc altres pobles, el més important dels quals hauria de ser Canillo, el centre de l'explotació del ferro. Sommer també va descriure el sistema polític andorrà: el cap de govern es diu Síndic (*Syndicus*), el qual presideix el Consell del poble (*Volksrath*). El poder judicial és exercit pels jutges del país (*Landsrichter*), anomenats Veguers, que representen els dos protectors del país, el rei de França i el bisbe d'Urgell.

Els manuals dels anys 40 aportaven poques informacions noves. El manual d'en Franz Müller de Praga anomena la Vall d'Andorra una república democràtica sota la protecció de França, i la compara amb San Marino sota la protecció de l'Estat Papal. Adriano Balbi dona altres detalls de la posició d'Andorra entre la regió de l'Urgell i el departament de l'Arieja. Karel Vladislav Zap menciona que els drets i costums d'Andorra daten del temps de Carlemany. El calendari constitucional de Praga del 1847 també informa sobre la superfície i el nombre d'habitants que va dels 4.000 fins als 18.300.

Els anys 50, 60 i 70, les dades més detallades sobre la política i l'economia van ser presentades pel professor Hugo Franz Bracchelli de Brno, que actuava a la Universitat Politècnica de Viena. En comparació amb en Sommer, en els seus treballs sobre estadística dels països d'Europa en Franz va afegir detalls nous sobre la realitat andorrana. Va actualitzar el nombre d'habitants a 16.000 o 7.000 el 1866, els quals vivien en 35 (versió del 1853) o 40 pobles reagrupats en 6 municipis. Es va interessar per la població, formada segons ell per espanyols catòlics. Va afegir més detalls sobre les eleccions dels polítics a Andorra dient que els membres del Consell s'elegeixen per 4 anys; el Síndic, per a tota la vida; i els Veguers són nomenats pels protectors (Imperi Francès, Bisbe d'Urgell) per 3 anys. També va aportar més detalls sobre l'economia d'Andorra. A banda de la mineria del ferro, Bracchelli també va mencionar la producció de sal i dels productes relacionats amb la cria d'ovelles: formatge i fulards. La manca de blat es solucionava important-ne de França per una contribució anual de 960 francs. Una informació interessant considerava que la manca d'un exèrcit regular es compensava per l'existència d'un servei militar obligatori per a tots els homes entre 16 i 60 anys. Bracchelli també informà de l'augment de la influència de França indicant que el 1876 Andorra era un protectorat francès.

Naturalment, de totes aquestes informacions detallades només se n'ensenyava una part en el currículum escolar. Les dades sobre Andorra que proposava K. V. Zap en el seu manual per a l'educació secundària del 1853 (en alemany, 1862) incloïen l'extensió d'Andorra, el nombre dels municipis, el nom de la capital i la informació de la llarga tradició dels costums. No obstant, els manuals successius només informaven de la posició d'Andorra al Pirineu, el fet que es tractava d'una república i que el nom de la seva capital corresponia amb el nom del país. Ladislav Mašek, el 1862, també oferia la informació del Consell del país, i Tomáš Cimrhanzl, el 1874, va aportar detalls sobre economia. Els manuals dels anys 80 també mencionaven la protecció de la república per Espanya, eventualment França. En František Sobek, el 1898, va repetir la menció de Bracchelli informant del caràcter espanyol de la població.

De vegades es mencionava Andorra a la premsa. Poques vegades es tractava de l'existència d'Andorra com d'una curiositat. En alguns casos la premsa del Regne de Bohèmia reflectia els esdeveniments d'Andorra a través de la premsa de l'exterior, aleshores francesa o espanyola.

La primera menció d'un esdeveniment andorrà que vaig trobar a la premsa escrita en txec va ser en una traducció del castellà publicada a la revista catòlica *Cyrill a Method* el 1853, publicada a l'Eslovàquia d'avui (aleshores Regne d'Hongria), a Banská Bystrica. Aquesta revista té un interès especial per a la història de la llengua txeca perquè va ser publicada en la norma especial del txec (comparable a la diferència entre el català de Catalunya i el valencià), creada i promoguda durant els anys 50 pel govern austríac per a l'ús en els territoris poblats d'eslovacs. El text és un reportatge detallat que descriu la cerimònia de nomenament del bisbe d'Urgell en el càrrec de príncep andorrà. Cal esmentar que aquest article és l'única menció

que vaig trobar del fet que els protectors d'Andorra es considerin prínceps en aquest país. També és la primera vegada que es mencionava el nom de la capital completament, *Andorra la Viella*. L'article conté moltes informacions curioses utilitzant la terminologia espanyola per a la realitat andorrana.

També es va fer esment d'Andorra el 1875 (revista *Brousek*) i el 1883 (*Mährisch-schlesischer Correspondent*) pels moviments militars que hi van haver a Catalunya. El 1875 es va mencionar Andorra en relació amb la tercera guerra carlina i l'amenaça que França ocupés Andorra pel seu suport als rebels. El 1883 es mencionava de nou Andorra com a refugi pels rebels de Catalunya després d'un alçament fracassat.

Dues mencions a *Česká včela* el 1876 i a *Vesmír* el 1879, informaven que Andorra era un dels participants a les exposicions universals a París.

Potser els articles més interessants són els que van considerar la polèmica andorrana de modernitzar-se a través de la concessió per construir cases de jocs d'atzar per finançar infraestructures i estimular el desenvolupament econòmic. La revista *Slovan* del 1873 va escriure sobre la decisió del Consell d'Andorra d'obrir tres cases de jocs d'atzar gràcies a capital francès l'any següent mencionant els grans projectes que el Consell esperava realitzar amb els diners guanyats. Cal afegir que l'autor de l'article, contrari a la destrucció de la puresa de l'ambient natural andorrà, considerava que Andorra era habitada per bascs. El *Brünner Zeitung* del 1880 va publicar un article sobre la revolució a Andorra contra el Síndic i el Subsíndic que volien rebutjar l'oferta de concessió perquè una companyia francesa construís un casino. El Síndic i el Subsíndic havien de renunciar al seu càrrec i l'article va acabar amb el comentari que la situació havia de ser solucionada pel Govern francès i el Bisbe d'Urgell. Una altra menció de la possible construcció de cases de jocs d'atzar a Andorra ve del *Mährisch-schlesischer Correspondent* (1891), que informava sobre una societat francesa que pensava moure els seus negocis de Mònaco a Andorra.

Les enciclopèdies dels anys 80 van actualitzar la informació detallada coneguda de Bracchelli presentant la bibliografia en francès i, a banda d'informacions objectives, també afegiren una interpretació subjectiva de la realitat andorrana, sovint idealitzada.

L'enciclopèdia del periodista Josef Rank, del 1882, mencionava l'any 805 com la data de la fundació d'Andorra. La imatge d'Andorra que ens ofereix és la d'un comunisme ideal. Segons Rank, Andorra no coneix ni rics ni pobres, ni deutes ni guerres i tot el servei públic és gratuït. Aquesta idealització encara està més desenvolupada a l'enciclopèdia publicada del notable polític txec František Ladislav Rieger, sota l'edició de l'històric Jakub Malý, del 1885. Aquesta obra afegeix que a Andorra la pau i la tranquil·litat continuen inalterades des del temps de Carlemany, que el país quasi no coneix ni impostos ni duanes, ni comerç ni indústria i, per això, la població és molt més feliç que els habitants dels grans països. És la primera obra que precisa que la gent d'Andorra és catalana i que el país es divideix en 6 parròquies. L'enciclopèdia d'en Rieger també aportà novetats polítiques com ara l'establiment d'un delegat francès el 1882.

L'enciclopèdia més gran de la història txeca, *Ottův slovník naučný*, és la primera que clarament informa que la població andorrana parla català. A banda dels recursos econòmics oficials, l'article sobre Andorra també menciona el contraban de tabac de França a Espanya i explica el costum de llegar el terreny només al fill més gran, costum que força els altres fills a abandonar el país i causa l'estabilitat del nombre de la població andorrana. L'enciclopèdia d'Otto presta més atenció a la història d'Andorra mencionant l'origen del copríncep francès i indica que el fundador de l'estat podia ser Carlemany o el seu fill Lluís el Pietós. De les actualitats, l'enciclopèdia deia que 3 Consellers andorrans van jurar al prefecte del departament francès dels Pirineus Orientals. Com a centre del comerç del país, l'article menciona Sant Julià de Lòria, que té més habitants que la capital, *Andorra la Vieja* (sic). L'autor de l'article va crear una imatge idealitzada de la natura andorrana dient que és una de les regions més formoses i romàntiques dels Pirineus, plena de boscos, de fonts naturals i de riqueses minerals, pràcticament inaccessible per als països veïns.

Tot i que aquesta imatge idealitzada d'Andorra es correspon amb una representació literària i artística del

país, de fet no té res a veure amb Andorra. Aquesta imatge contribueix sens dubte a una visió idealitzada d'Andorra entre els intel·lectuals txecs. Al segle XIX, l'*alter ego* literari d'Andorra és creat per tres òperes populars que tenen lloc a Andorra. La primera, *La Vall d'Andorra,* escrita pel compositor francès Fromental Halévy, va ser creada el 1848 i explica la història de tres dones enamorades d'un noi condemnat a mort per desertar de l'exèrcit francès. L'heroi es salva gràcies als diners que una dona roba a una altra. El final, que es desenvolupa en un tribunal presidit pel Síndic andorrà, és feliç: l'heroi es casa amb la dona més jove. Aquesta obra es menciona a la revista *Slovan*, que suposa que Andorra és, sobretot, coneguda pels lectors com un país bucòlic imaginari d'aquesta òpera. La segona òpera, amb quasi el mateix contingut, és *La Vall d'Andorra*, del compositor italià Antonio Cagnoni, del 1851, mencionada a la revista cultural *Dalibor*, del 1862, entre les representacions teatrals europees. Per a l'escena txeca, l'obra més important és l'opereta *Morilla*, del compositor austríac Julius Hopp, escrita el 1868. Contrastant amb la *Vall d'Andorra* d'Halévy i Cagnoni, l'obra d'Hopp representa una història fantàstica de l'amor del príncep andorrà Leon amb una noia mora, la Morilla, que posseeix un anell màgic capaç de complir qualsevol desig. L'anell li havia regalat la fada Valida (sic), la personificació del conegut riu andorrà. El drama consisteix en el fet que el príncep andorrà s'hauria de casar amb la infanta Isabel de Castella. A causa del seu refús, els dos protagonistes són condemnats successivament a la presó, d'on surten gràcies al poder de l'anell màgic. Després de totes les peripècies, el príncep renuncia al tron andorrà per poder-se casar amb la Morilla. Al final de l'obra la gent celebra la independència i llibertat d'Andorra. L'opereta *Morilla* es va presentar als països de la Corona de Bohèmia per primera vegada el 1871 a Znojmo en alemany. L'any següent va sortir una traducció txeca representada al teatre provisional de Praga (situat a on avui es troba el Teatre Nacional). L'obra s'hi representà durant tres anys. Més tard es va representar a Vinohrady i a les escenes de la companyia teatral de Pavel Švanda ze Semčic a Plzeň (1880), Smíchov (1881, avui Praga) i altres llocs. La mateixa companyia va tornar a representar l'obra el 1892 i el 1905.

Les altres mencions que es fa d'Andorra a les revistes i llibres txecs es relacionen amb la imatge d'Andorra en l'ambient txec. A la revista *Osvěta* del 1885 es compara la realitat política andorrana amb la vida comuna en un poble rus idealitzat que viu lliurament malgrat estar sotmès a un poder extern (el tsar a Rússia, el bisbe a Andorra). La revista *Vyšehrad* del 1888 compara la legislació simple d'Andorra amb el nou codi civil de Montenegro. Al llibre sobre Suïssa d'Eugen Miroslav Rutte (1895), l'autor anomena Andorra com la república dels porters i fa una broma sobre la seva reduïda extensió. Trobem una visió idealitzada d'Andorra i d'altres països petits a la traducció txeca del llibre de l'autor belga Émile de Lavelay, *El govern en democràcia*. De Laveley considera que aquests estats són els països més lliures.

Finalment voldria esmentar que el 1903 la revista *Illustrovaný svět* va mencionar que Andorra volia unir-se al desafiament del Banc d'Anglaterra d'oferir un premi a la persona que obligués les més grans potències europees a desarmar-se.

Quina imatge d'Andorra ens surt de totes aquestes dades, notícies i comentaris? Què podia aprendre d'Andorra un txec del segle XIX i quina idea li proposaven la premsa i els llibres? Els ulls d'un ciutadà austrohongarès veia una petita democràcia, tant rara a Europa sobretot en els primers tres quarts de segle, amb gent contenta, tranquil·la i que només vivia dels recursos de la natura en un paradís muntanyós quasi inaccessible, que mantenia una tradició de 1.000 anys. Malgrat tot això, aquesta gent intentava trobar una manera ràpida de modernitzar-se.

Finalitzarem el nostre viatge a través del segle XIX amb una citació de Josef Lacina, l'autor de la *Crònica general de les nacions educades*, del 1903, que caracteritza Andorra així: *És un estat feliç, sense exèrcit, sense deutes, sense conflictes i sense preocupacions, com si hagués caigut d'una lluna a una bonica vall muntanyenca per donar exemple, si volgués, de com podria viure la humanitat*.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 165-172 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.113 ISBN: 978-99920-61-61-9

A la recerca d'un lloc segur. L'intent de trasllat del noviciat escolapi al Principat d'Andorra (1873)



Papers de recerca històrica 10

Eduard Puigventós i López
Doctor en Història Contemporània. Arxiu Provincial d'Escola Pia de Catalunya
arxiu.provincial@escolapia.cat

Resum

A la recerca d'un lloc segur. L'intent de trasllat del noviciat escolapi al Principat d'Andorra (1873)

El Sexenni Democràtic portà una forta inestabilitat política i social que causà gran preocupació entre els ordes i congregacions religioses. Les noves mesures els feren témer per la seva supervivència. És per aquest motiu que en els moments més crítics l'Escola Pia catalana pensà en establir el noviciat de la província a Andorra.

Resumen

En busca de un sitio seguro. El intento de traslado del noviciado escolapio al Principado de Andorra (1873)

El Sexenio Democrático trajo una fuerte inestabilidad política y social que causó una gran preocupación entre las órdenes y congregaciones religiosas. Las nuevas medidas les hicieron temer por su supervivencia. Es por este motivo que en los momentos más críticos la Escuela Pía catalana pensó en establecer el noviciado de la provincia en Andorra.

Résumé

A la recherche d'un endroit sûr. La tentative de transfert des novices piariste à la Principauté d'Andorre (1873)

Le Sexenni Democràtic a débouché sur une forte instabilité politique et sociale suscitant une grande inquiétude parmi les ordres et les congrégations religieuses. Les nouvelles mesures leur ont fait craindre pour leur continuité. C'est pour cette raison qu'aux moments les plus critiques l'École Pia catalane a pensé d'établir son noviciat en Andorre.

Abstract

In search of a place of safety. The attempted transfer of the Piarist novitiate to the Principality of Andorra (1873)

The Sexenni Democràtic brought along a strong political and social instability that caused great worries within orders and religious congregations. New measures made them fearful about their survival. Because of that, in crucial moments the Piarist Fathers of Catalonia thought about stablish their novitiate in Andorra.

Fins a mitjans de segle XX Andorra era vista, per molts catalans, com un lloc llunyà i pràcticament inaccessible. Una prova n'és l'expressió *córrer la seca, la Meca i les Valls d'Andorra* (o alguna de les seves variants), que servia per fer referència a una persona que havia voltat molt, que havia fet viatges llargs o havia caminat una vasta distància per anar d'un lloc a un altre. Andorra era posada, doncs, al mateix sac que la Meca (a la península aràbiga); aquest darrer lloc, d'altra banda, també molt desconegut per als europeus fins que el barceloní Domènec Badia –Alí-Bei–, el primer occidental en anar-hi i besar la kaaba, publicà el seu famós llibre *Voyages d'Ali-Bey el Abbasi en Afrique et en Asie pendant les années 1803, 1804, 1805, 1806 et 1807,* el 1814.

Les particularitats geogràfiques d'Andorra segurament també han contribuït a aquesta percepció, potser no tant de lloc llunyà, però sí d'aïllament i d'accés difícil fins fa pocs decennis: muntanyes altes, llargues temporades de neu i fred, comunicacions precàries i poques vies d'entrada i sortida. A més a més, una economia dedicada, tradicionalment, a la farga i a les pastures, amb un desenvolupament comercial i fabril molt tardà en el temps; el poc pes demogràfic dels seus habitants; i la seva idiosincràsia política, sempre a mig camí de França i Espanya i amb el bisbe d'Urgell com a Copríncep, han marcat profundament la imatge i desenvolupament del Principat.

Tanmateix, són justament aquests condicionants els que feren que, en un moment determinat en què les coses anaven mal dades, l'Escola Pia catalana es fixés en Andorra com a possible emplaçament del seu noviciat. I és que en l'època convulsa del Sexenni Democràtic, amb una legislació enfocada a enfortir el paper de l'encara jove Estat liberal davant l'Església; a exercir, al mateix temps, un

control sobre l'ensenyament; amb una profunda crisi econòmica, política i social; i amb diferents conflictes bèl·lics que s'esdevenien arreu del territori (guerra a Cuba, guerra carlina, aixecaments cantonalistes, cops d'estat...), es forjà un ambient pessimista i determinista que feia que hi hagués la percepció d'una manca d'expectatives viables de l'orde per al futur més immediat. Calien, potser, solucions dràstiques que oferissin certa estabilitat i confiança, i el trasllat del noviciat a Andorra, país amb qui es comparteix llengua, cultura, història i religió, i que malgrat el seu suposat isolament i la idea de llunyania és molt proper a nosaltres, potser seria el remei a aquesta problemàtica.

De fet, l'Escola Pia no fou l'únic orde que s'enfrontà a aquest repte i que pensà en Andorra com a sortida a la situació existent al país. Els jesuïtes també apostaren pel Principat i hi establiren un noviciat el 1870, exercint un paper destacat a la societat andorrana en el breu període en què hi romangueren;[1] i, en un altre context, els benedictins de l'abadia de Montserrat també pensaren en Andorra com a lloc de refugi, descans i salvaguarda per a èpoques convulses, entrats ja de ple al segle XX.[2]

Els fets que empenyeren a prendre la decisió

La Revolució de setembre de 1868, a banda de foragitar la reina Isabel II, comportà també l'ascens de personatges de tarannà progressista, una sèrie de canvis substancials en el llarg i tràgic camí cap a la democratització de l'Estat espanyol, la configuració d'ideologies com l'anarquisme, el catalanisme o el federalisme, la visibilització del moviment obrer o un nou enfocament de les polítiques econòmiques (lliurecanvisme, reformes aranzelàries, introducció de la pesseta). Tanmateix, el període que s'obrí tingué moltes incerteses i oposició des del primer dia i els governs que se succeïren no comptaren mai amb una base social i política clara, al mateix temps que una direcció sovint erràtica i l'ebullició d'idees i moviments polítics afavorí l'aparició de conflictes, els més rellevants dels quals, sens dubte, els moviments independentistes a Cuba i Puerto Rico, els aixecaments de grups de republicans intransigents, l'inici d'una nova guerra amb els carlins i la reorganització dels partidaris de la monarquia borbònica, que comptaven amb el suport destacat de bona part de l'exèrcit.

Les noves polítiques del Sexenni, però, anaven molt més enllà i tingueren afectacions en els àmbits municipal, religiós i educatiu, per exemple. Els escolapis reberen per les tres bandes, en ser un orde religiós dedicat a l'ensenyament que depenia, en molts casos, dels ajuntaments per al seu sosteniment. Un decret del 12 d'octubre d'aquell mateix 1868 extingia totes les congregacions fundades després de 1837, inclosa l'Escola Pia (que, amb un recurs de protesta presentat el dia 19, aconseguí que se la respectés).[3] Un altre fixava que tots els mestres havien de tenir títol (i, per tant, amb els estudis propis escolapis no n'hi havia prou). I encara, un tercer decret, de gener de 1869, facultava a ajuntaments i diputacions a fundar establiments d'ensenyament sempre que volguessin i els poguessin mantenir. Però els liberals, alhora, reconeixien que els escolapis sempre havien estat *en armonía con el espíritu de la época* i que, per tant, els respectaven. Prova d'això és que tots els consistoris, excepte el de Terrassa, aprovaren i defensaren els col·legis de l'Escola Pia, de manera que els primers mesos passaren sense incidents.[4]

Tot plegat, però, començà a canviar a partir de desembre de 1869 amb una nova llei que obligava als funcionaris a jurar la Constitució. Els escolapis, com a mestres d'institucions públiques, també havien de fer-ho, però s'hi negaren adduint que la carta magna era antireligiosa; arran

1. Luengo, Andrés. «El que Andorra deu als jesuïtes», a *Bon dia*. Andorra la Vella: La Veu del Poble, S.A., 12/05/2016. Disponible a <www.bondia.ad/cultura/el-que-andorra-deu-als-jesuites> [Consulta: 26/01/2022]. Vegi's també Revuelta, Manuel. *La Compañía de Jesús en la España contemporánea. Tomo I. Supresión y reinstalación (1868-1883)*. Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, 1984, p. 273-278 i 338-340.

2. E. J. M. "Un monjo de Montserrat enviava des d'Andorra correspondència clandestina", a *Bon dia*. Andorra la Vella: La Veu del Poble, S.A., 01/04/2013. Disponible a <www.bondia.ad/cultura/un-monjo-de-montserrat-enviava-des-dandorra-correspondencia-clandestina> [Consulta: 26/01/2022].

3. Una còpia del recurs presentat pel vicari general d'Espanya de l'Escola Pia i la resposta obtinguda per part del Ministeri de Gràcia i Justícia podem trobar-la a l'Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya (APEPC), 02-20 capsa 1, dossier del P. Bernat Collasso.

4. Florensa Parés, Joan. *El projecte educatiu de l'Escola Pia de Catalunya (1683-2003): una escola popular*. Barcelona: Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana: IEC, 2010, p. 301-303.

d'aquest conflicte, s'anul·laren els acords amb alguns ajuntaments (Mataró i Calella, per exemple) o se'ls retirà la paga del primer ensenyament (Sabadell). Poc després, entrats ja al 1870, l'Ajuntament de Reus féu marxar els escolapis de la ciutat; mentre que les relacions amb les autoritats sabadellenques s'enterboliren fins al punt que el maig del 1873 el consistori retirà la subvenció a l'escola, l'edifici de la qual fou convertit en caserna i l'església en presó. L'Escola Pia trigaria uns mesos a recuperar-los.

Si bé no hi hagué, doncs, una persecució de la Institució ni el tancament generalitzat de col·legis, els canvis legislatius i polítics suscitaren gran neguit entre els religiosos, que se sentien amenaçats tant en la seva condició com també en la seva tasca. Neguit que creixia tenint també en compte les dificultats econòmiques derivades del procés de desamortització iniciat per Pasqual Madoz el 1855, que els havia fet perdre nombroses rendes i el suport d'alguns ajuntaments, que al seu torn havien vist minvats els seus ingressos per la pèrdua de drets i béns comunals; i, sobretot, per l'esclat de la Tercera Guerra Carlina (1872-1876) i la proclamació de la Primera República espanyola (1873).

L'adveniment de la república (que comptà, per cert, amb dos presidents que havien estudiat al col·legi escolapi de Sant Antoni, a Barcelona, Estanislau Figueras i Francesc Pi i Margall) fou rebut amargament per molts dels religiosos, que associaven aquest model d'estat amb l'anticlericalisme i l'ateisme. La inquietud es manifestà encara més a la Cúria i l'aleshores Pare Provincial, Bernat Collasso, posà fil a l'agulla en la cerca d'una solució que posés fi a la incertesa i als temors que s'acumulaven els darrers anys. Fou en aquest moment que el nom d'Andorra començà a ressonar amb força.

Explicava el P. Calasanz Bau, sobre la difícil situació de Collasso, que *casi todos sus embates en aquellos seis años de constituyentes, monarquía saboyana, primera república y tercera guerra carlista, hubo de soportarlos en el puesto de mando de Cataluña, nuestro ya conocido P. Bernardo Collasso de la Concepción, que a los dos años de volver de Cuba, fue nombrado Vicario y elegido Prepósito Provincial y sostuvo el bajel durante la borrasca y miró al porvenir cuidando con celo del Noviciado. Peligrando la casa de Moyá con las incursiones de la guerra carlista nuevamente desencadenada, hubo de andar en busca de alojamiento para sus novicios, hasta por Andorra, decidiéndose al fin a mantenerlos en Mataró junto a los Júniores, en departamento separado y siendoles modelo y ejemplar en todos sus actos de piedad colectiva*.[5] Bau ens anuncia ja el que passaria.

Una pinzellada a l'Andorra de 1873

Segurament hem llegit moltes vegades que Andorra és una cruïlla enmig dels Pirineus: cruïlla entre l'estat francès i l'espanyol; cruïlla entre una sobirania estatal i una eclesiàstica; cruïlla entre la cultura catalana, l'occitana, la francesa i la castellana; cruïlla entre les idees, projectes i reivindicacions internes i les que provenen de fora de les seves fronteres. En aquest joc d'interessos, que prenen força a mesura que avança el segle XIX i es configuren els estats moderns i el model liberal, Andorra veu també necessari endegar reformes que li permetin mantenir la seva independència i idiosincràsia, apostant per la creació d'un estat nacional.

Quan els escolapis pensen en establir el noviciat a Andorra el país fa un temps que ha iniciat una via pròpia cap a la modernitat, de la mà, entre d'altres, del prohom Guillem d'Areny-Plandolit.[6] Síndic general de les Valls d'Andorra, fou

5. Bau, Calasanz. *Historia de las Escuelas Pías en Cataluña. Homenaje a la provincia escolapia catalana en el bicentenario de su canónica erección 1751-1951*. Barcelona: Escola Pia de Catalunya, 1951, p. 352.

6. Guillem d'Areny-Plandolit, baró de Senaller i Gramenet i síndic general de les valls d'Andorra, és l'artífex de l'establiment dels jesuïtes al Principat, però pensem que també deuria mantenir algun vincle o contacte amb els escolapis. I és que a l'actual Museu-Casa d'Areny Plandolit, situada a Ordino, que conserva part de l'estructura i els béns que hi deixà la família, hi ha una pintura de Sant Calassanç, força malmesa, situada a l'habitació de Guillem d'Areny-Plandolit. Tanmateix, no sabem donar raó de per què hi és i des de quan, tot i que figura que ja hi deuria ser a l'època del baró i indicaria, si més no, certa devoció cap al personatge. Agraeixo a Carolina d'Areny-Plandolit i Balsells la seva atenció via correu electrònic (23 de novembre de 2021). Per a una panoràmica molt general de la família, vegi's Peruga, Joan. «El final de la llegenda dels Areny-Plandolit?», a Alberch i Fugueras, Ramon; Vela Palomares, Susanna [ed]. *Guillem de Plandolit (1872-1932): la memòria revelada*. Andorra: Ministeri d'Afers Exteriors, Cultura i Cooperació; Fundació Crèdit Andorrà; i La Seu d'Urgell: Ajuntament de la Seu d'Urgell i Fundació la Caixa, 2007, p. 12-16; o bé López Montanya, Esteve; Peruga Guerrero, Joan; Tudel Fillat, Carme. *L'Andorra del segle XIX (De la Nova Reforma a la Revolució del 1881)*. Andorra: Conselleria d'Educació i Cultura, 1988, p. 336-344.

l'impulsor de l'anomenada Nova Reforma, un procés que, com el seu nom indica, pretenia reformar les institucions del Principat per tal de modernitzar-les i, alhora, reafirmar-ne la seva sobirania i independència. La Nova Reforma, sancionada pel Bisbe d'Urgell i Copríncep d'Andorra, Josep Caixal, el 1866, i ratificada el 1869 per Napoleó III, cap de l'estat francès i també Copríncep andorrà, posà les bases per a la governança del Principat fins a la redacció de la Constitució actual, aprovada el 1993.

I és que Andorra venia d'uns decennis molt durs: l'aparició de centres industrials a Catalunya i França havia arruïnat les fargues (només en sobrevisqué una) i els paraires. Darrere seu, els Comuns (ajuntaments) havien perdut part dels seus ingressos. Els caps de bestiar s'havien reduït a la meitat. El cost dels transports s'havia disparat. França i Espanya perseguien el contraban. Aparegueren epidèmies de febre groga i còlera. S'havia prohibit el comerç del tabac. La crisi econòmica adquirí, doncs, proporcions desconegudes fins al moment, i l'aïllament del país, beneficiós en algunes circumstàncies, encara ho magnificà més. Entre la mortalitat i l'emigració, Andorra perdé un tant per cent elevat dels seus habitants.[7]

Aquesta situació causà un malestar enorme en la població (especialment entre els qui havien adquirit certa prosperitat anys enrere, els casalers), que exigia canvis en tots els sentits. Però en una societat estamental com l'andorrana, on només les cases riques i tradicionals (els focs) podien participar en la presa de decisions a partir del Consell General i del Consell del Comú, era difícil que hi hagués redreçaments, innovació o reformes. I per aquest motiu un grup d'andorrans que s'autoproclamaren reformistes o progressistes (ja fossin del *partit dels aristòcrates de sempre*, del *partit dels joves* o sense adscripció), encapçalats per d'Areny-Plandolit, es trobaren en diverses reunions per tal de fer una proposta que presentarien als Coprínceps. Entre les demandes, el dret a vot de tots els caps de casa del país; la creació d'un càrrec, el comissari de poble, per supervisar els comptes de l'administració i evitar abusos i desfalcs; la renovació de la meitat del Consell General i el Comunal cada dos anys; limitar el nombre de Consellers de cada parròquia; fer durar els càrrecs un màxim de quatre anys; i fer incompatible el càrrec de Conseller general i Conseller de Comú.[8] Cal tenir en compte que la gestió dels béns comunals era importantíssima a Andorra, ja que entre el 90 i el 95% del territori era públic i per tant terra, pastures, recursos naturals i boscos eren d'aprofitament per a tot el col·lectiu.[9]

Ratificada pel Bisbe Caixal, primer, i per Napoleó III, després, a la pràctica aquest *Plan de Reforma adoptat en les valls d'Andorra* suposà l'eliminació del sistema estamental, una democratització de les institucions i el control de les despeses públiques. Tanmateix, no suposà un gran canvi en la situació econòmica del Principat,[10] que veuria com, al cap d'uns anys, esclataria una revolta armada que faria caure el Consell General, després del fracàs d'iniciatives privades que pretenien construir balnearis i casinos a Andorra a canvi de millorar carreteres, infraestructures i aportar capital.[11]

7. Les estimacions del nombre d'habitants a Andorra són difícils de fer, tot i que la majoria d'autors es belluguen entre els 4.000 i els 6.000 habitants per a tot el període (Ros Pascuet, Francesca. «El poblament a Andorra», a Belenguer Cebrià, Ernest [dir] i Vela Palomares, Susanna [ed]. *Història d'Andorra : de la prehistòria a l'edat contemporània*. Barcelona: Edicions 62, 2006, p. 289). A partir de mitjans del segle XIX el decreixement anual acumulatiu de la població se situà entre l'1 i el 2 %.

8. Per a una millor comprensió del període i del procés, veure López Montanya, Esteve; Peruga Guerrero, Joan; Tudel Fillat, Carme. *L'Andorra del segle XIX*..., p.226-247. La Nova Reforma, però, tenia també els seus mecanismes de control: el vot havia de ser públic, s'havia de fer un pagament de 24 duros al Consell General per part dels cònsols i es delimitava els càrrecs a aquells que tinguessin arrelament (propietats), entre d'altres. I més tard el Consell General introduí més modificacions restrictives.

9. Aquest fet portà a ironitzar a l'historiador i arxiver Jean Auguste Brutails que hi havia persones arreu d'Europa que es consideraven socialistes sense ser-ho, mentre que a Andorra ho eren sense saber-ho. Recollit a Toledano, Ferran. «Tradició i canvi polític a l'Andorra del segle XIX», a Belenguer Cebrià, Ernest [dir] i Vela Palomares, Susanna [ed]. *Història d'Andorra*..., p. 245.

10. Ferran Toledano en diria, però, que la Nova Reforma amagava una actitud possibilista que anunciava grans canvis però, en el fons, era de caire molt conservador, més propera al tradicionalisme que al liberalisme. Toledano, Ferran. «Tradició i canvi polític...», p. 265-272.

11. Per a més informació sobre la revolució de 1881, veure López Montanya, Esteve; Peruga Guerrero, Joan; Tudel Fillat, Carme. *L'Andorra del segle XIX*, p. 258-332.

El noviciat de Moià

Mentrestant, a Espanya, l'abril del 1872 s'havia iniciat la Tercera Guerra Carlina, després d'una crida a les armes del pretendent carlí al tron, Carles VII. Diverses unitats militars, especialment a Catalunya, a la zona del Maestrat (Aragó) i al País Basc, s'aixecaren en armes contra la monarquia d'Amadeu I de Savoia i contra l'estat liberal, establint una mena de guerra de guerrilles que comptava amb partides d'algunes desenes o fins i tot centenars d'homes escampades pel territori que dificultaven les comunicacions, atacaven unitats lleials al govern, intentaven assalts a petites o mitjanes poblacions i reclutaven homes per a prosseguir amb la lluita. Tanmateix, amb l'arribada a Catalunya del germà de Carles VII, Alfons Carles de Borbó, i sobretot a partir de la proclamació de la I República, un reguitzell de grups monàrquics s'uniren als carlins. La guerra s'escampà aleshores per bona part del territori català, amb presa de viles i pobles per carlins i liberals, anades i vingudes dels exèrcits i topades en diverses batalles. Pel cas que ens ocupa, val a dir que la proximitat dels combats a Igualada féu que els escolapis abandonessin el col·legi el 1874 i es traslladessin a l'interior de la ciutat, impartint les classes a l'anomenada casa Jové, al mateix temps que un dels religiosos, el P. Antoni Mirats, s'unia a l'exèrcit carlí assolint el càrrec de tinent-coronel; mentre que a Puigcerdà, si bé les classes no s'aturaren, el setge de la ciutat i el seu aïllament féu que els alumnes no poguessin examinar-se i que els escolapis no poguessin mantenir una correspondència amb les autoritats acadèmiques.

Però el cas més dramàtic es produí a Moià. Davant l'amenaça carlina, la primavera del 1873 les milícies liberals forçaren els religiosos a abandonar el col·legi, que es féu servir com a fortificació. I és que aleshores Moià no era només seu de l'escola i la comunitat, sinó també casa de novicis de la Província, fet que deixava a l'aire la formació dels futurs escolapis i els posava en perill. A aquesta problemàtica s'hi sumava la mala maror entre el consistori moianès i la comunitat de preveres de la vila amb els escolapis, derivats de disputes per qüestions com les col·lectes, el toc de campanes, l'acolliment d'alumnes de fora de la població, l'ús del col·legi i els seus béns...

La crònica de la comunitat, escrita pel P. Joan Casanovas, ens relata els fets de forma clara. *El dia 11 de mayo de 1873 vinieron a esta de Moyá cuatro compañías del Batallón de Cazadores de Béjar para dar guarnición a esta villa. Desde este día temí, pues hacía mucho tiempo corría la voz de que el alcalde quería hubiese un destacamento en esta población, y que el Colegio sirviera de cuartel, o punto de fortificación. Pasaron los primeros días sin novedad, pero al llegar el día 15 recibí orden del señor alcalde de desocupar un cuarto de los que dan a la plazuela [...]. Así pasamos hasta el 22 de mayo, día de las Ascensión del Señor, en cuyo día habiendo marchado las cuatro compañías del batallón de Béjar por la mañana, llegó a la una de la tarde un batallón de republicanos, titulado Fuerzas de la Diputación. Serían las cuatro de la tarde poco más o menos cuando corrió la voz de que había carlistas en la montaña, y al momento vino una compañía a ocupar el Colegio. Como esto no fue más que una alarma, y seguramente un pretexto, abandonaron el colegio al cabo de un rato; pero a las nueve y media de la noche volvió la misma compañía pidiendo ocupar cuatro puntos distintos del colegio. Exigieron cincuenta jergones para dormir, de modo que casi todos los juniores y hermanos operarios hubieron de dormir sobre las tallas de la cama*.[12] El dia 27 s'uniren al grup altres destacaments, que havien de combatre els carlins que cada cop s'aproximaven més a Moià i, vist el perill, l'enorme acumulació de tropes i les incomoditats i vexacions, el rector manà als novicis i júniors abandonar l'edifici. El Provincial deixà a les seves mans què fer; i com que s'acostaven les vacances, examinà als júniors i els comminà a anar a passar uns dies amb les seves famílies. Els novicis, en primera instància, es quedaren a Moià; tanmateix, les entrades i sortides de tropa les setmanes següents, que causaven malestar, conflictes i malentesos, portà al P. Casanovas i al P. Domènec Borràs, mestre de novicis, a enviar-los també a casa el 25 de juny. I feren bé: una comunicació de quatre dies més tard els indicava que el Batalló de Caçadors de

12. APEPC, 07-20 c. 13 núm. 1. Crònica 1683-1876, p. 108.

Béjar ocuparia formalment l'edifici i tots els qui hi habitaven havien de marxar-ne, fet que es produí l'1 de juliol. Trigarien un mes a poder recuperar el col·legi i altres dependències, que havien patit diversos desperfectes.

En vista d'aquesta complicada situació, doncs, el P. Collasso hagué de prendre una decisió. El 20 de juliol de 1873 dirigia una carta al Rector de Mataró que començava amb un explícit *sobremanera graves son para nosotros los tiempos que atravesamos, como lo prueban los sucesos de Moyá y Sabadell*, que seguia amb l'exposició d'una sèrie de normes a complir de manera estricta a partir d'aquell moment. Entre d'altres, si no pogués evitar una eventual ocupació del col·legi, que procurés retirar-ne tot allò que fos personal o de l'orde i fes l'entrega de l'edifici davant de testimonis i amb un inventari. Podria donar directament els permisos als religiosos per traslladar-se a casa de familiars o d'altres comunitats, per sentir-se més segurs; també dissoldre el col·legi, si s'esqueia; i fins i tot autoritzar que alguns religiosos exercissin de sacerdots pel seu compte.[13] Segurament foren instruccions que féu arribar a la majoria de comunitats.

Però quedava decidir què fer amb el noviciat; un noviciat que els anys precedents havia trencat una llarga etapa en la seva ubicació ja que des de 1821 (erigit com a noviciat canònic de la província des de 1824) es trobava a Sabadell. Tot i així, no havien estat uns decennis ni tranquils ni estables: a les dificultats imposades pels governs del Trienni Liberal (1820-1823), s'hi sumaren les penúries de la Dècada Ominosa (1823-1833), l'esclat de la I Guerra Carlina (1833) i, sobretot, la supressió de l'orde entre 1836 i 1845, que n'havia causat el tancament.[14]

Fruit de les incerteses polítiques, però també de divergències personals entre el rector de Sabadell i el mestre de novicis, el cas és que el 5 de setembre de 1869 hi havien professat els darrers nois. El predecessor de Collasso en el càrrec de Provincial, el P. Gaietà Renom, ja havia iniciat el procés per traslladar-lo a Moià (on, d'altra banda, hi havia estat fins el 1814), i havia planificat fer-ho de manera gradual, entre 1867 i 1870, quan definitivament quedà instal·lat en aquesta població.[15]

Bernat Collasso (1812-1882) era un escolapi experimentat i treballador, que havia retornat a Catalunya el 1867 des de la seva Cuba natal, on els darrers anys havia estat el responsable de dur a terme l'establiment de l'Escola Pia a l'illa i havia vetllat pel bon funcionament de les primeres escoles i comunitats. El P. Antoni Vidal escriuria, anys més tard, que *su constante pensamiento, su única preocupación, fue el mejorar material y pedagógicamente los Colegios confiados a su alta dirección y gobierno. Dedicaba atención especial a formar del modo debido a los novicios y escolares de la Orden, esperanza de su futura actuación y desenvolvimiento*.[16] Joan Florensa explica que amb l'arribada de Collasso hi hagué un tomb en la política educativa de l'Escola Pia, que els darrers anys havia dedicat molts esforços en la implantació del batxillerat i l'ensenyament de les ciències i havia descuidat la primària, el seu element més essencial. A més a més, l'atenció als alumnes recomanats (aquells que pagaven una petita quantitat per rebre suport fora de l'horari estricte de classe, o bé que es quedaven més hores a l'escola) i pensionistes «també va distreure del que es venia fent a les aules». Potser per això, Collasso «publicà un *Reglamento provisional para nuestros Seminarios* el 15 de setembre de 1871. Crec que és la primera vegada que un provincial publicà un reglament escolar per a tota la província [...] [N]o parlà de l'ensenyament que habitualment es donava (ho consideraria un tema conegut), sinó que fixà l'atenció en novetats com l'educació física o la higiene; no parlà de

13. APEPC 02-20 c. 1. Collaso, Bernat 1869-1875. Carta D-61 (20/07/1873).

14. Picanyol, Llogari. «El Noviciat escolapi de Sabadell», a *Sabadellum. Portavoz del Centro Sabadellense "Amigos de las Escuelas Pías"*, núm. 3 (octubre 1960), p. 71-76.

15. Florensa Parés, Joan. «La Casa Noviciat de la província de Catalunya: Incidències entre 1868 i 1875», a *Catalaunia* núm. 353 (octubre-novembre 1993), p. 1-3. Miquel Puig i Reixach afegeix que la primera intenció era traslladar-lo a Igualada, però que la manca de candidats ho aturà. De seguida, però, que vint nous joves es postularen per entrar a l'orde, es reprengué la discussió i s'acabà optant per Moià. Puig Reixach, Miquel. «Notes d'història. Entre la informalitat i l'apassionament», a *Catalaunia* núm. 276 (març-abril 1985), p. 4-6.

16. Vidal i Porqueres, Antoni. *Tercer Centenario de la Fundación de la Escuela Pía. Libro de oro: Escuelas Pías de Cataluña e Isla de Cuba 1617-1917*. Barcelona: [s.n.], 1918. (impr. de Huguet, sucesor de Inglada y Compª), p. 187.

formació patriòtica sinó únicament d'educació moral i social».[17]

Tot plegat, però, com apuntàvem, es veié truncat per l'efecte de la guerra civil que s'esdevenia des de 1872.

Les desconegudes gestions a Andorra i el seu fracàs

Quan el 1873 s'hagué d'abandonar la casa de Moià per la proximitat de la línia del front, que féu que les milícies s'apoderessin de l'edifici com a espai de defensa («que cuitaren a desguarnir-la en bé de la fortificació de la vila pel que fa a les pedres, i a utilitzar-ne les fustes com a combustible», que en diria Puig),[18] la urgència de què fer amb els estudiants i amb el noviciat fou més gran que mai. D'entrada, s'envià als joves a casa seva uns mesos; i per una altra banda, es pensà en el lloc idoni per a la reobertura del noviciat. Andorra era una candidata excel·lent, i per això Collasso envià uns comissionats al Principat per explorar el terreny.[19]

De fet, la preocupació de Collasso pels novicis es deu, segurament, a l'experiència viscuda en la pròpia pell. Ell havia estat un dels joves que, mentre estudiaven a Sabadell, visqueren l'afer de la supressió temporal de l'Escola Pia i l'exclaustració de molts dels seus membres. Decidit a preservar la seva vocació, se'n tornà a la casa familiar i col·laborà amb el col·legi de Sant Antoni, a Barcelona, a l'espera de temps millors. I dit i fet, es reenganxà a l'orde el 1845. Tot i no ser un cas excepcional, el cert és que s'adonà que s'havia perdut tota una generació, ja que hi havia un buit entre els escolapis anteriors a ell o els que s'havien mantingut ferms i els nous novicis, que feia perillar tant la gestió dels col·legis com de la pròpia província. En aquests temps difícils que ara s'albiraven, i que no sabia quant podrien durar, els temors d'allò que l'Escola Pia i ell mateix ja havien viscut retornaren amb força i calia evitar-ho de totes totes.

Tanmateix, la informació que tenim sobre les gestions andorranes és ben magra. Ni a l'Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya ni a l'Archivo de la Vicaría en España es conserven documents o tràmits relacionats amb l'afer. Tampoc a l'Archivio Generale delle Scuole Pie (on s'enviaven les comunicacions dirigides a la Cúria General de l'orde) ni a l'Arxiu Diocesà del Bisbat d'Urgell (pel que fa a la cúria diocesana).[20] En tot cas, Vidal apuntava el 1918 que *turbada la tranquilidad pública con la guerra civil, que asolaba diversas regiones y ocupada por las tropas la Casa-Noviciado de Moyá, [Collasso] gestionó su traslado a otro lugar más seguro, enviando con este objeto comisionados a Andorra*.[21] El fet el recull també Miquel Puig, que explicava que *amb el propòsit de tirar-ho endavant [l'erecció del noviciat], s'hi traslladaren comissionats [a Andorra], però el projecte no anà pas endavant. Ben bé no sabem pas per què; però no podem oblidar que el Co-príncep d'Andorra i diocesà del lloc era el Bisbe Josep Caixal, de més que provada ideologia carlina, que precisament s'hi havia traslladat en proclamar-se la República, des d'on passaria a Navarra com a Vicari General castrense dels carlins alçats en armes. Una mica difícil de fer-hi tractes amb vista a l'establiment d'un orde religiós en aquelles Valls...*[22]

Sigui com sigui, les gestions no tingueren èxit. No sabem del cert què i amb qui tractaren aquests comissaris, però el cert és que la idea d'establir-se a Andorra s'abandonà ràpidament: el noviciat reobrí el gener de 1874, però aquest cop a Mataró, on s'hi estigué fins el juliol de 1876. Els primers quatre joves reprengueren la seva formació en una població que no s'havia vist afectada per la guerra. Citant

17. Florensa Parés, Joan. *El projecte educatiu de l'Escola Pia de Catalunya*, p. 312.

18. Puig Reixach, Miquel. «Notes d'història. Entre la informalitat i l'apassionament», p. 5.

19. Pel cas dels jesuïtes, Manuel Revuelta (*La Compañía de Jesús en la España contemporánea*, p. 276) és força explícit quan diu que les condicions i comoditats que els novicis podien trobar a Andorra no eren les millors, però que «este inconveniente era despreciable comparado con la ventaja de encontrarse en un país de paz y libertad. La instalación del noviciado en Andorra, en aquellas circunstancias, era un acierto. Quedaban allí los novicios a seguro de las turbulencias de Francia y al mismo tiempo, tan cerca de España, que casi podían considerarse como repatriados. Para los catalanes Andorra no era un país extraño. El inmediato aumento de novicios así parecía demostrarlo».

20. Agraeixo a Félix Pascual, José Pascual Burgués i Benigne Marquès les seves gestions.

21. Vidal i Porqueres, Antoni. *Tercer Centenario de la Fundación de la Escuela Pía*, p. 187.

22. Puig Reixach, Miquel. «Notes d'història. Entre la informalitat i l'apassionament», p. 6.

altre cop Vidal, ens diu que Collasso *no pudiendo realizar este traslado [a Andorra], trajo a novicios y estudiantes a Mataró, atendiendo él mismo muy de cerca a su educación religiosa y adelantos literarios. Con la pensión, que con la debida autorización canónica se había reservado de sus bienes familiares, mejoró la situación del Noviciado, atendió a urgentes necesidades de otras Casas y aumentó el erario provincial [...]*.[23]

Els mateixos factors externs que havien conduit a la via andorrana foren els que en determinaren, també, el seu abandonament. El cop d'estat del general Pavía (3 de gener de 1874) i el *pronunciamiento* del general Martínez Campos (29 de desembre), que acabaren amb la república i restauraren la monarquia, influïren enormement en els ànims i esperances dels religiosos; la davallada de la conflictivitat social i política contribuí també a apaivagar el seu neguit; i les victòries dels liberals davant els carlins, que allunyaren l'escenari bèl·lic de les principals poblacions del país i dotaren d'una certa estabilitat a escoles i comunitats. Els perills que preocupaven a l'Escola Pia catalana començaven a remetre i, per tant, també ho féu la necessitat de trobar un lloc més segur per als novicis. Davant les suposades dificultats que es deurien trobar els emissaris de Collado a Andorra, ja fos amb el Bisbe Caixal o bé amb les autoritats del país, la proposta de seguida caigué en sac buit i la idea d'establir un noviciat a Andorra, doncs, s'abandonà per sempre més.

23. Vidal i Porqueres, Antoni. *Tercer Centenario de la Fundación de la Escuela Pía*, p. 187.

Fonts i bibliografia

Alberch Fugueras, Ramon; Vela Palomares, Susanna [ed]. *Guillem de Plandolit (1872-1932): la memòria revelada*. Andorra: Ministeri d'Afers Exteriors, Cultura i Cooperació; Fundació Crèdit Andorrà; i La Seu d'Urgell: Ajuntament de la Seu d'Urgell i Fundació la Caixa, 2007.

Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya

Bau, Calasanz. *Historia de las Escuelas Pías en Cataluña. Homenaje a la provincia escolapia catalana en el bicentenario de su canónica erección 1751-1951*. Barcelona: Escola Pia de Catalunya, 1951.

Belenguer Cebrià, Ernest [dir] i Vela Palomares, Susanna [ed]. *Història d'Andorra : de la prehistòria a l'edat contemporània*. Barcelona: Edicions 62, 2006.

E. J. M. «Un monjo de Montserrat enviava des d'Andorra correspondència clandestina», a *Bon dia*. Andorra la Vella: La Veu del Poble, S.A., 01/04/2013. Disponible a <www.bondia.ad/cultura/un-monjo-de-montserrat-enviava-des-dandorra-correspondencia-clandestina>

Estradé i Prenafeta, Josep. «Biografia del bisbe Josep Caixal i Estradé», a *III Trobada d'Estudiosos de la comarca de les Garrigues: Cervià de les Garrigues, 3 de novembre de 2001*. Cervià de les Garrigues: Ajuntament de Cervià de les Garrigues, 2003, p. 177-182.

Florensa Parés, Joan. «La Casa Noviciat de la província de Catalunya: Incidències entre 1868 i 1875», a *Catalaunia* núm. 353 (octubre-novembre 1993), p. 1-3.

Florensa Parés, Joan. *El projecte educatiu de l'Escola Pia de Catalunya (1683-2003): una escola popular*. Barcelona: Societat d'Història de l'Educació dels Països de Llengua Catalana: IEC, 2010.

Guillamet Anton, Jordi. *Andorra: nova aproximació a la història d'Andorra*. Sant Julià de Lòria, Andorra: Institut d'Estudis Andorrans; i Barcelona: Altaïr, 2009.

López Montanya, Esteve; Peruga Guerrero, Joan; Tudel Fillat, Carme. *L'Andorra del segle XIX (De la Reforma a la Revolució del 1881)*. Andorra: Conselleria d'Educació i Cultura, 1988.

Luengo, Andrés. «El que Andorra deu als jesuïtes», a *Bon dia*. Andorra la Vella: La Veu del Poble, S.A., 12/05/2016. Disponible a <www.bondia.ad/cultura/el-que-andorra-deu-als-jesuites>.

Picanyol, Llogari. «El Noviciat escolapi de Sabadell», a *Sabadellum. Portavoz del Centro Sabadellense "Amigos de las Escuelas Pías",* núm. 3 (octubre 1960), p. 71-76.

Puig Reixach, Miquel. «Notes d'història. Entre la informalitat i l'apassionament», a *Catalaunia* núm. 276 (març-abril 1985), p. 4-6.

Revuelta, Manuel. *La Compañía de Jesús en la España contemporánea. Tomo I. Supresión y reinstalación (1868-1883*). Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, 1984.

Vidal i Porqueres, Antoni. *Tercer Centenario de la Fundación de la Escuela Pía. Libro de oro: Escuelas Pías de Cataluña e Isla de Cuba 1617-1917*. Barcelona: Impr. de Huguet, sucesor de Inglada y Compª, 1918.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 173-176 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.114 ISBN: 978-99920-61-61-9

Medalla de l'Ajuntament de Torrent al Bisbe Benlloch



Papers de recerca històrica 10

Miquel de Crusafont i Sabater
Doctor en Història
miqueldecrusafont@gmail.com

Resum
Medalla de l'ajuntament de Torrental Bisbe Benlloch
Es descriuen dos medalles que obren, i gairebé tanquen, la carrera eclesiàstica Joan Baptista Benlloch i Vivó (València 1864-Madrid 1926): una placa-medalla a l'eclesiàstic, llavors bisbe de Solsona, que li va dedicar el dia 20 de febrer del 1905 l'ajuntament de Torrent (L'Horta) i la medalla commemorativa de la inauguració de la basílica de la Mare de Déu de la Mercè a Santiago de Xile el 1923, sent responsable del Colegio Eclesiástico de Ultramar. Benlloch fou bisbe d'Urgell del 1906 al 1919, en que fou nomenat arquebisbe de Burgos.

Resumen
Medalla del ayuntamiento de Torrent al Obispo Benlloch
Se describen dos medallas que abren, y casi cierran, la carrera eclesiástica Joan Baptista Benlloch i Vivó (Valencia 1864-Madrid 1926): una placa-medalla al eclesiástico, entonces obispo de Solsona, que le dedicó el día 20 de febrero de 1905 el ayuntamiento de Torrent (L'Horta) y la medalla conmemorativa de la inauguración de la basílica de la Virgen de la Merced en Santiago de Chile en 1923, siendo responsable del Colegio Eclesiástico de Ultramar. Benlloch fue obispo de Urgell entre 1906 i 1919, en que fue nombrado arzobispo de Burgos.

Résumé
Médaille de la mairie de Torrent à Mgr Benlloch
Deux médailles sont décrites qui ouvrent, et presque clôturent, la carrière ecclésiastique de Joan Baptista Benlloch i Vivó (Valence 1864-Madrid 1926) : une plaque-médaille à l'ecclésiastique, alors évêque de Solsona, qui lui est dédiée le 20 février de 1905 la mairie de Torrent (L'Horta) et la médaille commémorative de l'inauguration de la basilique Notre-Dame de la Mercè à Santiago du Chili en 1923, quand il était le responsable du Colegio Eclesiástico de Ultramar. Benlloch fut évêque d'Urgell de 1906 à 1919, date à laquelle il fut nommé archevêque de Burgos.

Abstract
Torrent town hall medal to Bishop Benlloch
Two medals are described that open, and almost close, the churchman career of Joan Baptista Benlloch i Vivó (Valencia 1864-Madrid 1926): a plaque-medal to the churchman, then bishop of Solsona, dedicated to him on February 20 from 1905 the town hall of Torrent (L'Horta) and the commemorative medal for the inauguration of the Basilica of Our Lady of Mercy in Santiago de Chile in 1923, while he was responsible for the Colegio Eclesiástico de Ultramar. Benlloch was bishop of Urgell from 1906 to 1919, when he was appointed archbishop of Burgos.

El dia 20 de febrer del 1905, l'ajuntament de Torrent (L'Horta), proper a València, va dedicar una placa-medalla a l'eclesiàstic Joan Baptista Benlloch i Vivó (València 1864-Madrid 1926), llavors Bisbe de Solsona, en la qual es diu que el 6 de març del 1902 havia acordat, per unanimitat, proclamar-lo fill adoptiu de la vila.

Parlem de placa-medalla perquè és del tot excepcional veure una medalla de 35 centímetres de diàmetre, és a dir, gairebé mig metre i més d'un kilogram de pes. Malgrat, doncs, tenir les mides del que solem anomenar plaques, té totes les característiques de les medalles commemoratives. D'altra banda, va ésser obrada d'una forma totalment manual, de manera que es tracta, sens dubte, d'una peça no sols excepcional sinó també única. La medalla, d'un mil·límetre i mig de gruix, fou gravada treballosament i manualment amb un burí que feia el traç de les lletres de gairebé un mil·límetre de gruix i unes mides que van dels dos centímetres les més grans a set mil·límetres les més petites. L'encapçalament porta les lletres remarcades en vermell i el text en negre, a excepció del nom i cognoms de Benlloch i el seu títol de Fill Adoptiu, que també són en vermell. Signen al final l'alcalde i el secretari de l'ajuntament de Torrent, amb un traç de burí prim. La descripció que en fem, que procura mantenir la distribució aproximada de línies i espais, és la següent:



Placa-medalla declarant al bisbe Benlloch fill adoptiu de la vila de Torrent. 1905. Llautó

EL AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL
DE LA
VILLA DE TORRENTE
(petit ornament)
Deseando significar al Exmo. é Ilmo. Señor
Doctor Don Juan Benlloch y Vivó, Obispo Administrador Apostólico de Solsona el alto aprecio en que tiene sus grandes dotes y merecimientos, y queriendo al propio tiempo corresponder a las atenciones que dicho Señor Obispo dispensó siempre a esta poblacion a la cual dedicó las primicias de su ministerio sacerdotal primero, y las de su elevado cargo Episcopal despues, en sesion del dia seis de marzo de mil novecientos dos acordó por unanimidad declararle *HIJO ADOPTIVO* de dicha Villa.
Asi resulta del libro de actas del expresado año, folio treinta y siete a que nos remitimos.
TORRENTE 20 FEBRERO de 1905

EL ALCALDE
(signat)
Tomas Barresa

El SECRETARIO
(signat)
Daniel Ballesteres

Pes: 1,2 kg. Diàmetre: 35 centímetres Escala 1/5
Inèdita Única

El metall apareix del tot oxidat i, si es neteja, mostra una base de metall blanc, de manera que podria ser que la peça hagués estat platejada. No sembla d'argent, si més no, pel seu so.

Benlloch devia tenir, doncs, un bon record del seu primer lloc com a sacerdot i degué beneficiar als seus antics feligresos. Això explica la medalla i el títol de fill adoptiu de Torrent en el moment en què ell ja era bisbe de Solsona. La placa se l'hi devia oferir, ja veiem que tres anys després del nomenament, potser en alguna visita que el prelat degué fer a la seva València nadiua. En qualsevol cas, el temps passa i les medalles volten, fins que un dia apareixen perdudes en qualsevol antiquari o fins en un mercat. En aquest cas, la causa de l'emigració potser l'hem d'anar a cercar en els greus problemes que es varen produir en el Museu Diocesà de Solsona abans de la seva conversió en Museu Comarcal, problemes que mai, que sapiguem, han estat divulgats públicament.



El Bisbe Benlloch, a cavall, en una de les seves visites pastorals a Andorra (Armengol, 1989, p. 56)

Joan Baptista Benlloch i Vivó va ser un personatge molt rellevant. Nat a València, va tenir càrrecs com a sacerdot a Torrent i a Almàssera. Després fou vicari general de Segòvia (1900), Bisbe i Administrador Apostòlic de Solsona (1901) i Bisbe d'Urgell (1906), cosa que el convertí en Copríncep d'Andorra. Fou per la seva iniciativa que es va fer, l'any 1913 (Paraules..., 2008, p. 237), la carretera entre la Seu d'Urgell i Andorra la Vella, que va obrir nous horitzons al Principat. Fundà l'Institut Obrer i va promoure obres de canalitzacions fluvials. El 1919 esdevingué arquebisbe de Burgos i el 1921 cardenal. Va ser responsable del *Colegio Eclesiástico de Ultramar*, que convertí en Seminari. Algun paper directe degué tenir en terres americanes, ja que coneixem l'excel·lent medalla d'argent, argentada o d'aram i feta pel gravador Leiva, que es va encunyar el 1923 a Santiago de Xile, en la qual es detalla que el 7 d'octubre d'aquell any s'havia inaugurat una basílica dedicada a la Mare de Deu de la Mercè i que havia estat inaugurada pel cardenal Benlloch (Crusafont, 2006, núm. 910, p. 492-493). L'anvers de la medalla mostra la façana i un cert perfil de l'edifici i hom pot copsar que era una església de dimensions considerables. Benlloch va morir a Madrid poc després, el 1926. Reproduïm i descrivim a continuació aquesta medalla de Xile:

Hem qualificat l'escut del revers com el de les armes pròpies del cardenal perquè va timbrat amb tiara i claus de Sant Pere, però és possible que l'hagués confegit ell. Observem, de fet, que no coincideix amb els del llinatge Benlloch (del qual, segons els heraldistes, deriva el cognom Benlloch) que mencionen Carraffa (1968, p. 207-208), Riquer (1983, p. 178-179) o Sagarra (1922, p. 257). Només el dels Benlloch de Barcelona porten un dels elements d'aquest escut de la medalla, el lleó (Carraffa 1968, escut 134). No obstant, no és un cas singular que un personatge concret emprés una heràldica pròpia, més o menys inspirada amb la familiar. En aquest cas porta també, al centre de l'escut, un oval amb una imatge que sembla de la Mare de Déu de la Mercè, probablement un afegit circumstancial adient a la inauguració de la basílica. Fins i tot els dos quarters de la banda esquerra de l'escut, creu i armes catalanes, podrien fer referència a l'Orde de la Mercè.

No deixa de ser curiós, en qualsevol cas, que les dos medalles que hem comentat ens obrin, i gairebé ens tanquin, la carrera eclesiàstica d'aquell destacat prelat.

Inauguració de la Basílica de la Mercè a Santiago de Xile. Versions en argent, argentada i aram. Obrada per Leiva



anvers/BASILICA DE LA MERCED-7-X-1923. Vista de la basílica, A sobre: SANTIAGO DE CHILE



revers/INAUGURADA POR EL EMMO-CARDENAL BENLLOCH. Armes del Cardenal. Leiva

Pes: 46,9 g. en plata, 43,9 argentada i 56 en aram. Diàmetre: 53 mm Crusafont 910, 910a i 910b

Bibliografia:

ARMENGOL, LÍDIA: *Aproximació a la Història d'Andorra*. Perpinyà. Institut d'Estudis Andorrans, 1989.

CARAFFA, A. GARCIA, amb la col·laboració d'Armand de Fluvià: *El solar catalan, valenciano y balear,* volum 1, Sant Sebastià. 1968.

CRUSAFONT: *Medalles commemoratives dels Països Catalans i de la Corona Catalano-Aragonesa (s. XV-XX).* Barcelona. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), 2006.

Paraules per a la història. Andorra. Banca Privada d'Andorra. Textos de Julià Guillamon. 2008.

RIQUER, MARTÍ de: *Heràldica Catalana,* volum 1. Barcelona. Quaderns Crema, 1983.

SAGARRA, FERRAN de: *Sigil·lografia Catalana,* volum 2. Barcelona. Ajuntament de Barcelona, 1922.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 177-190 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.115 ISBN: 978-99920-61-61-9

L'obra literària de Miquel Lladó*



Papers de recerca històrica 10

Josep Carles Laínez
Escriptor, lingüista i teòleg
josep_carles_lainez@yahoo.com

Resum
L'obra literària de Miquel Lladó
Miquel Lladó (1919-1999) va escriure obra de creació en quatre llengües, va conrear tots els gèneres literaris, va viure en dos Estats diferents i en va formar orgullosament part, va guanyar premis importants, va autoeditar-se, fou pioner en l'edició cultural, i altres. Es revisen els seus llibres de temàtica andorrana i el sentiment d'andorranitat de Miquel Lladó per justificar, en certa mesura, el perquè de la seva adscripció a la cultura del país.

Resumen
La obra literaria de Miquel Lladó
Miquel Lladó (1919-1999) escribió obra de creación en cuatro lenguas, cultivó todos los géneros literarios, vivió en dos Estados diferentes y formó orgullosamente parte, ganó premios importantes, se autoeditó, fue pionero en l edición cultural, y otros. Se revisan sus libros de temática andorrana y el sentimiento de andorranidad de Miquel Lladó para justificar, en cierta medida, el porqué de su adscripción a la cultura del país.

Résumé
L'œuvre littéraire de Miquel Lladó
Miquel Lladó (1919-1999) a écrit des œuvres créatives en quatre langues, a cultivé tous les genres littéraires, a vécu dans deux États différents et en était fier, a remporté d'importants prix, s'est auto-publié. Il a été un pionnier de l'édition culturelle ainsi que d'autres éditions. On revoie tous ses livres sur le thème Andorran et le sentiment d'andorranité de Miquel Lladó afin de justifier, dans certaine mesure, la raison de son affiliation à la culture du pays.

Abstract
The literary work of Miquel Lladó
Miquel Lladó (1919-1999) wrote creative works in four languages, practiced all literary genres, lived in two different states and was proud to be a part of it, won important awards, self-published, was a pioneer in the cultural edition, and held other claims to fame. His Andorran-themed books and Miquel Lladó's sense of Andorranity are reviewed to justify, to some extent, the reason for his link to the country's culture.

Fa una mica de prevenció utilitzar una sèrie d'adjectius, potser massa gastats, quan es vol lloar –no sense dret– l'obra de Miquel Lladó, o donar-li grandesa. Se m'acudeixen els d'"inclassificable", "polièdric", "plural", "políglota"... Per força motius, tots li escauen: Miquel Lladó (1919-1999) va escriure obra de creació en quatre llengües, va conrear tots els gèneres literaris, va viure en dos Estats diferents i en va formar orgullosament part, va guanyar premis importants, va autoeditar-se, fou pioner en l'edició cultural... Des de molts aspectes podem contemplar l'obra i la vida del nostre autor, desenvolupada a les terres de Ponent de Catalunya, al voltant de Lleida, i al Principat d'Andorra, etapa de la qual ens n'ocuparem ací; en especial de les obres amb voluntat, diguem-ne, *andorranista*, i literàries, sense entrar en la seva tasca periodística (la revista *Valls d'Andorra*, per exemple), perquè això suposaria una revisió distinta a la que ens plantegem en aquestes pàgines.

Miquel Lladó, és evident, ha de tenir un lloc en la literatura catalana, i aquest haurà de ser doble perquè el seu paper també fou diferent: d'una banda en el marc de la literatura de Catalunya, i rodejat pels noms cabdals de Carles Riba i de Manuel de Pedrolo, àmbit literari al qual s'incorporà –o tractà d'incorporar-s'hi–; i d'altra banda en el marc de la literatura d'Andorra. I la divergència d'estudi entre ambdós

* Aquest article té el seu origen en la conferència "L'andorrà d'adopció", que vaig pronunciar en la Jornada Miquel Lladó "Del Fonoll a la Neu", organitzada per la Càtedra Màrius Torres d'Estudis sobre Patrimoni Literari Català, el 26 de setembre del 2019 a la Facultat de Lletres de la Universitat de Lleida, convidat pel seu coordinador, el filòsof, crític i poeta Eduard Batlle.

casos és essencial perquè Miquel Lladó no va incorporar-se mai a la literatura andorrana; ben al contrari, ajudà a crear-la. En paral·lel a altres individualitats, com ara el poeta Rafael Tamarit (1900-1976), el poeta, dramaturg i investigador Esteve Albert (1914-1995), el narrador i assagista Manuel Anglada (1918-1998), el poeta popular Rossend Marsol *Sícoris* (1922-2006) o el narrador i artista Sergi Mas (1930)..., que abraçarien diverses generacions en una literatura "normal", i que es dedicaren a escriure obres en tota mena de gèneres, Lladó esdevingué una peça clau de l'inici de les lletres contemporànies al Principat d'Andorra. Ells són la baula imprescindible entre l'esclat que suposaria Antoni Morell (1941-2020) i la buidor gairebé absoluta dels anys, dècades i segles anteriors. A més a més, Lladó no va respondre a la figura del poeta o de l'escriptor deslligat de la vida del seu entorn, sinó que, ho hem suara avançat, va fer d'editor i distribuïdor dels seus llibres, col·laborà profusament en diverses publicacions del Principat, es va imbricar en el teixit intel·lectual del país i va ser director de la primera revista, feta des d'Andorra, dedicada en exclusiva a la cultura.[1]

Atesa l'amplíssima producció de Miquel Lladó, publicada i sobretot inèdita, treta a la llum a Catalunya i al Principat d'Andorra, pot resultar una mica taxatiu afirmar una xifra concreta d'obres dedicades a un tema o un altre. Tanmateix, ens atrevirem a dir que té set llibres al voltant del subjecte andorrà: dos poemaris, dos reculls d'articles, una mena de guia turística i un parell de títols d'estructura semblant que no podem adscriure a un gènere, diguem-ne, homologable. En aquest cas, cal afegir a la seva tasca d'escorcoll un component innovador present al llarg de la seva obra.

En aquest article ens endinsarem en els seus llibres de temàtica andorrana remarcant quina era la seva visió del Principat d'Andorra, i com es modificà molt poc durant les dècades que hi va viure. Miquel Lladó és un altre pioner de la literatura andorrana; per aquests pioners, i també per a altres escriptors d'altres generacions (Robert Pastor, Àlvar Valls, Manel Gibert...), assolir la nacionalitat andorrana i passar a formar part de les seves estructures culturals ha estat sempre motiu d'orgull, i és un fet que han visibilitzat. És, fins i tot, una mena d'alliberament, una espècie de salconduit que, de forma curiosa, els allunya políticament i administrativament de Catalunya o de València i, alhora, els fa, per primera vegada, només catalans. No entrarem en aquest assumpte, però considerem necessari iniciar aquestes pàgines pel sentiment d'andorranitat de Miquel Lladó per justificar, en certa mesura, el perquè de la seva adscripció a la cultura del país.

L'andorranitat

Miquel Lladó deixà escrit què significava el Principat d'Andorra per a ell en un fragment de la secció "Senyals al marge" que, composta per diverses reflexions en prosa, situava al capdavant del seu poemari *Terres altes. Guia poètica d'Andorra* (1979). En aqueixes paraules, datades l'any 1971, condensades però diàfanes, no entrà, a diferència dels poemes (i d'altres proses), en apreciacions líriques; més aviat va tractar de ser directe i entenedor, la qual cosa no significava absència de subjectivitat i, sobretot, d'un esperit romàntic que, paràgrafs abans, reivindicava. Quins trets lloa?

La idea de la guerra i de la pau va ser una constant en Miquel Lladó, almenys en els seus últims trenta anys de vida. Reflexionar-hi, ser conscient que de vegades és una potència que mou el món, veure tostemps l'amenaça d'un eventual conflicte, va marcar moltes de les seves meditacions. Tinguem en compte l'època que li va tocar viure: l'experiència en combat de la Guerra Civil Espanyola, l'amenaça de la Segona Guerra Mundial, la llarga postguerra a Catalunya, la guerra freda, la probabilitat d'una guerra nuclear, els conflictes bèl·lics al planeta... És normal que la recerca de la pau, preocupar-s'hi, i respondre –o intentar-ho– a les qüestions eternes sobre la bel·licositat

1. Justament per això resulta anòmal i cridaner que el seu nom no aparegui en l'abraçadora *Diccionari Enciclopèdic d'Andorra*, tret de la seva funció de col·laborador d'un parell de revistes, però sense disposar d'una entrada pròpia ni ser esmentat dins la veu "Literatura a Andorra": Valls, Àlvar (coord.). *Diccionari Enciclopèdic d'Andorra*. Andorra la Vella. Fundació Crèdit Andorrà, 2006.

dels éssers humans, fos en ell contínua, i en veiem les traces un poc pertot. Així, tampoc no ha d'estranyar-nos que, quan comença a meditar sobre Andorra, parteix d'una paradoxa: el Principat és "un empori de pau secular",[2] el seu sistema de govern no l'han imposat les armes, però aquests béns són la conseqüència d'una lluita entre un comte i un bisbe. Sense aquella contesa per un territori que tots dos consideraven propi, no hagués existit Andorra. En certa mesura, aquesta idea no deixa de ser una transposició casolana del famós *si vis pacem, para bellum*. Lladó no pot evitar deixar-se endur per l'alè poètic i, per tant, massa arrelat a essències incopsables, quan escriu: "L'andorrà és un ésser pacífic, estàtic. És germà de l'avet i del penyal" (p. 17).[3] I arran d'això repassa un altre fet paradoxal: en la seva història d'onze centúries, Andorra ha estat envoltada de guerres: mentre els seus veïns s'han vist esquinçats per conflictes, invasions, lluites..., ella ha romàs intocada, neutra. I, al capdavall, als altres, en la seva opinió, les armes no els han aprofitat per a res. Per això, el nostre escriptor arriba a una conclusió entre càndida i extemporània: "El secret potser s'amaga ací, precisament: en la manca d'armes" (p. 17). I aprofita per suggerir als estadistes que, a l'hora de parlar de desarmament, tinguin aquesta dada en el cap, puix, si més no a Andorra, "[l]a manca d'armes ha fet impossible la guerra" i, per això, "sense posseir un exèrcit, [...] ha viscut sempre en pau" (p. 17). A més a més, Lladó és optimista pel que fa a la seva potencialitat en aquest punt: "El petit país andorrà podria servir de model per a què els grans pobles poguessin escriure la història del futur" (p. 18). Una història en pau, per descomptat.

Al costat de la pau secular d'Andorra, motiu pel qual, per a Lladó, ja seria admirable, hi ha la democràcia (recordem que l'any 1971 Lladó escriu en un país no sotmès a una dictadura, durant els últims i sangonosos espeternecs del franquisme a Espanya), un règim polític que es remunta a la creació de les valls lliures d'Andorra pel mateix Carlemany, quan atorgà "als homes de les Valls [...] la facultat de regir-se per ells mateixos, sense rang ni distinció de persones, i sense que poguessin expulsar de les Valls cap home que hi vingués a habitar" (p. 18). Així doncs, per a Lladó, Andorra, des del vessant de la pau i des del democràtic, assumeix unes condicions que el transformen en una mena de paradís únic al món. D'altra banda, el fet d'incidir en un règim d'igualtat extensible a totes les persones que hi habiten, independentment del seu origen geogràfic, mostra una *captatio benevolentiae* per tal de reivindicar la seva andorranitat. I en aquest punt cal fer una important remarca.

L'andorranitat és, per a Lladó, una metonímia de la catalanitat. I això ho reflecteix en cada línia on lloa les virtuts d'Andorra; per exemple, quan relaciona la democràcia i el pacifisme a Catalunya: "Andorra gaudeix d'una democràcia essencialment catalana –és a dir, essencialment pacífica– nascuda en aquestes altures pirinenques ensems que naixien els catalans" (p. 17). I per deixar-ho clar, vincula la formació d'Andorra a la de Catalunya: "Carlemany, doncs, posà la primera pedra de la democràcia andorrana i catalana" (p. 18), la qual cosa el convertí en un "[p]aís democràtic des de l'Alta Edat Mitjana, com la resta dels països catalans". Aquestes característiques s'anaren perdent, per a Lladó, durant els segles successius a la major part de terres, per això "Catalunya s'ha mantingut pura en aquest racó pirinenc" (p. 18), amb la qual cosa naturalitzar-se andorrà esdevindria assolir una catalanitat oficial i, com ell diu, *pura*. El cant del país és emotiu i podem comprendre que àdhuc parla d'ell mateix:

> "Els seus privilegis segueixen inviolables, els seus monuments romanen intactes i la llengua mare no ha perdut mai la seva vigència i la seva virtut. Terra hospitalària com totes les terres patriarcals, illa de pau, sospesa, entre núvols i neu, en el sostre del Pirineu, ací hi han acudit i hi han rebut acolliment homes de totes les races, assotats per les

2. Lladó, Miquel. *Terres altes*. Guia poètica d'Andorra. Mollerussa. Edició de l'autor, 1979, p. 17.

3. Caldria esmentar, enfront d'aquesta idea mistificada, diversos moments de rebel·lia i, és clar, de relativa violència al Principat: la brutal persecució de bruixes, amb nombrosos casos de pena capital; la revolta de 1880, amb la destitució del Consell General i la creació d'un Consell Revolucionari Provisional; o la revolució de 1933 i la vaga dels treballadors de les Forces Hidroelèctriques d'Andorra SA...

> tempestes bèl·liques, rebutjats per les grans comunitats, errants als vents de la dissort, i ací hi han redreçat llurs vides i llurs destins." (p. 19).

Lladó, en l'últim grau de pertinença del pacifisme andorrà, i com a súmmum, no s'està d'escriure: "'Pau a la terra als homes de bona voluntat'. La sentència evangèlica s'ha acomplert en aquestes Valls Neutres" (p. 19). Andorra seria el país més purament cristià o seguidor de les paraules del seu admirat Jesús de Natzaret.

Aquestes idees de Lladó tingueren el seu precedent editat el mateix 1971 que datava les proses de "Senyals al marge". En aqueix any, Elidà Amigó (1935-2020) i Antoni Morell imprimiren el llibre d'entrevistes *Sis-cents noranta-tres anys després*, en referència al temps transcorregut des de la signatura del primer pariatge, el 1278. Els aleshores joves intel·lectuals decidiren realitzar una panoràmica "de l'actual moment històric de les Valls".[4] Per això, entaularen diverses converses amb personalitats d'aquell inici de dècada. Per sort, les lletres hi estigueren representades, tot i que només amb un escriptor *tout court*: justament, Miquel Lladó. Llevat d'afirmacions al fil del relat dels seus llibres, fou en aquesta entrevista on, si no d'una manera ordenada i extensa, va oferir la seva visió del país en aquell moment, que, és evident, coincideix amb els fragments analitzats de *Terres altes*. En aquestes declaracions entra molt més en la realitat i abandona, en certa mesura, els essencialismes excessivament poètics de "Senyals al marge", sobretot perquè comparant ambdós documents, en el primer hi ha el somni de la vella Andorra, l'Andorra catalana, i contràriament en el segon hi ha el país que entrava en la modernització, amb les conseqüències de la pèrdua del paisatge natural tradicional, de construcció d'edificis i carreteres, d'augment de la immigració, no només catalana, d'estructures administratives que encara no pertanyien a les d'un Estat *de iure*, i la desafecció de la nova població que no mira Andorra amb els ulls de la catalanitat redescoberta o d'un país en el qual inserir-se: "la gent ve a Andorra, en general, a guanyar-s'hi la vida i hi ha com una mena d'obsessió de fer diners" (p. 174). Aquestes inquietuds no se les guardava per a ell mateix o les escrivia per a deixar-les només en un llibre, sinó que les plantejava obertament.

Lladó afirma, amb paraules que semblen l'antítesi del cant pairal d'adés, quines són les seves pors sobre el presumible futur del coprincipat:

> "Andorra és un xic amorfa, perquè té una societat movible. Els seus habitants, com les aigües del Valira, es renoven constantment. No hi ha una capa social estable. La gent no s'aclimata, no s'emociona davant del paisatge. I si no hi ha contacte i emoció no pot haver-hi creació. Per altra part, tampoc hi ha institucions que protegeixin, orientin i canalitzin les persones dotades per a escriure" (p. 175).

El nostre autor hi parlava, sobretot, de cultura, però era impossible deslligar la realitat econòmica andorrana del fet cultural que només aleshores començava de forma molt tímida o desllavassada a iniciar-se.[5] Al marge d'aquesta crítica cap als nouvinguts, continua la consciència de trobar-se en una mena de santuari de la catalanitat: "a la casa d'un andorrà, moltes vegades em dic: Vet aquí el català autèntic, aquell que lluitava amb la por i el fred".[6]

> "L'home de la muntanya és el català autèntic. Nascut a la muntanya, es manté pur precisament per la muntanya. Jo he escrit a algun lloc que Catalunya està tancada dins Andorra i l'admiro precisament per això. Perquè Catalunya hi viu a Andorra encara avui, malgrat la immigració i l'endarreriment cultural. És com si les essències catalanes haguessin conservat aquí la seva

4. Amigó, Elidà – Morell, Antoni. "Miquel Lladó" a *693 anys després*. Andorra la Vella, 1971, p. 27.

5. Vegeu per a l'inici literari modern al país i la Generació de l'Ideal a la qual pertanyeria Lladó: Laínez, Josep Carles. "Models literaris de país al Principat d'Andorra" a AAVV. *Models de país per a Andorra*. Andorra la Vella. Societat Andorrana de Ciències, 2015, p. 73-84.

6. Amigó, Elidà – Morell, Antoni. "Miquel Lladó", *Op. cit.* p. 175.

> virginitat. A alguns llocs d'Andorra, es poden trobar actualment els tipus de l'home català dels segles XI i XII: llengua, costums, psicologia, tot" (p. 175).

És poderosa la consideració de l'interior del país, i sobretot de la muntanya, com a veritable recer de les essències prístines, fins al punt que ser andorrà no és ser una cosa distinta de ser català, ni tan sols una de les moltes formes de ser català, sinó ser català en tota la seva puresa i transcendència. Amb referència a les qüestions que plantejava Lladó el 1971, per sort no han evolucionat com ell podia imaginar. És cert: la immigració i la població flotant suposa un problema en l'adopció de la llengua catalana, però tampoc és fals que s'han creat estructures en les quals la catalanitat lingüística, oficial i històrica del país no es qüestiona: la Universitat d'Andorra, la Societat Andorrana de Ciències, diversos periòdics en paper i en format digital, editorials, revistes de societat... La llengua no és una altra que el català, oficialment...

Deu anys més tard segons la data de la publicació, apareixen reflexions sobre l'andorranitat en el primer dels capítols, "Caminar per Andorra", de *Monuments i paisatges andorrans* (1982), al qual retornarem més endavant, però que cal esmentar ara a causa de la continuïtat de les seves idees i d'alguns canvis que potser marquen, tot i la dificultat d'esbrinar-ho, uns petits canvis en la seva visió. Tanmateix, la seva passió per l'Estat pirinenc no ha disminuït:

> "He demostrat cent vegades, i per escrit, el meu amor a Andorra, la meva pàtria adoptiva, i aquest amor ha estat condicionat per la seva gent enigmàtica, el seu paisatge meravellós i els seus monuments de llegenda".[7]

I d'una manera no menys apassionada, reincideix en el caràcter intrínsecament d'acollida del Principat: "El país obre els braços a tothom i, per al resident, el Coprincipat esdevé una segona pàtria" (p. 7). I estableix una analogia: "Com en l'antic medi rural català, com en la Grècia clàssica, les Valls Neutres han estat sempre el país de l'hospitalitat" (p. 7). Allò que trobem, doncs, en aquesta introducció al llibre —o més ben dit: allò que no hi trobem— és l'absència de la reivindicació de la catalanitat d'Andorra, com si aquesta s'hagués diluït en una pàtria espiritual, la qual no té per què coincidir amb les fronteres polítiques. Miquel Lladó hi al·ludeix a Espanya i França, possiblement perquè és la forma d'atorgar la mateixa dignitat d'Estat al Principat d'Andorra: "Andorra és la filla predilecta de França i Espanya" (p. 103), i quan parla de les fronteres, sempre són entre Estats: "El Valira [...] camí d'Espanya i no lluny de la frontera espanyola" (p. 31). No és el meu objectiu analitzar la consciència nacional de Lladó, però atesa la identificació entre Catalunya i Andorra, el fet de no establir cap divisòria entre l'una i l'altra és perquè, justament, són la mateixa cosa, i d'altra banda, la frontera i la duana Andorra/Espanya hi són, objectivament. Sense una reivindicació tan clara, determinades afirmacions reincideixen en la idea central de Lladó sobre la catalanitat d'Andorra, de vegades més mitigades: "Si l'art romànic és l'art nacional de Catalunya, l'art romànic és també l'art d'Andorra" (p. 95). I malgrat la crítica encertada, aquest esperit amera la següent frase, quan parla del parador de moltes pintures romàniques de les esglésies andorranes: "la capella posseïa belles pintures, que han anat a parar a Barcelona. En tots els temps i en tots els països, el centralisme ha fet la seva collita" (p. 24).

En la seva poesia, per descomptat, Miquel Lladó deixà constància d'aqueixa tria voluntària d'Andorra, no només pels dos llibres de poemes que va editar de títols lligats al país, sinó també perquè en un poema de *Solituds andorranes*, "La terra promesa", va unir el Principat a aqueix lloc mític, a aqueixa "terra dolça / on colgar-hi els meus ossos / i acabar aquest llarg somni / que començí a la falda de la mare". Una referència bíblica que, bo i coneixent l'obra de Lladó, no ens sorprèn pas.

La poesia

Lladó era un escriptor d'essències, d'anar a la recerca de la font més pura, més nítida, de qualsevol circumstància. A Andorra cercava la catalanitat prístina en el fet d'escriure poemes, de ser poeta, i alhora resseguia una realitat que

7. Lladó, Miquel. *Monuments i paisatges andorrans.* Andorra la Vella. Valls d'Andorra, 1982, p. 6.

anava més enllà de la quotidianitat, o del que veritablement és treball poètic. En l'entrevista d'Elidà Amigó i Antoni Morell adés citada, li preguntaven pel fet poètic i per la seva imatge del poeta. La resposta ens col·locarà sobre la pista d'alguns trets de la seva producció. Un poeta seria, per a Lladó, "l'home que té una visió lírica de les coses, una visió exaltada [...] un escollit, un home dotat. Com si portés una partícula de divinitat". [8] En un dels seus "Senyals al marge" de *Terres altes*, segueix aprofundint aquesta visió en tractar del romanticisme: "[l'idealista] és digne de tota confiança, darrer supervivent d'una humanitat en degeneració constant";[9] no debades, el Romanticisme, per a ell, "[o]beeix a un primer moviment de l'esperit humà, a la font d'energia potser la més pura de la nostra naturalesa" (p. 16). És en la confluència d'aquesta visió del poeta i del Romanticisme on hem de situar, diguem-ne espiritualment, Miquel Lladó. Tot i això, no podem deixar de banda com es considera ell mateix, qüestió que il·luminarà, des d'un vessant diferent, la seva obra: "Des de la meva infantesa, hom s'ha aferrat a anomenar-me poeta. Jo no he fet mai cap objecció al respecte, però jo sé fins a quin punt hom s'equivoca. // Jo, en realitat, sóc un pensador" (p. 21); Lladó va més enllà, i en aquesta concepció tornarem a enllaçar-lo amb el fet poètic des d'una perspectiva romàntica: "[E]n potència, jo sóc un home d'acció. Sota uns altres sols, entre unes altres multituds, jo hauria estat potser un profeta, o un heroi, o un líder" (p. 21), cosa que avançava en la seva "Nota poètica" de l'antologia *Lleida, vuit poetes*: "El paper del poeta, doncs, és tan subtil com transcendent. S'acosta al del profeta. El poeta té molt de vident i d'acusador". [10] Per no parlar dels primers versos d'"Els poetes", poema que obre *Solituds andorranes*: "Els poetes són magnífics solitaris. / Parlen i escriuen un llenguatge màgic / que poca gent comprèn". [11] Potser versos d'aquesta mena portaren la investigadora Miquela Valls a afirmar: "Miquel Lladó, a *Terres altes, guia poètica d'Andorra* 1978, dóna una sèrie de màximes a meditar, que passen rarament de la banalitat [...], uns poemes de temes andorrans [...] amb pretensions filosòfiques".[12] Sortosament, no només és això. És de veres que n'hi ha, de versos que sorprenen pel seu prosaisme, de reflexions que no deixen de ser llocs comuns que l'autor transmet com si hagués realitzat una gran descoberta, o d'afirmacions gratuïtes que sobten per la seva ingenuïtat o desconeixement,[13] però Miquel Lladó té llibres i poemes i, sobretot, alguns versos d'una gran precisió i sensibilitat. Ara bé, alguns dels textos més rodons, punyents i formosos, pertanyen a la seva joventut, potser perquè l'alè poètic, l'impuls de la veu lírica, es dona amb tota la passió en els anys formatius; a mesura que hom avança en edat, la irregularitat és una evidència. El més lamentable és que amb unes poques correccions mètriques, amb un sinònim, o amb alguns versos menys, bona part dels poemes, al nostre parer, haurien guanyat en qualitat.

Hem d'afegir una prevenció quan parlem dels poemaris: l'obra de Lladó no la formen llibres publicats als pocs anys d'escriure's, i difosos a més a més de mode cronològic. Els dos lligats a Andorra[14] estan separats per quinze anys de distància en la seva publicació. *Terres altes* va guanyar el Premi "Ciutat de Lleida" de poesia en català el 1971, i no aparegué fins a vuit anys després. Per la seva banda, *Solituds andorranes* recull una sèrie de poemes datats entre 1975 i 1984,[15] que Lladó no va donar a la llum fins a

8. Amigó, Elidà – Morell, Antoni. *Op. cit.* p. 174 i 177.
9. Lladó, Miquel. *Terres altes. Guia poètica d'Andorra.* Mollerussa. Edició de l'autor, 1979, p. 15.
10. AAVV. *Lleida, vuit poetes.* Esplugues de Llobregat. Ariel, 1968, p. 51.
11. Lladó, Miquel. *Solituds andorranes*, s.l. Valls d'Andorra, 1994, p. 21.
12 .Valls, Miquela. *Andorra cap a la literatura.* Andorra. Maià, 1992, p. 118.
13. "Tot el nostre coneixement es recolza sobre la comparació. Per això tot és relatiu, car els punts de comparació són variables fins a l'infinit. *D'ací el fracàs de la filosofia*" [èmfasi meu]: Lladó, Miquel. *Terres altes. Guia poètica d'Andorra.* Mollerussa. Edició de l'autor, 1979, p. 13.
14. No són pas els únics: Eduard Batlle n'esmenta dos més entre els inèdits de Lladó: *Elegies andorranes* (1971) i *Elegies del Valira* (1975), que possiblement recullen els seus primers textos sobre Andorra. Cf. Batlle, Eduard. "Introducció" a Lladó, Miquel. *Del fonoll a la neu. Antologia de textos.* Ed. d'E. Batlle. Lleida. Pagès, 2019, p. 58-59.
15. Així ho afirma Antoni Morell en el seu preàmbul: "'Solituds Andorranes' [sic] és un conjunt de poemes amb una cronologia allargada –van des de 1975 fins a 1984–, i amb un motiu únic: Andorra": Lladó, Miquel. *Solituds andorranes*, s. l. Valls d'Andorra, 1994, p. IX. L'autor, al peu dels poemes, anota l'any d'escriptura i algunes vegades el lloc, i la datació es mou de 1977 a l'esmentat 1984. La xifra 1975 apareix en un vers de "Catalunya", poema en el qual, juntament amb altres quatre, no s'hi referencia la data de redacció.

una data molt tardana, el 1994. És evident que els poemes d'aquest segon llibre són posteriors, però no *tan* posteriors, considerats globalment, com per establir diferències estilístiques, formals o temàtiques entre tots dos títols, cosa que seria més possible amb *La línia d'Apol·lo* i, per descomptat, amb els superbs i dolorosos *Testimoni al crim* i *Retorn als cims*, publicats en un mateix volum el 1992 i escrits, el primer entre 1955 i 1956,[16] i el segon entre 1956 i 1961. L'últim poemari publicat per Lladó en vida a la seva terra adoptiva fou *El llibre de Nasika* (1998), recull de poemes amorosos escrits (segons els poemes datats en el llibre) entre 1960 i 1980, i que marcaria de nou aqueix desfasament entre l'escriptura i l'edició.

Subratllem açò perquè *Terres altes* (1979) i *Solituds andorranes* (1994) gairebé es podrien considerar una mateixa obra. Els elements que apareixen en el primer tornen a fer acte de presència en el segon, amb tal volta algunes diferències, tot i que mínimes. El pessimisme és pertot arreu; la correlació pas del temps–vellesa–mort és crepuscular i no té res a veure amb l'optimisme que reflectien els poemes del seu primer llibre en català, on Lladó ordenava directament, en imperatiu: "No penseu en la mort. Viviu sempre de cara a la vida";[17] la solitud és fonamental com a actitud vital, no tant com a realitat patida; hi trobarem la consciència de ser un espectador de les coses que passen i no poden aturar-se; lligada a l'anterior tret, hi ha una delectança en la contemplació: passejar i observar són dos accions que el poeta acostuma a explicitar; en els seus poemes també es pot resseguir un cert estoïcisme; per descomptat, una presència absoluta de la natura, que li donarà sempre lloc a una mena de paisatgisme solitari, fins i tot quan coincideix amb altres persones; i un cert caire social en determinats versos, més que no pas polític, ja que, d'Andorra, no en farà mai la menor crítica.

Terres altes. Guia poètica d'Andorra (1979), una formosa autoedició amb gravats de Sergi Mas i prefaci d'Antoni Morell, fou el tercer llibre en català que va publicar Lladó. Dividit en dos parts, "El vianant i el paisatge" i "Psalms vora el riu", amb un relatiu equilibri de poemes en cadascuna (15 i 11 respectivament), és el volum dels dos editats dedicats a Andorra amb els textos més expressius. Adés apuntàvem què significa el Principat per al nostre autor; també dins dels poemes, encara que d'una manera molt més minsa que les al·lusions que vehicularà a *Solituds andorranes*. En el poema inicial "La Comella", repeteix l'afirmació que no s'està de dir en altres moments de la seua obra: "Andorra, raconet / de Catalunya, / respectat pels segles i pels homes" (p. 28); i, a "Tardor": "És el temps d'estimar Catalunya en el mapa" (p. 81).

Els temes que preocupen Miquel Lladó en aquest poemari els tornarem a veure a *Solituds andorranes*, però cal matisar que alguns d'ells força més esquifits.

El *pas del temps* ocupa un lloc preponderant en la reflexió lírica del nostre poeta. Així, a "La Massana" el reflecteix en un home qualsevol:

> *"En Jan passa pel camí dels horts*
> *l'aixada al coll.*
> *Cada dia té els cabells més blancs,*
> *i no es recorda que l'esperen*
> *amb el sac obert*
> *al darrer revolt del camí"* (p. 51).

El pas del temps, doncs, vinculat clarissimament, i de forma implícita, a la mort, en aquests versos definitius d'un dels últims poemes del llibre "L'home i els camins": "Van cremar a la plaça / la teva joventut, Miquel. / Hem estat vells abans d'hora / i no anirem pas al cel" (p. 102).

El pas del temps lligat a la solitud, el trobem a "Camí d'Ordino":

> *"Darrera les campanades,*
> *com volaven els anys,*

16. Aquestes dates apareixen en la pàgina del títol, però en l'epíleg al tom, el nostre poeta assenyala que "'Testimoni al crim' fou escrit durant els primers mesos de l'any 1956": Lladó, Miquel. *Testimoni al crim / Retorn al cims.* Andorra la Vella. Valls d'Andorra, 1992, p. 23 i 101.

17. Lladó, Miquel. *Els anys, els dies i les hores.* Lleida. Impremta Abardia, 1952, p. 63, del poema "No penseu en la mort". Aquest llibre fou finalista del Premi "Ossa Menor" de 1950.

orenetes endolades!
L'home i la grandalla es fitaven en silenci.
Hi ha dos éssers més sols
que un home i una flor, cara a cara?" (p. 57).

O des de la companyia, a "Capvespre", amb regust d'Omar Khayyam:

"Ai, amics meus, un altre dia perdut!
[...]
Veniu, amics. Beurem un vas de vi colze a colze
i tractarem d'oblidar tots aquells que ens obliden
i allò que podríem haver estat, avui o demà" (p. 87).

O, més endavant, a "Ordino", quan parla del "[...] suïcidi / amable / de cada dia" (p. 96). En aquest poema, i en el citat "Camí d'Ordino", la solitud es fa present a través d'un dels personatges de l'estampa que dibuixen els versos: "Mossèn Jesús deixa la Bíblia oberta / sobre la taula / i obre la finestra / perquè entri la solitud" (p. 97).
El pas del temps i la soledat els reveurem a *Solituds andorranes*, però no apareixerà tant la temàtica *social*, que a *Terres altes* s'escampa pertot arreu, fent ressò de les inquietuds del mateix Lladó quant a la presumible evolució del Principat d'Andorra (és a dir, pèrdua de la identitat i del paisatge). La immigració i la invasió de turistes sorgeixen a "Riberes del Tristaina" on contraposa la figura del vianant solitari, reflex de la pròpia veu lírica, i la de "l'home-vacances, / el ciutadà-vis" (p. 59). A "El Serrat" parla del desarrelament dels treballadors:

"Els paletes, fugint de la crema,
han vingut de l'altra banda de món:
de Galícia, d'Aragó, d'Andalusia.
I ara fan una casa per a Mister Jay,
dalt del tossal" (p. 62).

El turista i l'immigrant, doncs, són éssers que no arriben a copsar la veritat del país. Aquesta idea brilla molt més a "Creu de Meritxell", on la contraposició roman, sempre amb el rerefons del paisatge o d'alguns monuments, entre el poeta (entès en el sentit de visionari) i aqueix rondinaire incapaç d'entendre ni d'assimilar la veritat més pregona d'aquestes terres: "Un turista s'ajup en la solitud del prat. / Ha vingut de París / a collir un pom de grandalles" (p. 84). El contrast resulta més virulent encara perquè el poema interpel·la Jesús de Natzaret, per la qual cosa la contraposició entre el vessant transcendent dels versos i la figura aliena del turista adquireix una fita essencial. A més a més, aquesta crítica de l'home, diguem-ne, modern, no només abasta l'immigrant i el turista, sinó qualsevol persona deslligada del ritme natural i de la tradició inherent a cada poble. Llegim a "Pont del Prisunic", nom d'una cadena de magatzems francesos establerts a Andorra i ja desapareguts:

"Carrers de cada dia,
voravies per on desfilen
homes exactament iguals,
tots amb un tant per cent (%),
enganxat al front" (p. 45).

No debades, en aquest poema, igual que, per exemple, en l'inaugural del llibre "La Comella", fusiona dos plànols temporals, una mena d'antítesi de l'avui (homes igual i desconeguts) i de l'ahir: "els blancs cavalls alarbs, / desbocats, les crineres enlaire, / fugint de Carlemany" (p. 45). De *Solituds andorranes* (1994) cal revisar-ne, primerament, l'estructura. Hi distingim dos seccions absolutament desiguals en quantitat de poemes, i que il·luminarien una de les idees recurrents en l'obra del nostre escriptor: el pas veloç del temps, la seva pèrdua irrecuperable. Per què afirmem açò? Perquè si atenem a allò a què ens porta la disposició de les pàgines hi ha una secció dita "Preludi", amb 24 poemes, i una altra, "Epíleg", de només un poema. Entre el preludi i l'epíleg, res: s'ha esvaït qualsevol afirmació de l'avui, de l'ara. Aquesta possibilitat que suggereixo s'ajustaria a la idea que traspua ça i lla en l'obra de Lladó. Per exemple, a "Balma de la Margineda", segon dels textos del llibre, tenim aquests versos: "Tots tenim una història / per a contar, mes no tenim memòria".[18] Tanmateix, podríem considerar "Els

18. Aquests versos ressonarien amb l'alè de *La línia d'Apol·lo* (1976): "La vida, quina enyorança!", en el qual és palesa la imatge de la vida, no com una cosa que transcorre, sinó com una cosa que ja ha passat.

poetes" el veritable "preludi" del llibre, car certament ix de la tònica general de la resta de poemaris. A banda dels versos citats adés, que obren i tanquen el poema, som davant d'un exemple de llenguatge planer, quasi agosaradament prosaic, com si el poeta, en certa mesura, s'estigués desdient de la idea que el destí del poeta és compartir i caminar, però tornant a mare el devessall líric quan ens assabentem que allò compartit pot ser "un record, / un pensament". D'altra banda, la imatge del caminant –present en Antonio Machado, escriptor ben admirat per Lladó, i amb una tradició en la literatura europea que procediria del romanticisme– s'adequa a aqueix recorregut constant pel Principat d'Andorra.

No debades, molts poemes, a semblança del que descobríem a *Terres altes*, podrien seguir considerant-se estampes líriques de determinats llocs, en la línia del que el nostre poeta havia pretès, de forma prou més programàtica, en el seu primer volum "andorrà", *Terres altes*. Així, a *Solituds andorranes* ofereix poemes des de la sensibilitat de "Balma de la Margineda": "Castell de les Bons", "Andorra a la tardor", "Plaça Vella", "El vianant i el riu Tristaina", "Camí del Mas d'Alins", "Sant Serní de Nagol", "Puy d'Olivesa", "Santa Coloma" i "Sant Andreu" sense oblidar el titulat "Catalunya", ni tampoc els qui disposen de la menció geogràfica a l'interior, com ara "Pedres de riu" o "La terra promesa". Aquests poemes no són pas descripcions sinó, diguem-ne, localitzacions. Per força haurem de creure un poeta tan sincer i, aleshores, ens serà impossible distingir l'home de la veu lírica, i allò que ens narra en els versos serà producte d'una experiència en aqueix espai concret i, algunes vegades, en una data específica referenciada al peu del poema. Els indrets, que per a Lladó són tan importants que els consigna en el mateix títol o en alguna part del text, resulten una mena d'*appoggiature* per desenvolupar els temes que de veres el preocupen.

D'aquests, en posseeix una importància cabdal, com indicàvem, *el pas del temps*, la nul·la consciència del fet d'existir en el present, la sensació i la comprovació que els minuts s'escolen i desapareixen. La idea apareix fins i tot en un títol: "La dansa del temps"; en uns versos de "Castell de les Bons": "A tots, però, ens empeny / la pruïja del temps"; i apareix amb força, tot i amerar la majoria dels poemes, en algunes peces, com "Pedres de riu", on ultra fer aparèixer de nou el mot ("a tots ens modela / el temps a sa guisa"), destaca la imatge del temps infinit per a la condició humana: "pedres turmentades / durant milions d'anys". Formalment crea un gran impacte en aquest poema la divisió en un parell d'estrofes, totes dos de pentasíl·labs, amb una diferència estilística important: la primera és composta de versos lliures; la segona de rima assonant en els versos parells, i aquests s'assemblen a una cançoneta lleugera, gairebé infantil, recurs que sens dubte feu servir el poeta per carregar el poema de dramatisme, puix allò que hi expressa no és un divertiment, sinó la tràgica imatge de l'erosió vital:

"Mes tots el juguem
el joc de la vida:
l'aigua, el vent, el sol,
l'avet i la griba.
A tots ens modela
el temps a sa guisa,
a tots ens roseguen,
de nit i de dia,
els dits de la pluja,
les dents de la vida" (p. 25).

La ràbia per la impotència de no poder aturar el pas de les hores esclata en el poema citat "Castell de les Bons". Quina és aqueixa pruïja que ens rosega per dintre quant al temps?: "la febre d'enganyar-lo, / de passar-li davant, de matar-lo". Idea poderosa la de matar el temps[19] per deslliurar-nos-en; aquest, en última instància, és una força teòricament física, car actua sobre la matèria: "Ruïnes de castells, / idees foradades / pel temps". Aquest poema, diguem-ho, posseeix una composició formal prou habitual en els poemes del nostre autor: un procés de *mise en abîme* o, pel contrari, d'expansió: d'allò concretíssim (a

19. L'article que obre el recull d'articles *Viure i escriure a Andorra* duu justament per títol "Assassinar el temps", i aquestes en són les primeres paraules: "Matar el temps. Passar el temps", vinculada la idea, això sí, amb el fet de perdre'l: "Passar el temps. Assassinar el temps. Suïcidar-nos. Gastar el petit tresor de dies que el destí ens ha assignat": Lladó, Miquel. *Viure i escriure a Andorra*, s. l. Valls d'Andorra, 1996, p. 17.

"Castell de les Bons", unes ruïnes), s'alça a la cinglera on es troba l'antic castell, i a Europa.
Lligat al temps, tenim un altre dels temes constants en la darrera obra poètica de Miquel Lladó: *la vellesa*. Ara bé, es tracta d'una vellura interior. El nostre autor havia depassat el mig segle de vida, però encara no havia arribat a la veritable velledat. Aquests versos de "Primer matí d'un any qualsevol" serien mostra d'aquesta consciència còsmica, de pertànyer a un contínuum de vida i de matèria:

"Tenen les meves mans
milers i milers d'anys,
i el meu esguard enyora
imatges que van veure, fa centúries,
els meus avantpassats.
Simis antics i monstres gegantins
foren els meus veïns
de naixença [...]" (p. 71).

Versos en l'atmosfera d'un altre poema escrit per a l'1 de gener, "El primer dia de l'any", on la pèrdua de la temporalitat evidencia la manca de consciència del poeta sobre la seua edat vertadera: "El dia esborra a poc a poc la nit; / ja fa segles que ho fa" (p. 51).
Vinculada al pas del temps i a la vellesa sorgeix, és clar, *la mort*, que serà, per aquesta visió còsmica, no només la desaparició d'un ésser viu, sinó l'extinció gradual de qualsevol organisme existent. Magnífica la segona part de "Plaça Vella":

"Avui tot, demà res.
Convertir els sers en coses,
les coses en no-res" (p. 33).

O d'una manera més concreta a "La terra promesa":

"Car tots, homes i ocells,
som, sota el sol, una llavor o una altra
—llavor d'homes futurs,
de somnis o de mons desconeguts—
i totes les llavors, tal com la meva,
volen i enyoren una bona terra
on dormir i germinar" (p. 35).

La reflexió sobre l'existència l'assumeix el poeta des d'un espai vital de privilegi i alhora de dolor: *la solitud*, sense que això suposi vulnerabilitat; paraula que apareix en el mateix títol del llibre. A "Sant Serní de Nagol", d'aquest *Solituds andorranes*, "[c]reix el silenci i creix la solitud" (p. 53). Una essència ja present a "L'home i el seu gos": "Som vells i sols" (p. 47); i que remarca a "Puy d'Olivesa": "[...] M'angoixa / la solitud dels sers" (p. 61). No debades, a *La línia d'Apol·lo*, Lladó ja exclamava: "Senyor, vós m'haveu fet / poderós i solitari".[20]
Cal no oblidar tampoc la *imatgeria religiosa*, potser no amb tanta persistència com en poemaris anteriors (sobretot a *La línia d'Apol·lo* des del mateix subtítol,[21] i a *Terres altes* amb una secció anomenada, de fet, "Psalms vora el riu"). Ja en el poema introductori "Els poetes", sorgeix la imatge del poeta que "se'n va al Paradís, tot sol, a peu" i, en especial, la idea bíblica que dona títol a un dels poemes més reeixits del recull, que esmentàvem en tractar més amunt de l'andorranitat: "La terra promesa". No obstant, la figura de Jesús de Natzaret no apareixia a *Terres altes*, ni tampoc a *Solituds andorranes*. Els poemes més expressament cristians de Lladó daten de l'any 1973, 1974 i 1975.
En un parell de poemes reapareix la *temàtica social i política*: en una de les parts de "Plaça Vella", sobta una mica —en el context del poema, no per les preocupacions de Lladó en altres gèneres— la referència a l'actualitat: "Si

20. Lladó, Miquel. *La línia d'Apol·lo. L'Evangeli segons un home que viatjava a peu*. Barcelona. Edició de l'autor, 1976, p. 19, quarta secció del poema "Ganivets de fusta".
21. El subtítol de *La línia d'Apol·lo* és *L'Evangeli segons un home que viatjava a peu*. En aquest poema, la figura de Jesús és més que un recurs literari; es tracta d'un model de vida a més de per l'obvi lligam espiritual. Sota aquesta perspectiva cal entendre versos d'aquest estil: "què en farem de la teva bondat, / Jesús de Natzaret", del poema "L'Evangeli segons un home que viatjava a peu", p. 13; "Jesús, els homes, no han retrobat encara el camí / que tu els vas ensenyar", del poema "La llei de l'atzar", p. 49; o, en una pareguda imprecació, "Tots creuen, només, / en el déu Diner. Què en farem dels homes, Jesús?", de "Plans de Matxerri" (p. 55).

el ianqui no mata l'odi / l'odi matarà el ianqui" (p. 33). Més en la seua línia poètica tenim "Andorra a la tardor", on se centra en els treballadors i visitants temporals:

"L'hivern s'acosta.
Turistes i obrers,
ocells de pas,
tots se n'han anat
pels camins dels vents" (p. 29).

I amb una certa crítica a l'anhel de fer diners, com véiem adés: "Darrera els vidres dels aparadors, / els botiguers inclinen de biaix / les seves buides cares de calaix" (p. 29).

La prosa

Tot i que Miquel Lladó va donar a la llum relats i una novel·la,[22] va experimentar amb fórmules de llibres en prosa que no pertanyen a gèneres tan marcats. És en una barreja de ficció, divulgació i glossa, on cal situar els tres títols vinculats al Principat: *Monuments i paisatges andorrans* (1982) —el segon llibre del nostre autor amb Andorra com a subjecte—, *La primera història d'Andorra* (1983) i *La petita història d'Andorra* (1989). El primer és el més elaborat; en els dos posteriors, la tasca de Miquel Lladó fou la de donar peu o subratllar allò que considerava de més importància: els escrits de Tomàs Junoy i de Bonifacio Ulrich.

El primer d'aquest conjunt, *Monuments i paisatges andorrans*, és gairebé un llibre turístic. De fet, el títol queda lluny d'altres creacions de l'autor molt més connotatives i sembla allò que, a la fi, és i no és: una passejada per la història, les tradicions, institucions, llegendes, personalitats, i els monuments del Principat. Però no amb l'objectivitat i eixutesa d'una guia turística corrent, sinó tot assajant una mena de gènere que vol ser original però que, al nostre parer, no arriba a assolir les pretensions inicials de Lladó: no resulta d'utilitat com a guia i el seu alè programàtic l'allunya de la prosa narrativa. Volia donar a conèixer les virtuts del seu país d'adopció no traint-se a si mateix, i per això inventà la figura d'una noia de Salamanca amb la qual el narrador visita i li explica el que deu conèixer d'Andorra. No és estrany que el volum dugui per subtítol "El turista sentimental", amb l'adjectiu requerit per allunyar el personatge del llibre d'aqueixa figura en certa mesura censurable del "turista" que viatja per passatemps.

El segon llibre que va publicar Miquel Lladó amb el Principat com a subjecte fou *La primera història d'Andorra* (1983), la primera de les dos obres, diguem-ne, "col·lectiva", atés que a la coberta apareixen dos noms: el del nostre escriptor i el de Tomàs Junoy,[23] *el Frare d'Anyós* (1782-1860). Lladó reimprimeix en edició facsímil la *Relació sobre la vall d'Andorra* de qui seria provicari d'Anyós, publicada originalment a Tolosa de Llenguadoc l'any 1838. Posteriorment se'n va fer una reedició a Andorra l'any 1945, i justament l'any 1983 aparegueren la de Lladó i una altra, no pas facsímil, a càrrec de l'editorial Promocions Literàries, obrint la col·lecció "Andorra literària", dedicada a la reimpressió d'obres fonamentals de la història andorrana en edicions luxoses.

La investigadora Miquela Valls dedica una pàgina del seu llibre a aquesta edició de Lladó de la pionera obra de Junoy. Si ja havíem vist el to que feia servir sobre la seva poesia, en aquesta ocasió hi trobem alguna pulla semblant que no s'avé amb la realitat del que va pretendre el nostre autor: "En la seva edició 'crítica' de la *Relació sobre la Vall de* (sic)[24] *Andorra*, Miquel Lladó aclareix la personalitat de Tomàs Junoy, comenta històricament certs capítols. Ara bé, el seu aparell crític no s'assembla al que se sol estilar".[25] La realitat és que Lladó no afirma en cap moment que vulgui realitzar una edició crítica de l'obra de Junoy i, per

22. Vegeu Batlle, Eduard. *Op. cit.* p. 49-50 i 57.
23. No ens centrarem en la figura d'aquest autor de vida tan tristament romàntica. L'estudi més recent, amb dades inèdites i sorprenents, el de Garçon i Peyrí, Sofia. "Relació sobre Fra Tomàs Junoy, un fill oblidat de la Cerdanya" a *Papers de Recerca Històrica*, 8. 2017, p. 17-42.
24. En el títol de la primera edició, la de 1838, no hi havia l'apòstrof.
25. Valls, Miquela. *Op. cit.* p. 77.

tant, no podia disposar de cap aparell, perquè aquesta no era la seva pretensió en absolut (a banda d'això, ell devia ser conscient que no tenia la formació per fer-ho i, per descomptat, tampoc li interessava, o podria haver encarat el llibre d'una altra manera). Analitzar des d'aquest vessant el volum més reeixit de la producció andorrana del poeta de Castelldans no és el més correcte. Valls, en canvi, resulta força més precisa en la valoració final: "Miquel Lladó fa doncs, a partir del text de la *Relació* i entorn de l'aclariment de Junoy i del context andorrà de la primera meitat del segle XIX, un esbós de creació personal, una mena d'assaig de novel·la històrica que contribueix a configurar la producció novel·lística andorrana actual".[26] Aquesta apreciació resulta important perquè fins aleshores les obres de narrativa andorrana es podien comptar amb els dits d'una mà: la inicial *Un andorrà lluny del poble* (1967) de Ricard Fiter (1945) i, més d'una dècada després, *Cassigalls* (1981) de Sergi Mas, *Set lletanies de mort* (1981) d'Antoni Morell, i *Monuments i paisatges andorrans* (1982) del mateix Lladó. Aquesta era la ficció andorrana fins aleshores.[27] Contextualitzat, doncs, l'objectiu de Lladó era doble amb aquestes dues obres narratives sobre Andorra: en la primera, mostrar el país per mitjà d'una trama que repunteja les informacions més austeres; en la segona, submergir-se en la geografia i la història andorrana a través del text inaugural d'aquesta disciplina.

Una cosa semblant, però més abraçadora i "conflictiva", l'escomet a *La petita història d'Andorra*, en dos volums, on el fil de continuïtat l'estableix el text escrit en castellà per Bonifacio Ulrich, coronel de l'exèrcit i comissionat especial del Govern espanyol prop de les autoritats andorranes, entre 1841 i 1848, per tal de fer un informe sobre les possibilitats i formes d'envair el país en cas que fos requerit per la reina Isabel II. Miquel Lladó es planteja l'obra des de les mateixes coordenades que havia publicat el text sobre Tomàs Junoy, creant una sèrie d'estampes on fantasieja sobre les accions i coneixences d'Ulrich al fil del seu relat.

L'obra periodística

Miquel Lladó va col·laborar en diversos mitjans andorrans de 1967 a 1997, és a dir, durant tres dècades. Les capçaleres *Claror* (1973), *Poble Andorrà* (1967 (sic)-1974 (sic)), *Valls d'Andorra* (1979-1988), i *Diari d'Andorra* (1995-1997) veieren impresa la seva firma en els anys indicats.[28] A aquestes, caldria afegir-hi el setmanari turístic *L'Express d'Andorra*, publicat entre 1975 i 1977.[29]

D'aquestes cinc publicacions, *Valls d'Andorra* (1979-1987) fou la més lligada a Miquel Lladó; no debades, "va ser-ne l'impulsor, l'editor i el director",[30] i aquest títol el continuà utilitzant per a l'edició de la majoria dels seus llibres. Analitzar els 87 números d'aquesta revista de periodicitat irregular, la primera dedicada a la cultura al Principat d'Andorra i que tingué com a col·laboradors noms essencials de la intel·lectualitat catalana (Manuel de Pedrolo (1918-1990), Lluís Maria Xirinacs (1932-2007), Joan Brossa (1919-1998), Joan Triadú (1921-2010)...), suposa un estudi per si mateix, i llarg. Cal no oblidar que Lladó era un home prou conegut al Principat i amb força

26. Ídem, p. 77-78.

27. Deixem de banda dos llibres de Miquel Lladó: *Els camins de la por.* Andorra la Vella. Mirador del Pirineu, 1971; i la seva "continuació": *Els dies sense demà (Els camins de la por, II).* Lleida. Edició de l'autor, 1977. Encara que el primer va ser publicat al Principat, procedeix d'etapes anteriors.

28. Les dates i la llista de mitjans en els quals col·laborà el nostre autor ens ho proporciona Batlle, Eduard, a la seva "Introducció" a Lladó, Miquel. *Op. cit.* p. 58. Ara bé, pensem que hi ha un error en les dates, la procedència del qual partiria del mateix Lladó. Aquest, en el text "Fa cinquanta-tres anys" afirma, en referència a la seva trajectòria: "La segona etapa fou iniciada l'any 1967 al diari 'Poble Andorrà', fundat per Antoni Fiter, el primer periòdic diari català, aparegut abans del diari 'Avui'", a Lladó, Miquel. *Viure i escriure a Andorra.* Andorra la Vella, Valls d'Andorra, 1996, p. XII. Tanmateix, *Poble Andorrà* va començar a editar-se l'any 1974 (havia aparegut, amb el mateix títol, la "Portaveu del Casal Andorrà de Barcelona" entre 1934 i 1936), per la qual cosa les col·laboracions de Lladó no podien ser anteriors a aqueixa data. A més a més, les contribucions de Miquel Lladó a *Poble Andorrà* s'allarguen fins al tancament del diari, el 1993, potser amb alguns períodes sense col·laborar-hi, per la qual cosa la data d'acabament dels seus textos tampoc seria exacta. És possible que col·laborés en *Publi Andorra*, revista nascuda, justament, el 1967, tot i que el seu nom no apareix a la llista de firmes que proporcionen Pont Sorribes, Carles – Guillamet Lloveras, Jaume. *Història de la premsa andorrana 1917-2005.* Andorra la Vella. Govern d'Andorra, 2009, p. 206. La informació sobre la premsa del Principat, incloent-hi les dades sobre *Valls d'Andorra* que tot seguit citarem, les hem tretes d'ací.

29. Pont Sorribes, Carles – Guillamet Lloveras, Jaume. *Op. cit.* p. 216-217.

30. Ídem, p. 138.

contactes. D'altra banda, els lectors de premsa coneixien la seva firma de publicacions prèvies, per la qual cosa sorprendria i alegraria una proposta editorial com la de Lladó.

Així i tot, malgrat els centenars d'articles que va publicar al llarg de la seva vida, només n'edità un recull: *Viure i escriure a Andorra* (1996), que conté 96 col·laboracions aparegudes al *Diari d'Andorra* els anys 1995 i 1996, entre articles i notes, potser fragments d'un diari personal, que dona a conèixer en alguns articles solts, i en les sèries "Diari de bord" i "Follies paral·leles". És, doncs, una de les mostres més tardanes de la prosa periodística lligada al país adoptiu del nostre autor. Hi apareixen opinions sobre esdeveniments culturals a Andorra ("Imatge i ciència"); al·lusions a la seva terra nadiua ("Castelldans"); una mena de diari aforístic ("Diari de bord"); mencions dels principals noms de la política europea d'aleshores, sobretot espanyola i francesa (Felipe González, José María Aznar, Édouard Balladur, Jacques Chirac, Lionel Jospin, François Mitterand, Helmut Kohl, ETA i el GAL...), que Lladó seguia com a home informat, lector de la premsa de tots dos països... Moltes vegades tractava els temes vinculant les notícies concretes a les seves particulars obsessions. Això passa amb els Jocs Olímpics d'Atlanta de 1996, que ell aprofita per fer una comparació entre el campió esportiu d'avui i l'heroi bèl·lic d'antany.

La nòmina dels escriptors i filòsofs que cita és llarga: Plató, Epicur, Heràclit, Homer, Hesíode, Friedrich Nietzsche, Paul Valéry, Lord Byron, Marcel Proust... Malauradament, la referència és sempre el lloc comú; això succeeix, per exemple, amb Blaise Pascal: "Blas (sic) Pascal el profund, va escriure: 'El cor té les seves raons, que la raó no coneix'".[31] La necessitat de sustentar les seves afirmacions en sentències de personalitats reconegudes implica que moltes vegades la menció de l'autoritat sigui només un pretext per desenvolupar de seguida la seva reflexió. Açò poden indicar-ho les errades tipogràfiques en noms com ara Khol (sic) per Kohl; Valey (sic) per Valéry; o l'esmentat Blas (sic) Pascal per Blaise, que a pesar de l'eventual traducció al castellà, no tindria sentit l'ús de la versió espanyola d'un antropònim francès en un text en català.

Remarquem que un dels temes bàsics en la cosmovisió de Miquel Lladó és el de la guerra; hi dedica diversos articles ("El poble contra l'Estat", "Civilització i cultura", "Les guerres futures", "La pau nord-americana"...). Igualment, els pobres són una altra de les reflexions, col·lectiu sobre el qual sembla que parli des de la distància, cosa equivocada. Així, en un text aforístic, i molt més literari, d'un recull tres anys anterior, llegim: "EL MÓN DELS POBRES.- Durant quaranta anys, tota la meva vida, m'he despertat a l'alba sobresaltat, impacient com un enamorat, per a començar el nou dia, per a encarar de nou la vida. Però sempre un bleix cruel, de foc o de glaç, m'ha marcit el somrís o m'ha torçut el gest".[32]

Per últim, cal no oblidar un text reivindicatiu, "Viure en català", en el qual, amb una sensibilitat màxima, critica les persones lletraferides del seu temps: "avui s'escriu en català i es viu en qualsevol idioma" (p. 125).

Conclusions

Hem tractat de donar en aquestes línies algunes pinzellades sobre l'obra de Miquel Lladó vinculada a Andorra, país on va romandre com a treballador manual —era pintor— durant quatre dècades, dalt o baix, inserit per complet entre les classes benestants i líders del país, i contribuint a ampliar el ventall d'editorials que sempre havien existit a Andorra. Com afirmàvem al començament, Lladó no es va incorporar a la literatura andorrana, sinó que va procedir, al costat d'un altre grapat d'intel·lectuals, a bastir-la. Parlem sobretot de llibres, de continuïtat, de consciència de tasca literària en el sentit d'obra central d'una vida, d'unes vides.

Miquel Lladó, al nostre entendre, i a diferència d'altres autors contemporanis i, per descomptat, posteriors, no es va considerar mai, de forma oberta i literària, un "escriptor andorrà". Potser era massa conscient del seu origen garriguenc, massa intel·ligent i inquiet com per recloure's simbòlicament en un territori que ell respectava, estimava,

31. Lladó, Miquel. *Viure i escriure a Andorra.* Andorra la Vella. Valls d'Andorra, 1996, p. 68.

32. Lladó, Miquel. *Construir l'home (1966-1976). L'animal social.* Andorra la Vella. Valls d'Andorra, 1993, p. 36.

admirava i jutjava com la més alta cima de les essències catalanes, i amb unes peculiaritats que no eren distintes de Catalunya, sinó les catalanes antigues. Per això mateix establia una distància amb aquella Andorra pairal i distinta a la de la seua contrada nadiua. De fet, Lladó sempre va creure que "[l]'important és assolir el punt universal".[33]

Des d'aquesta universalitat, manifestada en una obra plenament catalana, escrita a Andorra i Catalunya, i ensems cosmopolita i oberta al món a través de textos en les tres grans llengües romàniques —el castellà, el portuguès i el francès—, el nostre autor assoleix una ressonància que no cal desestimar, sinó reivindicar.

33. Ídem, p. 73.

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978: 191-199 (2022)
Papers de recerca històrica volum 10
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.8060.03.116 ISBN: 978-99920-61-61-9

La pesta negra a Andorra: aplicació de les lliçons del COVID-19 per modelitzar una pandèmia del segle XIV



Papers de recerca històrica 10

Alan Ward i Koeck
Professor i doctor en Societat de la Informació

Resum
La pesta Negra a Andorra: aplicació de les lliçons de la COVID-19 per modelitzar una pandèmia del segle XIV
La situació de les Valls davant de la pandèmia del segle XIV era ben diferent d'aquella dels nostres temps, tant pel que fa a les comunicacions més aviat difícils de l'època com per la distribució de la població concentrada en nuclis ben delimitats però que, malgrat tot, mantenia lligams constants. En aquest treball, es proposa una visió de la reacció de la societat organitzada a partir del nivell parroquial o local. Aquest fet hauria permès ajudar a mitigar fins a cert punt els efectes de la plaga sobre el conjunt de la població.

Resumen
La Peste Negra en Andorra: aplicación de las lecciones de la COVID-19 para modelizar una pandemia del siglo XIV
La situación de los Valles delante de la pandemia en el siglo XIV era muy distinta de la de nuestros tiempos, tanto por lo que hace referencia a las comunicaciones más bien difíciles en la época como también por la distribución de una población concentrada en núcleos bien delimitados pero que, con todo, mantenía enlaces constantes. En el presente trabajo, se propone una visión de la reacción de la sociedad organizada a nivel parroquial o local. Este hecho podría haber permitido ayudar a limitar en cierta medida los efectos de la plaga sobre el conjunto de la población.

Résumé
La peste noire en Andorre : une application des leçons de la COVID-19 pour modéliser une pandémie du XIVe siècle
La situation des Vallées devant la pandémie du XIVe siècle fut très différente de celle de notre époque, tant pour ce qui tient aux communications plutôt difficiles de l'époque comme par la distribution de la population de l'époque concentrée dans des noyaux bien délimités mais qui, pourtant, étaient en contact constant. Dans ce travail, nous proposons une vision de la réaction de la société organisée à niveau de la Paroisse. Ce fait pourrait avoir aidé à limiter en certaine mesure les effets de l'épidémie sur l'ensemble de la population.

Abstract
The Black Death in Andorra: applying lessons from COVID-19 to model a 14th century pandemic
The situation of the Valleys during the 14th century pandemic was quite different from that of modern times, both from the standpoint of difficult means of communication and the population of the time concentrated within well-delimited settlements that were, however, in constant contact. In this work, we propose a view of the reaction by society organized within each Parish. This could have helped to mitigate the effects of the pandemic on the population as a whole.

Fa alguns anys vaig tenir l'ocasió de publicar en aquestes mateixes pàgines un breu article en què analitzava estadísticament les dades de defuncions relacionades amb allò que hom coneix com la "grip espanyola" o, més exactament, "grip del 1918" a les Valls (Ward, 2016). Gràcies a la quantitat de dades –tant qualitatives com quantitatives– accessibles sobre l'evolució de la pandèmia a escala mundial, possiblement els aspectes matemàtics d'aquella pandèmia van ser dels més estudiats fins als recents esdeveniments de l'any 2020. També s'ha pogut publicar una certa quantitat de dades quantitatives sobre l'evolució de la grip a Andorra (Buchaca i Ros, 1998). Disposem, però, d'una informació força menys precisa sobre la presència de la pesta negra a Andorra l'any 1348. Tot i que la documentació sobre l'episodi a la Seu d'Urgell n'ha permès fer un estudi relativament complet (Villaró, 1986), les dades de les Valls són del tot insuficients per fer-ne una anàlisi estadística de la mateixa manera que es va fer amb la grip del 1918. Per suplir aquesta mancança, en aquest article es vol proposar l'ús de les tècniques de modelització computacional aplicades a l'estudi del COVID-19 per determinar la possible evolució que va tenir la pesta dins de les Valls. Es modelitzarà l'evolució de la pandèmia en una població d'una ciutat com seria la Seu del segle XIV. Posteriorment es tornarà a modelitzar en una població molt més petita per examinar la seva evolució en un nucli reduït. Finalment, es modelitzarà la pesta en una població composta per un conjunt de localitats separades però amb connexions esporàdiques entre les poblacions de les localitats, configuració que correspon a l'estructuració per parròquies de les Valls. D'aquesta manera, s'espera arribar a definir alguns elements característics de la dinàmica

pròpia de l'episodi en un territori amb trets particulars com és la vall d'Andorra del segle XIV, relacionant aquestes dades amb les respostes que la societat andorrana hi va poder oposar.

La pesta negra a Europa

La pesta negra és una malaltia causada pel bacil *Yersinia pestis*, que es transmet entre humans per diferents vies. La principal sembla haver estat a través de les picades de puça, amb l'insecte que no patia la malaltia fent de portador. Això no impedeix que també existeixi una transmissió directa per via aèria, tot i que aquesta forma pneumònica de la malaltia sembla menys corrent.

La introducció de la pesta a Europa a finals de l'any 1347, o principis del 1348, sembla haver seguit un patró que va anar des dels ports comercials del Mediterrani com Barcelona, progressant terra endins en direcció de la muntanya d'una banda, i a través de les grans vies comercials terrestres cap al nord d'Europa. Aquesta visió és fonamenta per la poca variació genètica del bacil trobat en enterraments (Spyrou *et al.*, 2016), cosa que indica que es tracta d'una transmissió de la mateixa soca de la malaltia i no de diversos punts d'introducció de soques diferents. Així, a Barcelona s'ha pogut identificar una fossa massiva corresponent a un dels episodis de la pesta (Beltrán de Heredia i Gibrat, 2014), fet que no és sorprenent tenint en compte el paper que van jugar els ports del mediterrani com ara Barcelona o Gènova pel que fa a la introducció de la pesta a Europa.

Pel que fa a la taxa de mortalitat, semblaria que morien aproximadament entre el 60 a 70% dels malalts. Aquesta proporció pot semblar certament elevada, però convé recordar que ens situem en una època en què l'absència d'antibiòtics dificultava considerablement la lluita contra la malaltia, una vegada estesa dins l'organisme. Tenint en compte que no tota la població es va infectar, s'han fet estimacions de la mortalitat que varien entre el 25% i el 100% de la població en casos localitzats molt concrets. En termes generals, però, i davant de l'absència de dades estadístiques completes i fiables, es pot estimar la mortalitat a aproximadament un terç de la població europea en el moment de la primera onada de la pesta l'any 1348, sense mostrar una afectació preponderant per cap grup d'edat concret. Aquesta onada va anar seguida d'altres onades o brots els anys 1350, 1362, 1371 i 1375 a Catalunya (Beltrán de Heredia i Gibrat, 2014).

Manquen dades documentals per conèixer la introducció i l'evolució de la pesta negra a Andorra. De fet, es podria argumentar que ni tan sols tenim cap prova concreta que arribés a afectar les Valls. Tot i això, tenint en compte l'evolució de la pandèmia a Europa —va afectar la totalitat del continent— i la seva presència contrastada en llocs propers, sembla clar que la suposició més raonable és que ens hagués afectat. D'altra banda, la presència de la pesta a la Seu d'Urgell és coneguda a través de l'estudi dels testaments en la documentació notarial (Villaró, 1986). El mateix autor precisa que el primer episodi de la pesta va afectar la ciutat entre el dia 17 de juny de 1348 i mitjans del mes d' agost.

Tenint en compte la importància quantitativa de les relacions entre la Seu i Andorra, ja durant el segle XIV, ens podem plantejar diferents escenaris pel que fa a la transmissió de la malaltia a Andorra. Podria haver estat causada pels desplaçaments de persones que anessin a visitar familiars d'una banda o altra de la frontera. La transmissió també podria haver estat causada pels desplaçaments dels oficials dels Coprínceps, o dels sacerdots del Bisbat assignats a les Valls mentre desenvolupaven les tasques del seu ministeri. Però creiem que l'ocasió més probable en què s'hauria produït un gran contacte entre les poblacions de la Seu, els seus voltants i Andorra seria, sens dubte, en el moment dels mercats o les fires tradicionals. Aquestes tenien un paper cabdal en el desenvolupament d'una economia basada en l'agricultura i la ramaderia. En el calendari agropecuari és important la segona etapa de l'any, que començava per la venda dels xais pels volts de Sant Joan (Batlle, 2004, p. 17), moment en què podríem comptar amb la presència andorrana a la fira de la Seu. Malauradament també era tot just a principis de l'onada de pesta bubònica, moment en què la visió que es tenia de la importància de la plaga encara no devia ser del tot clara. De fet, és possible que alguns dels assistents vinguts de les valls més remotes del Bisbat ni tan sols s'haguessin assabentat de l'aparició de la malaltia, fins trobar-se ja a la plaça de la fira de la Seu.

Metodologia

L'estudi de la modelització de la transmissió de malalties infeccioses ha rebut un impuls a causa de l'arribada de pandèmies com la de la grip aviar l'any 1997, i la del SARS l'any 2002. Ha estat motiu de recerca, entre altres, en (Mangili and Gendreau, 2005) pel que fa a la transmissió del SARS entre viatgers dins una cabina d'avió, o en (Longini *et al.*, 2005) pel que fa a la modelització de la transmissió de la grip aviar. Per la nostra modelització de la pesta s'ha escollit metodologia basada en agents o *agent-based modelling* (ABM), altrament conegut com a *individual-based modelling* (IBM). Per una descripció completa d'aquestes tècniques, es remet el lector a alguns dels articles seminals, com ara (Perez, 2009). El model que seguirem aquí, amb unes quantes modificacions, és la seva variant de quatre estats (Birrell *et al*., 2011). Aquest model segueix la trajectòria de cada individu de la població, anomenat agent. Per cadascun d'ells, es defineix un estat com:

- **S** «susceptible», quan no ha estat en contacte amb la malaltia.
- **E** «exposat», quan ha estat en contacte amb la malaltia i esdevé infectat, tot i que de moment no presenta símptomes. Seria el cas dels portadors asimptomàtics, que són potencials transmissors de cara a altres persones. De fet, considerem que els individus dins aquesta categoria provoquen la majoria de les infeccions, ja que la manca de símptomes fa que continuïn portant una vida normal i interactuant amb les persones no infectades de la població.
- **I** «malalt», quan ja ha desenvolupat els símptomes de la malaltia. Tot i que aquesta categoria de persones segueixen essent possibles transmissors, suposem que en realitat causen un nombre inferior d'infeccions, ja que el seu aspecte físic fa que la resta de la població hi interactuï amb dificultats (rebuig social).
- **R** «recuperat», quan l'individu ha "passat" la malaltia, i ja no és una possible font de transmissió.
- **D** «difunt», quan l'individu ha mort de la malaltia.

En aquest model considerem que els agents en estat D ja no són focus de transmissió, ja que el nombre de contactes que la resta dels individus tindran amb ells és reduït en nombre i en el temps, limitant-se al personal encarregat de donar sepultura a les víctimes. Aquesta suposició pot ser discutida i, en tot cas, seria factible afegir un període d'infecciositat *post-mortem* al model si es considera necessari en una futura iteració del projecte.

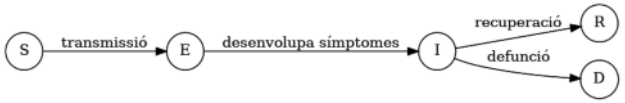

Figura 1: Estats possibles de cada individu (agent) de la població considerada

Tots els agents de la població (amb efectiu inicial: n_0) es consideren inicialment en l'estat S, com a susceptibles, llevat d'un nombre reduït d'individus infectats que conformen el nucli inicial de presència de l'agent infecciós i que es troben en l'estat inicial E (efectiu inicial: e_0). Cada iteració del model correspon a un dia. Durant aquest temps, dos paràmetres regulen la freqüència de producció d'un esdeveniment de transmissió de la malaltia entre un agent ja infectat (estat E o I), i un agent susceptible (estat S). Aquests són: el nombre de contactes diaris (C_E o C_I) que té un agent en estat E o I respectivament, multiplicat per la probabilitat que es produeixi una transmissió de la malaltia durant un contacte físic, p_{cont}. Tot i que suposem que la p_{cont} és idèntica per agents infecciosos tant en estat E com en estat I, suposarem que el nombre de contactes diaris que tindrà un agent en estat I —amb símptomes de la malaltia— serà inferior als que tindrà un agent en estat E, que encara és asimptomàtic. Així, tenim que $C_E > C_I$.

Els mecanismes de transmissió de la pesta són diferents d'aquells de les malalties causades per virus. Tant per la família dels virus *influenza* com pels coronavirus, sembla que la transmissió entre humans es faci sobretot per via aèria, o bé per contacte amb superfícies exposades. Això implica un temps relativament curt per fer la transmissió. Un cop ha passat aquest temps, el virus —que es troba temporalment a l'exterior de qualsevol organisme— mor. Pel que fa a la pesta, el seu mecanisme de transmissió

secundari també és per via aèria, però el primari fa intervenir el transport a través de puces. Això implica que el temps pot ser més llarg entre la contaminació de la puça quan pica l'individu inicialment infectat, i el moment en què transmet el bacteri al nou individu mitjançant una nova picada. Alguns experiments efectuats amb la puça de les rates, sospitosa de ser un dels vectors de la transmissió de la pesta, han mostrat que la seva durada de vida en fase adulta pot variar d'1 a 3 dies en absència de cap font de menjar, i fins a 4 mesos si l'alimentació és abundant (Strickland, 1914). Per aquesta raó hem de pensar que, si el bacil *Yersinia pestis* es pot mantenir viu dins la puça, la seva transmissió a la futura víctima humana es pot diferir considerablement en el temps, presentant a més una variació de la durada en funció de les circumstàncies. En el model presentat, però, s'ha preferit comptar amb una transmissió efectuada el primer dia de contacte entre l'agent infectat i l'agent que serà infectat. Aquesta estratègia de simplificació es pot revertir si, més endavant, es considera interessant investigar més enllà els efectes de demora durant la transmissió de l'agent de la malaltia.

Pel que fa al pas entre l'estat E i l'estat I, el model s'ha construït a partir del període mitjà de latència (T_{lat}) durant el qual apareixen els símptomes de la malaltia. Al cap del pas de tants dies, l'agent progressarà automàticament d'un estat a l'altre. Si es vol obtenir un resultat més precís, es pot substituir aquest paràmetre simple per una funció probabilística amb el valor mitjà i la desviació estàndard requerits. De la mateixa manera, en aquest model s'ha simplificat el pas de l'estat I a l'estat R o D mitjançant l'aplicació d'un període mitjà de desenvolupament de la malaltia (T_{mal}). També es podria substituir per una funció de probabilitat si es considerés necessari. Finalment, la selecció entre el pas $I \rightarrow R$ o $I \rightarrow D$ s'opera amb una simple operació probabilística seguint la probabilitat de morir de la malaltia (p_{def}).

Així, el model es parametritza totalment mitjançant les quantitats $\{n_0, e_0, C_E, C_I, T_{lat}, T_{mal}, p_{cont}, p_{def}\}$.

Pel que fa a la visualització dels resultats, pot ser interessant representar les corbes en funció del temps de persones malaltes (I), recuperades (R) i difuntes (D), i també la corba d'aquells que no presenten símptomes (NS): NS = S + E. El motiu és que, des d'un punt de vista sociològic, la població en general desconeix quina és la taxa real de persones infectades a mesura que es desenvolupa l'episodi. Durant l'episodi, la població tan sols pot observar quin és el nombre de persones que *semblen* sanes pel seu aspecte exterior, sense poder distingir entre aquelles que realment ho són (S) i les que tan sols ho semblen (E).

Resultats de la modelització: població de la Seu d'Urgell

Pel que fa a la modelització de la pesta, l'aparició de símptomes destacables (els bubons) s'ha de tenir en compte per delimitar els períodes. Per la nostra simulació, s'ha treballat amb una durada del període de latència de 3 dies, i de 5 pel període de malaltia simptomàtica. La probabilitat de contaminació per cada contacte s'ha fixat a 4,8%, i la taxa de mortalitat en el 60%. Aquesta última dada pot semblar molt elevada, sobretot quan es compara amb les altres dues pandèmies. Tot i això, és coherent amb les taxes de mortalitat de la pesta que han estat obtingudes fins avui en dia; casos en què els medicaments moderns no es trobaven disponibles.

Es va fer una primera simulació d'una població homogènia, amb un efectiu inicial de 3.000 persones, entre les quals inicialment hi havia un sol agent infectat en estat latent E. S'han suposat un nombre mitjà de contactes de 10 persones/dia en període de latència, i una persona/dia en període simptomàtic. Aquest model inicial correspondria a una població com la de la Seu d'Urgell i els seus voltants.

El resultat de la modelització (figura 2) mostra una bona correspondència amb les dades històriques. El nombre de casos simptomàtics (I) segueix la corba típica, arribant al seu màxim al cap d'un mes, i decreixent posteriorment al llarg del segon mes. Un cop han passat aquests dos mesos es pot dir que l'episodi s'ha resolt del tot. Pel que fa a la mortalitat (D), s'observa una taxa molt elevada, arribant fins al 35-40% de la població inicial. A finals de l'episodi, la població romanent es divideix a parts gairebé iguals entre persones que han patit la malaltia, però que s'han recuperat (R), i persones que no l'han patida (NS).

En comparació amb les corbes de persones afectades i de defuncions que s'han mostrat a bastament durant el recent episodi de COVID-19, es pot observar que, en realitat, la

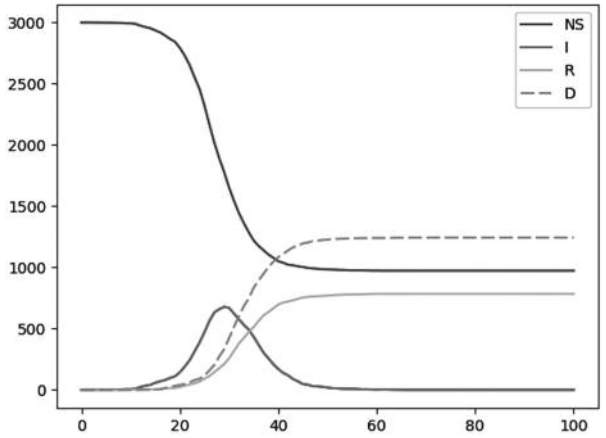

Figura 2: Modelització per una població inicial de 3.000 persones

mortalitat de la pesta negra al segle XIV era dos ordres de magnitud superior a la mortalitat per COVID. És per aquesta raó que la corba de defuncions (D) esdevé, segons el model, àmpliament superior, tant a la de persones (aparentment) sanes (S) com a la de persones recuperades (R). Aquesta situació contrasta de manera marcada amb la situació viscuda enguany amb el COVID, en què la corba de mortalitat acumulada (D) era molt inferior a la de les persones afectades per la malaltia, però recuperades —cosa de la qual ens felicitem. El mateix comentari es pot fer en relació amb la mortalitat durant la grip espanyola del 1918, tot i que tant en aquella pandèmia com en la del COVID, altres factors (en especial l'edat de l'individu) semblen haver jugat un paper determinant en l'evolució de la malaltia.

Resultats de la modelització: una localitat aïllada

Pel que fa a Andorra, sabem que al segle XIV les diferents poblacions perifèriques eren numèricament inferiors a la d'una ciutat com la Seu d'Urgell. A més, podem pensar en l'existència d'un gran nombre de localitats relativament petites. Si assumim els mateixos paràmetres que anteriorment, però ens situem en un nucli de població de tan sols 30 persones, obtenim un resultat diferent (figura 3).

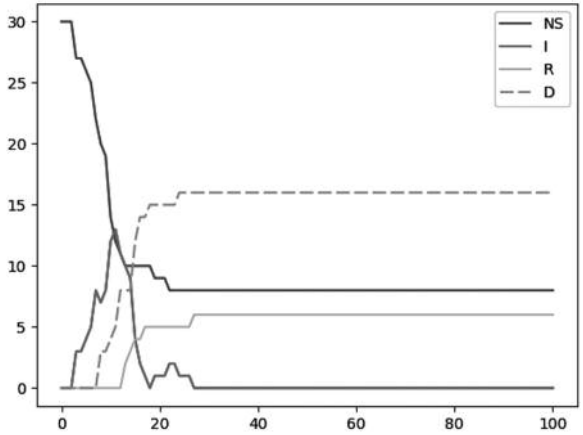

Figura 3: Modelització per una població inicial de 30 persones

Les dos observacions més importants a fer en aquest cas són, en primer lloc, la durada inferior de l'episodi, molt compactat en el temps. En menys d'un mes la malaltia ha tingut el temps necessari per disseminar-se a través de la població. Amb tan sols 20 dies a la malaltia li costa més de progressar —per manca de potencials víctimes— i s'acaba extingint. Tot i això, és interessant observar que en moltes iteracions del model és usual veure que la corba de persones malaltes (I) pateix un lleuger rebrot cap a finals de l'episodi. Aquest fet es tradueix per les transmissions que es produeixen a partir de persones que han patit la malaltia a finals del pic principal, a finals del curs de la malaltia. Al seu torn, aquestes persones infectades només comencen a desenvolupar els símptomes després de passar un nou període de latència (T_{lat}).

La segona observació, però, és que la taxa de mortalitat és semblant o superior en una població força petita, en comparació amb una ciutat com la Seu.

Finalment, constatem que l'evolució del model en una població amb un efectiu inicial tan petit (inferior a 100 persones) presenta un caràcter molt sensible a la variació estadística. Segons com succeeixin o no els contactes entre les primeres persones infectades (e_0) i la resta de la població, pot esdevenir que la malaltia afecti tan sols un únic individu, o un grup de persones molt reduït. En aquest cas, l'epidèmia s'extingeix per si mateixa sense a penes afectar la resta de la població. Ara bé, amb malalties en què hi ha un període de latència important durant el qual els símptomes no es desenvolupen, tot i que l'individu sigui transmissor potencial de la malaltia, és més probable que es produeixi una transmissió successiva de la malaltia a una porció cada vegada més gran de la població, tal com s'observa en la seqüència de la figura anterior.

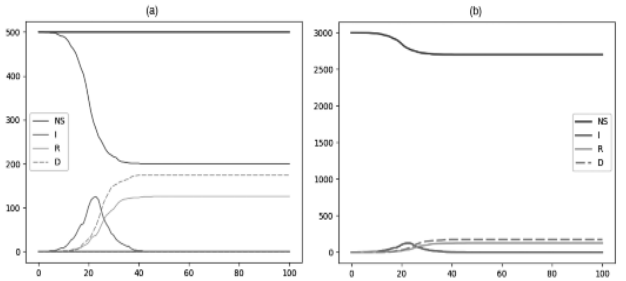

Figura 4: Modelització per una població formada per 6 localitats de 500 persones cadascuna. Cas en què no es produeix transmissió entre localitats. (a) localitats individuals. (b) Conjunt de la població

Resultats de la modelització: les Valls d'Andorra

La característica més destacable de la població de les Valls és el fet que es poden modelitzar com un conjunt de 6 poblacions distintes, ubicades en localitats geogràfiques separades. Per la seva modelització, considerem que es tracta de poblacions aïllades, cadascuna amb una població inicial $n_0 = 500$ per una població total de les Valls de 3.000 persones. Cada població té una dinàmica pròpia, mitjançant els contactes entre individus en estat E i I i altres individus en estat S descrits anteriorment. Tot i això, també introduïm la possibilitat d'un nombre reduït de contactes entre localitats, mitjançant l'assignació d'una probabilitat p_{extern} que representa el fet que un contacte concret tingui lloc amb una persona susceptible d'una altra localitat diferent de la pròpia.

Així, ara el model es parametritza totalment mitjançant les quantitats $\{n_0, e_0, C_E, C_I, T_{lat}, T_{mal}, p_{cont}, p_{def}, p_{extern}\}$.

En aquest cas, com en l'anterior, el model es mostra molt sensible al factor aleatori. Concretament, el seu factor determinant és la distribució dels contactes externs. En funció de com es produeixen aquests contactes entre localitats, ens podem trobar amb configuracions força diferents de l'evolució de l'epidèmia en el conjunt de la població.

Un cas extrem apareix en la figura 4, on tan sols una única localitat ha estat afectada per la presència d'un individu portant la malaltia. Els contactes entre localitats no s'han produït en el moment idoni per la transmissió de la malaltia. Per aquesta raó veiem en la gràfica superposada de les poblacions de les sis localitats (a) que, mentre en una localitat la població segueix el patró típic de progressió de l'epidèmia, la població de les altres localitats es manté tota en estat NS, i la taxa d'infeccions (I) és nul·la. Si representem l'afectació sobre la població acumulada entre totes 6 localitats (b), observem que l'afectació de la

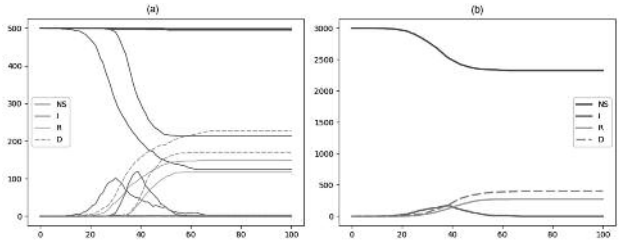

Figura 5: Modelització per una població formada per 6 localitats de 500 persones cadascuna. Cas amb transmissió de la localitat inicial a una segona. (a) localitats individuals. (b) Conjunt de la població

malaltia és força baixa en relació amb la població total.
La situació és diferent quan es produeix la transmissió de la malaltia entre localitats, per exemple a una segona localitat a més d'aquella afectada inicialment (Figura 5). En aquest cas (a) observem que les corbes d'aparició de persones malaltes se segueixen amb una diferència de temps d'uns 10 dies, que correspon a la data en què es va produir la introducció de la malaltia en la segona localitat. A partir d'aquell moment, les dues poblacions afectades segueixen l'evolució típica de l'epidèmia, però sense afectar les altres quatre localitats que s'ho han estalviat. Pel que fa a la població total (b), notem una evolució més lenta, tant de les persones que no mostren símptomes (NS) com de les persones malaltes (I), les recuperacions (R) i les defuncions (D). Des d'una certa distància, l'evolució de la població total pot fer pensar que la dinàmica de l'epidèmia és idèntica a la d'una població única, però l'evolució per

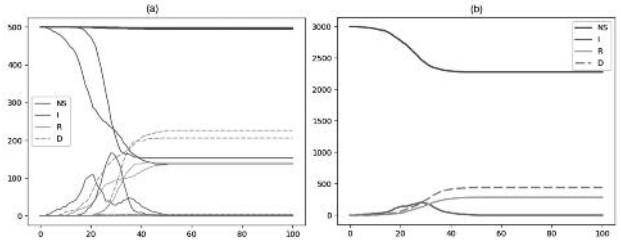

Figura 6: Modelització per una població formada per 6 localitats de 500 persones cadascuna. Cas amb transmissió creuada entre la localitat inicial i una segona. (a) localitats individuals. (b) Conjunt de la població

localitats mostra que en realitat no és així.
En algunes ocasions, el model mostra situacions en què l'evolució de la malaltia ha estat més complexa. En la figura 6, a partir de la primera localitat infectada s'ha produït la transmissió a una segona localitat, exactament com en el supòsit anterior. Però, més endavant, s'ha tornat a produir una segona transmissió entre localitats, aquesta vegada en el sentit invers: la nova transmissió es va fer des de la segona localitat infectada cap a la població de la primera. Observem així que la corba de persones malaltes (I) de la segona localitat presenta un únic pic que se situa cap al dia 30. Aquest pic correspon a un únic esdeveniment de transmissió en el sentit Localitat 1 → Localitat 2. Però la corba de malalts (I) de la primera localitat presenta dos pics: un pic inicial cap al dia 20 (infecció inicial), i un pic secundari cap al dia 38. Aquest segon pic correspon a l'esdeveniment de transmissió de tornada, en el sentit Localitat 2 → Localitat 1. Pel que fa a la població total, les corbes d'evolució ja tenen una forma lleugerament més complexa, que denota una evolució diferenciada de les

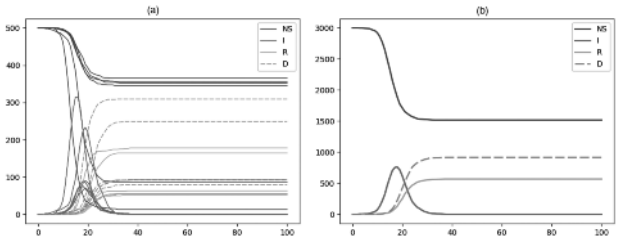

Figura 7: Modelització per una població formada per 6 localitats de 500 persones cadascuna. Cas amb transmissió successiva a múltiples localitats. (a) localitats individuals. (b) Conjunt de la població

poblacions de les localitats.
Finalment, l'evolució més paradigmàtica de la població de les sis localitats és la representada en la figura 7. En aquest cas (a) s'observa clarament com la corba de malalts (I) de la població de la primera localitat afectada creix i assoleix el seu pic, seguit pocs dies després per les corbes corresponents de cadascuna de les altres localitats. En aquest cas, cap de les sis localitats s'ha estalviat l'epidèmia, tal com es dedueix de la reducció de les corbes d'individus sense símptomes (NS). Tot i això, podem observar que les afectacions han estat diverses pel que fa a cada localitat, tant per les dates en què

es va produir la transmissió inicial (dates properes però diferenciables), com per la gravetat de l'episodi. Veiem que algunes localitats han perdut gairebé el 60% de la seva població, mentre que en la majoria les pèrdues ronden el 15%. Pel que fa a la població total entre les sis localitats (b), veiem que l'evolució general ha estat lleugerament menys severa que en el cas d'una població única que parteix del mateix efectiu inicial de 3.000 persones, amb un nombre d'afectats menor, i —sobretot— una corba de defuncions (D) molt més favorable, inferior al 30% de la població total. Tot i això, no podem obviar el fet que aquestes corbes acumulades amaguen una evolució diferenciada entre les localitats, amb una disminució molt forta en algunes. També s'ha de dir que la durada global de l'epidèmia ha estat més reduïda. Amb una població segmentada en 6 localitats, es pot dir que el gruix de l'episodi s'ha passat en un termini de 30 dies a partir de la infecció inicial, mentre que en el cas d'una població única amb el mateix efectiu inicial de 3.000 persones, s'ha hagut d'esperar fins a 40 dies per poder considerar que el brot s'havia acabat (figura 2 *supra*).

Discussió i conclusions

L'ús del model computacional de la progressió d'un episodi de la pesta negra ha permès veure les evolucions diferenciades en una població de dimensions importants pel Pirineu durant el segle XIV –com seria la Seu d'Urgell amb un efectiu inicial d'unes 3.000 persones–, en un nucli de població més petit amb un efectiu de 30 persones, i en un conjunt de localitats separades però amb una connexió entre elles com serien les Valls, que s'ha modelitzat com un conjunt de sis localitats amb, cadascuna, una població inicial de 500 persones.

Els resultats obtinguts per la població única de 3.000 persones corresponen a l'evolució documentada històricament d'una ciutat com la Seu, conjuntament amb la seva àrea geogràfica més propera. La correspondència és notable, tant pel nombre de defuncions —gairebé el 40% de la població inicial— com per la durada de l'episodi, que va ser aproximadament de dos mesos: entre mitjan juny i mitjan agost de l'any 1348.

Ara bé, quan s'estudia l'evolució de l'epidèmia dins un nucli molt més petit, de tan sols 30 persones, observem que, o bé l'epidèmia no aconsegueix afectar la seva població globalment, o bé hi té un efecte bastant pronunciat, amb la mateixa taxa de mortalitat que en una ciutat com la Seu, però en un espai de temps més curt, tan sols 20 dies. Es perfila doncs una situació particularment dura des del punt de vista emocional pels habitants de petits nuclis poblacionals. Devien veure com, una vegada introduïda la malaltia en un nucli petit, arrasava la població amb particular velocitat, deixant —al cap de poc temps— una població total minvada en proporció d'entre un terç i la meitat. Sens dubte també hi haurien famílies senceres totalment desfetes o àdhuc desaparegudes. Addicionalment podem suposar que la pèrdua de mà d'obra devia posar en dubte les possibilitats de continuar duent a terme activitats agrícoles que depenien, en molts casos, de la participació activa de la totalitat dels membres d'una família o d'un poble. Pensem, en particular, a la sega del blat o la verema del raïm. La població restant es devia trobar especialment afectada per aquests fets, en certs casos fins al punt d'abandonar l'indret i intentar trobar millors perspectives emocionals o econòmiques en altres llocs, fenomen que s'interpreta com l'aparició dels *masos rònecs* que s'han documentat en altres Països Catalans.

Finalment, la situació de la població de les Valls devia ser bastant diferent. En aquelles localitats —o sigui, parròquies— en què la pesta es va introduir inicialment, l'afectació general hauria estat semblant a la d'una població petita, amb una mortalitat d'entre un 30 i un 40% de la població inicial, i una durada de l'episodi de 20 a 30 dies. Però la seva posterior evolució i transmissió a les altres parròquies deixa obertes unes perspectives poc clares. Una possibilitat és que afectés tan sols una o dos parròquies, mitjançant una contaminació externa. Parròquies com Sant Julià o Andorra semblen haver tingut més ocasió de mantenir contactes comercials o de fires amb la Seu d'Urgell, i el més plausible és que quedessin afectades per un brot de la pesta des d'aquest origen. Però desconeixem si la transmissió interna de l'agent infecciós es va arribar a produir cap a les altres parròquies. Tot dependria de la freqüència dels contactes entre les poblacions de les parròquies, i de la densitat de les xarxes de contactes perquè aquests poguessin infectar una o més persones dins de cada localitat.

En aquest sentit, pot ser interessant reflexionar sobre les respostes de la societat del segle XIV a la presència de la pandèmia, coneguda a través de les notícies que arribaven des de les grans ciutats catalanes com Barcelona o Perpinyà. El context de l'organització humana de l'espai era radicalment diferent durant el segle XIV, que als anys 1918 i 2020. Possiblement, el gruix de l'activitat agropecuària se centrava encara en els fons de vall amb els cultius de cereals seguint el patró romà i medieval, i menys en activitats pastorals o de silvicultura que es produeixen a major altitud. Així, els contactes podien ser més intensos, entre poblacions més concentrades a prop dels rius principals. Pel que fa a les epidèmies dels anys 1918 i 2020, la població de les Valls ja es troba molt més repartida sobre el territori, en particular en assentaments permanents a les parts altes de la vall del Valira d'Orient, que no sembla que existissin al segle XIV, i hi ha una mobilitat molt més gran entre parròquies, gràcies tant a les carreteres i mitjans de transport com també a les estructures socials i del comerç que faciliten els intercanvis entre les parròquies.

D'altra banda, recordem que el tancament de fronteres, tant de l'any 1918, a iniciativa del Consell General, com també de l'any 2020, van tenir lloc com a resposta organitzada des dels estaments polítics que representen la totalitat de la població de les Valls. Durant l'episodi inicial de la pesta al segle XIV, però, les evidències documentals apunten cap a un major protagonisme de la representació política més local, de cada parròquia. Tot i que semblen existir alguns indicis d'un nucli de formació d'allò que seria el Consell de la Terra al segle següent, les participacions dels representants dels habitants d'Andorra en esdeveniments polítics de transcendència es fan ben bé a títol parroquial, amb indicació precisa de la provinença de cada representant i equilibri numèric entre les parròquies. Així, podem plantejar la hipòtesi que les eventuals restriccions de circulació no s'haurien proposat a les fronteres de l'actual Estat andorrà, sinó als límits de cada parròquia de manera individual.

De fet, aquesta configuració hauria estat sens dubte la més idònia per reduir els efectes de l'epidèmia de la pesta sobre les Valls, ja que tan sols hauria afectat la o les parròquies amb més contactes amb els focus. Una bona política de restricció dels contactes hauria permès a les altres parròquies estalviar-se la transmissió de la malaltia o, si més no, circumscriure-la a unes poques cases afectades, cosa que hauria ajudat a mantenir el funcionament de la societat i de l'economia del moment mentre la crisi passava a la resta dels territoris que ens envolten. Si aquesta hipòtesi es pogués verificar, el resultat final d'aquesta configuració hauria representat una disminució global de l'afectació de la pandèmia de la pesta sobre el conjunt de la població de les Valls.

Naturalment, fins que no apareguin noves evidències documentals o arqueològiques, ens haurem de resignar a no conèixer el detall de l'evolució de la pesta negra del 1348 entre la nostra població. Ara bé, tot indica que les característiques d'una població segmentada com la nostra hauria ajudat a reduir-ne els efectes, sobretot en comparació amb zones urbanes més denses i amb més contactes exteriors com seria la Seu d'Urgell o els altres centres de fires i mercats del Pirineu.

Referències

BATLLE, C.: *Fires i mercats: factors de dinamisme econòmic i centres de sociabilitat (segles XI a XV)*. Rafel Dalmau, 2004. ISBN 84-232-0674-2.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. I GIBRAT, I.: "El primer testimoni arqueològic de la pesta negra a Barcelona: la fossa comuna de la Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor" a *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, 10. 2014. p. 164–179.

BIRRELL, P. J., KETSETZIS, G., *et al.*: "Bayesian modeling to unmask and predict influenza A/H1N1pdm dynamics in London" a *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(45). 2011. p. 18238–18243.

BUCHACA, D. M., I ROS, J. P.: "L'epidèmia de grip del 1918 al Principat d'Andorra" a *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, (30), 20. 1998.

LONGINI, I. M., *et al.*: "Containing pandemic influenza at the source" a *Science*, 309(5737). 2005. p. 1083–1087.

MANGILI, A., and GENDREAU, M. A.: "Transmission of infectious diseases during commercial air travel" a *The Lancet*, 365(9463). 2005. p. 989–996.

PEREZ, P., DRAY, A., CHELAND, D., & ARIAZ-GONZALEZ, J. E.: "An agent-based model to address coastal management issues in the Yucatan Peninsula, Mexico" a *In proceedings of 18th World IMACS / MODSIM Congress*. Cairns, Australia 13-17 July 2009.

SPYROU, M.A., *et al.*: "Historical Y. pestis Genomes Reveal the European Black Death as the Source of Ancient and Modern Plague Pandemics" a *Cell Host & Microbe*, 19, 6. 2016. p. 874–881. https://doi.org/10.1016/j.chom.2016.05.012

STRICKLAND, C.: "The biology of *Ceratophyllus fasciatus Bosc.*, the common rat-flea of Great Britain" a *Epidemiology & Infection*, 14(2). 1914. p. 130–142.

WARD, A.: "Andorra i la grip de 1918" a *Papers de Recerca Històrica*, 8. Societat Andorrana de Ciències. 2016. p. 99–105. DOI: 10.2436/20.8060.03.76

Imatges diverses complementàries il·lustratives d'aquest període

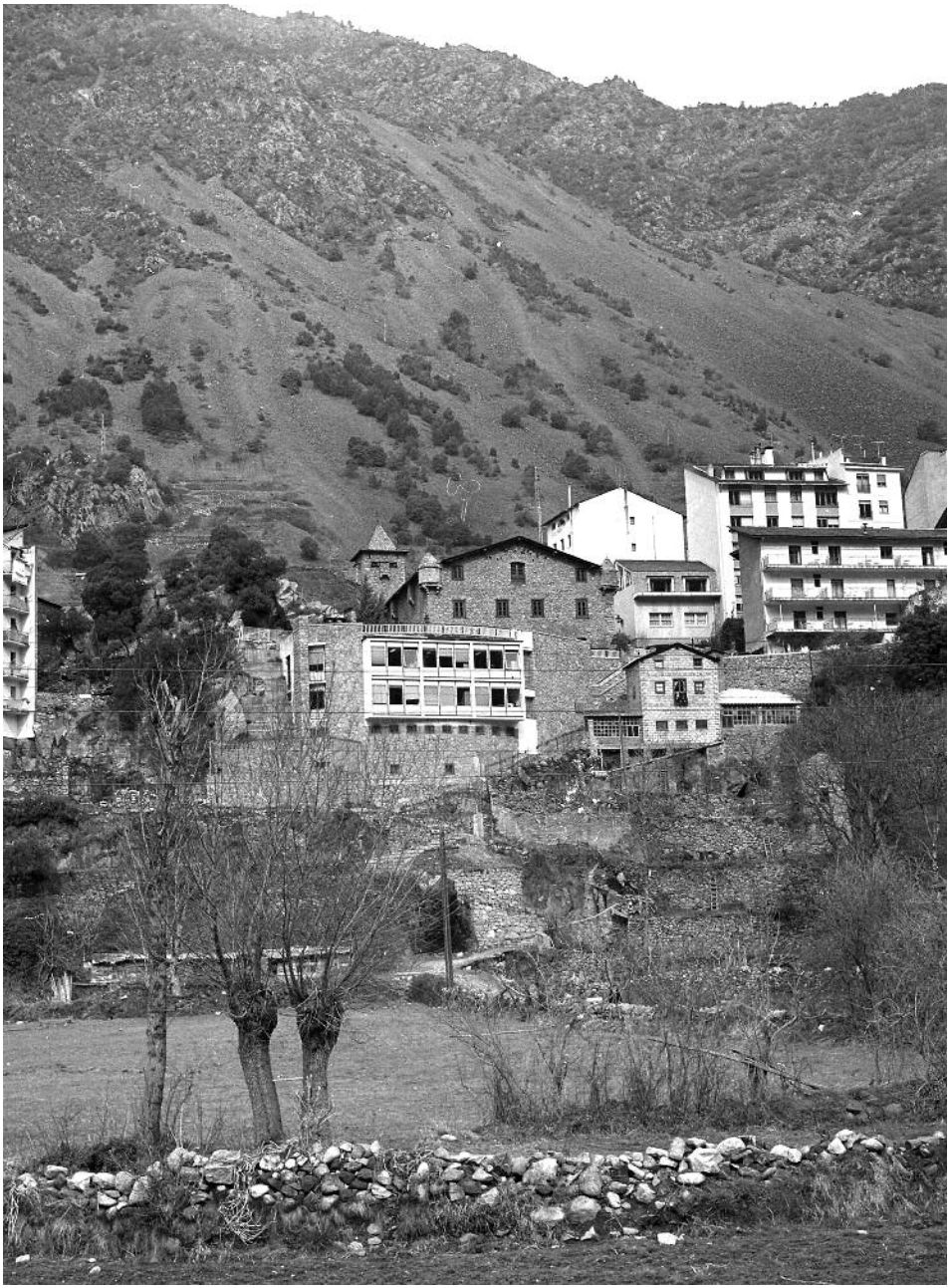

La Casa de la Vall, amb les oficines a sota, l'edifici de Sindicatura al costat i el caminet de baixada al Prat de la Creu. Fons Fèlix Peig. Arxiu Nacional d'Andorra



L'edifici del Servei de Telecomunicacions d'Andorra, on s'ubicaven també oficines provisionals de nous altres serveis (1976).
Fons Fèlix Peig.
Arxiu Nacional d'Andorra



Autoritats a la inauguració de la Central de Telèfons (1967)
Fons Joan Casal i Vall



La plaça de braus d'Escaldes-Engordany. Fons Casimir Arajol



Toreros encomanant-se a la Mare de Déu de Meritxell. FAM. Arxiu Nacional d'Andorra

Actuació de l'Esbart Santa Anna a la plaça de braus. FFP. Arxiu Nacional d'Andorra



Una cursa de braus amb les grades plenes de públic. FAM. Arxiu Nacional d'Andorra





Sindicatura Cairat-Areny esperant l'arribada de la Vuelta a Espanya amb diverses autoritats. FAM. Arxiu Nacional d'Andorra

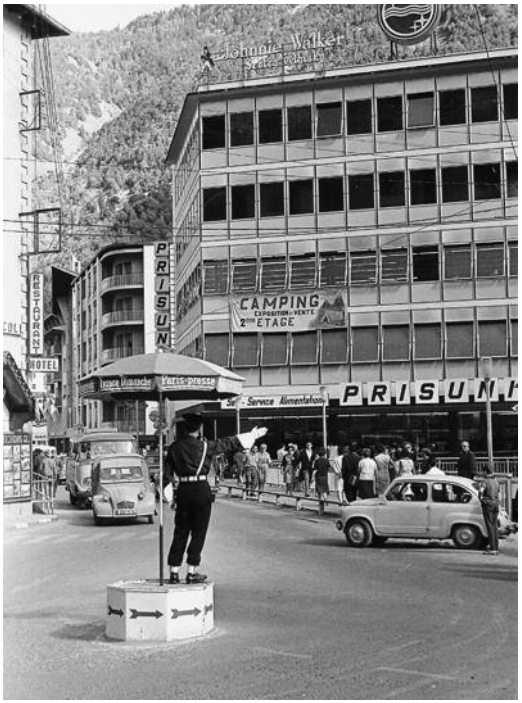

Un agent de circulació francès davant el Prisunic. FAM. Arxiu Nacional d'Andorra



La banda de música entre els cotxes i el clípol. FAM. Arxiu Nacional d'Andorra



Capella del Consell General. Dr. Creus, Julià Reig, Nunci Apostòlic, Bisbe Iglesias, Josep Baró, Joaquim de Riba



Inauguració del carrer Bisbe Iglesias per ell mateix, amb el Nunci Apostòlic, Julià Reig, Mossèn Lluís Pujol, i Josep Baró



Postal de la botiga R. Canut

Fulletó del Sindicat d'Iniciativa de les Valls d'Andorra (1972)

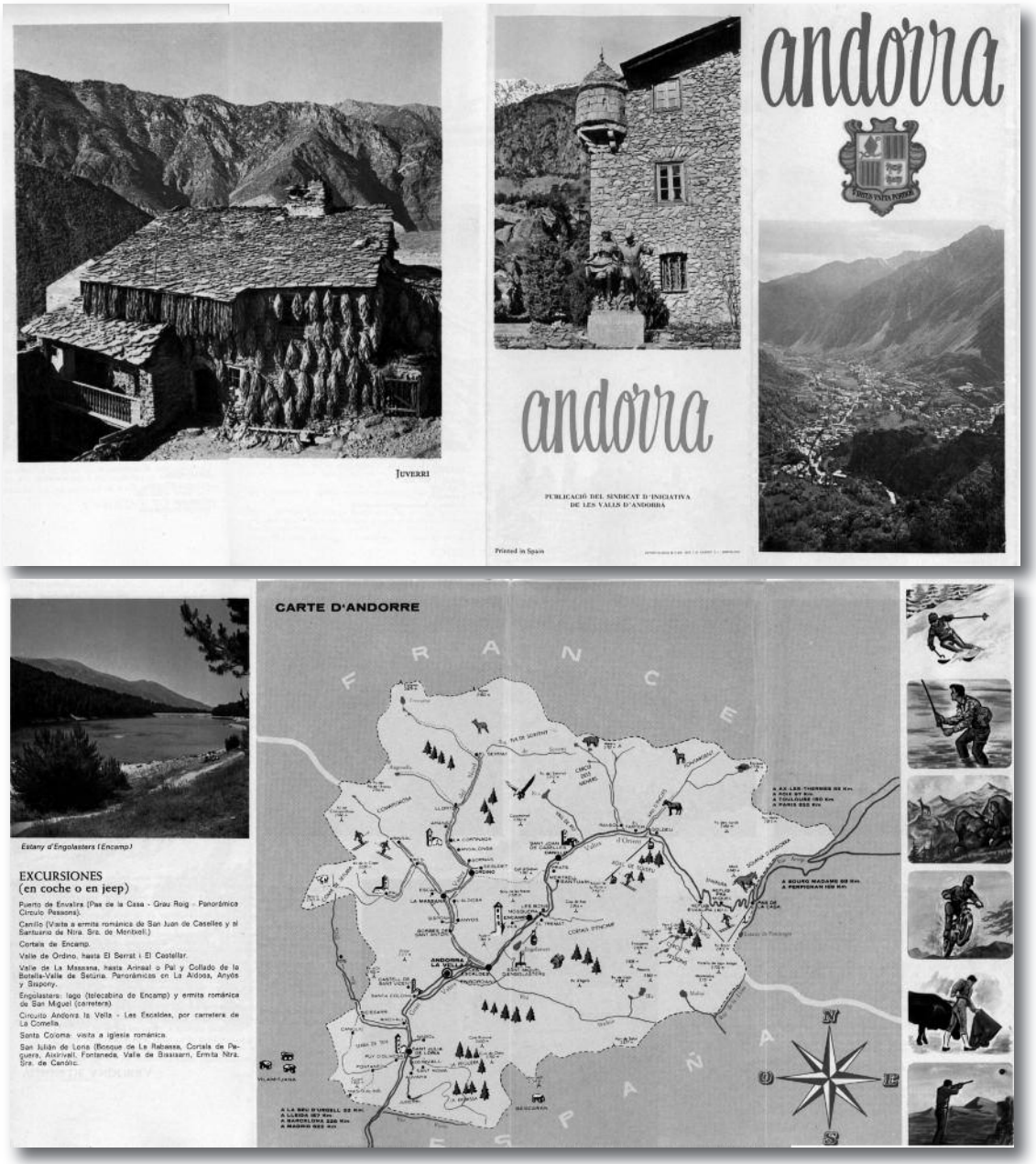

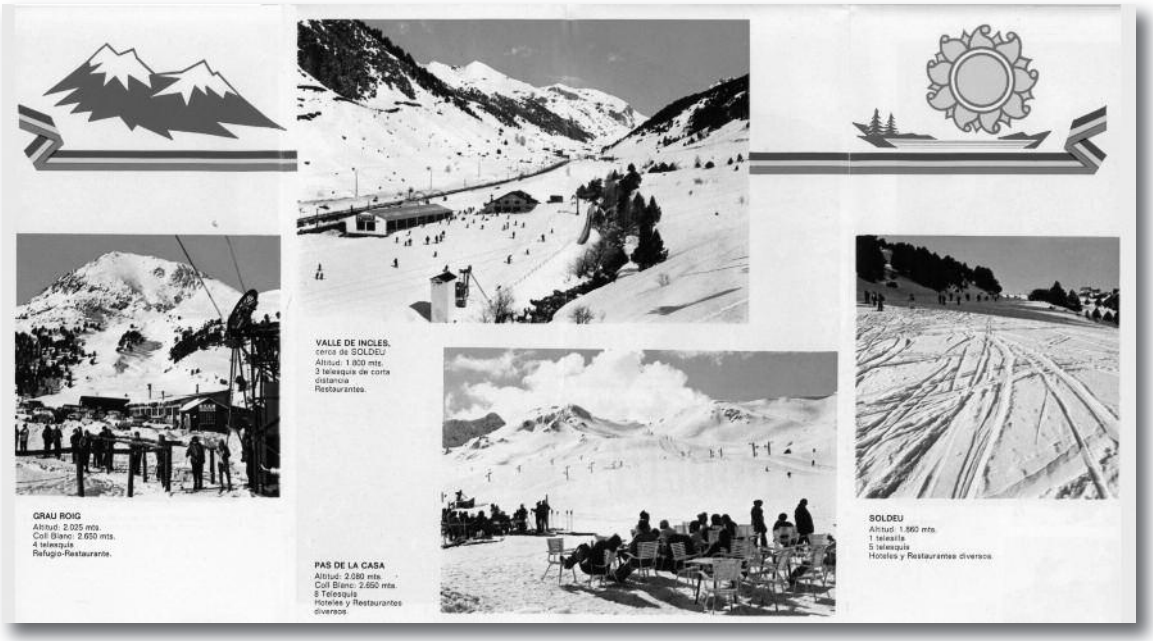

VISION DE ANDORRA

Este pequeño país ofrece a los visitantes los más impresionantes y variados contrastes:

Grandes masas de montañas, de picos elevados, que se acercan a los 3.000 metros... y valles profundos, aprisionados en el fondo de su angosta orografía.

Paisajes bucólicos, de verdes praderas... y abruptas gargantas.

Bosques frondosos, en las laderas umbrías... y zonas rocosas y áridas, en las solanas.

La vetusta y severa Casa de la Vall, con su aspecto medieval... y las construcciones más modernas.

Las humildes, solitarias y bellas ermitas románicas, con sus tonos grises, expresivos del paso de los siglos... y los nuevos chalets, de vivos colores, que esmaltan el paisaje.

Los viejos caseríos andorranos, cada vez más escasos, tan típicos, tan pirenaicos y andorranos... y los opulentos edificios de hoy, semejantes a los de los demás países.

Carreteras nutilantes, serpenteando por valles y montañas, con sus puentes de nuevo cuño, sin duda funcionales... y algunos trechos contados, de los viejos caminos roqueros, abandonados y llenos de nostalgia, con sus puentes románicos, de un encanto artístico inefable.

Una vida ciudadana confortable y próspera, en las poblaciones... y un ambiente rural primitivo, que va desapareciendo, en los pequeños villorrios campesinos.

En fin, una estructura comercial y turística predominante, en incesante desarrollo... y unas instituciones jurídicas tradicionales, solidamente arraigadas, que evolucionan lentamente.

Así es Andorra: suave y brusca, frondosa y árida, antigua y moderna, tradicional y progresista, sin transición en sus vivos contrastes.



Sant Joan de Caselles

REFERENCIA HISTORICA

El Himno andorrano, inspirándose en la leyenda, nos dice que «El Gran Carlomagno, mi Padre, de los Arabes me debió». Lo cierto es que, en aquella época remota de la Edad Media, los Francos y los Catalanes expulsaron a los Sarracenos de estos comarcas pirenaicas, naciendo el Condado de Urgel, del que formaron parte, en sus orígenes, los Valles de Andorra.

Pero los belicosos Condes de Urgel se alejaron pronto de esta región, empujando a los árabes hacia las tierras bajas de Lérida.

Quedó en Seo de Urgel, como Autoridad relevante, aunque de carácter espiritual, el Obispo de esta vasta Diócesis. Los Andorranos buscaron la protección de los Obispos, a quienes los Condes de Urgel otorgaron derechos patrimoniales en los Valles de Andorra, y así, paulatinamente, se creó y se consolidó el Señorío temporal de los Obispos de Urgel en Andorra.

No obstante, no disponiendo de fuerza armada, el Obispado de Urgel infeudó Andorra a la noble casa de Caboet (siglo XI). Arnalda de Caboet, heredera, transmitió dicha infeudación a su esposo, el Vizconde Arnaldo de Castellbó (año 1185), cuya hija, Ermesinda de Castellbó, también heredera, la transmitió a su vez a su esposo, Roger Bernardo, Conde de Foix (año 1203). Fue el momento, trascendental en la Historia de Andorra, en que uno de sus Señores fue, por primera vez y definitivamente, del otro lado de los Pirineos, es decir, francés.

Se produjeron graves discordias entre los Obispos de Urgel y los Condes de Foix, hasta que, después de un largo período de luchas sangrientas entre los dos bandos, se llegó a un acuerdo, contenido en las sentencias arbitrales conocidas por «Los Pareatges» (años 1278 y 1288), quedando dicho Co-Señorío consolidado sobre los Valles de Andorra.

Con Enrique IV, el Beamés, Conde de Foix y Rey de Francia, los derechos de la Casa de Foix en Andorra pasaron a la Corona de Francia, y de ésta (con el solo paréntesis de la I República Francesa) a los sucesivos Jefes del Estado Francés (Emperadores, Reyes y Presidentes de la República), hasta nuestros días. Los Co-Príncipes de Andorra son, pues, el Obispo de Urgel y el Presidente de la República Francesa.



Incles (Canillo)



Pont de St. Antoni



Pal (La Massana)



Ordino

Proposició feta pel M.I. Sr. Bonaventura Adellach i Baró,
el 31 d'octubre de 1974 al M.I. Consell General per a la creació d'unes administracions andorranes i publicada a *Poble Andorrà* en set fragments

Poble Andorrà 18/12/74



POBLE ANDORRÀ
DIARI INDEPENDENT

OFICIAL I FINANCERA

Proposició feta pel M. I. Sr. BONAVENTURA ADELLACH BARO, el 31 d'octubre de 1974 al M. I. Consell General per a la creació d'unes administracions andorranes (I)

1.- Preàmbul

Què és? son...

HONORABLE COMU DE SANT JULIA DE LORIA
REGLAMENT FISCAL

CANVIS OFICIALS BANCARIS
agrupacio de bancs i banquers andorrans

POBLE ANDORRA - 18 de desembre de 1974 — 5

Poble Andorrà 19/12/74



POBLE ANDORRÀ
DIARI INDEPENDENT

OFICIAL I FINANCERA

Proposició feta pel M. I. Sr. BONAVENTURA ADELLACH BARO, el 31 d'octubre de 1974 al M. I. Consell General per a la creació d'unes administracions andorranes (II)

La forma de funcionament de les institucions andorranes.

Canvis de monedes als centrals de fronteres, dia del 20 de novembre de 1974

CANVIS OFICIALS BANCARIS
agrupacio de bancs i banquers andorrans

POBLE ANDORRA - 19 de desembre de 1974 — 5

POBLE ANDORRÀ
DIARI INDEPENDENT

Poble Andorrà 20/12/74



OFICIAL I FINANCERA

Proposició feta pel M. I. Sr. BONAVENTURA ADELLACH BARO, el 31 d'octubre de 1974 al M. I. Consell General per a la creació d'unes administracions andorranes (III)

4 - Creacions d'unes administracions.

Malauradament, com ho hem sabut perfectament, aquestes Administracions Reconstituïdes de moment no existeixen.

Tant per l'aplicació de les normatives com pel tractament de les relacions, el problema és de saber si el M. I. Consell General està disposat a Crear aquestes Administracions amb personalitat pròpia i a assegurar-ne l'existència.

a) En l'entorn d'aquestes Administracions Reconstituïdes, el Govern de la Vall, com ens hem assenyalat diferents vegades, ha de mantenir un control sobre les tendències d'higiene de les noves recreacions que hi vulguin establir, per tal de garantir l'ordre públic.

b) Les relacions de dependència amb dita altres entre aquestes polítiques, en particular amb la Sra. M. I. L. Batlia.

c) Les relacions de treball amb les altres Administracions.

d) Les condicions de gestió i de rendibilitat.

e) La creació de tracte al personal.

Aquesta transferència del poder Administratiu per part del M. I. Consell General a unes Administracions, especialitzades d'acord de les tasques pròpies a cada Administració, possibilitarà el seguiment regular i el control d'aquest per part del Govern.

Aquest control, però, no ha de ser un control de tipus jeràrquic, ni tampoc un control de tipus burocràtic, sinó un control de tipus polític.

Aquesta transferència del poder Administratiu per part del M. I. Consell General a unes Administracions, especialitzades d'acord de les tasques pròpies a cada Administració, possibilitarà el seguiment regular i el control d'aquest per part del Govern.

Aquest control, però, no ha de ser un control de tipus jeràrquic, ni tampoc un control de tipus burocràtic, sinó un control de tipus polític.

Per tal de garantir el bon funcionament de les Administracions Reconstituïdes, el Govern de la Vall, com ens hem assenyalat diferents vegades, ha de mantenir un control sobre les tendències d'higiene de les noves recreacions que hi vulguin establir, per tal de garantir l'ordre públic.

a) En l'entorn d'aquestes Administracions Reconstituïdes, el Govern de la Vall, com ens hem assenyalat diferents vegades, ha de mantenir un control sobre les tendències d'higiene de les noves recreacions que hi vulguin establir, per tal de garantir l'ordre públic.

b) Les relacions de dependència amb dita altres entre aquestes polítiques, en particular amb la Sra. M. I. L. Batlia.

c) Les relacions de treball amb les altres Administracions.

d) Les condicions de gestió i de rendibilitat.

e) La creació de tracte al personal

Poble Andorrà 22/12/74



POBLE ANDORRÀ
DIARI INDEPENDENT

OFICIAL I FINANCERA

Proposició feta pel M. I. Sr. BONAVENTURA ADELLACH BARO, el 31 d'octubre de 1974 al M. I. Consell General per a la creació d'unes administracions andorranes (V)

El Pregamassó d'engalanament de les obres i de les inversions.

Totes aquestes lleis el M. I. Consell General les hauria de seguir, aprovant-les a continuació després d'un estudi seriós però ràpid.

Si es disposés de tres mesos durants entre cada aprovació important, llavors el principi de simplicitat actual s'hauria d'anar dilatant cada vegada més, doncs una llegua i una contrallum a les finestres i milloria.

L'examen del pressupost de programa és un altre punt de vista molt més important que l'aprovació del pressupost anual de pagament.

L'haurà amb aquesta perspectiva que acabarà de examinar tal segons com s'hi ha de partir l'any, en diferents períodes per l'anual i l'altre pressupost ordinari.

Jer. Periòdic Pau al final de maig, les MM. II. Juntes comarcals han d'haver preparat el programa les futures inversions i millores.

Jen. Període: Mes de Juny, presentació del pressupost de programa extraordinari, ocupat del M. I. Consell General per a discussió, i modificació si cal ser-ne.

Ter. Període: Mes de Juliol i Agost, amb reducció al mínim de les MM. II. Juntes del pressupost de programa, i, eventualment pressupost ordinari per l'any vigent.

Quar. Període: Mes de Setembre, presentació del pressupost de programa i del pressupost de pagament al dia del M. I. Consell General per a tot discussió i eventuals modificacions.

Sè. Període: Mes d'Octubre, reducció definitiva al mínim de les MM. II. Juntes del pressupost de programa, i eventualment pressupost ordinari per l'any vigent.

Set. Període: Mes de Novembre, aprovació dels dos pressupostos, pel M. I. Consell General després de les últimes modificacions.

Totes aquestes fases de tramitació de modificació i l'aprovació dels pressupostos les hauran de realitzar uniformement, tenint totes les mateixes mesures de la gestió pública. En particular cadascun dels períodes Reconsideració de les Juntes. Pressupostàries (R.P.P.) que es simplificaria anualment el P.P.M.S. i que milloraria cada dia més. El R.D.P. consistiria en un estudi per a poder acudir cada vegada més informats les més resolutes adoptaran! Així assolirem l'hora exacta i una regula cap d'on s'escolta les previsions de programa de cobrar l'organització i la realització d'aquest programa per a cobrar la mes alta renda de la propietat. Efectes Garcia.

Per arribar a aquest camí de la gestió pública de bon exigeix que cita en primer lloc, Administratiu que es composen i tots ben organitzats en particular els d'exposar el mínim estudiats i d'una, comparant-los amb l'altres pressupostos fets.

Art. Articulem de les M. M. I. I. Juntes del diferents departaments i de la M. I. Sindicatura.

Segons el nivell en que es cobra la barra de separació entre el poder Administratiu i el poder Executiu, com entra el poder Administratiu en el nivell de la separació i interferència amb el mateix poder.

—El departament de l'Economia, Assistència de tots els Agrupaments existents a dota aviat de tractament d'aquests Equipaments, com també del control dels compromisos pertant al

POBLE ANDORRÀ
DIARI INDEPENDENT

Poble Andorrà 25/12/74

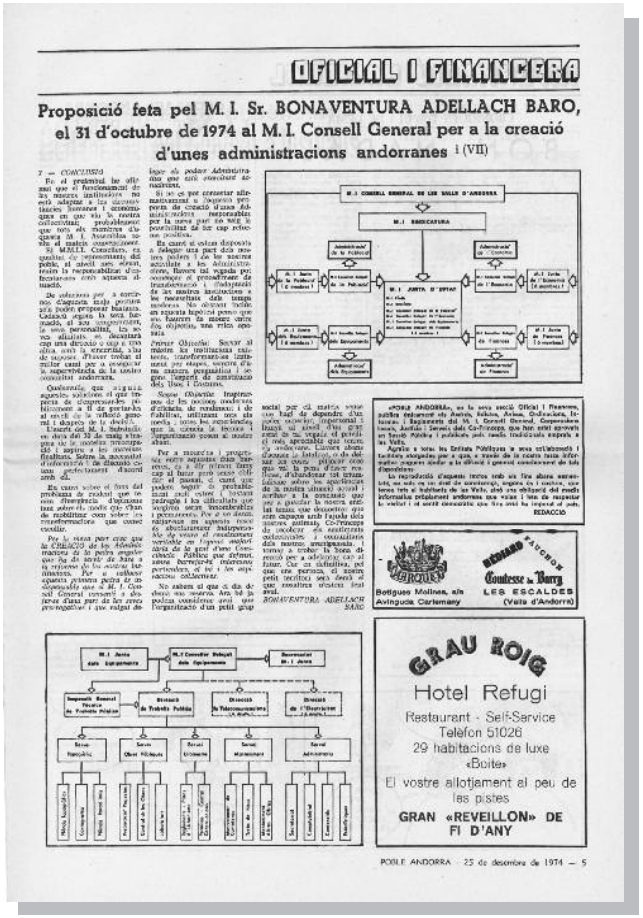

OFICIAL I FINANCERA

Proposició feta pel M. I. Sr. BONAVENTURA ADELLACH BARO, el 31 d'octubre de 1974 al M. I. Consell General per a la creació d'unes administracions andorranes i (VII)

7 — *CONCLUSIÓ*

Fa el pressentiment he ofert amb que el funcionament de les nostres institucions no serà adaptat a les circumstàncies històriques i econòmiques en que viu la nostra col·lectivitat, probablement que tots els membres d'aquesta M. I. Assemblea sentim el mateix convenciment.

Si M.M.I. Consellers, en qualitat de representants del poble, al servei seu exclusiu, tenim la responsabilitat d'optimalitzar amb aquesta al·licació.

Re-valoració per a empreses. Aquesta empresa pot proposar bastants. Cadascú segons la seva branca, el seu temperament, la seva personalitat. Un no vos allistaria en descartarà cap una davanta o una a una altra amb la encertada, a fin de aquests d'haver trobat el millor camí per a assegurar la supervivència de la nostra comunitat andorrana.

Quedaria, que algunes aquestes solucions el que tingueta de comprovades per l'experiència, per a portar-les al terreny de la reflexió general i després de la decisió.

L'encert del M. I. Sobindic en data del 22 de maig ultimo on ha de nostres necessitats i aspira a les mateixes finalitats. Sobre la necessitat d'informació i de discussió en un profundament d'aquest sentit diu:

En cuanto sobre el fons del problema de realitat que ha com diversitats d'opinions han sobre el medi ple. Quan de mobilitzar com sobre les transformacions que estan cuendo.

Per la meua part crec que la CREACIÓ de les Administracions de la pedra angular que ha de servir de base a la reforma de les actuals institucions. Per a valorar aquesta primera pedra de desplegable que el M. I. Consell General consagrà a diferents d'una part de les seves preocupacions i que exigeal de-

legar els poders Administratius que ells exerceixen actualment.

Si no es pot consentir alienament a l'aspecte pel·lícula de creació d'unes Administracions responsables per la seva part en bé de la prosperitat de tot cap relacions positives.

En canvi si volem disposats a delegar una part dels nostres poders i cal les nostres actuals a les Administracions, fiarem tal regada per aconseguir el progressiu de transferència i l'adaptació de les nostres institucions a les necessitats del temps moderns. No oblidem també, en aquesta hipòtesi pensi que els fiarem fa massa vistes d'ep objectius, una feina necessària.

Primer Objectiu. Salvar al màxim les institucions existents, transformant-les lentament per etapes, vetllant d'una manera pragmàtica i segons l'esperit de convivència dels Usos i Costums.

Segon Objectiu. Implementar de les noves, conferint d'eficàcia, de rendiment i de publicitat, utilitzant uns ala noves, i unes les existents que la ciència la tècnica i l'organització posen al nostre abast.

Per a nosaltres i properes, cal entre aquestes dues barreres, ja a dir aquest llarg cap al futur però sense oblidar el passat, el camí que podem seguir és probablement molt més estret i ple de perills i les dificultats que vorgites serán innombrables i greus. Per a un doble mirarem en aquests tres objectius: salvaguardar l'independència política, la llibertat i la democràcia pròpies que ens han llegat els nostres avantpassats, i cal també que ens Consellers Polítics que formem aquest hemicicle, mantenim permanentment el vol i les aspiracions col·lectives.

No saltem al que ens dic de dir-ho: no sabem. Ara bé ja podem assenyalar que una l'organització d'un petit grup social per el mateix sense cap llaç de dependre d'un poder econòmic, empresarial i financer, si serà d'un gran mèrit de la regada el petit, el més agradable que tenim en andorrans. L'amor abans d'aquest ja hablegi, o de del sol les coses gràcies com que vo. la pena d'haver nos Home, d'abandonar tot intimidació sobre les experiències de la nostra situació actual i arribar a la conclusió que per a guardar la nostra entitat tenim una dimensió que ens capaces amb l'ajuda dels nostres països, Co-Principats de conèixer els sentiments col·lectius i consolidarà dels nostres antipassats. I vorany a trobar la base d'entesa per a aconseguir cap al futur. Que en definitiva, pel que una persona, el nostre petit territori vers front el que constitueix l'entera final pro.

BONAVENTURA ADELLACH BARO

«POBLE ANDORRÀ», en la seva secció Oficial i Financera, publica íntegrament els Avisos, Edictes, Ordenances, Reglaments del M. I. Consell General, Corporacions locals, Acordats i Sentències del Co-Príncipats, que han estat aprovats en Sessió Pública i publicats pels medis tradicionals emprats a les Valls.

Agraïm a totes les Entitats Públiques la seva col·laboració i facilitats atorgades per a que, a través de la nostra tasca informativa puguem donar a la difusió i general coneixement de tals disposicions.

La reproducció d'aquests textos està així l'ha aliena autoritats, en cada cas en què es consideri, segons els nostres, que tenen tots el habitants de les Valls, així com obligació del medis informatius d'elaborant informats dels vistes i fets de respectar la vigilant i el servir democràtic que ens ofereix la llibertat d'edit, REDACCIÓ

Botiguea Molines, s/n
Avinguda Carlemany

GRAU ROIG
Hotel Refugi
Restaurant - Self-Service
Telefon 51026
29 habitacions de luxe
«Boite»
El vostre allotjament al peu de les pistes
GRAN «REVEILLON» DE FI D'ANY

POBLE ANDORRA - 25 de desembre de 1974 — 5

MICHEL LAGES : LE RÉGIME ANDORRAN DE SÉCURITÉ SOCIALE 35 ANS APRÈS SA CRÉATION. BULLETIN D'HISTOIRE DE LA SÉCURITÉ SOCIALE N° 48, JUILLET 2003, P. 47-57

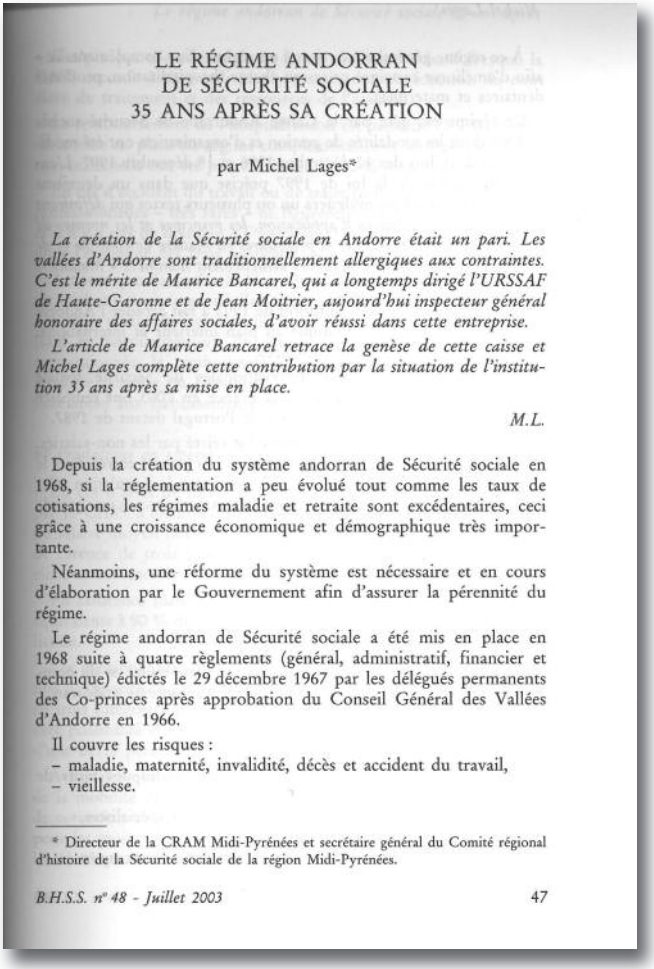

LE RÉGIME ANDORRAN DE SÉCURITÉ SOCIALE 35 ANS APRÈS SA CRÉATION

par Michel Lages*

La création de la Sécurité sociale en Andorre était un pari. Les vallées d'Andorre sont traditionnellement allergiques aux contraintes. C'est le mérite de Maurice Bancarel, qui a longtemps dirigé l'URSSAF de Haute-Garonne et de Jean Moitrier, aujourd'hui inspecteur général honoraire des affaires sociales, d'avoir réussi dans cette entreprise.

L'article de Maurice Bancarel retrace la genèse de cette caisse et Michel Lages complète cette contribution par la situation de l'institution 35 ans après sa mise en place.

M.L.

Depuis la création du système andorran de Sécurité sociale en 1968, si la réglementation a peu évolué tout comme les taux de cotisations, les régimes maladie et retraite sont excédentaires, ceci grâce à une croissance économique et démographique très importante.

Néanmoins, une réforme du système est nécessaire et en cours d'élaboration par le Gouvernement afin d'assurer la pérennité du régime.

Le régime andorran de Sécurité sociale a été mis en place en 1968 suite à quatre règlements (général, administratif, financier et technique) édictés le 29 décembre 1967 par les délégués permanents des Co-princes après approbation du Conseil Général des Vallées d'Andorre en 1966.

Il couvre les risques :
- maladie, maternité, invalidité, décès et accident du travail,
- vieillesse.

* Directeur de la CRAM Midi-Pyrénées et secrétaire général du Comité régional d'histoire de la Sécurité sociale de la région Midi-Pyrénées.

B.H.S.S. n° 48 - Juillet 2003 47

À ce régime général a été rajouté un régime dit « complémentaire » afin d'améliorer certaines prises en charge (hospitalisation, prothèses dentaires et maternité).

Ce régime est géré par la Caisse Andorrane de Sécurité sociale (CASS) dont les modalités de gestion et d'organisation ont été modifiées par deux lois des 12 décembre 1996 et 18 décembre 1997. L'exposé des motifs de la loi de 1997 précise que dans un deuxième temps le législateur promulguera un ou plusieurs textes qui *définiront en particulier, les champs d'application, les principes et les normes de gestion financière, les services et procédures en matière de contrôle et de contentieux afférents aux branches actuellement nommées « Maladie » et « Vieillesse »*.

Il est à noter que la Constitution de 1993 a fait accéder l'Andorre à sa pleine souveraineté politique au plan intérieur et international réduisant le rôle des deux Co-princes.

Les nouvelles conventions internationales de Sécurité sociale signées avec l'Espagne en 2002 et la France en 2003 ont remplacé les textes initiaux, la convention avec le Portugal datant de 1987.

Prévu pour être universel, le régime fut rejeté par les non-salariés. Leur obligation d'assurance fut suspendue : ils purent entrer dans le système comme assurés volontaires. À noter que la population salariée majoritairement d'origine étrangère se caractérise par une grande mobilité.

I. Les risques couverts

1.1. La branche maladie

L'inspiration du modèle français est très nette même si de nombreux aspects ont été simplifiés ou adaptés au contexte andorran.

a) Prestations en nature

La CASS rembourse aux assurés dans les limites des tarifs de responsabilité au taux de 75 % :
- les consultations et visites des généralistes et spécialistes,
- la pharmacie,
- l'optique, l'orthopédie, les prothèses et frais de transport.

Il n'y a pas d'exonération du ticket modérateur (sauf lorsque la CASS accorde à titre individuel l'exonération en fonction du coût élevé du traitement et des ressources de l'assuré).

Le remboursement de l'hospitalisation est passé de 75 à 90 % lors de la mise en place du régime complémentaire et les frais de protection maternelle ont été pris en charge à 100 % (carnet de maternité).

En cas d'accident du travail ou de trajet (actuellement les maladies professionnelles – très rares – ne figurent pas dans la réglementation et il n'y a pas de branche AT spécifique) la couverture est de 100 % pour l'ensemble des frais médicaux.

À noter que l'assuré a le libre choix du médecin, que le système est basé sur un paiement à l'acte (avec un système de nomenclature des actes voisin du système français). Il n'y a pas de tiers payant (sauf en hospitalisation). En cas de recours à des médecins non conventionnés, le remboursement est de 25 % au lieu de 75 %. Andorre possède un hôpital et les Andorrans ont la possibilité de faire appel aux établissements espagnols et français.

b) Prestations en espèces

En cas d'arrêt de travail, des indemnités journalières sont servies par la CASS d'un montant de 50 % (66 % après 30 jours d'arrêt) du salaire moyen des six derniers mois (après application d'un délai de carence de trois jours en maladie). Seuls les salariés en bénéficient actuellement.

En assurance maternité, l'indemnisation est de 16 semaines et est équivalente à 90 % du salaire à condition qu'il y ait eu six mois d'affiliation.

Les pensions d'invalidité concernent les assurés ayant une réduction de capacité de gain d'au moins 66 % et classés, comme en France, en trois catégories percevant 30 % (1re catégorie), 50 % (2e catégorie avec possibilité d'activité rémunérée) ou 75 % (nécessité d'assistance d'une tierce personne) du salaire mensuel moyen.

À signaler que pour bénéficier de ces prestations et compte tenu de la mobilité de la main d'œuvre venant de l'étranger, les durées de cotisation au régime sont fonction de l'âge de l'assuré : 12 mois pour les moins de 21 ans, 36 mois pour les 21-40 ans, 96 mois pour les 41-65 ans.

Les rentes accidents du travail correspondent à 100 % du salaire mensuel moyen de l'année précédente en cas d'incapacité totale. En cas d'incapacité partielle et inférieure à 10 %, est versé un capital (deux fois le salaire mensuel moyen). Entre 10 et 55 %, l'assuré peut choisir un capital à la place d'une rente s'il a moins de 45 ans (les plus de 45 ans bénéficient uniquement du versement d'une rente).

1.2. La branche vieillesse

Il s'agit d'un régime par points, inspiré des régimes complémentaires français. Il est financé par une cotisation composée d'une part patronale fixe (6 % du salaire) et d'une part salariale fonction de la classe de cotisation choisie par le salarié (pour deux ans) : 2 % du salaire en classe A (minimum obligatoire), 4 % en classe B, 6 % en classe C.

Les non-salariés ont le choix entre cinq classes exprimées en points de cotisation (8, 10, 12, 16, 24 équivalent à des salaires allant de 1 204 à 3 612 €).

En dépit du caractère très favorable du rendement du régime de retraites, plus de 96 % des salariés cotisent en classe A (3 % en classe C), alors que chez les assurés volontaires 68 % avaient choisi la classe la plus faible, mais près de 19 % la plus élevée.

Les pensions sont attribuées à 65 ans : il n'y a pas de durée minimum de cotisation, la pension est fonction du nombre de points acquis. Toutefois, l'article 41 du règlement technique prévoit une pension minimum de 5 000 points pour les assurés en ayant acquis au moins 960, 180 mois de cotisation et cinq ans de travail avant la création de la CASS. Pour les assurés n'ayant pas cette activité salariée de cinq ans avant le 1er avril 1968, le nombre de points servi est proratisé [(temps d'activité / 40 ans) × 5 000].

Les pensions retraite normales correspondent à 50 % du salaire moyen pour 40 années de cotisation en classe A (66 % en classe B, 75 % en classe C). Le système est particulièrement généreux puisque calculé à l'origine sur une espérance de vie de 71,4 ans ; son rendement, toujours inchangé, est de 15,625 % (récupération en 6,4 ans).

Les pensions vieillesse sont substituées aux pensions d'invalidité dès 60 ans (avec maintien du montant de la pension d'invalidité s'il est supérieur).

Les pensions retraite sont augmentées de 10 % lorsque le conjoint du retraité atteint 65 ans et ne perçoit pas de pension de retraite.

La pension de réversion est versée à la veuve survivante si elle a au moins 45 ans au décès de l'assuré, ou quel que soit son âge si son état d'invalidité ne lui permet pas d'exercer une activité professionnelle, ou si elle a à charge un enfant de moins de 18 ans. La pension n'est versée que si 60 mensualités ont été cotisées et est égale à 50 % de la pension retraite, sans examen des conditions de ressources.

Les pensions d'orphelins bénéficient aux moins de 18 ans (en principe 10 % de la pension acquise).

II. La population couverte

2.1. Les bénéficiaires du régime

Sont assujettis obligatoirement au régime, les salariés et les retraités. Les autres actifs et les non actifs peuvent être assurés volontaires s'ils résident en permanence sur le territoire andorran.

Sont couverts par le régime les ayants droit du cotisant : conjoint sans activité, enfants scolarisés de moins de 18 ans (et étudiants de moins de 25 ans), ascendants de l'assuré ou du conjoint vivant sous son toit, âgés de plus de 65 ans non retraités.

La caisse peut également considérer comme ayants droit :

– les frères et sœurs de ces ascendants,

– la fille aînée d'un cotisant, âgée de plus de 18 ans et ayant la garde de trois frères et sœurs de moins de 14 ans,

– le neveu à charge de l'assuré ou ses frères et sœurs orphelins de père et mère.

On voit dans cette couverture l'influence de la structure familiale dans l'Andorre des années 1970.

Si à l'origine le régime ne concernait que 5 860 salariés et environ 200 assurés volontaires sur une population de 17 216 habitants, il n'en est pas de même aujourd'hui.

Sur une population multipliée par quatre en trente ans (72 334 habitants), aujourd'hui la plus grande partie est couverte par la CASS (en mars 2003 : 68 614 personnes soit 47 190 assurés et 21 424 ayants droit).

Il faut souligner que le nombre de salariés a été multiplié par près de six (37 579 pour 2 315 assurés volontaires et 7 296 titulaires d'une

pension de retraité, veuve et orphelin). À noter que souvent dans un couple de salariés, les deux conjoints travaillent : le nombre d'ayants droit est de ce fait plus faible chez les salariés (0,48) que chez les assurés volontaires.

2.2. Les salariés

Leur structure démographique est très différente et favorable au régime de Sécurité sociale : près de la moitié des salariés ont moins de 35 ans (15 % des assurés volontaires) et seulement 13,5 % ont plus de 50 ans (45 % des assurés volontaires).

Il convient de noter que sur 38 000 salariés, la plupart sont nés à l'étranger : plus de la moitié en Espagne (près de 20 000), 7 000 au Portugal et 2 400 en France. Les ressortissants de ces trois pays peuvent bénéficier des conventions internationales. En 2003, près de 1 200 salariés étaient nés en Amérique du Sud dont plus de 500 en Argentine[1] et 400 au Maroc.

La gestion des assurés est donc particulièrement sujette aux mouvements migratoires et implique la tenue d'un nombre de comptes retraite sans rapport avec la population. En 1996, sur les 114 644 personnes ayant acquis des points, 36 396 cotisaient mais le double (73 382) avaient quitté le régime.

L'économie andorrane est avant tout basée sur le tourisme (plus de 11 millions de touristes en 2001) d'où un risque aléatoire dans la progression économique.

Les branches directement liées à cette activité représentent en effet plus de la moitié de la population salariée :

– commerce (8 500 salariés en 2002, salaire moyen mensuel : 1 220 €),
– services (6 300 salariés, salaire moyen : 1 330 €),
– hôtellerie (5 400 salariés, salaire moyen de 1 120 €).

À noter également l'importance des salaires (et donc des cotisations) versés aux salariés des trois secteurs suivants :

– bâtiment (de 1 400 à 1 500 € en moyenne pour 6 200 salariés),
– entités financières (2 700 € en moyenne pour 1 500 salariés),
– administration (1 700 € de traitement moyen pour 4 750 fonctionnaires).

1. Le nombre de salariés nés en Argentine est deux fois plus élevé l'hiver pendant la saison de ski qu'en été.

Au total, le salaire moyen est de 1 387 € en 2002[2], en progression de 5,33 % par rapport à 2001, le nombre de salariés croissant de 3,65 %.

III. Le financement du régime

Chaque section retraite et maladie (comprenant deux sous-sections régime général et complémentaire) doit être équilibrée : en cas de déficit, il ne peut être financé que par les réserves de la section (ou temporairement par un prêt émanant des réserves de l'autre section ou sous-section).

3.1. Les cotisations

Il y a un principe d'équivalence entre les cotisations des salariés et des assurés volontaires. Les cotisations sont versées par les employeurs pour l'ensemble des salariés (y sont également assujettis, pour la part ouvrière, les titulaires d'une pension de retraite à titre principal ou de réversion).

Les cotisations s'appliquent à l'ensemble des rémunérations (sans plafond). Leur non paiement mensuel entraîne des majorations de retard particulièrement élevées et de ce fait peu applicables[3].

Les taux de cotisation sont quasiment inchangés depuis 1968 : 10 % pour la section maladie (7 % de part patronale dont 1 % pour le régime complémentaire, 3 % de part ouvrière), 8 % pour la section retraite (6 % de part patronale, 2 % minimum de part salarié en classe A).

Pour la partie maladie, la cotisation des assurés volontaires est en principe basée sur le salaire moyen, mais depuis quelques années celui servant de base aux cotisations est indexé sur l'IPC (Indice des Prix à la Consommation) et non sur les salaires : il en résulte une cotisation moyenne nettement inférieure à celle des salariés.

2. Alors que la cotisation des assurés volontaires était seulement calculée sur la base d'un salaire « moyen » de 1 204 € pour 2003.

3. 1 % du montant par jour de retard entre le 15e et le 30e jour, 1,25 % entre le 31e et le 60e, 1,50 % après le 60e : en trois mois, le montant des majorations équivaut à celui des cotisations.

3.2. La situation financière

On est donc loin des évolutions de taux de cotisation constatées en France, d'autant que le Gouvernement n'intervient pas dans le financement d'un régime qui demeure excédentaire : pour 2002, le montant des cotisations avoisine les 120 millions d'euros. La branche maladie régime général est à peu près équilibrée (léger déficit en 2002, excédent en 2001). Les excédents du régime dit complémentaire couvrent l'insuffisance éventuelle du régime général : le total des dépenses maladie avoisine les 66 millions d'euros.

Si, en maladie, les cotisations des salariés couvrent largement leurs dépenses (excédent de 25 %), elles pallient les insuffisances de financement liées à la couverture maladie des retraités (couverture de 10 % de leurs dépenses), la section des assurés volontaires cotisants étant juste équilibrée. Les cotisations émanant des salariés représentent plus de 93 % du total (celles des assurés volontaires 4,5 % et des retraités 1,85 %).

La branche retraite a versé près de 29 millions d'euros de prestations en 2002 dont un quart pour les prestations non contributives. L'excédent annuel de la branche représentait plus de 40 % des recettes. Le niveau moyen des pensions est de l'ordre de 350 €, celui des pensions vieillesse substituées à des pensions d'invalidité nettement plus élevé (550 €).

3.3. Les réserves

Si d'après le règlement financier elles sont *tout à fait facultatives pour la section maladie, elles doivent comprendre pour la branche retraite une partie obligatoire correspondant à deux années de pensions contributives et peuvent être complétées facultativement.*

En 2002, les réserves retraite avoisinaient les 380 millions d'euros représentant de 12 à 13 fois les dépenses de cette année-là[4]. Celles des branches maladie approchaient les 50 millions d'euros correspondant à 9 mois de dépenses.

La situation paraît financièrement très favorable. Toutefois, il faut tenir compte du rendement élevé d'un régime souvent généreux et des engagements pris.

Aussi, depuis quelques années, se pose la question de la réforme du système.

4. Depuis 1980, l'ensemble des réserves a progressé en moyenne de plus de 16 % par an (en euros courants).

IV. PERSPECTIVES

Une réforme du régime retraite...

Depuis 1968, le régime andorran n'a été que peu modifié. Les lois de 1996 et 1997 ont réformé la gestion de la CASS en augmentant la présence des représentants du Gouvernement au sein du Conseil d'administration et en renforçant la tutelle de l'Etat.

Toutefois, depuis une dizaine d'années, d'aucuns s'interroge sur la nécessité d'une réforme du système. Déjà en 1997 une étude produite par la CASS et la Banc International d'Andorra-Banca Mora[5] prévoyait un déséquilibre du système retraite en 2008 et proposait une augmentation des cotisations de la classe A de 8 à 14 %, une réduction de la valeur du point de 15,625 à 7,22 % tout en préconisant un régime par capitalisation.

En 2002, une projection actuarielle complémentaire demandée par la CASS montre que les réserves représentent de 30 à 45 % des engagements des actifs et des retraités (les réserves actuelles permettant de faire face aux engagements pris pour les retraités actuels). L'étude analyse une hypothèse faisant passer le taux de rendement instantanément de 15,625 à 6,66 % ce qui ne conduirait, dans ces conditions, à un épuisement des réserves financières qu'en 2037 (sur la base d'un taux de rémunération des réserves élevé).

Il faut noter que si le ratio de dépendance démographique d'Andorre est en 2000 un des meilleurs d'Europe (plus de cinq actifs pour une personne âgée d'au moins 65 ans), les données actuarielles du régime basé sur une pension servie pendant 6,4 ans ne correspondent plus à l'espérance de vie actuelle.

La problématique qui se pose pour le régime de retraite est donc celle de l'évolution du taux de cotisation et du taux de rendement, mais également de sa nature : est-ce historiquement un régime par répartition provisionné ou mixte (compte tenu des prestations non contributives servies) devant évoluer vers la capitalisation, comme le souhaitent les rédacteurs de l'étude de 1997 ?

5. « Elements per la reforma del system andorràn de Seguretat social ».

Vers un régime universel...

Est également en discussion la problématique de l'universalité du régime : faut-il rendre le système obligatoire à l'ensemble des actifs (non-salariés compris) ou faut-il conserver un régime d'assurance facultatif avec éventuellement une séparation financière en deux fonds autonomes pour les salariés et les non-salariés ? Cette solution paraît peu viable compte tenu des effectifs des assurés volontaires non-salariés tant en maladie qu'en retraite.

Un avant-projet de loi a été élaboré qui devrait être examiné cette année par le Parlement et réformer l'ensemble du régime.

L'Andorre et l'Europe...

Quelle sera la place de l'Andorre dans l'Europe sociale ? Membre du Conseil de l'Europe, le Gouvernement a signé la Charte Sociale Européenne le 4 mai 2000, mais ne l'a pas ratifiée, certains articles semblant présenter des difficultés pour une application immédiate[6].

Concernant le Code Européen de la Sécurité sociale, le système andorran couvre six des neuf éventualités (soins médicaux, indemnités de maladie, de vieillesse, prestations de maternité, d'invalidité, de survivants), ne couvre pas le chômage, partiellement les prestations aux familles et majoritairement les accidents de travail (les maladies professionnelles n'étant pas reconnues actuellement).

Par rapport à la réglementation andorrane, il semble que la Charte Sociale Européenne n'implique pas de contrainte très particulière pour le systéme de Sécurité sociale, mais nécessite de compléter la réglementation de l'ensemble du droit social (du travail, de la formation...).

Le régime mis en place en 1968 a montré sa capacité à asssurer à un coût modéré, une bonne cohésion sociale dans un pays d'inspiration très libérale et dont l'économie s'est tout particulièrement développée. Cette cohésion serait renforcée par la généralisation du régime de Sécurité sociale en rendant obligatoire un système qui couvre déjà la très grande majorité de la population. Cette universalité verra-t-elle le jour en 2004, trente-cinq ans après la mise en place du régime andorran et dix ans après celle de la Constitution ?

Michel LAGES
Directeur de la Caisse Régionale
d'Assurance Maladie « Midi-Pyrénées »

6. La déclaration consignée par lettre du Ministre des Relations Extérieures d'Andorre en date du 2 novembre 2000 indique :
« Le Gouvernement de la Principauté d'Andorre souhaite que cet acte de signature soit interprété comme un geste en faveur de la solidarité européenne. En signant la Charte Sociale Européenne (révisée), la Principauté d'Andorre rejoint la majorité des États membres du Conseil de l'Europe qui ont reconnu les principes de la Charte. Néanmoins, la structure particulière de la société et de l'économie andorranes engagent la Principauté à protéger les éléments essentiels de sa spécificité et, dans ce sens, certains articles de la Charte Sociale Européenne (révisée) semblent présenter des difficultés pour une diffusion immédiate ».

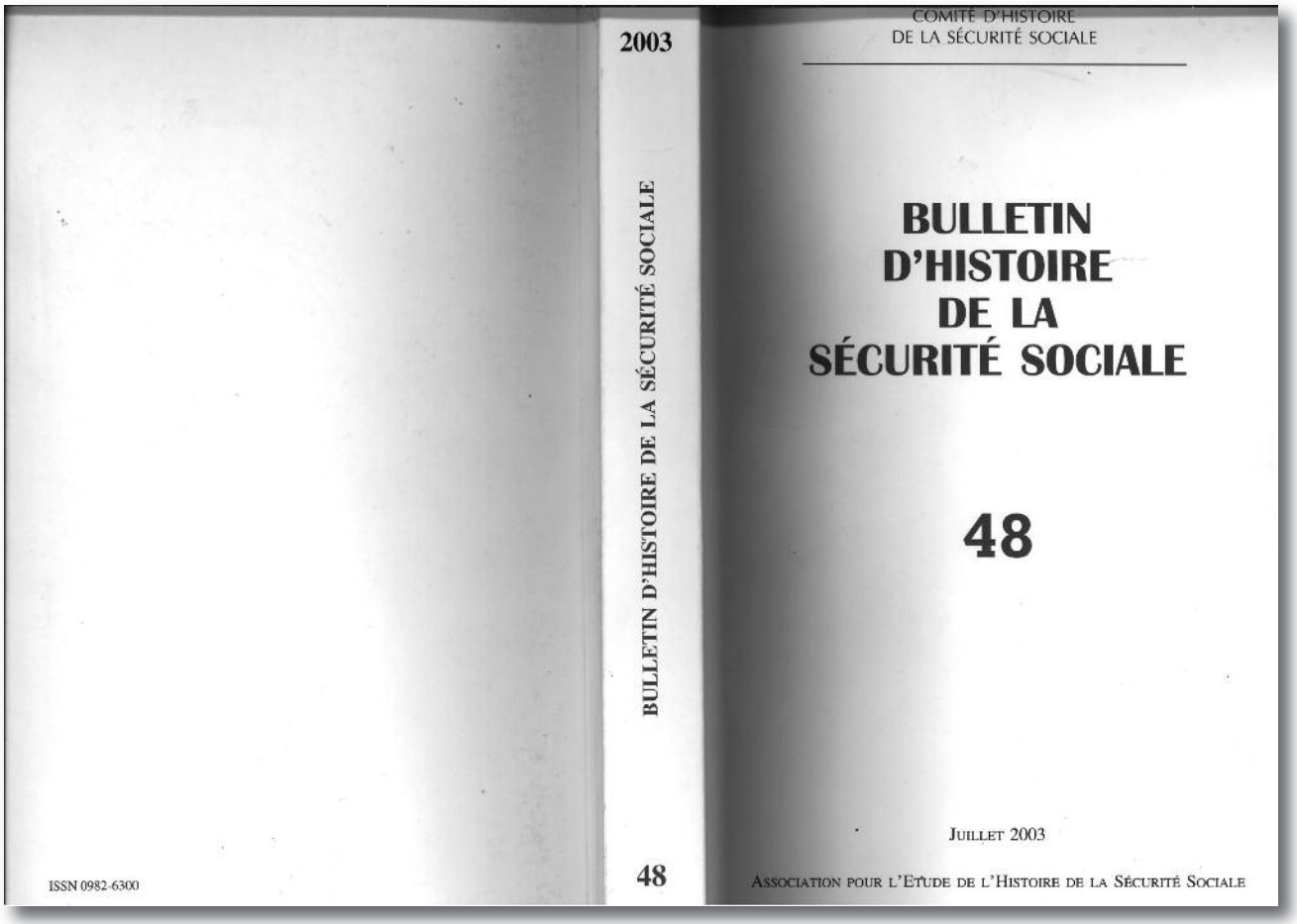
2003
BULLETIN D'HISTOIRE DE LA SÉCURITÉ SOCIALE
48
ISSN 0982-6300
COMITÉ D'HISTOIRE
DE LA SÉCURITÉ SOCIALE
BULLETIN
D'HISTOIRE
DE LA
SÉCURITÉ SOCIALE
48
JUILLET 2003
ASSOCIATION POUR L'ÉTUDE DE L'HISTOIRE DE LA SÉCURITÉ SOCIALE

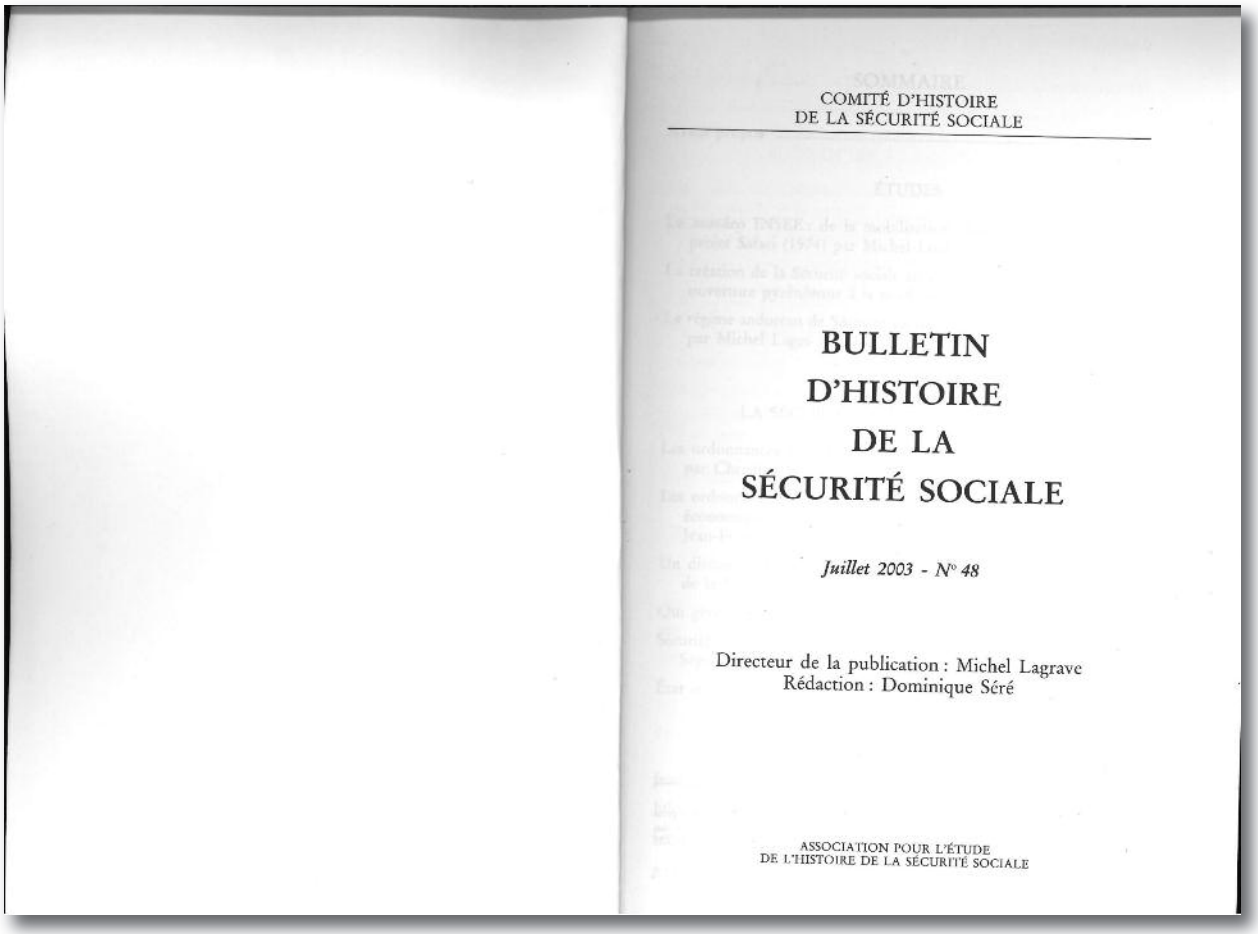

COMITÉ D'HISTOIRE
DE LA SÉCURITÉ SOCIALE

BULLETIN D'HISTOIRE DE LA SÉCURITÉ SOCIALE

Juillet 2003 - N° 48

Directeur de la publication : Michel Lagrave
Rédaction : Dominique Séré

ASSOCIATION POUR L'ÉTUDE
DE L'HISTOIRE DE LA SÉCURITÉ SOCIALE

© Comité d'histoire de la Sécurité sociale, Paris 2004
ISSN 0982-6300

Pour tout renseignement relatif au Comité d'histoire de la Sécurité sociale et à l'Association pour l'étude de l'histoire de la Sécurité sociale, s'adresser au secrétariat du Comité, ministère des Affaires sociales, du Travail et de la Solidarité (pièce 2309/2311), 8, avenue de Ségur, 75007 PARIS (Tél. : 01 40 56 46 35 ou 01 40 56 53 80 - Fax : 01 40 56 43 30).

SOMMAIRE

Avant-propos 7

ÉTUDES

Le numéro INSEE : de la mobilisation clandestine (1940) au projet Safari (1974) par Michel-Louis Lévy 10

La création de la Sécurité sociale en Andorre : mémoire d'une ouverture pyrénéenne à la modernité par Maurice Bancarel 29

Le régime andorran de Sécurité sociale 35 ans après sa création par Michel Lages 47

DOSSIER :
LA SÉCURITÉ SOCIALE DE 1967 À 1993

Les ordonnances de 1967 : le premier projet de M. Jeanneney par Christian Prieur 60

Les ordonnances de 1967 et les préoccupations financières et économiques de la Sécurité sociale entre 1967 et 1981 par Jean-François Chadelat 74

Un discours de Raymond Barre sur le redressement financier de la Sécurité sociale (juin 1979) 111

Qui gère la Sécurité sociale ? par Michel Lagrave 122

Sécurité sociale : l'enjeu des États généraux (1987) par Philippe Séguin 138

État et assurance maladie par Michel Lagrave 151

MÉMOIRE

Jean Merklen 160

Jules Laurent 163

Georges Cahen-Salvador et les assurances sociales 166

MAURICE BANCAREL : La création de la Sécurité Sociale en Andorre : Mémoire d'une ouverture pyrénéenne à la modernité. Bulletin d'Histoire de la Sécurité Sociale n° 48, Juillet 2003, p. 29-46

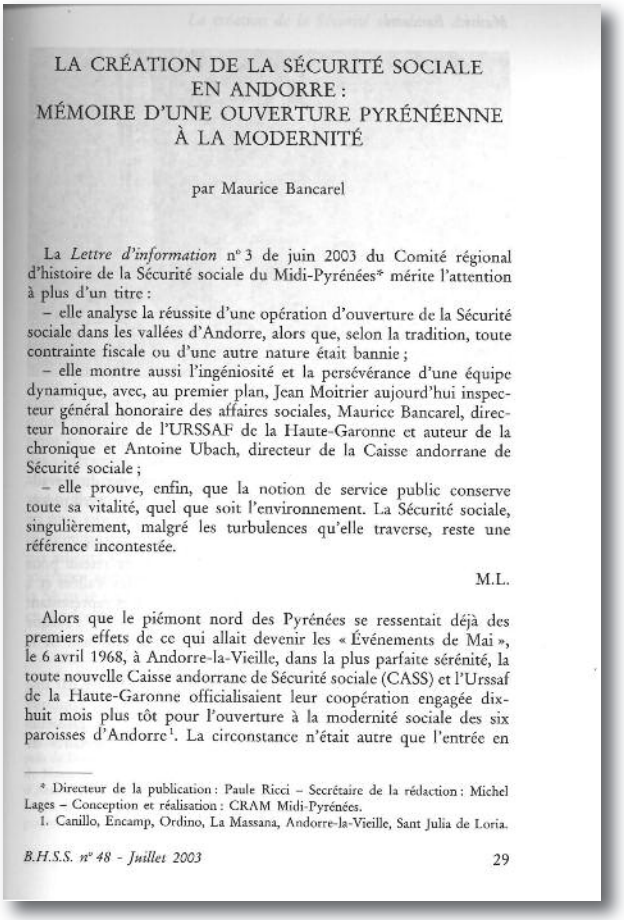

LA CRÉATION DE LA SÉCURITÉ SOCIALE EN ANDORRE : MÉMOIRE D'UNE OUVERTURE PYRÉNÉENNE À LA MODERNITÉ

par Maurice Bancarel

La *Lettre d'information* n° 3 de juin 2003 du Comité régional d'histoire de la Sécurité sociale du Midi-Pyrénées* mérite l'attention à plus d'un titre :

– elle analyse la réussite d'une opération d'ouverture de la Sécurité sociale dans les vallées d'Andorre, alors que, selon la tradition, toute contrainte fiscale ou d'une autre nature était bannie ;

– elle montre aussi l'ingéniosité et la persévérance d'une équipe dynamique, avec, au premier plan, Jean Moitrier aujourd'hui inspecteur général honoraire des affaires sociales, Maurice Bancarel, directeur honoraire de l'URSSAF de la Haute-Garonne et auteur de la chronique et Antoine Ubach, directeur de la Caisse andorrane de Sécurité sociale ;

– elle prouve, enfin, que la notion de service public conserve toute sa vitalité, quel que soit l'environnement. La Sécurité sociale, singulièrement, malgré les turbulences qu'elle traverse, reste une référence incontestée.

M.L.

Alors que le piémont nord des Pyrénées se ressentait déjà des premiers effets de ce qui allait devenir les « Événements de Mai », le 6 avril 1968, à Andorre-la-Vieille, dans la plus parfaite sérénité, la toute nouvelle Caisse andorrane de Sécurité sociale (CASS) et l'Urssaf de la Haute-Garonne officialisaient leur coopération engagée dix-huit mois plus tôt pour l'ouverture à la modernité sociale des six paroisses d'Andorre[1]. La circonstance n'était autre que l'entrée en

* Directeur de la publication : Paule Ricci – Secrétaire de la rédaction : Michel Lages – Conception et réalisation : CRAM Midi-Pyrénées.

1. Canillo, Encamp, Ordino, La Massana, Andorre-la-Vieille, Sant Julia de Loria.

B.H.S.S. n° 48 - Juillet 2003 29

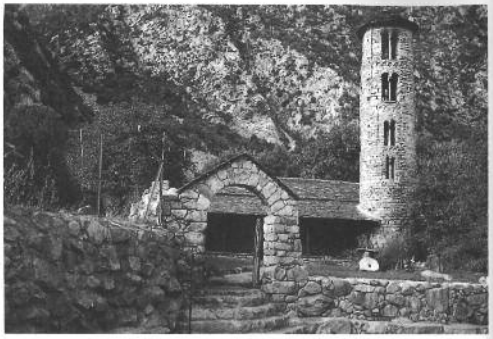

Le clocher-tour de Santa Coloma (XIe siècle).
Cliché de Dominique Chauvet publié avec l'aimable autorisation des éditions Milan-Presse

vigueur d'un régime général assurance maladie-accidents du travail-vieillesse dans la Principauté, qui venait d'être acté au 1er avril précédent par le Conseil des Vallées.

Dans ce contexte, de très fraîche innovation, la manifestation du 6 avril avait pour but de présenter le mode opératoire retenu pour la gestion du régime tant aux membres du Conseil des Vallées et à leur syndic général, qu'aux viguiers des deux co-princes représentant pour l'un, le viguier épiscopal, « La Mître », c'est-à-dire l'évêque d'Urgel et, pour le second, le viguier de France, le président de la République française[2].

Ladite République voyait, en outre, sa présence renforcée par une importante délégation du ministère des Affaires sociales, conduite par le directeur général adjoint du ministère assisté de plusieurs de ses directeurs régionaux ainsi que de hauts fonctionnaires de l'administration centrale.

2. Le président de la République française, le général Charles de Gaulle.

Le mode opératoire, proposé aux autorités par les promoteurs du système, avait de quoi surprendre tant *ratione materiae* que *ratione loci*. Il surprit... Insolite, aussi bien pour l'époque, qui ignorait à peu près tout de l'informatique mal dissociée encore de la mécanographie, que de son site semi-médiéval d'application lové au cœur de vallées pyrénéennes qui ne passaient pas comme le reste du massif environnant, vues de Paris ou de Madrid, pour être le rendez-vous privilégié des technologies de pointe...

De quoi s'agissait-il ? De rien moins que de cogérer, à distance, entre Andorre et Toulouse, une caisse de Sécurité sociale créée *ex nihilo* par voie d'autorité, qui plus est dans l'urgence, à partir d'une ligne téléphonique reliant un terminal à Andorre-la-Vieille à un ordinateur situé à Toulouse et ceci pour le traitement complet des données d'assurance maladie-accidents du travail-vieillesse et recouvrement par-delà un col de 2 400 mètres d'altitude.

Techniquement, l'entreprise n'avait pas de référent pour un organisme de Sécurité sociale où que ce soit en Europe ou ailleurs. Son choix singulier en dépit des apparences n'en procédait pas moins d'une démarche rationnelle. Ses motivations tenaient, en effet, à la prise en compte d'une série d'impératifs incontournables résultant des contraintes imposées pour les unes par la spécificité de l'Andorre aussi bien géographiques, qu'historiques[3] ou sociales, pour d'autres aux performances de qualité et de rapidité qu'il convenait d'atteindre au plus vite pour ne pas faire courir au régime, par trop de retard, le moindre risque de déstabilisation politique, en prêtant attention par ailleurs aux éventualités de dérapage de coût au-delà du seuil de tolérance admissible par un public de cotisants qui découvrait avec la Sécurité sociale la première obligation contributive jamais connue en Andorre depuis l'origine des temps.

3. Le Principat d'Andorra est le dernier territoire pyrénéen à être demeuré autonome dans le cadre des privilèges quasi millénaires consentis du XIe au XIIIe siècle d'Ouest en Est et du Nord au Sud des Pyrénées aux communautés montagnardes tant françaises qu'espagnoles. À ce titre, l'Andorre, véritable socle de mémoire, a maintenu vivante jusqu'à nos jours, cette expression originale d'autonomie au plus près de l'indépendance que l'on trouve affirmée avec une même force dans les « fors » de Navarre, de Béarn, d'Aspe, de Bigorre, de Foix, d'Aragon, de Sobrarbe, de Val d'Aran et de Catalogne qui confiaient tous, sous couvert d'un hommage symbolique rendu du suzerain féodal assorti parfois d'un rituel à peine courtois, la réalité du pouvoir aux représentants élus des libres communautés valléennes. Ce court rappel

I. Contexte médiéval et modernité sociale imposée

Ne disposant d'aucune structure administrative ou para-administrative susceptible de servir de support à l'opération se refusant *a priori,* pour garantir son autonomie, à faire assurer la gestion de son nouveau système de couverture sociale par une institution dirigée de l'étranger, ce qu'aurait très bien pu proposer l'État espagnol par l'extension aux résidents andorrans des services de son Institut Nacional de Prevision (Sécurité sociale espagnole), tout autant que la France avec l'inclusion des mêmes bénéficiaires dans son régime de Sécurité sociale, l'Andorre plaçait d'entrée la gestion politique et technique de son système sous son autorité exclusive.

Le prédicat non négociable se présentait avec autant de fermeté que d'absence de moyens à court comme à moyen terme. Il convenait également de tenir compte, et ce n'était pas là un mince obstacle, du manque d'enthousiasme de la population andorrane. Pour les cotisants tout d'abord, c'est-à-dire au premier chef les employeurs, le plus souvent de nationalité andorrane, l'opposition au système prenait, en Andorre plus qu'ailleurs, racine dans une réaction brute contre toute contribution obligatoire qui là se doublait d'un réflexe identitaire de rejet devant une institution « exotique » importée dans les Vallées pour l'intérêt prioritaire de bénéficiaires autres qu'andorrans[4].

En effet, l'Espagne, principal fournisseur de main-d'œuvre en toutes catégories d'emplois, mais surtout dans le bâtiment, alors au début d'une expansion spectaculaire qui se poursuit aujourd'hui encore, exigeait de la Principauté, dans le souci de protéger ses nationaux, la mise en vigueur d'un système obligatoire de protection sociale tout particulièrement pour les accidents du travail, nombreux sur les chantiers et qui, en grande partie, restaient sans couverture. Malgré les incitations réitérées du Conseil des Vallées, les employeurs andorrans omettaient en effet fréquemment de se garantir de ce type de risques auprès des compagnies d'assurance.

d'une Histoire sacralisée par les siècles permettra de mieux comprendre les difficultés d'une entreprise à composante contributive imposée de surcroît par l'étranger.

4. Le poids des nationaux espagnols, travailleurs ou résidents, était dès cette époque mal ressenti par les Andorrans de souche devenus minoritaires dans leur pays depuis la fin des années 1950. Ils le sont plus encore aujourd'hui.

La démarche espagnole restant sans écho, l'on en vint à Madrid, sans pour autant l'officialiser, à formuler une mise en garde discrète, mais suffisamment diffusée en Andorre aux niveaux utiles, d'une fermeture possible de la frontière andorrane aux transferts de main-d'œuvre venant d'Espagne si les mesures nécessaires n'étaient pas prises en Principauté pour assurer la mise en place, non seulement d'une législation protectrice pour les accidents du travail mais au-delà pour l'institution d'un véritable régime de Sécurité sociale.

La menace, qui était de taille et dont on savait qu'elle pouvait dans le climat de l'époque fort bien se concrétiser, constituait, face aux réticences de l'opinion andorrane, un contrepoids qu'il eut été imprudent de négliger.

Il convenait d'obtempérer. L'Andorre *volens nolens* se voyait ainsi dans la nécessité d'élaborer au plus vite, sans adhésion de cœur, une réglementation sociale voisine des systèmes dominants en Europe. Ce qui impliquait dans le même temps de renoncer, en partie du moins, au privilège millénaire consenti à la Principauté par ses suzerains, à savoir l'exemption de toute servitude fiscale ou contributive que ce soit.

On conçoit que sous de tels auspices, la Sécurité sociale, accueillie le plus souvent en Europe comme un bienfait de modernité, se présentait en Andorre sous un jour fâcheux, en fait, celui d'un détachement d'avant-garde d'une invasion fiscale que l'on pouvait supposer devoir être de plus grande envergure à bref délai.

Face à la réactivité latente du corps social, qui allait devoir supporter la charge de l'institution, en d'autres termes les employeurs andorrans qui comme la plupart des nationaux s'estimaient eux et leurs familles suffisamment couverts par les assurances privées, les promoteurs du système : l'inspecteur général des Affaires sociales, Jean Moitrier, désigné au niveau international avec l'accord de toutes parties par l'Élysée, assisté du jeune directeur de la CASS Antoni Ubach et de son directeur financier Jordi Marquet[5] voyaient s'ajouter, au risque d'une flambée contestataire dont la maîtrise par le Conseil des Vallées était loin d'être assurée, l'absence de personnel

5. Antoni Ubach était diplômé de l'Institut d'études politiques de Paris. Jordi Marquet venait d'obtenir son diplôme de fin d'études à l'École supérieure de commerce de Toulouse. Ils avaient l'un et l'autre 24 ans. Tous deux en tant qu'agents de service public étaient de nationalité andorrane comme l'exige la loi en Principauté.

qualifié, Antoni Ubach et Jordi Marquet resteront, pendant plus d'un an, les seuls employés de la CASS durant la montée en charge du système.

De surcroît, la Sécurité sociale andorrane ne pouvait compter sur aucun véritable secours des bénéficiaires eux-mêmes c'est-à-dire des assurés sociaux, majoritairement espagnols qui discernaient mal quel pouvait être pour eux l'intérêt de la Sécurité sociale andorrane autonome dont les services se présentaient au premier degré, par l'obligation, comme en France, de supporter les frais médicaux et pharmaceutiques dans l'attente de remboursements dont on ignorait quels pourraient être les délais. Ceci alors qu'en Espagne l'Institut Nacional de Prevision avec lequel les intéressés étaient familiarisés de longue date, assurait par sa médecine de dispensaire la gratuité intégrale des soins et des médicaments. Aux yeux des travailleurs espagnols une adhésion pure et simple à l'Institut de Prevision eut été préférable. On peut penser que le système andorran, directement inspiré par le régime français de Sécurité sociale, aurait été mieux toléré si le parallélisme avait été poussé jusqu'à l'identique avec la France, en incluant les allocations familiales dans l'ensemble du système de protection sociale. L'Andorre s'y était refusée pour des raisons aussi bien financières que démographiques.

Il résultait de tout ceci qu'à s'en tenir à l'assurance maladie, aux accidents du travail et à l'assurance vieillesse, la Sécurité sociale andorrane se devait, pour surmonter son handicap structurel avec la Sécurité sociale espagnole, de se montrer exemplaire par la qualité de son service entièrement ouvert sur la médecine libérale et faire preuve du maximum de rapidité dans ses remboursements. Ce qui exigeait que ces derniers soient réduits au délai le plus court, bien en deçà de ce qu'était, outre Pyrénées, la latence des paiements de l'assurance maladie qui atteignaient parfois un mois plein après l'acte médical. Pour autant, il convenait une fois encore de ne pas s'écarter d'un rapport coût-performance admissible par des cotisans notoirement rétifs.

II. Le choix d'un mode de gestion

Dans la conjoncture du temps, la pratique suivie par les organismes sociaux en Europe n'offrait guère le choix qu'entre deux solutions.

La première se situait dans la limite d'un traitement de mécanographie classique à partir de machines facturières comptables et d'adressage, ce qui laissait subsister de nombreuses contraintes manuelles pour la tenue, la mise à jour et le contrôle en concordance de fichiers séparés. Le potentiel de main-d'œuvre disponible en Andorre, où l'emploi s'orientait avant tout vers le commerce beaucoup plus rémunérateur que l'administration, ne permettait pas de recruter, dans les courts délais imposés par l'urgence, en nombre suffisant, des agents qualifiés.

La seconde hypothèse s'ouvrait sur des perspectives différentes. Elle consistait à faire appel à un centre de traitement électronique. La Sécurité sociale andorrane aurait confié à celui-ci ses travaux les plus lourds : création et tenue de fichiers, appels de cotisations, statistiques, contrôles, tant en amont qu'en aval des tâches ponctuelles actées en mode semi-manuel tels que l'établissement de décomptes et le contrôle des droits, à charge pour l'organisme et son centre façonnier de créer des supports intermédiaires afin d'assurer correctement la tenue en concordance des fichiers et de leurs divers sous-produits en local.

Un tel centre n'existait pas en Andorre, ni non plus dans une proximité tolérable en Espagne. Il aurait pu se trouver en France, en faisant appel à l'Urssaf de Toulouse, dont le centre de traitement aurait été disponible pour des travaux à façon, si les liaisons routières s'étaient trouvées praticables en toutes saisons. Mais le col d'Envalira, avec ses 2 400 mètres et son enneigement lourd de l'automne au printemps constituait un obstacle majeur.

Le temps pressait. Jean Moitrier, arrivé en Andorre au moins de juin 1966, pour le court délai de trois mois[6] que le ministère des Affaires étrangères lui avait généreusement consenti pour donner le jour au régime de Sécurité sociale andorran, bien qu'ignorant tout de la réalité des Vallées, que sa double qualité de Nancéen d'origine et de haut fonctionnaire français n'avait guère familiarisé avec les lieux[7] eut tôt fait de prendre la mesure de l'épreuve qui lui était

6. L'implication de Jean Moitrier en Andorre au titre de la Sécurité sociale se poursuivra à l'occasion de séjours souvent pluriannuels jusqu'en 1993.

7. De son propre aveu, Jean Moitrier s'est trouvé en arrivant en Andorre transplanté dans un « autre univers ». Voir « Les Problèmes actuels des Vallées d'Andorre ». Publications de l'Institut d'études politiques de Toulouse 1970, Pédone, 13, rue Soufflot, Paris.

imposée. Aucune solution ne s'offrait à lui dans l'inventaire des schémas classiques auxquels il aurait pu recourir. En désespoir de cause, Jean Moitrier, après l'avoir écartée dans un premier temps, pour les raisons d'ordre géographique précédemment exposées, en vint à reconsidérer l'hypothèse d'une liaison avec l'Urssaf de la Haute-Garonne, quitte à courir l'aventure dans les tentatives de liaisons routières au travers du col d'Envallira. Des contacts furent pris en ce sens entre Jean Moitrier, Antoni Ubach et Maurice Bancarel, directeur de l'Urssaf de la Haute-Garonne dès le mois de novembre 1966. On s'engagea dans une étude de faisabilité. Sur le plan des principes, l'exécution des travaux lourds, dont il convenait de relativiser le volume, pour un organisme qui ne comptait pas excéder à la date de son démarrage, fixée au 31 décembre 1967, plus de 6 500 assurés sociaux, n'était pas *a priori* d'un poids tel qu'il ne put être supporté par les moyens du centre de traitement de Toulouse. En revanche, l'acheminement des supports intermédiaires, comme des produits de toutes sortes à livrer en Andorre par route, présentait toujours les mêmes obstacles. Mais il se trouvait que le directeur de l'Urssaf de la Haute-Garonne et ses collaborateurs, son sous-directeur, Pierre Rouquet et son chef du bureau d'études, Jean-Paul Verdaguer, se préoccupaient d'améliorer leurs relations de façonniers avec leur clientèle des Urssaf de Midi-Pyrénées. Une réflexion s'était en effet engagée au niveau de la direction de l'Urssaf pour l'adoption du télétraitement[8]. Informés de cette démarche, Jean Moitrier et Antoni Ubach en vinrent rapidement à envisager l'adaptation du système aux besoins de la Sécurité sociale andorrane. Il s'ensuivit très rapidement une adhésion au télétraitement des deux parties, Andorre et Toulouse, qui décidèrent d'unir leurs efforts pour tenter ce saut dans l'inconnu. Celui-ci tenait en fait de « la fuite en avant » avec, en cas de succès – toute autre hypothèse étant exclue – un double avantage : celui tout d'abord d'éviter une exploitation des données en double par un système univoque de production et d'affranchir par ailleurs, sur le plan des contraintes géographiques, la CASS et l'Urssaf de la Haute-Garonne des servitudes du relief pour l'essentiel des traitements, réserve faite de l'envoi de produits ne présentant pas d'urgence particulière tels que les listings volumineux, l'envoi de bandes magnétiques ou de cartes perforées qui pouvait se concevoir en mode différé par la voie routière.

8. Télétraitement alors qualifié de « téléprocessing ».

III. L'option télématique de gestion intégrée
Définition et mise en place

L'option se présentait, dans le cadre d'une hypothèse de travaux à façon, par la mise en place, à partir de l'unité centrale, la première dont disposait l'Urssaf de la Haute-Garonne, un ordinateur IBM 1401 à 12 ko[9], d'une liaison téléphonique commutée avec un terminal IBM 1050 en Andorre comportant une imprimante couplée avec un perforateur de bandes.

La CASS, au vu de la feuille maladie présentée par l'assuré, perforait sur bandes un prédécompte, envoyé à Toulouse par terminal, où il était reçu à la fois sur une imprimante de contrôle et sur cartes perforées. Traités par l'ordinateur, les décomptes étaient renvoyés en Andorre sur l'imprimante locale en trois exemplaires. Un exemplaire était destiné à la caisse, les deux autres adressés à l'assuré. Le décompte pouvait être réglé au choix de ce dernier, soit au guichet de la caisse andorrane ou, si l'assuré le souhaitait, dans n'importe quelle banque andorrane. La CASS avait fait en sorte d'attribuer au décompte d'assurance maladie la qualité de titre de paiement. Dans l'un et l'autre cas le règlement était effectué sur présentation de la carte de l'assuré social qui comportait également sa photographie. Au démarrage du système, dès le 1er avril 1968, l'on prévoyait – ce qui fut tenu – le remboursement de l'assuré de la veille, après l'acte médical, au lendemain[10].

Pour les traitements relatifs à l'encaissement et au recouvrement des cotisations, l'entrée des données : mouvements de fichiers par nouvelles immatriculations ou radiations, règlement des cotisations, calculs et majorations de regards, etc. était signalée par télétraitement au centre de Toulouse qui procédait aussi bien aux appels périodiques

9. En mémoire auxiliaire 5 unités de bandes magnétiques et 1 unité de disques 1405, le tout devait être rapidement remplacé, en 1970, par un ordinateur dit de 2e génération 360.40 IBM de 128 ko et de disques magnétiques 23.11.

L'inventaire de ce matériel après trois décennies peut prêter à sourire. Il n'en reste pas moins que le résultat atteint, avec à vrai dire quelque ingéniosité, supporterait aujourd'hui encore la comparaison avec nombre de produits obtenus au prix de bien des efforts par des équipes lourdes de concepteurs et de développeurs trop souvent entravés par le poids d'un outillage logistique mal maîtrisé.

10. Très vite ce délai fut réduit en 1968 à la demi-journée par suite du remplacement par une ligne louée de la ligne commutée qui imposait un travail de nuit à Toulouse.

de cotisations sur bordereaux mensuels préétablis qu'à la tenue des comptes avec l'établissement des listes de ceux d'entre eux restés non mouvementés et des feuilles de journée. En ce qui concerne les prestations vieillesse, la structure dite « verticalisée » de la gestion par la CASS de tous les risques sociaux facilitait au maximum la tenue des comptes des assurés qui se faisait en sous-produits de l'encaissement des cotisations par le biais de l'envoi et de l'exploitation informatique de bordereaux préétablis et de leur mise à jour. Chaque année, le montant des cotisations versées et le nombre de points de retraite annuels et cumulés devaient être adressés à l'assuré. Le calcul de la pension de ce dernier était à tout moment possible.

Il va de soi que la comptabilité de l'ensemble et pour les trois types de risques : maladie, accidents du travail et vieillesse, ainsi que l'encaissement et le recouvrement, était entièrement automatisée.

Dans sa forme définitive, le projet fut présenté par Antoni Ubach, au mois de janvier 1967, à la commission sociale du Conseil des Vallées (la Junta de Questions Socials) et adopté à l'unanimité par les conseillers séduits par l'option de téléprocessing et tout autant par les avantages financiers du projet qui limitait à un maximum de huit agents l'effectif du personnel, pour cinq ans. Le choix du téléprocessing relié à un système intégré rendait le nouveau régime bien moins onéreux qu'il n'eût été si l'orientation retenue avait été celle de la mécanographie classique.

On voudra bien prêter attention à l'extrême célérité avec laquelle l'architecture du projet avait été bâtie : arrivée de Jean Moitrier au mois de juin 1966, entrée en collaboration avec Antoni Ubach au mois d'août, premier contact avec le directeur de l'Urssaf de la Haute-Garonne au mois de novembre et, dans le même temps, engagement de multiples démarches de Jean Moitrier et Antoni Ubach tant à Paris qu'à Madrid. Pour ne compter que celles d'entre elles effectuées en France, on soulignera la fréquence des interventions tant auprès de l'Élysée que du ministère des Affaires étrangères sous le double label de son service juridique et de sa direction de l'Europe, de même pour le ministère des Affaires sociales au niveau du département des relations internationales, ultérieurement et après l'accord du directeur de l'Urssaf de la Haute-Garonne, la saisine du Bureau d'organisation et des méthodes de la Direction générale de la Sécurité sociale ainsi que de la Direction régionale des affaires sanitaires et sociales de Midi-Pyrénées.

À ces diverses contraintes devait s'ajouter la nécessité de surmonter à chaque acte public le handicap du Co-Principat avec ses exigences protocolaires de discussions séparées et de signatures en double ainsi que l'obligation permanente de rendre compte au Conseil des Vallées, sans oublier, pour la rédaction des textes, leur traduction en trois langues, catalan pour l'Andorre, castillan pour l'Espagne et bien entendu en français. Les promoteurs du système devaient par ailleurs se heurter à toute une série d'obstacles juridiques qui nécessitèrent la création d'une législation spécifique à la Sécurité sociale d'Andorre qui ne connaissait jusque-là qu'un droit coutumier avec pour unique référence de doctrine, le Code de Justinien (VIe siècle)...

À partir du mois de novembre 1966, dans le droit fil de contacts avec l'Urssaf de Toulouse, la modernité faisait son apparition dans ce contexte diplomatico-juridico-médiéval sous les espèces physiques des agents de la compagnie IBM dont l'approche « culturelle » n'était pas exactement celle d'historiens du droit...

En un peu plus de six mois, à la fin du mois de décembre, l'édifice, qui n'était pas encore achevé, ne s'en trouvait pas moins, au niveau conceptuel, il s'entend, hors d'eau et à même d'offrir à toute réquisition matière à un propos suffisamment élaboré pour répondre aux interrogations des instances de décisions andorranes, espagnoles, épiscopales et françaises.

Le mérite en revenait en premier lieu à Jean Moitrier qui fit preuve d'une force de conviction peu commune et d'une exceptionnelle capacité de travail relayées par la collaboration d'excellence que lui apporta Antoni Ubach, assisté de son collègue Jordi Marquet et, disons-le aussi, de l'aide fournie par l'équipe directoriale de l'Urssaf.

Dans la foulée et sans le moindre temps mort, Jean Moitrier et le directeur de l'Urssaf de la Haute-Garonne soumettaient à la commission compétente[11] du ministère des Affaires sociales, le 3 février 1967, le projet de convention de travail à façon entre l'Urssaf de la Haute-Garonne et l'Andorre. Ce qui revint à faire admettre aux membres de la commission à partir d'une pédagogie aussi courtoise que nuancée, l'existence de l'Andorre en tant qu'entité territoriale et politique reconnue et également la réalité de la télématique,

11. Commission dite « de l'article 37 », disposition du décret du 12 mai 1960 relative à l'établissement des plans d'équipements mécanographiques et électroniques des organismes sociaux.

sa valeur et ses limites. Ce qui fut fait en ce qui concerne l'Andorre par Jean Moitrier et pour la télématique par le directeur de l'Urssaf de la Haute-Garonne. L'accord du co-prince français intervint peu après. Celui de l'autre co-prince, l'évêque d'Urgel, devait obéir à une latence de plus longue durée que semblait motiver un certain nombre de réserves sur l'utilisation potentielle, hors protection sociale, du « téléprocessing ». Antoni Ubach s'employa très diplomatiquement à les dissiper.

Ainsi, pourvu de toutes les autorisations requises, le dispositif, dûment testé, fut mis en service le 1er avril 1968. Il fonctionna sans incident, dès le premier jour, comme les suivants, pour la plus grande satisfaction de ses promoteurs[12].

IV. Un incident de parcours

Trois jours avant la date prévue pour le lancement de l'opération, le 28 mars 1968, après un débat houleux au Conseil des Vallées, les non-salariés firent sécession et refusèrent l'obligation d'assurance qui leur était imposée comme cela s'était produit naguère en France, en 1945, pour la même catégorie socioprofessionnelle. La contestation revêtit même une ampleur à laquelle l'Andorre n'était guère accoutumée. Du col d'Envallira à Andorre-la-Vieille et de là jusqu'à Sant Julia de Loria à la frontière espagnole, l'on vit apparaître, sur la route, pratiquement de kilomètre en kilomètre, le slogan « Fora la SS » véhémentement repris au cours de manifestations de rues par une foule hostile de commerçants et de cultivateurs devant l'immeuble qui abritait les locaux de la CASS. Le Conseil des Vallées prit acte du refus. Les non-salariés, qu'ils fussent commerçants, entrepreneurs ou agriculteurs furent dispensés de l'assurance obligatoire. Comme en

12. Le service put fonctionner sans interruption pendant toute la durée des grèves du mois de mai. La représentation syndicale de l'Urssaf était convenue avec la direction de laisser à cette dernière le soin d'assurer le fonctionnement de la ligne compte tenu du « devoir de solidarité prolétarienne » qui liait le personnel du centre de traitement aux assurés sociaux andorrans. Fort opportunément d'ailleurs car une interruption même momentanée de la ligne aurait pu avoir en Andorre des conséquences fâcheuses pour l'équilibre politique de l'institution. Ce dernier était en effet fragile car depuis les décisions du Conseil des Vallées du 12 juillet 1966 fixant l'entrée en vigueur du système au 29 décembre 1967, date reportée pour des raisons juridiques au 1er avril 1968, l'opposition à l'égard de la Sécurité sociale s'était sensiblement durcie.

France l'adhésion à l'assurance volontaire leur resta ouverte. On notera que de 200 à la fin de l'année 1968, le nombre d'assurés volontaires, 35 ans après le démarrage de l'institution, est d'environ 6 000.

Ainsi, le comportement des non-salariés, à l'égard de la Sécurité sociale, s'est progressivement modéré, passant de l'hostilité déclarée à une forme d'intérêt dont il n'est pas interdit d'espérer qu'elle puisse aller jusqu'à l'adhésion complète du groupe social dissident.

Une protection au moindre coût étendue à l'ensemble des risques maladie, accidents du travail et vieillesse, identique pour tous les assurés, garantissant leurs droits la vie durant quels que soient leurs changements éventuels d'état salarié ou non salarié, grâce à la gestion centralisée d'un organisme unique ne peut manquer de s'imposer, tôt ou tard, comme la solution la plus opportune pour la couverture sociale de la collectivité andorrane.

En revanche, les salariés, qu'il s'agisse d'Andorrans, d'Espagnols ou de ressortissants d'autres nationalités, devaient très rapidement adopter le nouveau système qui n'a pas tardé à les séduire par sa fiabilité, la rapidité des règlements des honoraires et des frais de pharmacie et également par la possibilité de choix très large offerte en matière de soins grâce au recours à une médecine libérale de qualité nettement plus souple et performante que ne peut l'être une thérapie de dispensaire. L'ouverture sur le milieu hospitalier dans des conditions jusque-là inconnues fut également appréciée. Les assurés sociaux andorrans avaient ainsi le choix aussi bien en local de cliniques andorranes qu'au niveau international, pour les soins les plus lourds, des centres hospitaliers de France, Toulouse et Montpellier et d'Espagne à Barcelone.

Les employeurs quant à eux firent preuve dans l'ensemble d'un sens civique satisfaisant. Ils se plièrent, sans trop de mauvaise grâce, à leurs obligations mensuelles de déclarations de personnel[13] ainsi qu'au règlement des cotisations. Le taux de ces dernières avait été fixé avec modération à 12 % des salaires versés. Le contentieux de recouvrement, spécifique à la Sécurité sociale andorrane, se limita à l'exception en matière pénale, les litiges étant aisément résolus, dans la majorité des cas par la voie de procédures de conciliation amiable, facilitées par les relations personnelles et la contiguïté physique

13. À partir de bordereaux préétablis.

propres à l'Andorre des représentants de l'autorité et de leurs ressortissants.

Dans ce climat d'apaisement que le directeur de la CASS sut ouvrir sur une véritable coopération de toutes les parties pour la bonne marche de l'institution, on doit souligner la parfaite collaboration qui s'est prolongée en synergie durant plus de deux décennies entre le conseil d'administration de la CASS et son directeur[14].

V. Une dynamique de progrès

Dans sa démarche de consensus, le directeur de la CASS en vint même, compte tenu de l'assentiment général sur la qualité des services de son organisme, à faire admettre aux assurés sociaux et aux praticiens plus encore le bien-fondé du contrôle médical... En effet, six mois après le démarrage du système Antoni Ubach, pour éviter d'avoir à corriger les dérapages qu'une avancée trop rapide de la médecine libérale n'aurait pas manqué de produire, fit appel en assurance maladie à l'informatique pour introduire l'emploi du « profil médical ».

Au terme de ces premiers six mois, l'opération devait se poursuivre par la suite de semestre en semestre, l'ordinateur établissait une « fiche de position » faisant ressortir, outre l'identité de l'assuré, l'état des prestations reçues en nature et en espèce de même que la ventilation par risque et type d'acte médical. Partant de ce support, le directeur de la CASS au-delà des interventions ponctuelles du contrôle médical associa les praticiens andorrans à des réflexions collectives avec les techniciens de son organisme sur le thème de la surconsommation médicale. Il va de soi que le profil du praticien était également associé à celui de l'assuré social par le nombre d'actes, classés par type de risque, le nombre d'ordonnances et celui de jours d'arrêt de travail, etc. À la fin de l'année 1968, l'augmentation des dépenses médicales pouvait être considérée comme maîtrisée.

Il n'est pas interdit de penser que la moralisation certes relative mais certaine des ressortissants de la CASS pris dans leurs deux

14. Le conseil d'administration de la CASS se composait de : 3 conseillers des Vallées, 1 représentant des employeurs, 1 représentant des salariés, 1 représentant des non-salariés non agricoles, 1 représentant des non-salariés agricoles, 1 représentant des pensionnés, 1 représentant des médecins et du directeur en tant que secrétaire du conseil d'administration.

sous-ensembles, médecins et assurés sociaux, n'ait été facilitée par l'effet correcteur d'un révélateur informatique omniprésent dont l'irruption subite dans des démarches marginales, le plus souvent solitaires, relevait de l'inexplicable pour un milieu qui n'y était pas préparé. La « transcendance » dévolue à l'ordinateur et à « son mystère » aux premiers temps de l'émergence de l'informatique dans la vie collective en Andorre comme ailleurs n'a pas été parfois sans vertu dissuasive... Mais il y eut mieux encore au niveau, du moins, de la tentative. Mettant à profit, au cours de l'année 1971, l'image favorable que la CASS donnait d'elle-même auprès du corps médical, aussi bien par sa compréhension des contraintes de terrain que par sa fermeté, le directeur de l'organisme décida de s'engager plus avant dans la voie de l'innovation en élaborant un projet de traitement de l'information médicale aussi avancée que pouvait le permettre l'infrastructure technique dont disposaient le centre de Toulouse et la caisse andorrane.

Le but poursuivi visait à constituer, à l'aide d'une sémantique adaptée française et espagnole, un thesaurus définissant les diverses pathologies des assurés et la nature des soins de telle sorte que s'établisse entre les divers acteurs, médecins, hospitaliers, assurés et les services de la CASS une interconnexion sûre et rapide permettant de fournir, en fonction des besoins des divers partenaires un historique médical complet et actualisé du malade depuis son groupe sanguin jusqu'à la description de son traitement et aux résultats du dernier examen.

L'ambition du projet était considérable. L'innovation qui transcendait toutes sortes d'oppositions matérielles et corporatives, leurs prétextes éthiques compris, suscita un vif intérêt en France au niveau tant des chercheurs de l'Inserm[15] que du corps professoral de l'université de médecine de Toulouse qui acceptèrent de coopérer sur le terrain en Andorre à l'étude du projet aux côtés de Jean Moitrier, d'Antoni Ubach et de la direction de l'Urssaf de la Haute-Garonne.

L'opération ne put être menée à son terme pour des raisons tenant aussi bien à des obstacles déontologiques qu'à l'impossibilité pour les promoteurs du projet de pouvoir disposer des moyens de traitement informatiques nécessaires.

15. Inserm : Institut national de la santé et de la recherche médicale.

Il n'en restait pas moins que le fait d'avoir porté à un niveau déjà affiné les premiers concepts d'un système d'information promotionnel constituait pour la CASS, par sa contribution à la recherche, un authentique succès d'estime de la part des spécialistes concernés.

VI. Le succès – L'audience du système de Sécurité sociale andorran dans la communauté internationale des institutions sociales

Sur le plan concret de ses réalisations, sociales, médicales et son mode de gestion informatique, la CASS, dès le début des années 1970, en vint à un niveau de modélisation tel qui lui valut pour toutes les gestions de risques de voir situé par le BIT[16] et l'AISS[17] le régime andorran de Sécurité sociale au premier rang des plus avancés dans le contexte international. Ce rang fut maintenu au cours des décennies suivantes et validé avec éclat par la distinction que l'AISS décerna à l'Andorre au congrès mondial de l'association à Manille en 1976 en confiant à Antoni Ubach la présentation, à lui seul, de la « Région Europe » toutes tailles d'États confondues. Ce que l'on peut considérer comme une première reconnaissance mondiale de l'Andorre en tant qu'État de droit.

Dans cette reconnaissance de qualité par la communauté internationale, une place privilégiée revenait aux applications informatiques de la CASS. Ces dernières firent l'objet par l'AISS d'une large diffusion mondiale tant au niveau des communications orales au cours de conventions spécialisées que par la voie de bulletins d'informations périodiques adressés aux adhérents de l'association.

Il en résulta en Andorre de multiples visites des services de la CASS et de ceux aussi du Centre national informatique d'Andorre[18] créé en 1974 qui avait pris, sur la base des applications développées avec l'Urssaf de la Haute-Garonne, le relais de cette dernière. Celle-ci voyait dans le même temps le ressort de son centre de traitement s'élargir à la région Midi-Pyrénées et au-delà jusqu'à la création du Cirso[19] qui lui a succédé, retirant de sa collaboration avec la CASS

16. BIT : Bureau international du travail.
17. AISS : Association internationale de Sécurité sociale.
18. CNIA (Centre dont la mission est d'assurer désormais l'ensemble des traitements administratifs de la Principauté, Sécurité sociale comprise).
19. Centre d'informatique de recouvrement du Sud-Ouest.

d'utiles enseignements sur l'emploi du traitement à distance. C'est à partir de l'essai andorran réussi que l'Urssaf put ainsi étendre en 1972 ses liaisons à toutes les Urssaf de Midi-Pyrénées constituant ainsi un premier réseau régional qui servit de support aux extensions futures du Cirso, à l'Aquitaine et à la région Centre.

En France, la CASS, sur le plan de la gestion du risque vieillesse, développa durant toute cette période des relations privilégiées avec la Cram Midi-Pyrénées. Elle les poursuit encore.

La dimension prise en Andorre par le traitement des pensions vieillesse, 60 000 bénéficiaires aujourd'hui pour une population d'assurés sociaux d'environ 40 000 actifs, gestion rendue particulièrement complexe par la tenue des comptes de pensionnés des ex-travailleurs migrants, a amené, dès le début des années 1990, la direction de la caisse andorrane à chercher l'aide du BIT et de l'AISS en liaison étroite avec la Cram Midi-Pyrénées. Ces contacts devaient conduire en 1991 à la tenue en Andorre, conjointement avec la Cram Midi-Pyrénées, d'un congrès européen sur la protection sociale en matière de vieillesse et la complémentarité dans ce domaine entre les institutions privées et publiques.

La part inattendue, dévolue ainsi à l'Andorre dans le « leadership » mondial de la protection sociale à tous égards de gestion de risques, n'était en fait qu'un témoignage de reconnaissance à l'égard des performances atteintes et maintenues dans la longue durée par les dirigeants de la CASS.

La réussite de la gestion informatique en était un exemple spectaculaire. Elle avait permis, face à une croissance démographique pratiquement exponentielle, conséquence directe d'un développement économique hors mesure de la Principauté, d'assurer, sans incident de parcours, le passage de traitements pour ainsi dire d'échantillons à l'exécution de travaux de masse. L'Andorre, qui comptait, en 1968, 17 773 habitants, en dénombrait 65 843 en l'an 2000[20] ce qui se traduisait par l'accroissement d'un nombre d'assurés sociaux de 6 500 en 1968 à 34 493 auxquels s'ajoutaient près de 60 000 pensionnés. Cette évolution qu'en valeur relative peu de pays ont connu en Europe, allait dans le sens d'un accroissement démographique qui avait été clairement perçu comme inévitable, à hauteur de deux ou trois décennies, par les promoteurs d'un système Jean Moitrier et Antoni Ubach. Ceux-ci avaient en effet bâti leur hypothèse d'expansion démogra-

20. Chiffre du dernier recensement de la population andorrane (année 2000).

phique par la projection à long terme de l'accroissement de la population que connaissait l'Andorre depuis le début des années 1950.

La certitude étant acquise, le directeur de la CASS en avait tiré, avec son conseiller coopérant Jean Moitrier, la conclusion en faisant choix de la solution la plus avancée qui lui avait été proposée pour la gestion du système : un traitement informatique intégré assorti dans un premier temps d'un mode de liaison à distance avec un centre de traitement à façon. L'on pouvait supposer que cette orientation allant à l'époque dans un sens maximal de progrès, à condition de toujours se tenir sur la crête d'une innovation raisonnable, permettrait avec de sérieuses chances de succès de répondre à ce qui menaçait de devenir à terme une véritable submersion démographique.

La stratégie de développement de la CASS a ainsi consisté à inclure sa dynamique de gestion dans « le temps de cycle » des équipements successifs auxquels elle avait recours qu'il s'agisse à l'origine de celui de l'Urssaf de la Haute-Garonne ou plus tard des moyens du CNIA tout en procédant d'une génération d'ordinateurs à l'autre à l'adaptation corrélative de ses applications pour éviter tout déphasage ou déperdition d'énergie par l'emploi de calculateurs de grande puissance que des systèmes de commandes obsolètes viendraient à brider en amont.

Ce qui supposait d'assumer au niveau tant des dirigeants que des exécutants le choix exigeant d'une discipline de « dépassement » portant l'objectif à atteindre toujours au-delà de l'acquis immédiat. La démarche ainsi arrêtée, parallèle à celle initialisée par l'Urssaf de la Haute-Garonne et son centre de traitement, a permis à la CASS sans solution de continuité de se situer dans un excellent rapport coût-performance que l'on peut directement lier à la singularité internationale reconnue au régime andorran d'assurance maladie, le seul en Europe à n'avoir jamais connu de déficit...

À ce dernier titre, comme à bien d'autres, le fait social andorran, affirmé dès 1968 grâce au savoir-faire du directeur de la CASS, Antoni Ubach et de son conseiller l'inspecteur général des Affaires sociales, Jean Moitrier, s'est offert en termes d'exemple comme la réussite d'une entreprise fermement tenue à sa mission de service public dans une perspective constante de développement avec un maximum de résultats et un minimum de moyens.

Maurice Bancarel
Directeur honoraire de l'Urssaf
de la Haute-Garonne et du Cirso

Homenatge a Pere Cavero i Muñoz

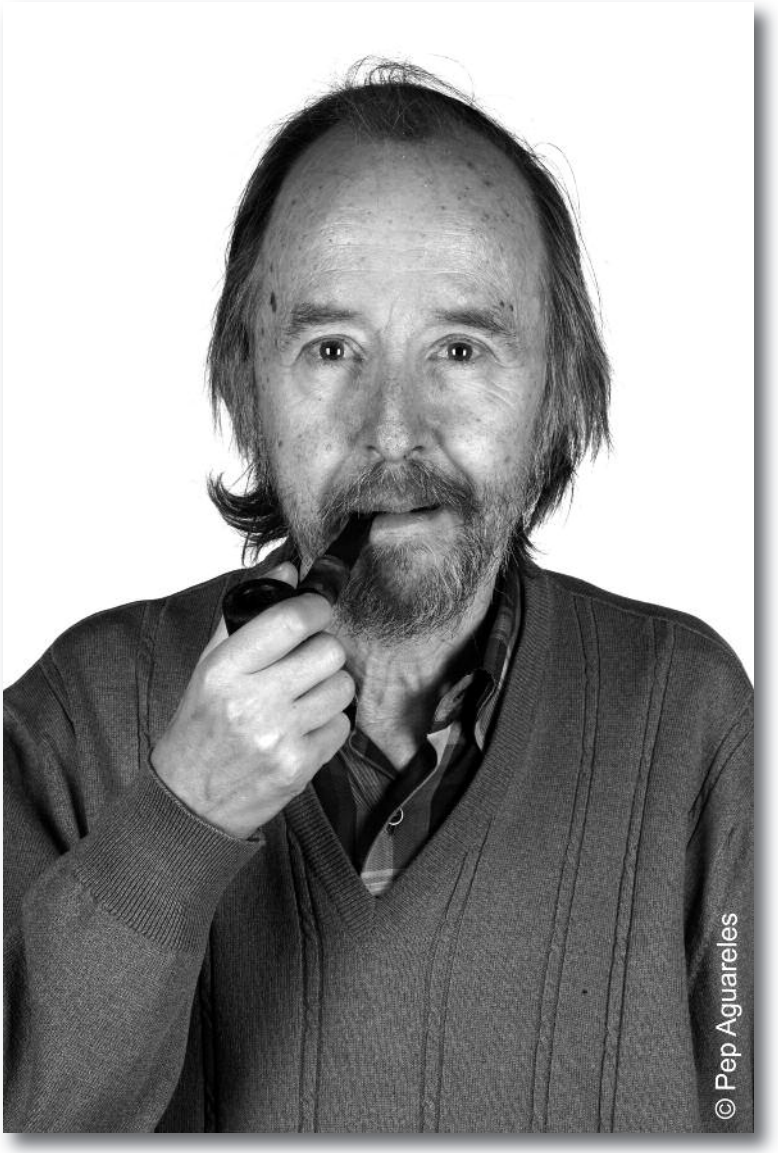

2015, Pere Cavero fotografiat per Pep Aguareles, en motiu de la Setmana de la Diversitat Cultural. Arxiu Pep Aguareles

Introducció

Pere Cavero i Muñoz, l'historiador, el mestre, el company....

A la vida hi ha persones discretes que deixen, però, un rastre profund.
La senzillesa d'aquestes persones ens impedeix, en vida, adonar-nos de la seva valuosa densitat i el bé que ens fan.
En Pere ha estat una d'elles.
I ho ha fet clarament en tres aspectes: com a historiador, com a mestre i com a company.
L'han acompanyat les qualitats de la perseverança, del sentit de la direcció, de la profunditat i de la capacitat de concentració.
Un historiador que ha encarnat la seva professió i el paper d'aquest en la societat.
En paraules de la Roser Porta i Espluga, un historiador que llegia molt i escrivia poc, que més que brillar amb una obra pròpia va ensenyar, influir, encoratjar, ajudar o guiar.
O era l'antiprofessor arquetípic d'història, per Yvan Lara i Sànchez, no una enciclopèdia amb potes i sí un arxiu amb potes; compartia amb tu les darreres troballes; era la combinació de dos elements que no sempre van junts, la sapiència i la generositat.
En Pere era un mestre que podríem qualificar d'integrador, segons Climent Miró i Tuset.
O, per Robert Bassart, ha estat un mestre excel·lent.
En Sergi Mas i Balaguer recorda la seva inseparable pipa i la seva inesgotable vocació pedagògica i històrica, sempre juntes fent una sola peça, al servei del proïsme, l'amic ensenyant, que fou un protagonista cabdal però de discreta visibilitat, un home excepcional.
Ha estat fonamentalment un mestre que gaudia investigant, un col·laborador excel·lent, un company generós, abnegat i noble, per l'Àngels Mach i Buch.
Un bon mestre sí, obrint sempre portes a la interpretació i convidant cadascú a tancar-les segons el seu parer o criteri.
Un gran company que ha compartit amb tots nosaltres la seva llum.

Antoni Pol i Solé
Expresident de la Societat Andorrana de Ciències



1994, a la 7a Diada Andorrana a l'UCE de Prada



1996, a la 9a Diada Andorrana a l'UCE de Prada



1998, presentant el conferenciant David Mas



2005. Presentació del programa de les Trobades Culturals Pirinenques amb Àngels Mach, al Centre Cultural la Llacuna



2006 Correllengua al Parc Central



2007, a la conferència de Cristina Yàñez a la sala d'actes de Prada Casadet

2010, a l'Arxiu Nacional d'Andorra lliurant els DVD d'audiovisuals de la SAC amb la Lídia Arbués





PRH4 12-6-2007, Regina Solà, l'avi Lluís Solà, David Mas, Susanna Vela, Àngels Mach, Pere Cavero, M. Rosa Ferrer i Joan Carles Rodríguez Miñana



2013, Pere a la Fira d'Andorra la Vella en el 30è aniversari de la SAC

Pere Cavero presentant el volum 5 dels PRH amb el ministre Juli Minoves, Xavier Mayol i Àngels Mach





2017 Participant a la taula rodona de recordança a Cebrià Baraut a la Farga Rossell



PRH5 2008, David Gàlvez, Xavier Mayol, Miquèl Ruquet, Juli Minoves, Àngels Mach, Andreu Balent, Jordi Nistal, Pere Cavero i Jordi Casamajor en la presentació

2003, a la presentació dels Papers de Recerca Històrica núm. 1 a la Casa Museu Areny Plandolit amb Joan Pau Miquel, el ministre Xavier Montané i Antoni Pol



PRH6 2010, Maria Jesús Lluelles, Àngels Mach, Casimir Arajol, Jordi Casamajor, Olivier Codina, Joan Pau Miquel, Rosa Muns i Pere Cavero en la presentació





2004, presentació dels PRH volum 2 a BPA, amb Joan Pau Miquel, Àngels Mach i Cristina Martí

PRH8 2016, Vicenç Mateu, Àngels Mach i Pere Cavero







PRH3 2005, amb Àngels Mach, el ministre Juli Minoves i Joan Pau Miquel

PRH8 2016 Àngels Mach i Pere Cavero





Presentació dels PRH9
el 2 de juny del 2019
al Consell General









Als Debats de
recerca en història,
juliol del 2020

Biografia

Pere Cavero i Muñoz

Nascut a Escaldes el 27 de desembre del 1954.
Va estudiar a l'Escola espanyola d'Escaldes i de Ciutat de Valls, i a l'Instituto Espanyol d'Aixovall.
Llicenciatura en Filosofia i Lletres. Secció d'Història per la Universitat Autònoma de Barcelona el 1977: Especialitat en Història Contemporània.
Certificat d'Aptitud Pedagògica per la Universitat Autònoma de Barcelona, any 1977.
Professor al Col·legi Sant Ermengol.
Professor de Geografia, Història i Institucions des de l'any 1977, com a funcionari del Govern d'Andorra, Ministeri encarregat de l'Ensenyament.
Membre de la Comissió d'Avaluació de la Documentació (CAD) com a professor-investigador d'història contemporània, des del 1998.
Funcionari del Ministeri d'Educació del Govern d'Andorra.
Membre del Comitè de Ciències Històriques (1980-1991).
Membre del Consell de redacció i secretari del Comitè de Ciències Històriques (1985-1991).
Jurat Treballs Escolars de Recerca (1985) de la Societat Andorrana de Ciències.
Membre de la Societat Andorrana de Ciències des del 1986.
Coordinador del treball *Andorra i la CEE (Notes després de l'entrada d'Espanya),* guanyador del premi Treballs Escolars de Recerca 1986. Realitzat per alumnes del 2on curs de BUP del Col·legi Sant Ermengol.
Membre de la junta directiva de la SAC des del 1988 com a vocal.
Responsable i coordinador de Publicacions des del 1995.
Professor d'andorranització de la Conselleria d'Educació, Cultura i Joventut, a l'entorn de 1991.
Professor de formació andorrana per a adults del Ministeri d'Educació, Joventut i Esports, a l'entorn de 1996.
Cap de la secció d'Història de la SAC des del 2002.
Secretari de la Junta Directiva de la SAC des del 2004.
Professor de la Universitat d'Andorra, fins al 2019.
Professor de guies turístics i dels agents de circulació.
Jurat a la Nit Literària.
Professor de L'Espai, centre social d'activitats i formació que la Fundació Crèdit Andorrà posa a disposició del col·lectiu de gent gran, des del 2013.
Prejubilat al desembre del 2014.
Va morir a Andorra la Vella el 24 de maig del 2021.

Àngels Mach i Buch
Presidenta de la SAC

Bibliografia

Articles en llibres



Bibliografia de Pere Cavero a la Biblioteca Nacional en homenatge

Catalunya durant la Segona Guerra Mundial (1939-1945): memòria metodològica / Pere Cavero i Muñoz. CAVERO I MUÑOZ, PERE. [S.l. : s.n.], 1976.

CAVERO I MUÑOZ, PERE (1986) "Novetats de Bibliografia Històrica: 1985-86". *Butlletí C.A.C.H.* nº 1. Andorra: Comitè Andorrà de Ciències Històriques, separata.

CAVERO I MUÑOZ, PERE (1987) "De Gaulle i Andorra (Notícia)". *Butlletí del Comitè Andorrà de Ciències Històriques* nº II, 1987. Andorra: Comitè Andorrà de Ciències Històriques, p. 181-195.

CAVERO I MUÑOZ, PERE (1987) "Novetats bibliogràfiques en Ciències Socials: 1986-87". *Butlletí del Comitè Andorrà de Ciències Històriques* nº II, 1987. Andorra: Comitè Andorrà de Ciències Històriques, p. 196-200.

CAVERO, PERE (Direcció) (1987) *Andorra i la CEE (Notes després de l'entrada d'Espanya)*. Treballs Escolars de Recerca. Premis 1986. Andorra: Societat Andorrana de Ciències.

LLUELLES, MARIA JESÚS; CAVERO, PERE (1989) "Els segles XIX i XX". *L'Avenç*, nº 127-128, Barcelona, dossier: Aproximació a la història d'Andorra, col·lecció Plecs d'Història local, núm. 21 juny 1989, 330-331.

LLUELLES, MARIA JESÚS; CAVERO, PERE. «Els segles XIX i XX». Plecs d'història local, [en línia], 1989, Núm. 21, p. 330-1, https://raco.cat/index.php/Plecs/article/view/277592 [Consulta: 10-05-2022].

PUJAL, ALBERT; COMA, BERNADETA; FELIU, JOSEP; VILA, JUDITH; CAVERO, PERE (1991). *Ordino. Gent, Fets i Cases*. Ordino: Comú d'Ordino, Andorra.

CAVERO I MUÑOZ, PERE (1991). "Andorra: evolució del Quart (segles XIX i XX)". *Actas del Congreso Internacional, Historia de los Pirineos*, Cervera, 1988, tom II, Ed. Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, p. 375-388.

CAVERO I MUÑOZ, PERE (1991) "Notas de historia", traducción de Manuel Serrat Crespo. *Catalònia cultura*. ISSN 0213-7534, Nº 25 (Castellà-Català). Barcelona: Centre UNESCO de Catalunya (Grup 3), p. 11-13.

CAVERO MUÑOZ, PERE (1991) "Notes d'histoire". *Catalònia culture*. ISSN 0213-7534, Nº 25 (Francès-Català). Barcelona: Centre UNESCO de Catalunya (Grup 3), p. 11-13.

CAVERO I MUÑOZ, PERE (1991) "A Historical Outline". *Catalònia culture*. ISSN 0213-7534, Nº 25 (Anglès-Català), Barcelona: Centre UNESCO de Catalunya (Grup 3), p. 11-13.

CAVERO, PERE. «Notes d'histoire». *Catalònia*, [en línia, ISSN electrònic: 2385-4995], 1991, Núm. 25, p. 11-13, https://raco.cat/index.php/Catalonia/article/view/171165 [Consulta: 10-05-2022].

CAVERO, PERE. «Notas de historia». *Catalònia*, [en línia, ISSN electrònic: 2385-4995], 1991, Núm. 25, p. 11-13, https://raco.cat/index.php/Catalonia/article/view/101300 [Consulta: 10-05-2022].

CAVERO, PERE. «A Historical Outline». *Catalònia*, [en línia, ISSN electrònic: 2385-4995], 1991, Núm. 25, p. 11-13, https://raco.cat/index.php/Catalonia/article/view/106366 [Consulta: 10-05-2022].

CAVERO I MUÑOZ, PERE (1991) "Missió del Tinent Coronel Charles Jung: Andorra 18 d'abril - 9 de novembre de 1882". *Butlletí del Comitè Andorrà de Ciències Històriques* núm. III. Andorra: Comitè Andorrà de Ciències Històriques, p. 237-251.

CAVERO I MUÑOZ, PERE; MARTÍNEZ CARRERA, LLUÍS (1991). "Novetats bibliogràfiques en Ciències Socials (1987-1990". *Butlletí del Comitè*

Andorrà de Ciències Històriques núm. III. Andorra: Comitè Andorrà de Ciències Històriques, p. 269-282.

Cavero i Muñoz, Pere (1992). "Aproximació al segle xx", dins " Curs d'història d'Andorra". *Annals 1991*, Ed. Institut d'Estudis Andorrans. Centre de Barcelona, Barcelona, p. 309-316.

La Constitució. Material didàctic (1993) Textos: Carles Babià, Pere Cavero, David Mas i Joan Peruga. Ministeri d'Educació, Cultura i Joventut, Departament d'Educació.

Escrit amb llum. Fotografies de Josep i Valentí Claverol (Andorra 1902-1967) (1993) Coord. Josep M Ubach. Textos de Pere Canturri. Textos de l'exposició: Josep Fontbernat, Pere Canturri, Pere Cavero, Antònia Fantova, Miquel Galmes, Josep M Ubach.

Cavero i Muñoz, Pere (1995). "Notes històriques sobre la catalanitat i el Principat d'Andorra". *Andorra i la Catalanitat*. 7a Diada Andorrana a la XXVI Universitat Catalana d'Estiu, 20 d'agost 1994. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 9-12.

Ernesto Márquez, J.; Osorio, Gualbert; Cavero, Pere i altres (1996) *Andorra a final de segle*. Andorra: ReportPrenssl, p. 128-134.

Cavero i Muñoz, Pere (1997) "El Principat d'Andorra i l'exterior durant el segle XX, fins a l'any 1993: orientacions i reflexions". *Andorra en el món*. 9a Diada Andorrana a la XXVIII Universitat Catalana d'Estiu, 17 d'agost 1996. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 15-19.

Cavero i Muñoz, Pere (1997) "L'època contemporània andorrana a partir de la Casa de la Vall". *Annals 1995*. Barcelona: Institut d'Estudis Andorrans. Centre de Barcelona, p. 175-183.

Cavero i Muñoz, Pere (1997). "Activitat política de la Casa de la Vall". *Annals 1995*. Barcelona: Institut d'Estudis Andorrans. Centre de Barcelona, p. 185-189.

Cavero i Muñoz, Pere (1998). "Andorra: evolució del Quart (segles xix i xx)". *Escriptors d'avui, escriptors d'aquí*: Sant Jordi 1998. Andorra: Centre de la Cultura Catalana, p. 35-44.

Cavero i Muñoz, Pere (1998) "Crònica legislativa: Principat d'Andorra". *Revista de Llengua i Dret*. Núm. 30, desembre 1998, p. 331-339.

Riba Sabaté, Jaume [Joan Clos, Dominique Baudis, Elidà Amigó, Pere Cavero, Alain Montané] (1998) *Ordino*. Ordino: Comú d'Ordino.

Cavero i Muñoz, Pere (1998) "Materials per a una aproximació a la història de la Lídia Armengol". *Miscel·lània. A la Lídia Armengol Vila 1948-1991*. Andorra: Govern d'Andorra, Institut d'Estudis Andorrans, pàgines prèvies (4) al sumari.

Cavero i Muñoz, Pere (2000) "Crònica legislativa: Andorra". *Revista de Llengua i Dret*. Núm. 33, setembre de 2000, p. 288-307.

Cavero i Muñoz, Pere (2003) "Esdeveniments en la història d'Andorra". *Una història d'Andorra, temàtica*, 15a Diada Andorrana a la XXXIV Universitat Catalana d'Estiu, 17 d'agost del 2002. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p.11-15.

Cavero i Muñoz, Pere (2004) "A l'entorn del llibre Espías, contrabando, maquis y evasión". *Papers de Recerca Històrica* volum 2. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 85-86.

Cavero i Muñoz, Pere (2004) "L'administració menor local a Andorra: els quarts". *Andorra. Anuari Socioeconòmic 2004*. Escaldes-Engordany: Banca Privada d'Andorra, p.148-169.

L'administració menor local a Andorra [Recurs electrònic] : els quarts / Pere Cavero Muñoz. CAVERO MUÑOZ, Pere. Escaldes-Engordany : Banca Privada d'Andorra, DL 2004.

Cavero i Muñoz, Pere. (2005) "L'administració menor local a Andorra: els quarts (II)". *Andorra. Anuari Socioeconòmic 2005*. Escaldes-Engordany: Banca Privada d'Andorra, p. 159-169.

L'administració menor local a Andorra [Recurs electrònic]: els quarts: (II) / Pere Cavero Muñoz. Escaldes-Engordany: Banca Privada d'Andorra, DL 2005.

Cavero i Muñoz, Pere (2006) "El Principat d'Andorra i el català". La situació sociolingüística a Andorra. *Treballs de Sociolingüística Catalana* núm. 19. Benicarló: Onada Edicions, p. 101-114.

Cavero i Muñoz, Pere. «El Principat d'Andorra i el català». Treballs de sociolingüística catalana, [en línia], 2006, p. 101-14, https://raco.cat/index.php/TSC/article/view/249207 [Consulta: 10-05-2022]

Valls i Oliva, Àlvar *Diccionari Enciclopèdic d'Andorra* (2006) Consell Assessor: Enric Bartumeu i Maza, Domènec Bascompte i Grau, Pere Canturri i Montanya, Pere Cavero i Muñoz, Antoni López i Montanya, Jordi Palau i Puigvert, Francesca Ros i Pascuet, Josep Tudó i Cerqueda i Susanna Vela i Palomares.
Entrades Pere Cavero:
p. 48 Annals Curs d'Història d'Andorra 1991 per Joan Busqueta, Xavier

Llovera, Jordi Guillamet, Susanna Vela, Domènec Bascompte, David Mas, Joan Peruga, i Pere Cavero. Annals La Casa de la Vall 1995, per Marta Planas, Susanna Vela, Domènec Bascompte, Pere Cavero i Pilar Burgués.
P. 320 Papers de Recerca Històrica núm. 1, 2003. Consell de redacció: Pere Cavero, M. Jesús Lluelles, Rosa Muns, i Susanna Vela.
p. 390 Societat Andorrana de Ciències. Secció d'Història 2002, coordinada per Pere Cavero.

Cavero i Muñoz, Pere. (2007) "Notes sobre Andorra durant la Guerra Civil espanyola, d'Amparo Soriano". *Ex-libris Casa Bauró* núm. 10. Andorra: Govern d'Andorra. Ministeri del Portaveu, Cultura i Ensenyament Superior. Biblioteca Nacional, 2007, p. 17-19.

Notes sobre Andorra durant la Guerra Civil espanyola [Recurs electrònic] / Pere Cavero i Muñoz, Amparo Soriano. CAVERO i MUÑOZ, Pere. Andorra : Govern d'Andorra. Ministeri del Portaveu, Cultura i Ensenyament Superior. Biblioteca Nacional, 2007.

Valentí Claverol. *La mirada fràgil. Andorra 1930-1970* (2007) Textos: Antoni Morell, Pere Cavero, Pere Moles, Pere Canturri, Elisenda Vives, Isabel de la Parte, Joan Reguant, Joan Peruga, Antoni Pol i Josep M Ubach.

Casa de la Vall. De Casa pairal a seu del Consell General (2008). Coord. Marta Planas i de la Maza. Textos originals Marta Planas i de la Maza, Pere Cavero i Muñoz, Domènec Bascompte i Grau, Susanna Vela i Palomares i Pilar Burgués i Monserrat. Andorra: Govern d'Andorra, Consell General.

Toponímia de la Vall d'Ordino, volum 1. La Cortinada, Arans i l'Ensegur (2008) Coord. Lídia Rabassa. Col·laboradors: Alan Ward, Pere Cavero i Mercè Betriu. Ordino: Comú d'Ordino.

Cavero i Muñoz, Pere; Dupui, Dominique (2009) *Auzat-Vicdessos - Ordino: relacions transfrontereres al llarg dels segles. Pays d'Auzat-Vicdessos*; Ordino: Comú d'Ordino.

Andorra. Nova aproximació a la història d'Andorra. (2009) Coord. Jordi Guillamet i Anton. Autors primera meitat segle XX: Dolors Comas d'Argemir, Pere Cavero, M. Jesús Lluelles, Meritxell Mateu, Ludmilla Lacueva, Eugeni Giral, Francesc Rodríguez. Andorra: Institut d'Estudis Catalans, Barcelona: Altair SL.



Bibliografia del Pere Cavero a la Biblioteca Nacional en homenatge

Cavero i Muñoz, Pere (2011) "Evolució de l'administració pública andorrana al segle xx". *L'administració pública andorrana*. Setzenes Jornades de la SAC, 11 de desembre del 2010. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 23-27.

Evolució de l'administració pública andorrana al segle xx [Recurs electrònic] / Pere Cavero i Muñoz. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, 2011.

Cavero i Muñoz, Pere (2013) *Història digital d'Andorra*. Revisió d'estil Pere Cavero. Andorra: Aloma Editors.

Cavero i Muñoz, Pere (2013) "Relacions transfrontereres al llarg dels segles: l'agermanament entre Ordino i Auzat-Vicdessos". *La frontera al Pirineu*. Novenes Trobades Culturals Pirinenques, Puigcerdà 20 d'octubre del 2012. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 157—158.

Relacions transfrontereres al llarg dels segles: l'agermanament entre Ordino i Auzat-Vicdessos. [Recurs electrònic] / Pere Cavero i Muñoz. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, DL 2013.

Cavero i Muñoz, Pere (2014) "Nacionalitat andorrana honorífica". *La nacionalitat andorrana*. 26a Diada Andorrana a la XLV UCE, 18 d'agost del 2013. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p. 275-276.

Nacionalitat andorrana honorífica [Recurs electrònic] / Pere Cavero i Muñoz. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, DL 2014

Cavero i Muñoz, Pere (2019) "Parlamentarisme andorrà al segle xx. (1866 a l'actualitat). Anotacions". *El parlamentarisme andorrà*. 31a Diada Andorrana a la 50 UCE, 18 d'agost del 2018. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, p.135-137.

Parlamentarisme andorrà al segle xx. (1866 a l'actualitat). Anotacions. [Recurs electrònic] / Pere Cavero i Muñoz. Andorra: Societat Andorrana de Ciències, DL 2019.

Cavero i Muñoz, Pere. La parròquia d'Andorra la Vella a l'edat contemporània (treball inèdit, sense data).

Presentació de llibres

Cavero i Muñoz, Pere (2003) Presentació. *Papers de Recerca Històrica* volum 1, p. 8-9.
Cavero i Muñoz, Pere (2004) Presentació. *Papers de Recerca Històrica* volum 2, p. 8-9.
Cavero i Muñoz, Pere (2005) Presentació. *Papers de Recerca Històrica* volum 3, p. 8-9.
Cavero i Muñoz, Pere (2007) Presentació. *Papers de Recerca Històrica* volum 4, p. 9.
Cavero i Muñoz, Pere (2008) Presentació. *Papers de Recerca Històrica* volum 5, p. 8.
Cavero i Muñoz, Pere (2009) *Els Correus a Andorra, una història inacabada*. Papers de Recerca Històrica volum 6. Presentació, p. 5.
Cavero i Muñoz, Pere (2013) *L'Emissió de moneda a Andorra, d'uns inicis entrebancats a la consolidació*. Papers de Recerca Històrica volum 7. Presentació, p. 5.
Cavero i Muñoz, Pere (2016) *Andorra, país de pas i de refugi*. Papers de Recerca Històrica volum 8. Presentació, p. 5.
Cavero i Muñoz, Pere (2019) *Del Consell de la Terra al Consell General, 600 anys d'història*. Papers de Recerca Històrica volum 9. Presentació, p. 7.

Aportacions en Revistes

Cavero i Muñoz, Pere (1994) El coneixement de la llengua, un camí vers la integració. *El SAC* butlletí núm. 4 maig 1994, editorial p. 1.

Cavero i Muñoz, Pere (1994) Cop d'ull a l'Europa d'avui. *El SAC* butlletí núm. 4 maig 1994, ressenya d'actes p. 2.

Cavero i Muñoz, Pere (1995) La fal·làcia del liberalisme (contra unes tesis de Popper). *El SAC* butlletí núm. 18 juliol/agost 1995, ressenya d'actes p. 2.

Cavero i Muñoz, Pere (1996) En el centenari del naixement del cinema. *El SAC* butlletí núm. 23 gener 1996, ressenya d'actes p. 2.

Cavero i Muñoz, Pere (1996) Raó i passió en la moral de Descartes. *El SAC* butlletí núm. 26 abril 1996, ressenya d'actes p. 2.

Cavero i Muñoz, Pere (1996) Imatge i història: documents gràfics. *El SAC* butlletí núm. 30 abril 1996, editorial p. 1 i p. 6.

Cavero i Muñoz, Pere (1997) Darrera conferència sobre radioactivitat. *El SAC* butlletí núm. 36 març 1997, ressenya d'actes p. 2.

Cavero i Muñoz, Pere (1997) Manuel Tuñón de Lara, in memoriam. *El SAC* butlletí núm. 37 abril 1997, editorial p. 1.

Cavero i Muñoz, Pere (1997) A l'entorn del "Diplomatari de la Vall d'Andorra dels segle XVII". *El SAC* butlletí núm. 43 novembre 1997, editorial p. 1.

Cavero i Muñoz, Pere (1998) A l'entorn del "Manual Digest" en el 250 aniversari de la seva publicació. *El SAC* butlletí núm. 45 gener 1998, editorial p. 1 i p. 6.

Cavero i Muñoz, Pere (1998) El context històric del "Manual Digest". *El SAC* butlletí núm. 50 juny 1998, ressenya d'actes p. 2.

Cavero i Muñoz, Pere (2000) De la perspectiva a la prospectiva: fer història. *El SAC* butlletí núm. 71 maig 2000, editorial p. 1.

Cavero i Muñoz, Pere (2001) Carta a Clio (Olimp). *El SAC* butlletí núm. 83 maig 2001, editorial p. 1.

Cavero i Muñoz, Pere (2002) La SAC i la història. *El SAC* butlletí núm. 95 juliol-agost 2002, editorial p. 1.

Cavero i Muñoz, Pere (2004) Santa Coloma, la continuïtat feudal. *El SAC* butlletí núm. 115 setembre-octubre 2004, ressenya d'actes p. 3.

Cavero i Muñoz, Pere (2005) Entorn al 50è aniversari del I Curs internacional d'extensió cultural superior i del Pessebre Vivent (Les commemoracions generen i motiven una recuperació de la memòria). *El SAC* butlletí núm. 118 març-abril 2005, editorial p. 1.

Cavero i Muñoz, Pere (2003) A l'entorn de la conferència "Els andosins abans dels andosins". *El SAC* butlletí núm. 146 novembre-desembre 2003, ressenya d'actes p. 7.

Cavero i Muñoz, Pere (2011) Any 1161: vers la Concòrdia. *El SAC* butlletí núm. 153 gener-febrer 2011, editorial p. 1.

Cavero i Muñoz, Pere (2013) "El Comitè Andorrà de Ciències Històriques". *Revista Àgora* núm. 21, febrer 2013.. Andorra: Àgora Cultural, coord. Societat Andorrana de Ciències, p. 6.

Cavero i Muñoz, Pere (2016) "Mèrits". *Revista Àgora* núm. 29, desembre 2016. Andorra: Àgora Cultural, coord. Societat Andorrana de Ciències, p. 12.

Àngels Mach i Buch
Presidenta de la SAC

Llista d'articles i aportacions dels 9 primers números de PRH

Autor	Títol	PRH, núm. (any)
Ayala i Díaz, Joan Lluís	La pèrdua dels drets del Quart d'Andorra la Vella a la Casa de la Vall	9 (2019)
Badia i Batalla, Francesc	El projecte de concordat espanyol de 1934 i les seves implicacions sobre Andorra	3 (2005)
Balent, Andreu	La unió dels Agraviats i dels liberals radicals (1829-1830), la Cerdanya francesa i l'Andorra al centre del "complot" pirinenc de l'estiu de 1829	5 (2008)
Baró i Solà, Ladislau	Dossier: Apunt sobre Fontbernat	2 (2004)
Bascompte i Grau, Domènec	Realitat i mite en la història d'Andorra: un cèlebre soldat de Lluís XIV es fa andorrà	2 (2004)
Bascompte i Grau, Domènec	La moneda, un valor i un patrimoni cultural en continua evolució. Les monedes de la caixa-arxiu de Casa Bonavida.	7 (2013)
Bascompte i Grau, Domènec	Els enfrontaments entre el Consell de la Vall i el Comú de Canillo per la competència en el dret d'ús dels béns comunals (1697-1699)	9 (2019)
Benavent i Peiró, Joan	El Periòdic musical de Maria Rosa d'Areny i Jordana de la Casa Museu d'Areny Plandolit d'Andorra	9 (2019)
Benet i Mas, Claude	L'Andorra "fosca" i l'Andorra "generosa" durant la Segona Guerra Mundial	4 (2007)
Bosch i Casadevall, Josep Maria	La disgregació del món ibèric a la Vall d'Andorra	2 (2004)
Bota i Pararol, Montserrat	Relació de documents de l'Arxiu Històric d'Escaldes-Engordany relacionats amb el Consell General	9 (2019)
Buyreu i Juan, Jordi	Les Valls d'Andorra durant la Guerra de Successió a la Corona Hispànica	7 (2013)
Calvet i Bellera, Josep	Els espanyols refugiats a Andorra durant la postguerra. Una qüestió d'estat	4 (2007)
Canturri i Montanya, Pere	Singularitats del romànic andorrà	6 (2009)
Canturri i Montanya, Pere	Monedes d'Andorra a través de la història	7 (2013)
Casabella i Vehils, Ruth	Notes d'arquitectura contemporània a Andorra	1 (2003)
Casals i Martínez, Àngel	Pau Pibernat i Soler: Ratificació dels privilegis d'Andorra per Felip II de Castella el 1585	9 (2019)
Casamajor i Esteban, Jordi	Els gravats rupestres del Tossal de Cava (Alt Urgell) i un estel solitari a Montalari (Encamp)	5 (2008)
Casamajor i Esteban, Jordi	Noves aportacions als gravats rupestres d'Andorra i de l'Alt Urgell	6 (2009)
Casamajor i Esteban, Jordi	Més aportacions a l'estudi dels gravats rupestres d'Andorra i l'Alt Urgell	7 (2013)
Casamajor i Esteban, Jordi	Els gravats rupestres de la Muntanya de Rocafort, els graus de la Bartra i Roca Corba	8 (2016)
Casamajor i Esteban, Jordi	Els gravats rupestres de Bixessari. Els gravats rupestres del Roc de les Aubes	9 (2019)
Cavero i Muñoz, Pere	Presentació	1 a 9 (2003 a 2019)
Cavero i Muñoz, Pere	A l'entorn del llibre "Espias,contrabando, maquis i evasión"	2 (2004)
Codina i Vialette, Olivier	Pròleg	6 (2009)
Estéva, Louis	La línia de fortificació dels Pirineus espanyols	3 (2005)
Esteve i Garcia, Albert	Pròleg	7 (2013)
Farrés i Creus, Laia	La documentació del Consell General a l'Arxiu Històric de Sant Julià de Lòria, una relació de documents	9 (2019)
Ferrer i Obiols, Rosa Maria	Les "Ordinacions d'en Sanctacîlia" : la seva influència en el dret civil català vigent i la seva vigència en el dret civil andorrà contemporani	4 (2007)
Figuereda i Cairol, Pere	Homenatge a Carles Obiols i Taberner. Jutge delegat d'Apel·lacions i magistrat del Tribunal Superior de la Mitra (Osor 1902-Barcelona 1985)	7 (2013)
Figuereda i Cairol, Pere	Les antigues ordres de cot i de recot com a instruments asseguradors del compliment de les resolucions de Quarts, Comuns i Consell General	9 (2019)
Figueres i Artigues, Josep Maria	Viatge del primer periodista català a Andorra. La revolució d'Andorra vista per Valentí Almirall per al "Diari Català".	1 (2003)
Gàlvez i Casellas, David	Hi hagueren megàlits a Andorra ?	5 (2008)
Ganyet i Solé, Ramon	L'Expansió de les valls d'Andorra en els anys 1970. La singularitat dels Treballs Públics del Molt Il·lustre Consell General	9 (2019)
Garçon i Junoy, Sofia	Relació sobre Fra Tomàs Junoy, o un fill oblidat de la Cerdanya	8 (2016)
Gascón i Chopo, Carles	El Catarisme a les Valls d'Andorra	6 (2009)
Gascón i Chopo, Carles	Cosenyoriu asimètric. El domini d'Andorra durant la baixa edat mitjana	9 (2019)
Gelabert i Fàbrega, Olga	Pròleg	8-9 (2016-2019)
Gonzàlez i Vilalta, Arnau	Un personatge polèmic: Andreu Massó i López en la cruïlla andorrana dels trenta. Ensenyament i política	4 (2007)
Gonzàlez i Vilalta, Arnau	Miquel Badia i Capell: documentació sobre el seu pas per Andorra (gener-febrer 1936)	5 (2008)
Jover i Comas, Eric	Els andosins en el context cultural de la Segona Guerra Púnica	6 (2009)
Kafka, Alexander	El rei rus d'Andorra: fantasies i fets	6 (2009)
Lacueva i Canut, Ludmilla	Aportacions: Hostal del Serrat	2 (2004)
Lacueva i Canut, Ludmilla	Charles Romeu, l'home de la mirada clara (1887-1933)	8 (2016)

Lang-Valchs, Gerhard	Friederich Weilenmann i el correu d'Andorra	5 (2008)
Lang-Valchs, Gerhard	El primeríssim segell andorrà "made in Germany"	6 (2009)
Lang-Valchs, Gerhard	Otto Bickel i la seva iniciativa postal de 1893. Un altre episodi de la història postal andorrana	6 (2009)
Lang-Valchs, Gerhard	Els assajos de Toulon. Consideracions sobre els segells menys coneguts d'Andorra	6 (2009)
Lang-Valchs, Gerhard	L'organització del servei postal francès a Andorra	6 (2009)
Lang-Valchs, Gerhard	Florence Marmon- la dona al costat de Boris de Skossyreff	6 (2009)
Lang-Valchs, Gerhard	Els primers segells andorrans	7 (2013)
Lang-Valchs, Gerhard	Friedrich Weilenmann, un agent dels alemanys ?	7 (2013)
Lang-Valchs, Gerhard	Els refugiats "andorrans" de la Guerra Civil Espanyola-Una aproximació	8 (2016)
Lang-Valchs, Gerhard	El bescanvi de les pessetes republicanes a Andorra	8 (2016)
Mach i Buch, Àngels	Homenatge a Lídia Armengol i Vila. Bibliografia revisada	8 (2016)
Mach i Buch, Àngels	Homenatge a Pere Canturri i Montanya. Biografia i Bibliografia	9 (2019)
Manent i Segimon, Albert	Perennitat de les "glosses" de Josep Fontbernat	2 (2004)
Marqués i Sala, Benigne	Cebrià Baraut i Obiols, l'historiador de la vall de Castellbó	2 (2004)
Mas i Canalís, David	Ramaderia i comerç exterior al segle XVIII	1 (2003)
Mas i Canalís, David	Orris de la vall del Madriu	3 (2005)
Mas i Canalís, David	La concessió Romanyà. Els darrers intents d'explotació minera a les valls d'Andorra	4 (2005)
Mateu i Pi, Meritxell	Els anys 1960 i inici dels 1970: Sinèrgies entre França i Andorra. Els informes que volien canviar Andorra	9 (2019)
Mateu i Zamora, Vicenç	Salutació	9 (2019)
Minoves i Triquell, Juli	Pròleg	3 a 5 (2005 a 2008)
Miquel i Prats, Joan Pau	Salutació	1 a 7 (2003 a 2013)
Miró i Tuset, Climent	El mas de Tolse. Evolució d'un domini senyorial. (s.X-XIX)	9 (2019)
Montané i Atero, Xavier	Pròleg	1, 2, (2003-2004)
Morell i Mora, Antoni	El Consell General	9 (2019)
Moreno i Aguirre, Maria Àngels	Evolució històrica del delicte de blanqueig de diners al Principat d'Andorra	9 (2019)
Nistal i Refart, Jordi	L'estructura agrària i la propietat de la terra a la segona meitat del segle XIX a l'Alt Urgell	5 (2008)
Obiols i Pererearnau, Lluís	La documentació municipal de la Seu d'Urgell en els estudis històrics referents a Andorra	7 (2013)
Pete i Vega, Xavier	Andorra: el refugi literari d'Antoni Martí i Alanís	9 (2019)
Planas i de la Maza, Marta	Andorra Romànica. Centre d'interpretació	4 (2007)
Pohle Andersen, Lars Martin	Perquè ara-gràcies a Déu-hi ha justícia. Un estudi sobre la delinqüència a Andorra als anys 1600-1640	4 (2007)
Pohle Andersen, Lars Martin	Breu esbós d'un projecte sobre l'Andorra Moderna	6 (2009)
Pohle Andersen, Lars Martin	Quin agravi vos havem fet a vosaltres ? Un cas de falsificacions de monedes de l'any 1628	7 (2013)
Pol i Solé, Antoni	Homenatge a Lídia Armengol i Vila	8 (2016)
Pol i Solé, Antoni	Carta de Manuel Azaña al Consell General del 10 de juny de 1936	9 (2019)
Pol i Solé, Antoni	Homenatge a Pere Canturri i Montanya	9 (2019)
Puigdemasa i Casanovas, Jordi	Monedes emeses per a Andorra pel Servei d'Emissions del copríncep episcopal del Principat d'Andorra	7 (2013)
Pujal i Carabantes, Cinta	Un discurs èpic, un viatge bucòlic	7 (2013)
Ros i Domingo, Enric Andreu	Un manuscrit amb projecció europea de l'Arxiu Nacional d'Andorra	3 (2005)
Rubió i Coromina, Jordi	El "Peregrinatge a Lourdes" dels refugiats catalans a Andorra durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)	7 (2013)
Ruquet, Miquèl	Els andorrans, les autoritats de l'Arieja i la Primera Guerra Mundial	5 (2008)
Salvans i Abetlla	De les "banderes" i les "professons" de Canillo	7 (2013)
Simon i Lleixà, Erola	El Sindicat de la Terra de Cerdanya	9 (2019)
Solà i Amat, Regina	Records d'en Lluís Solà i Noguera, el iaio Lluís	4 (2007)
Soler i Paricio, Pere	Prospecció arxivística des del pavelló de la República, núm.1. Els papers de Josep Puig i Arnaus	7 (2013)
Vela i Palomares, Susanna	La prestació d'homenatge: l'acte central de la senyoria andorrana	1 (2003)
Vela i Palomares, Susanna	El Consell de la Terra el 1419: d'assemlea a òrgan de representació	9 (2019)
Vergés i Pons, Oliver	La Carta Pobla i les comunitats andorranes: la llavor del Consell de la Terra	9 (2019)
Vilallón i Barragán, Sebastià	Una font desconeguda. El Cadastre andorrà	2 (2004)
Villaró i Boix, Albert	El Consell General de l'Anton Fiter	9 (2019)
Viñas i Farré, Ramon	El Principat d'Andorra dins l'Euro.	7 (2013)
Ward i Koeck, Alan	Documents constitutius a l'Edat Mitjana: una comparativa dels països veïns	3 (2005)
Ward i Koeck, Alan	Rodes hidràuliques de la Vall d'Ordino: càlcul de la potència instal·lada	5 (2008)
Ward i Koeck, Alan	Els andosins en el context cultural de la Segona Guerra Púnica	6 (2009)
Ward i Koeck, Alan	La "Linia P", concepció i objectius	8 (2016)
Ward i Koeck, Alan	La primera època del turisme modern a Andorra: un model informàtic amb SIG de la construcció de carreteres (1900-1940)	9 (2019)
Ward i Leach, Alan	Els andosins en el context cultural de la Segona Guerra Púnica	6 (2009)
Yañez de Aldecoa, Cristina	La tomba de Segudet (Ordino), una nova aportació per al neolític a Andorra	1 (2003)

Aportador	Títol	PRH núm. /Any
Arxiu del Consell General	Informació sobre el tema Correus	6 (2209)
Arxiu del Consell General	Actes de 1938	7 (2013)
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona	Documents diversos del fons relacionats amb Andorra i el Consell General	9 (2019)
Arxiu Nacional d'Andorra	Recuperació dels fons documentals per l'Arxiu Nacional d'Andorra: el Fons Joan Vehils i Antoja	5 (2008)
Biblioteca Nacional	Revista Butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona, Barcelona, octubre (1929), núm.1 (1929)	5 (2008)
Biblioteca Nacional	Revista el Poble Andorrà. Periòdic del Casal Andorrà de Barcelona, Barcelona, maig del 1936, núm. 1936	5 (2008)
Filatèlia Andorrana	Llista de monedes i bitllets emeses a Andorra	7 (2013)
Filatèlia i Numismàtica M. Abad	Llista de monedes i bitllets emeses a Andorra	7 (2013)
Fons APS	Recull fotogràfic: Andorra 1928-1929 i 1933	2 (2004
Fons APS	Col·lecció fotografies de Josep Maria Guilera i Albiñana	3 (2005)
Fons APS	Curs internacional d'extensió cultural (1955-1960). Revista Andorra	3 (2005)
Fons APS	Homilia de D. Francisco Antonio de la Dueña y Cisneros, Obispo de Urgel, Príncipe Soberano de los Valles de Andorra (6 d'agost del 1798)	7 (2013)
Fons APS	Concurso de aguas para el abastecimiento de Barcelona. Proposición de la Catalana General de Crédito. Aguas del Rio Balira. 23 Julio 1910.	9 (2019)
Fons Armengol i Vila	Homenatge a Lídia Armengol i Vila (La llibreta de la Lídia)	8 (2013)
Fons Canturri i Campos	Homenatge a Pere Canturri i Montanya (Poemes)	9 (2019)
Fons Casa Gabatxó	Declaració de Guerra al bisbe d'Urgell. Manifest signat per Boris I a l'exili l'11 de juliol 1934	7 (2013)
Fons Casa Gabatxó	Segle XIX: 1880, 1891; Segle XX:1907	8 (2016)
Fons Casa Gabatxó	L'Andorre. Itinéraire de Visite par la Montagne et par la Route (avec Carte). Édité par l'Union Thermale & Touristique de l'Ariège et les syndicats d'initiatives d'Ax-les-Thermes et des Vallées d'Andorre (1929)	8 (2016)
Fons Casa Gabatxó	L'aménagement des chutes d'eau et la construction de routes en Andorre. Le Génie Civil (1935)	8 (2016)
Fons Casa Gabatxó	Diverses referències gràfiques a la premsa sobre Andorra als anys 1932, 1934, 1944, 1947, 1949, 1950, 1963 i 1967.	8 (2016)
	Una mostra de passatge en fotografies i postals	8 (2016)
Fons Casimir Arajol i Farràs	Revistes O Diabo, Lisboa, juliol-setembre 1935 (6 números)	5 (2008)
Fons Casimir Arajol i Farràs	La Vie Moderne (1984)	6 (2009)
Fons Enric Palmitjavila i Ribó	Revista Butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona (1931), núm.16	4 (2007)
Fons Enric Palmitjavila i Ribó	Revista la Nova Andorra, núm.1 (1932)	4 (2007)
Fons Enric Palmitjavila i Ribó	Uns falsificadors de moneda a Prats (Canillo), a finals del segle XIX	7 (2013)
Fons Enric Palmitjavila i Ribó	Uns falsificadors de moneda a Escaldes a mitjans del segle XIX	7 (2013)
Fons Forma Col·leccions	Col·leccions postals fons Py-Oliver (1900) de Perpinyà	4 (2007)
Fons Forma Col·leccions	58 postals de Labouche Frères (1900-1903) de Tolosa	5 (2008)
Fons Josep Casal i Casal	L'Ariège Pittoresque (23-4-1914), Estampa (10-9-1929), Durch alle Welt (1930), L'Illustration (26-8-1933), l'Illustration (9-9-1933), Le Patriote Illustré (12-2-1939), segell de la Poste (sense data).	6 (2009)
Fons Maria Lluïsa Fontbernat i Terrade	Documents personals de Josep Fontbernat i Verdaguer, programes i fotografies d'actuacions singulars, dues glosses manuscrites i una glossa mecanografiada, presentats cronològicament	7 (2013)

Aportador	Títol	PRH núm. /Any
Fons Òscar Ribas i Reig	Proposta relativa a la creació de Correus Andorrans	6 (2009)
Fons Salvador Ramèntol i Fàbregas	Permuta perpètua de 1860	3 (2005)
Fons Salvador Ramèntol i Fàbregas	Venda perpètua de 1834	3 (2005)
Fons Salvador Ramèntol i Fàbregas	Revista Valls d'Andorra	3 (2005)
Fons Salvador Ramèntol i Fàbregas	Venda del terreny la Cultia de Prats, 1589 (trasllat de l'original per Pere Pujol el 1934)	4 (2007)
Fons Salvador Ramèntol i Fàbregas	Delimitació de la frontera entre Espanya i Andorra, 1858 (reproducció del notari Rossend Jordana del 1964 de la còpia aixecada pel notari Salvador Galindo el 1924 de l'original fet pel notari Joan Cervós el 1858)	4 (2007)
Fons Salvador Ramèntol i Fàbregas	Sentència en 3ª. Instància (1923) sobre una visura pels drets de pas Prat Gran per anar a les terres Majó i Querola a Ordino entre 1917 i 1923	4 (2007)
González i Vilalta, Arnau	Andorrans evacuats pel Consolat Francès de Barcelona durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1938)	5 (2008)
Servei d'Emissions del Copríncep episcopal	Llista de monedes i bitllets emeses a Andorra	7 (2013)

Domènec Bascompte i Grau
Cap del Consell de redacció

Papers de Recerca Històrica
Normes de presentació d'originals

1. Condició bàsica.
Els treballs que es presentin a Papers de Recerca Històrica han de ser inèdits i no poden estar pendents de publicació.
El Consell de redacció pot rebutjar un treball si considera que no compleix les condicions per a la seva publicació.

2. Suport
Els originals s'han de presentar en dos suports:
- En paper imprès
- En document digital per correu electrònic, CD, llapis de memòria o altres

3. Tipus i elements del text
- Article. Extensió al voltant de quinze pàgines (uns 40.000 caràcters amb espais), a un espai i amb lletra Times New Roman de cos 12.
- Aportació. Unes sis pàgines d'extensió.
- Ressenya. Unes dues pàgines com a màxim.

El tractament de text preferent és Word o similar, junt amb una versió en pdf si inclou imatges. Cal fer constar el/s nom/s de l'autor/s, el títol de l'article i el programa amb què s'ha editat.
S'acompanyaran d'un breu resum (3-4 línies, unes 60 paraules, màxim 350 caràcters amb espais) en català (per part de l'autor), i castellà, francès i anglès (pot fer-ho l'autor). S'inclouran 5 paraules clau.
Juntament amb el text cal lliurar algunes dades del currículum de l'autor, una fotografia i una adreça electrònica de contacte per a consultes, que apareixeran a la publicació, llevat d'oposició expressa.

4. Idioma
La llengua de publicació serà la catalana, però el lliurament del text pot ser en castellà, francès, occità i anglès.

5. Material gràfic
Imatges i il·lustracions: preferiblement originals, fotografies o documents escanejats en suport digital. Si són imatges digitalitzades s'han de trametre en arxius amb resolució de 300 dpi com a mínim, en format jpg o tiff. Convenientment numerades, amb peu i crèdits de foto, i amb indicació clara de la situació dins el text.

6. Aspectes tècnics generals
Les notes i les referències bibliogràfiques dels articles, breus, se situen a peu de plana. Hauran d'estar justificades al llarg del text, numerades amb xifres aràbigues volades, i situades sempre posteriors als signes de puntuació.
Les referències bibliogràfiques dels llibres s'han de citar segons els criteris que es dedueixen d'aquest exemple:
- Llibre: cognoms, nom, Títol (en cursiva). Lloc d'edició. Editorial o entitat editora, any. Exemple: GIMÉNEZ, J.; GIRONDO, L.: Càlcul a l'escola. Reflexions i propostes. Barcelona. Graó, 1990. Col·lecció Guix, núm. 13.

Pel que fa a les referències d'articles publicats a revistes:
- Article d'una revista: cognoms, nom, "Títol del capítol en cometes" a Títol. Núm. Any. Pàgines. Exemple: FREGA, A.: «Noves tecnologies en l'educació musical» a EUFONÍA. Didàctica de la música, núm. 4, 1996, p. 7-20.
- Els capítols de llibres i/o d'obres de varis volums: autor, "títol de l'article". A cognoms, nom, Títol (en cursiva). Lloc d'edició. Editorial o entitat editora, any. Exemple: TRAUTH, E.: «Noves tecnologies en l'educació musical» a A. KENTS (ed.): Enciclopèdia de l'educació. Barcelona, núm. 25 (supl. 7), 1998, p. 93-114.

Cal mencionar el DOI, en cas de tenir-ne.
Fotografia: indicació de l'autor, l'any i la procedència
Document d'arxiu: nom de l'arxiu complet (indicant si és necessari l'abreviatura posterior. Referència de la sèrie documental (en cursiva). Volum, capsa, lligall, altra referència.
Els cognoms dels autors en referències bibliogràfiques, en citacions en nota i en menció de l'autor a peu de text s'escriuen en versaletes amb la inicial en majúscula.

7. Adreça de lliurament
Els articles es poden fer arribar a la Societat Andorrana de Ciències (Secció d'Història). Centre Cultural La Llacuna, carrer Mossèn Cinto Verdaguer, núm. 4, 2n pis, 4a porta, Andorra la Vella; o a l'adreça electrònica: sac@andorra.ad

8. Drets de publicació
L'autor del text autoritza la Societat Andorrana de Ciències a reproduir o divulgar el text en format paper, digital o altres per temps indefinit.
En cas que el treball no s'accepti, la còpia impresa es retornarà i la SAC no tindrà cap dret sobre el text.

Consell de redacció de PRH



Govern d'Andorra

CONSELL GENERAL

ISBN 978-99920-61-61-9

SOCIETAT ANDORRANA DE CIÈNCIES

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978

P
R
H
10

Inicis de l'Administració andorrana moderna, 1961-1978



Homenatge a Pere Cavero i Muñoz

SOCIETAT ANDORRANA DE CIÈNCIES

Papers de recerca històrica 10

Llista de publicacions de la col·lecció

- Papers de Recerca Històrica volum 1
- Papers de Recerca Històrica volum 2
- Papers de Recerca Històrica volum 3
- Papers de Recerca Històrica volum 4
- Papers de Recerca Històrica volum 5
- Els Correus a Andorra, una història inacabada. Papers de Recerca Històrica volum 6
- L'Emissió de moneda a Andorra, d'uns inicis entrebancats a la consolidació. Papers de Recerca Històrica volum 7
- Andorra, país de pas i de refugi. Homenatge a Lídia Armengol i Vila. Papers de Recerca Històrica volum 8
- Del Consell de la Terra al Consell General, 600 anys d'història. Homenatge a Pere Canturri i Montanya. Papers de Recerca Històrica volum 9